

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

YEZİD B. MUAVİYE

87316

Doktora Tezi

Danışman
Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR

Hazırlayan
Ünal KILIÇ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ
KONYA 1999

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1
A-KAYNAKLAR.....	1
B-EMEVİ AİLESİNİN TARİHİ GELİŞİMİ.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

YEZİD'İN DOĞUMU, YETİŞMESİ, İDARİ VE SİYASİ ALANDA YÜKSELİŞİ

A-DOĞUMU VE AİLESİ.....	29
B-YEZİD'İN ÇÖLDE GEÇEN GÜNLERİ VE YETİŞMESİNDEKİ ETKİLERİ.....	34
C-YEZİD'İN EĞİTİMİ.....	37
D-YEZİD'İN İDARİ VE SİYASİ ALANDA YÜKSELİŞİ.....	40
1-Yezid'in İstanbul'un Fethi İle Görevlendirilmesi.....	40
<i>a-Yezid'in muhasara Öncesi Sergilemiş Olduğu Tavır.....</i>	<i>46</i>
<i>b-Yezid'in Muhasara Esnasındaki Tutumu</i>	<i>49</i>
<i>c-Yezid'in İstanbul Muhasarasının Neticeleri.....</i>	<i>52</i>
2-Yezid'in Hac Emirliği	55

İKİNCİ BÖLÜM

YEZİD'İN VELİAHT TAYİN EDİLMESİ

A-VELİAHTLIKTAN ÖNCEKİ UYGULAMALARA GENEL BİR BAKIŞ.....	63
B-YEZİDİN VELİAHTLIĞININ GÜNDEME GELİŞİ.....	68
C-KAMUOYUNUN HAZIRLANIŞI / İLK TEŞEBBÜSLER.....	81
D-VELİAHTLIK İÇİN AÇIK DAVET.....	84
1-Elçiler Heyetiyle Görüşülmesi.....	86
2-Hicazlıların Biate Çağırılması.....	91
E-MUAVİYE'NİN HİCAZ'A GİDİŞİ VE BİATIN TAMAMLANIŞI.....	95
F-YEZİD'İN VELİAHTIĞINA KARŞI ÇIKANLAR.....	106
1-Hz. Hüseyin ve Arkadaşları.....	106
2-Emevîlerden Biate Karşı Çıkanlar.....	112
G-MUAVİYE'NİN BİAT ALMAK İÇİN KULLANDIĞI METOTLAR.....	116

H-YEZİD'İN VELİAHTLIĞINA KARŞI ÇIKILMASININ SEBEPLERİ.....	118
1-Hilafetin Verasete Dönüşmesi Endişesi.....	118
2-Yezid'in Şahsından Kaynaklanan Sebepler.....	121
I-MUAVİYE'NİN YEZİD'İ VELİAHD TAYİN ETME SEBEPLERİ.....	122
1-İleride Vukubulacak Fitnelere Engel Olmak.....	123
2-Asabiyet Duygusunun Ortaya Çıkma Endişesi.....	124
3-Evlat Sevgisi.....	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUAVİYE'NİN ÖLÜMÜ VE YEZİD'İN HİLAFETE GEÇİŞİ

A-MUAVİYE'NİN YEZİD'E VASIYETİ VE VEFATI.....	132
B-YEZİD'İN BABASININ ÖLÜMÜ ÜZERİNE ŞAM'A GELİŞİ.....	135
C-YEZİD'İN HİLAFETE GEÇİŞİ.....	138
D-YEZİD'İN HİLAFETE GEÇİŞİ ESNASINDA İSLÂM DEVLETİNİN DURUMU.....	140
E-YEZİD'İN HALİFELİĞİNE KARŞI ÇIKANLARA KARŞI TUTUMU.....	143
1-Medine Valisinin Hz. Hüseyin ve İbn Zübeyr ile Görüşmesi.....	143
2-Hz. Hüseyin ve İbn Zübeyr'in Mekke'ye Gidişleri.....	149
3-Hz. Hüseyin'in Mekke'deki Faaliyetleri.....	152

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HZ. HÜSEYİN'İN YEZİD'İN HALİFELİĞİNE KARŞI İSYAN SÜRECİNİ BAŞLATMASI

A-HZ. HÜSEYİN'İN KÜFELİLERLE MEKTUPLAŞMASI.....	154
B-HZ. HÜSEYİN'İN YEZİD'E İSYAN SEBEPLERİ.....	157
C-MÜSLİM B. AKİL'İN KÜFE'YE GÖNDERİLMESİ VE FAALİYETLERİ.....	162
D-YEZİD'İN UBEYDULLAH B. ZİYAD'I KÜFE VALİLİĞİNE TAYİNİ.....	165
E-UBEYDULLAH'IN KÜFE'YE GİDİŞİ VE MÜSLİM B. AKİL İLE MÜCADELESİ.....	167
F-MÜSLİM B. AKİL'İN İSYANI BAŞLATMASI VE ÖLDÜRÜLÜŞÜ.....	169
G-HZ. HÜSEYİN'İN KÜFE'YE HAREKETİ VE SEBEPLERİ.....	173
1-Hz. Hüseyin Neden Mekke'den Ayrıldı?.....	174
2-Hz. Hüseyin Neden Küfe'yi Tercih Etti?.....	175
H-HÜSEYİN'İN HURUCUNA KARŞI ÇIKANLAR.....	176
1-Dini Gerekçelerle Huruca Karşı Çıkanlar.....	177
2-Siyasi Gerekçelerle Huruca Karşı Çıkanlar.....	177
3-Hz. Hüseyin'in Hurucu Karşısında Abdullah b. Zübeyr'in Tavrı.....	178

I-KÜFE'YE YOLCULUĞUN BAŞLAMASI.....	180
İ-KERBELA VAKASI.	186
K- HZ. HÜSEYİN'İN BAŞI VE ESİRLERİN ŞAM'A GÖNDERİLMESİ.....	188
1-Hz. Hüseyin'in Başının Şam'a Götürülmesi.....	188
2-Yezid'in Baş ve Esirlere Karşı Muamelesi.....	190
L-KERBELA OLAYINDA SORUMLULUĞU BULUNANLAR.....	193
1-Hz. Hüseyin'in Sorumluluğu.....	194
2-İbn Ziyad ve Komutanlarının Sorumluluğu.....	195
3-Kûfelilerin Sorumluluğu.....	196
4-Yezid'in Sorumluluğu.....	197
M-KERBELA OLAYININ ÖNEMİ VE SONUÇLARI.....	201

BEŞİNCİ BÖLÜM

KERBELA SONRASI YEZİD'İN MUHALİFLERİYLE MÜCADELESİ

A-YEZİD'İN ABDULLAH B. ZÜBEYR İLE İLK MÜCADELESİ.....	206
B- MEDİNELİLERİN İSYANI VE HARRE VAKASI.....	210
1- Medinelilerin İsyan Etme Sebepleri.....	210
a-Dinî Sebepler.	210
b-Ekonomik Sebepler.....	214
c-Siyasi Sebepler.....	219
2-Medinelilerin İsyanı Başlatmaları.....	219
3-Yezid'in Medine Üzerine Ordu Sevk etmesi.....	220
a-Ordu Komutanının Tesbiti.....	220
b-Ordunun Oluşturulması.....	222
c-Yezid'in Müslim b. Ukbe'ye Tavsiyeleri	224
4-Medineliler'in Savaş Hazırlıkları.....	225
5-Harre Savaşı.....	228
6-Medine'nin Yağmalanması (İbâha) Meselesi.....	231
7-Harre Vakasında Sorumluluğu Bulunanlar ve Olayın Neticesi.....	238
C-YEZİD'İN ABDULLAH B. ZÜBEYR İLE İKİNCİ MÜCADELESİ.....	239
1-Yezid'in Müslim b. Ukbe'yi Mekke'ye Göndermesi.....	240
2-Mekke'nin Muhasara Edilmesi ve Kâbe'nin Yakılması.....	241

ALTINCI BÖLÜM

YEZİD DÖNEMİNİN DİĞER ÖNEMLİ OLAYLARI

A-İSYANLARIN BASTIRILMASI.....	247
1-Ebû Bilâl Mirdâs b. Udeyye'nin İsyanı.....	247
2-Tevvâbûn Hareketi.....	249
B-YEZİD DÖNEMİ FETİH HAREKETLERİ.....	251
1-Bizansla İlişkiler.....	251
2-Horasan'da Gerçekleştirilen Fetihler.....	253
3-Kuzey Afrika'da Gerçekleştirilen Fetihler.....	254
C-YEZİD'İN İDARÎ VE MÂLÎ ALANDAKİ İCRAATLERİ.....	258
1-İdarî Alandaki İcraatleri.....	258
2-Mâlî İcraatları.....	261

YEDİNCİ BÖLÜM

YEZİD'İN VEFATI, ŞEMÂİLİ VE ŞAHSİYETİ

A-YEZİD'İN VEFATI.....	266
B-YEZİD'İN ŞEMÂİLİ VE AİLESİ.....	269
C-YEZİD'İN ŞAHSİYETİ.....	270
1-Yezid'in Şarap İçmesi Meselesi.....	270
2-Yezid'in Ava Düşkün Olması.....	273
3-Yezid'in Şarkı ve Şarkıcılara Düşkünlüğü.....	274
4-Yezid'in Şiire Düşkünlüğü.....	275
D-YEZİD'İN TEKFİR VE TEL'İN (LANET) EDİLMESİ MESELESİ.....	280
1-Yezid'e Lânet Okumayı Gerekli Görenler.....	280
2-Yezid'e Lanet Edilmesine Karşı Çıkanlar.....	282
SONUÇ.....	285
BİBLİYOGRAFYA.....	287

KISALTMALAR

a. mlf.	:	Aynı Müellif
ark.	:	Arkadaşları
AÜİFD	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	:	İbn, bin
bnt.	:	Bint
bkz.	:	Bakınız
c.c	:	Celle Celâluhu
dn.	:	Dipnot metni
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
EI	:	Encyclopedia of Islam (First Edition)
EI ²	:	Encyclopedia of Islam (New Edition)
HÜİFD	:	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İA	:	Milli Eğitim İslâm Ansiklopedisi
r.a	:	Radıyallahu Anh
s.	:	Sayfa
s.a.v	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SDÜİFD:	:	Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
şrh.	:	Şerh Eden
thk.	:	Tahkik Eden
trc.	:	Tercüme Eden
trz.	:	Tarihsiz
v.b	:	Ve Benzeri
v.d	:	Ve Diğerleri
yy.	:	Yayın Yeri Yok

ÖNSÖZ

Sıradan olaylar ve insanlar, gerek tarihçilerin gerekse diğer bilim adamlarının fazla dikkatini çekmemiştir. Geçmişte yaşanan iyi veya kötü, olumlu veya olumsuz olaylardan pek çoğu önemsiz sayılarak üzerinde fazla durulmamıştır. Gerçekleştiği dönemde büyük yankılar uyandıran ve sonraki dönemlerde de etkilerini sürdüren olaylar ve bu olaylarda aktif olarak rol alan şahıslar, tarihin ve diğer bilim dallarının dikkatlerini çekmiştir. Dolayısıyla da bunlar üzerinde pek çok çalışmalar yapılmıştır.

Yukarıdaki durumun İslâm Tarihi açısından da geçerli olduğu görülmektedir. Nitekim İslâm tarihçileri de, daha ilk dönemlerden itibaren yazdıkları eserlerde olağan seyrinde devam eden hâdiseler ve şahsiyetlerden ziyade dönemlerinde gerçekleşen sıra dışı olaylar ve kişilerle ilgilenmişlerdir. Bunlar üzerinde teferruatlı bilgiler vermişlerdir.

Tarihî olayların etkileri dönemleriyle sınırlı kalmamış, daha sonraki tarihlerde de tesirleri açıkça görülmüştür. Bu sebeple de pek çok tarihî hâdise sürekli bir biçimde gündemde tutulmuştur. Ancak, olaylardan bazıları gerçekleşme sebepleri, şekilleri ve sonuçları itibarıyla dinî, siyasî, mezhebî, etnik vs. sebeplerle tarihçiler tarafından ihtilaflı sayılarak üzerinde fazlaca durulmamıştır. Bu olayların anlatılmasının bazı çevrelerde oluşturacağı rahatsızlıktan doğacak tepkiden çekinilmiştir. Bu durum günümüz araştırmacıları tarafından da sürdürülmüştür.

İslâm Tarihinde tesirleri itibarıyla en önemli olaylardan bir kısmının Yezid b. Muaviye döneminde gerçekleştiği ancak, bu dönemin bir takım mülâhazalarla yeterli bir şekilde araştırılmadığı görülmektedir. Bu dönemle ilgili yapılan çalışmalar daha çok mezhebî veya siyasî eleştiriler ve bu eleştirilere reddiye şeklinde olmaktan öteye gidememiştir. Eleştiri veya reddiye ise daha çok ön yargıyla olaylara yaklaşma sonucunu doğurmuştur. Oysa günümüz tarih anlayışı bakımından önyargısızlık ve objektiflik önem arz etmektedir.

Yezid b. Muaviye, döneminde gerçekleşen olaylarda yer alan taraflardan birisinin de Hz. Peygamber (s.a.v)'in torunu Hz. Hüseyin olması; onun öldürülmesinin Şîî ve Alevî kesimlerce propaganda unsuru olarak kullanılması da Yezid hakkında doğru bilgilere ulaşılmasını güçleştirmektedir. Şîî tarihçiler ve araştırmacılar, Hz. Hüseyin'in ölümünden sorumlu tuttıkları Yezid'i kıyasıya eleştirirken, onun ve döneminde gerçekleşen diğer olaylar hakkında bilgi verirken de benzer yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Buna karşılık Sünnî tarihçilerden çok azının Şîîlerin bu yaklaşımına karşı çıktığı, çoğunluğunun ise işin içerisinde kendilerinin de

en az Şiiler kadar değer verdikleri Hz. Hüseyin ve diğer önemli şahsiyetlerin yer alması onların, Şiiler karşısında fikirler serdetmelerini de zorlaştırmıştır. Bu sebeple de Sünnî tarihçiler, Yezid dönemi olayları hakkında değerlendirmelerde bulunmaktan ziyade ulaşabildikleri rivayetleri nakletmekle yetinmişlerdir.

Diğer taraftan Yezid döneminde meydana gelen hâdiseler, onun hayatında gerçekleşen diğer olayları, kişiliğini, şahsiyetini vs. gölgede bırakmıştır. Bir takım olaylar kasıtlı bir şekilde ele alınırken onunla ilgili diğer bilgiler görmezden gelinmiştir.

Oysa Yezid, İslâm Tarihinde pek çok yönden ön planda zikredilmesi gereken şahıslardan biridir. İlk İstanbul muhasarası, Veliahdlık, Şia'nın dînî bir hüviyet kazanmasına ve İslâm dünyasında pek çok tartışmaya yol açan Kerbela vs. onun döneminde gerçekleşmiştir. Yezid, kişilik ve yaşantı itibarıyla da Emevî halifeleri arasında ayrı bir konuma sahiptir. Bununla birlikte Yezid hakkında verilen bilgiler, bazı olaylar dışında sınırlı kalmıştır.

Yezid döneminde verilen bilgilerin objektiflikten uzak ve bazı konularla sınırlı kalması bu dönemde gerçekleşen olaylardan hareketle ulaşılan kanaatlerin de doğruluğunu şüpheye sokmaktadır.

Tarihin gerçekleştiği şekilde ortaya konulması, bugünün insanının elde edeceği netice açısından son derece zaruridir. Bu sebeple de Yezid'in hayatı ve döneminde gerçekleşen olayların tarafsız bir şekilde ortaya konulması önem arz etmektedir. Ancak bu yapılırken itham veya reddiye cihetine gidilmemesi gereklidir. Olaylar incelenirken kişilerin haklılığı veya haksızlığı hususunda bir hüküm vermek yerine hâdiselerin oluş sebebi, şekli ve tarafların üstlendikleri rollerle ilgili bilgiler net bir şekilde günümüz insanının istifadesine sunulmalıdır. Bundan sonrası günümüz bilim adamlarının işi olacaktır.

Yezid'in hayatının tüm yönleriyle ortaya konulması hem geçmişte ulaşılan taraflı bilgilerin düzeltilmesine hem de günümüzde doğru neticelere ulaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın gayesi Yezid'i veya başkaların temize çıkarmak olmadığı gibi itham etmek de değildir.

Yukarıdaki sebeplerle araştırma konusu olarak ele aldığımız “Yezid b. Muaviye” adlı çalışma bir giriş ve yedi bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Yezid'in mensubu bulunduğu Ümeyye oğulları kabilesinin tarihi gelişimi hakkında bilgi verildi. Bu kabile fertlerinin İslâm'a karşı ilk tavırları, müslüman olmaları ve İslâm sonrası konumları üzerinde duruldu. İslâm'a girdikten sonra bir süre itibar ve nüfuz kaybına maruz kalan Ümeyye oğullarının, Muaviye'nin

en az Şiiler kadar değer verdikleri Hz. Hüseyin ve diğer önemli şahsiyetlerin yer alması onların, Şiiler karşısında fikirler serdetmelerini de zorlaştırmıştır. Bu sebeple de Sünnî tarihçiler, Yezid dönemi olayları hakkında değerlendirmelerde bulunmaktan ziyade ulaşabildikleri rivayetleri nakletmekle yetinmişlerdir.

Diğer taraftan Yezid döneminde meydana gelen hâdiseler, onun hayatında gerçekleşen diğer olayları, kişiliğini, şahsiyetini vs. gölgede bırakmıştır. Bir takım olaylar kasıtlı bir şekilde ele alınırken onunla ilgili diğer bilgiler görmezden gelinmiştir.

Oysa Yezid, İslâm Tarihinde pek çok yönden ön planda zikredilmesi gereken şahıslardan biridir. İlk İstanbul muhasarası, Veliahdlık, Şia'nın dînî bir hüviyet kazanmasına ve İslâm dünyasında pek çok tartışmaya yol açan Kerbela vs. onun döneminde gerçekleşmiştir. Yezid, kişilik ve yaşantı itibarıyla da Emevî halifeleri arasında ayrı bir konuma sahiptir. Bununla birlikte Yezid hakkında verilen bilgiler, bazı olaylar dışında sınırlı kalmıştır.

Yezid döneminde verilen bilgilerin objektiflikten uzak ve bazı konularla sınırlı kalması bu dönemde gerçekleşen olaylardan hareketle ulaşılan kanaatlerin de doğruluğunu şüpheyne sokmaktadır.

Tarihin gerçekleştiği şekilde ortaya konulması, bugünün insanının elde edeceği netice açısından son derece zaruridir. Bu sebeple de Yezid'in hayatı ve döneminde gerçekleşen olayların tarafsız bir şekilde ortaya konulması önem arz etmektedir. Ancak bu yapılırken itham veya reddiye cihetine gidilmemesi gereklidir. Olaylar incelenirken kişilerin haklılığı veya haksızlığı hususunda bir hüküm vermek yerine hâdiselerin oluş sebebi, şekli ve tarafların üstlendikleri rollerle ilgili bilgiler net bir şekilde günümüz insanının istifadesine sunulmalıdır. Bundan sonrası günümüz bilim adamlarının işi olacaktır.

Yezid'in hayatının tüm yönleriyle ortaya konulması hem geçmişte ulaşılan taraflı bilgilerin düzeltilmesine hem de günümüzde doğru neticelere ulaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın gayesi Yezid'i veya başkaların temize çıkarmak olmadığı gibi itham etmek de değildir.

Yukarıdaki sebeplerle araştırma konusu olarak ele aldığımız “Yezid b. Muaviye” adlı çalışma bir giriş ve yedi bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Yezid'in mensubu bulunduğu Ümeyye oğulları kabilesinin tarihi gelişimi hakkında bilgi verildi. Bu kabile fertlerinin İslâm'a karşı ilk tavırları, müslüman olmaları ve İslâm sonrası konumları üzerinde duruldu. İslâm'a girdikten sonra bir süre itibar ve nüfuz kaybına maruz kalan Ümeyye oğullarının, Muaviye'nin

hilafet makamına geçmesiyle tekrar toplumda eski konumuna ulaşması ile ilgili gelişmelere de giriş bölümünde işaret olundu.

Birinci bölümde, Yezid'in doğumu ve yetişme çağı üzerinde duruldu. Yezid'in çocukluğunun bir kısmının çölde geçtiği, çölün onun yetişmesinde derin etkiler bıraktığına dair bilgiler verildi. Yezid'in eğitiminin çöl ile sınırlı kalmadığı, babası Muaviye tarafından iyi bir eğitim görmesi için gerekli şartların hazırlandığı ifade edildi. Yezid'in toplumda iyi bir itibar kazanması için babası tarafından bir takım önemli görevlere getirildiği, onun, müslümanlar tarafından gerçekleştirilen ilk İstanbul muhasarasında hazır bulunduğu, dinî ve siyasi öneme hâiz olan hac emirliği görevini ifa etmesi; bu görevlerin ona kazandırdığı faydalar üzerinde de bu bölümde duruldu.

İkinci bölümde, Yezid'in babası Muaviye tarafından veliaht tayin edilmesi ile ilgili süreç hakkında bilgi verildi. Veliahtlık fikrinin oluşumu, ilan edilişi ve bu uğurda gerçekleştirilen faaliyetler üzerinde duruldu. Özellikle Muaviye'nin Yezid'in veliahtlığına karşı çıkanlarla mücadelesine genişçe yer verildi.

Üçüncü bölümde, Muaviye'nin vefatı ve sonrasında iktidar makamına geçen Yezid'in ilk icraatlerine yer verildi. Muaviye'nin Yezid'e vasiyeti, vefatı ve Yezid'in halifelğe başladığı esnada devletin durumu hakkında bilgiler verildi. Yezid'in halifelğine biat etmeyenlerle ilk münasebetleri üzerinde duruldu.

Dördüncü bölümde, Yezid'e biate yanaşmayan Hz. Hüseyin'in, Kûfeliler tarafından davet edilmesiyle hız kazanan isyan süreci ile ilgili gelişmeler üzerinde duruldu. Hz. Hüseyin'in isyan sebepleri, isyan öncesi faaliyetleri ve Yezid'in bu durum karşısındaki davranışları üzerinde duruldu. Hz. Hüseyin'in Kûfe'yi tercih sebepleri, onun Kûfe'ye gitmek istemesi hususunda müslümanların önde gelen şahıslarının tavırları, isyan için Müslim b. Akîl'in gönderilmesi ve onun Kûfe'de gerçekleştirdiği başarısız faaliyetler hakkında da bu bölümde bilgi verildi. Ayrıca Hz. Hüseyin'in Kûfe'den ayrılmasıyla başlayan Kerbela faciasının oluşu, olay sonrası gerçekleşenler ve sorumluluğu bulunanlarla ilgili değerlendirmelerde bulunuldu.

Beşinci bölümde, Kerbela sonrasında Yezid'e karşı faaliyetler içerisinde bulunanlara karşı Yezid'in tavrı üzerinde duruldu. Abdullah b. Zübeyr'e karşı ilk mücadele hakkında bilgiler verildi. Yezid döneminin Kerbela'dan sonra en çok yankı uyandıran bir başka isyanı olan Medinelilerin isyanı ve sonrasında gerçekleştirilen Harre vakiasına dair bilgilere de bu bölümde yer verildi. Medinelilerin Yezid'e isyan sebepleri, isyandan vazgeçmeleri için yapılan tavsiye ve tehditlere rağmen isyanı

başlatmaları; yapılan mücadele sonrası gerçekleştiği iddia olunan Medine'nin yağmalanmasına dair bilgiler verildi.

Altıncı bölümde ise Yezid döneminin daha önce bahsedilen hâdiselerinden ayrı karakterler taşıyan olaylarına işaret olundu. Yezid'in Hâricîlerle ilişkileri, döneminde fetih hareketleri; gerçekleştirdiği idarî ve mâlî icraatlara dair malumatlar verildi.

Yedinci bölümde ise Yezid'in vefatı ve vefat şekli üzerindeki değişik rivayetler üzerinde duruldu. Ayrıca Yezid'in şahsiyeti ile ilgili bilgiler verildi. Onun şiire, ava, musikiye ve şaraba karşı tavrı üzerinde duruldu. Aynı bölümde Yezid'in lanetlenmesiyle ilgili tartışmalara da yer verildi.

Çalışmalarım esnasında engin bilgi ve tecrübelerinden zaman zaman görüşerek istifade ettiğim hocalarıma müteşekkîrim. Tezimin planının oluşması esnasında ve sonrasında görüşlerine müracaat ettiğim hocalarım Prof. Dr. İsmail Yiğit, Doç Dr. İrfan AYCAN, Doç Dr. İbrahim SARIÇAM Beyler, görüş ve tavsiyelerini esirgemediler. Tezimin hazırlanması esnasında beni teşvik eden ve bazı Fransızca metinlerin tercümesinde yardımcı olan Doç. Dr. Ramazan BÖYACIOĞLUN'a ve Yrd. Doç. Dr. Zekeriya PAK Beyler'e de minnet borçluyum. Tez İzleme Jürimde bulunan Prof Dr. Mikail BAYRAM ve Prof. Dr. Ahmed ÖNKAL Beyler de zaman zaman gerçekleşen görüşmelerimiz esnasında bizim için çok önemli tavsiyelerde bulundular. Ayrıca bu konuyu çalışmam hususunda teşviklerde bulunan ve çalışmamın her safhasında yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR Beye de şükranlarımı arz ederim. Uzun ve yorucu çalışmalarına tahammül eden ve manevî olarak beni destekleyen aile fertlerime ve eğitimime katkıda bulunan bütün hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Ünal KILIÇ

GİRİŞ

A-KAYNAKLAR

Yezid b. Muaviye adlı çalışmamızın zaman bakımından sınırı, İslâm öncesinden başlayarak Yezid'in vefatına kadar olan süreci kapsamaktadır. Dolayısıyla bu araştırmayı yaparken başvurduğumuz kaynaklar, İslâm Tarihinin ana kaynaklarını teşkil eden Siyer ve Meğâzî, Tabakât, Fütûhât, Vefeyât, Neseb, Coğrafya, İslâm Tarihi gibi eserlerle, tâlî kaynakları teşkil eden, ancak konunun anlaşılması açısından fevkalade önemli olan Edebiyat, Şiir, Hadis, Fıkıh Harac vs. kitaplarından oluşmaktadır.

Adı geçen türlerdeki kaynakların konumuz açısından önemine geçmeden önce Yezid b. Muaviye üzerine yapılan müstakil çalışmalar hakkında bilgiler verilecektir.

Yezid hakkında ilk müstakil çalışmanın "Ahbâru Yezid b. Muaviye" adıyla 313/926 yılında vefat eden Ebû Abdullah Muhammed b. el-Abbas el-Yezîdî tarafından yapıldığı¹ daha sonra ise 370/983 yılında ölen meşhur dilci Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî tarafından Yezid'le ilgili bir eser telif edildiği², bunlardan başka Abdü'l-Muğîs b. Züheyr el-Harbî el-Bağdâdî (583/1105) tarafından "Fedâilü Yezid b. Muaviye" adıyla bir kitap yazıldığı ifade edilmişse de bu kitaplardan her üçü de günümüze ulaşmamıştır.³

Daha sonraki dönemlerde de Yezid'i konu edinen müstakil çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar ise çeşitli yönleriyle günümüz insanı için yetersizlik arz etmektedir. Örneğin meşhur müsteşriklerden Henry Lammens tarafından telif edilen "Le Califat de Yazid I"⁴ adlı kitap çok hacimli olmasına rağmen mevcut baskısının bitmesinden sonra tekrar yayınlanmaması ve eserin dilinin Fransızca olarak kalması söz konusu kitaptan araştırmacıların yeterli derecede istifade etmesini zorlaştırmıştır. Bunun yanında kitabın çok hacimli olmasına rağmen muhteva itibariyle Yezid'in hayatı dışında pek çok konuya da yer vermesi Yezid'le ilgili bilgilerin sınırlı kalmasını yol açmıştır. 1921 yılında telif edilen bu kitap, daha sonraki tarihlerde ilim dünyasının istifadesine sunulan pek çok kaynaktan habersiz bir şekilde hazırlanmıştır. Dolayısıyla da verilen bilgilerin bir kısmı, bu gün elimizde olan ve oldukça mukaddem olan kaynaklar tarafından verilen bilgilerle uygunluk arz etmemektedir. Bununla birlikte biz, söz konusu kitaptan özellikle Yezid'in şahsiyeti,

¹ İbnü'n-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut trz., s. 97

² Yâkut el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Üdebâ*. Beyrut 1400/1980. XVII. 164-167

³ Selahaddin el-Müneccid. *Şi'ru Yezid b. Muaviye b. Ebi Süfyan*. Beyrut 1982. s. 5. 1 dn

⁴ Henry Lammens. *Le Califat de Yazid I*. Beyrut 1921

mali ve idari icraatleri, vefatı vs. gibi siyasi tarih kitaplarında fazlaca rastlanılmayan bilgi ve değerlendirmelerinden istifade ettik. Emevî Devletinin ilk dönemiyle ilgili pek çok araştırması bulunan Lammens'in adı geçen kitabından başka pek çok makalesinden de istifade ettik.

Yezid'le hakkında telif edilen kitaplardan birisi de Muhammed b. Tolun tarafından yazılan "Kaydü's-Şerîd min Ahbâri Yezid" adlı eserdir.⁵ İbn Tolun, muhtasar olan bu kitabında Yezid'in özellikle lanetlenmesi üzerindeki tartışmalara yer vermiş, Yezid'in hayatı ve döneminde gerçekleşen diğer olayları her hangi bir değerlendirmeye tabi tutmadan kısaca zikretmekle yetinmiştir.

Yezid hakkında son yıllarda Arap aleminde bir takım çalışmalar yapılmıştır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, bu çalışmalar, Yezid'in hayatını her yönüyle konu edinmekten daha çok onun döneminde gerçekleşen olayların müstakil olarak araştırılması şeklinde olmuştur. Bir başka ifadeyle bu çalışmalar, makale boyutundan öteye gitmemiştir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, Yezid hakkında telif edilen iki kitap dikkat çekici niteliktedir.

Bu kitaplardan birisi "Yezid b. Muaviye-el-Halifetü'l-Müfterâ Aleyh" adıyla Hezzâ b. İd eş-Şemrî tarafından yazılmıştır.⁶ Şemrî, kitabında daha çok Yezid'in iftiraya uğrayan bir halife olduğu düşüncesiyle Yezid'e yapılan eleştirileri çürütmeye gayret sarf etmiştir. İlmi metotlarla uygunluk arz etmeyen bu kitabın büyük bir bölümü Yezid'e yöneltilen eleştiriler ve bunlara reddiye niteliğindedir. Şemrî, Yezid'e yöneltilen eleştirileri çoğunlukla Şii tarafgirliğiyle veya Emevî düşmanlığıyla söylenilen sözler ve rivayet edilen haberler olarak değerlendirmeye çalışmıştır.

Yezid'in hayatıyla ilgili müstakil olarak yazılan kitaplardan birisi de Feryâl bnt. Abdullah tarafından telif edilmiştir. "Sûratü Yezid b. Muaviye fi'r-Rivayeti'l-Edebiyye"⁷ adını taşıyan bu kitap, önce yüksek lisans tezi olarak çalışılmış sonra da yayınlanarak ilim dünyasının istifadesine kazandırılmıştır. Ürdün Üniversitesinde yapılan bu tez, tenkitçi tarihçilik usulüne uygun bir şekilde hazırlanmıştır. Adından da anlaşılacağı gibi bu kitap, edebi rivayetler ışığında Yezid'in siyasi yönünden

⁵ Muhammed b. Muhammed İbn Tolun. Kaydu's-Şerîd min Ahbâri Yezid . thk. Muhammed Garb. yy ve trz.: a. mlf. en-Nüzhetü's-Seniyye fi Ahbâri'l-Hulefâ-i ve'l-Mülûki'l-Mısriyye. thk.. Muhammed Kemalüddin. Beyrut 1408/1988

⁶ Hezzâ b. İd eş-Şemrî. Yezid b. Muaviye –el-Halifetü'l-Müfterâ Aleyh. Riyad 1993

⁷ Abdullah b. Mahmud el-Hedîb el-Feryâl. Sûratü Yezid b. Muaviye fi'r-Rivayeti'l-Edebiyye. Riyad 1995

ziyade şahsiyeti, kişiliği, şairliği ve diğer eğlencelere karşı tutumuyla ilgili bilgiler üzerinde durmuştur. Öyle ki, Yezid dönemine damgasını vuran Kerbela, Harre ve Mekke'nin muhasara edilmesiyle ilgili bilgiler Yezid'in şairliği ve avcılığı hakkındaki bilgilerden daha azdır. Bununla birlikte ilmi üsluplarla ve çok sayıda kaynaktan yararlanılarak hazırlanan bu kitaptan çalışmamız esnasında ziyadesiyle istifade ettik. Özellikle Yezid'e isnad edilen bir takım olumsuz bilginin ilmi üslupla yapılan tenkitlerinden faydalandık. Bir yüksek lisans tezi olması sebebiyle pek çok konuya yer vermeyen bu kitap, ilk dönem kaynaklarının yanında günümüzde yapılan çalışmaları da referans göstermesi sebebiyle kaynak tespitimiz esnasında oldukça işimize yaradı.

Bu kitapların dışındaki kaynak ve araştırmalarda ise Yezid'in hayatının tüm yönlerinin ele alınmadığı, onun dönemiyle ilgili belli kesitler ve olaylar üzerinde çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bunlar arasında zikredilebilecek ilk kaynak Ebû Mıhnef(150/767)'in "Maktelü'l-Hüseyn"⁸ adlı eseridir.

Hız. Hüseyin'in Yezid'e biatı reddedip Medine'den Mekke'ye gitmesinden itibaren şehid edilişine ve Kerbela sonrasında sağ olarak kurtulanların Şam'a gönderilişlerine kadar cereyan eden hâdiseleri ihtiva etmektedir.

Ebû Mıhnef, Şia'nın beşiği ve anavatanı olan Kûfe'de yetişmesi sebebiyle Emevî iktidarına karşı olumlu hisler içerisinde olmayan bir tarihçidir.⁹ Nitekim Ümeyye oğullarına mensup insanların isimlerinden sonra onları lanetleyen ifadelerle rastlanılmaktadır. Ancak bu ifadelerin gerçekten Ebû Mıhnef tarafından mı ortaya konulduğu, yoksa daha sonraki müstensihler tarafından mı eserin aslına ilave edildiği kesin olarak anlaşılamamaktadır. Zira Ebû Mıhnef'in rivayetlerine çok fazlaca yer veren Taberî (310/922)¹⁰, Belâzürî (279/892)¹¹ vb. tarihçilerin naklettikleri bu rivayetlerde lanet ifadelerine rastlanılmamaktadır. Bu durum, söz konusu ifadelerin, bu tarihçiler tarafından nakledilmemiş olacağını da akla getirirse de Yezid'e lanet meselesinin daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan bir konu olması da bu ifadelerin Ebû Mıhnef'e ait olmadığını, muhtemelen daha sonraki dönemlerde ilave edildiği ihtimalini düşündürmektedir. Ebû Mıhnef'in Şii yanlısı olmasının rivayetlerde tarafgirâne bilgiler vermesine yol açmış olabileceğini düşündürürse de onun kitabındaki bilgilerin çoğunluğunun diğer kaynaklarla da te'yid edilmiş olması

⁸ Ebû Mıhnef, Lût b. Yahya. **Maktelü'l-Hüseyn**. Bağdat 1977

⁹ **Maktelü'l-Hüseyn**. s. 42 (Mukaddimin önsözü)

¹⁰ Muhammed b. Cerir et-Taberî. **Tarihu'l-Ümem ve'l- Mülûk**. thk., komisyon. Beyrut trz.

¹¹ Yahya b. Câbir el-Belâzürî. **Ensâbu'l-Eşraf**. thk., Süheyl Zekkar-Riyad Zirikli. Beyrut 1417/1996

değerini artırmaktadır. Çalışmamız esnasında Ebû Mıhnef'in rivayetleriyle ilgili olarak sadece kendi eseriyle yetinmedik. Başta Belâzürî'nin "Ensâbü'l-Eşrâf"ı ve Taberî'nin "Tarih"i olmak üzere diğer kaynaklar tarafından nakledilen rivayetlerine de sık sık müracaat ettik. Maktelü'l-Hüseyn ve diğer kaynaklardaki rivayetlerin benzerlik veya farklılık arz eden yönlerini mukayeseli olarak göstermeye gayret ettik.

Yezid dönemi olaylarından Harre vakası hakkında Vâkıdî'nin "Kitabü'l-Harre" adıyla bir kitap yazdığı¹², bu kitabı yazarken olayın gerçekleştiği dönemde yaşayan kişileri bilgi kaynağı olarak gösterdiği ifade edilmiştir.¹³ Söz konusu kitap günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak onun yazdığı bu kitap özellikle Taberî, Belâzürî, Ebû'l-Arab (333/945)¹⁴ ve Semhûdî(911/1505)¹⁵ tarafından iktibas edilerek günümüze kadar ulaştırılmıştır. Vâkıdî'nin Harre vakasının sebepleriyle ilgili olarak verdiği bilgiler diğer kaynaklar tarafından nakledilen bilgilerden ayrılmaktadır. Zira Vâkıdî, Harre vakasının sebebinin ekonomik olduğunu ortaya koyan bilgiler vermektedir.

Yukarıda bahsi geçen ve belirli konular üzerinde yapılan müstakil çalışmaların dışındaki kaynakları ise belirli gruplara ayırarak bir kısmı hakkında bilgi vermek uygun olacaktır.

Siyer ve Meğâzi kitaplarından özellikle Yezid'in mensubu bulunduğu Ümeyye oğullarının tarihi gelişimi ve müslüman olmaları esnasında geçen süreçle ilgili konular itibarıyla istifade ettik. Bunlar arasında İbn İshak (151/768)'in "Sîre" si¹⁶ ve büyük ölçüde İbn İshak'a istinad edilerek hazırlanmış olan İbn Hişam (218/833)'in "es-Sîretü'n-Nebeviyye"¹⁷ adlı eseri yer almaktadır.

Ensâb kitapları ise Yezid'in ailesi ve nesebiyle ilgili konularda başlıca kaynağımız oldu. Bunlar arasında İbn Hazm (456/1064)'ın "Cemheretü Ensâbi'l-Arab"¹⁸ ve Belâzürî (279/892)'nin Ensâbü'l-Eşrâf'ı ilk sıralarda gelmektedir. Belâzürî'nin Ensâb'ı bir neseb kitabından ziyade verdiği geniş bilgilerle genel tarih

¹² İbnü'n-Nedîm, s. 144; Ayrıca bkz. Sıbtu İbnü'l-Cevzî, Tezkiretü'l-Havâs, Beyrut 1401/1981, s.259

¹³ Ukayli, Vakâtü'l-Harre, s. 165

¹⁴ Ebu'l-Arab et-Temimî, Kitabu'l-Mıhan, thk. Vehb el-Cebbûrî, Beyrut 1408/1988

¹⁵ Nureddin Ali b. Ahmed, Vefâü'l-Vefa bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut trz.

¹⁶ İbn İshak, Kitabu's-Siyer ve'l-Megâzi, thk., Süheyl Zekkâr, Beyrut 1398/1978

¹⁷ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişam, es-Sîretü'n-Nebi, thk., Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut 1401/1980

¹⁸ Ahmed b. Sâid İbn Hazm, Cemheretü Ensâbi'l-Arab, Beyrut 1403/1983

kitabına benzemektedir. Belâzürî'nin başlıca bilgi kaynağı Ebû Mühnef, Avâne b el-Hakem, Medâinî ve Vâkıdî'dir. Belâzürî'i adı geçen şahıslardan rivayette bulunurken çoğu kere sened zincirinin son ravisini zikretmiştir. Birbiriyle çelişen rivayetlere yer vermişse de bunlar arasında kendi tercihini bir takım lafızlarla ortaya koymaya çalışmıştır. Yezid'le ilgili müstakil bir bölüm açan Belâzürî, Taberi ve diğer tarihçilere göre Yezid'in şahsiyetiyle ilgili daha fazla bilgi vermiştir. Ebû Mühnef'in, Ensâbü'l-Eşraf'da yer alan rivayetleriyle diğе kaynaklarda yer alan rivayetlerine mukayeseli olarak yer verdik. Belâzürî'nin Fütûhu'l-Buldân'ı¹⁹ da yararlandığımız kitaplar arasındadır. Özellikle Yezid'in mâli ve idari icraatlarıyla ilgili bilgilerde başlıca kaynağımız bu kitap oldu.

Tabakât kitapları da konumuz itibarıyla sürekli başvurduğumuz kaynaklar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar arasında İbn Sa'd (230/844)'ın eseri gelmektedir. İbn Sa'd'ın "Tabakât"ından²⁰ özellikle Yezid'in kabilesi ile ilgili bilgilerde istifade etme imkanı bulduk. Yezid döneminde hayatta olan sahâbîlerle ilgili bilgiler de veren İbn Sa'd, bu sahabilerin Yezid dönemiyle ilgili ilişkilerine de zaman zaman yer vermektedir. İbn Sa'd, Yezid'le ilgili pek fazla bilgi vermemektedir. Bununla birlikte biz, son yıllarda Muhammed b. Sâhil es-Selûmî tarafından İbn Sa'd'ın Tabakât'ını esas alan ve daha çok onun ilavesi olarak hazırlanan eserlerinden²¹ istifade ettik.

Çalışmamız esnasında kullandığımız diğе Tabakât kitaplarından bazıları ise şunlardır: İbn Abdilberr (463/1071)'in "el-İstiâb"²², İbnü'l-Esir (630/1230)'in "Üsdü'l-Ğabe"si²³, Zehebî (748/1374)'nin "Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ"si²⁴, İbn Hacer (852/1448)'in "el-İsâbe"²⁵ ve "Tehzîbü't-Tehzîb"²⁶ vb.

¹⁹ Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, trc. Mustafa Fayda. Ankara 1987

²⁰ Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*. Beyrut trz.

²¹ Muhammed b. Sahil es-Selûmî, *et-Tabakatü'l-Kübra*, *et-Tabakatü'l-Hamise mine's-Sahâbe*, Taif 1414/1993; a. mlf., *et-Tabakatü'l-Kübra*, *et-Tabakatü'r-Râbiati mine's-Sahâbe mimmen Esleme inde Fethi Mekke ve ma ba'de Zâlike*, Taif 1416/1995

²² İbn Abdilberr, *el-İstiab fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Beyrut 1940

²³ İzziddîn Ebu'l-Hasan İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe fî Marifeti's-Sahabe*. Tahran 1280/1863

²⁴ Muhammed b. Mahmud b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuab Arnavut ark., Beyrut 1414/1994

²⁵ Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*. thk., Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut 1412/1992

²⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. Beyrut 1415/1994

Vefeyât kitaplarından ise en önemli yeri İbn Hallikan (681/1282)'in "Vefeyâtü'l-A'yân"ı²⁷, İbn Kunfuz (809/1406)'un "el-Vefeyât"ı²⁸ ve es-Safedî'nin "el-Vâfi bi'l-Vefeyât"ı²⁹ tutmaktadır.

Genel İslâm Tarihi kitapları ise çalışmamız esnasında müracaat ettiğimiz kaynakların ön önemlilerindendir. Daha çok kronolojik ve rivayetçi metotla yazılan bu kitapların başında Taberî'nin "Tarihî" gelmektedir. Bilindiği gibi Taberî'nin en büyük özelliği farklı ve çelişkili de olsa rivayetleri nakletmesidir. Onun aynı olayla siyasi ve mezhebi temayülleri farklı üç kişiden üç değişik bilgiyi naklettiğine sık sık rastlanılmaktadır. Esasen bu durum, tarihi rivayetlerin günümüze kadar ulaştırılması açısından faydalı da olmuştur. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, Taberî'nin söz konusu zengin rivayetleri Kerbela olayı ile ilgili konuda görülmemektedir. Zira Taberî, bu olayla ilgili bilgileri "en doyurucu bilgiler"³⁰ olarak nitelendirdiği Ebû Mıhnef'ten almakla yetinmiş, onun dışındaki rivayetlere yer vermemiştir. Bu da söz konusu olayla ilgili değişik rivayetlerin günümüze kadar ulaşmasını engellemiştir. Bununla birlikte Taberî'nin Yezid ve döneminde gerçekleşen olaylara uzun uzadıya yer verdiği görülmektedir. Başlıca haber kaynakları Ebû Mıhnef, Avâne, Medâinî, Hişam, Vâkıdî ve Ömer b. Şebbe'dir. Bu şahısların siyasi temayüllerinin farklı olması Taberî'nin eserinde çok farklı rivayetlerin yer almasına yol açmıştır. Taberî'nin özellikle Ebû Mıhnef'in rivayetlerinde bir takım elemelere gittiği görülmektedir. Ebû mıhnef'in Maktel'inde yer alan bir bilginin bazen Taberî'nin Tarih'inde daha kısa tutulduğu müşahade edilmektedir.

Genel İslâm Tarih kitaplarından Halife b. Hayyât (240/854)'ın "Tarih"i³¹, Dineverî (282/895)'nin "el-Ahbârü't-Tıval"ı³², Ya'kubî (294/897)'nin "Tarih"i³³, İbn A'sem el-Kûfi (314/926)'nin "Fütûh"u³⁴, İbnü'l-Esir (630/1232)'in "el-Kâmil fi't-

²⁷ Ebu'l-Abbas Şemsüddin İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâu'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut trz.

²⁸ Hasan b. Ali b. el-Hatib İbn Kunfuz, *el-Vefeyât*, thk. Adil Nev'bahti, Beyrut 1971

²⁹ Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vafi bi'l-Vefeyât*, Beyrut 1981

³⁰ Taberî, IV, 260

³¹ Halife b. Hayyât, *Tarih*, thk., Ekrem Ziya el-Umerî, Riyad 1405/1985

³² Ebû Hanife Ahmed b. Davud ed-Dineverî, *el-Ahbârü't-Tıval*, thk. Abdülmünim Âmir-Cemaleddin eş-Şeyyal, Bağdat 1379/1959

³³ Ahmed b. Ebî Yakub el-Ya'kubî, *Tarihu'l-Ya'kubî*, thk., Abdu'l-Emir Mühenna, Beyrut 1413/1993

³⁴ Ebû Muhammed İbn A'sem el-Kûfi, *el-Fütûh*, Beyrut trz.

Tarih”i³⁵, İbn Kesir (774/1372)’in “el-Bidâye ve’n-Nihâye”si³⁶, konumuz açısından vazgeçilmez kaynaklardandır. Bu kaynaklardan özellikle Ya’kubi³⁷ ve İbn A’sem, Yezid’le ilgili diğer kaynaklarda pek rastlanılmayan ve münferit kalan bilgiler vermektedirler. Bu tarihçilerin verdikleri bu bilgiler, Şii temayüllerinin göz önünde bulundurulmasını ve rivayetlerinin buna göre değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, İbn A’sem’in verdiği bilgilerin çoğunlukla Taber’i, İbnü’l-Esir ve İbn Kesir’in verdiği bilgilerle benzerlik arz ettiği görülmektedir.

Şiir ve Edebiyat kitapları da çalışmamız esnasında başvurduğumuz önemli kaynaklardandır. İncelediğimiz dönemin sosyal yapısı hakkında ve Yezid’in kişiliği hakkında bolca bilgiler bulunan bu kitapların başında İbn Kuteybe (276/889)’nin “Uyûnu’l-Ahbâr”i³⁸ ve eş-Şi’ru ve’s-Şuarâ”sı³⁹, Câhız (255/869)’ın “et-Tâc fî Ahlâki’l-Mülûk”u⁴⁰ ve “el-Beyân ve’t-Tebyîn”i”⁴¹ gelmektedir. Bunların dışında Beyhâki’nin “el-Mehâsin ve’l-Mesâvi”si⁴², Müberred (285/898)’in “el-Kâmil”i⁴³, İbn Abdirabbih (328/940)’in “el-Ikdü’l-Ferîd”i⁴⁴, İsfahânî (356/967)’nin “el-Eğânî”si⁴⁵ Nüveyrî (732/1332)’nin “Nihâyetü’l-Ereb fî Fünûni’l-Edeb”⁴⁶i de başlıca kaynaklarımızdandır. Bu kitaplardan özellikle Yezid’in şairliği, musiki ve eğlenceye düşkünlüğü konusundaki bilgilerden istifade ettik. İbn Abdirabbih ve İsfahânî’nin

³⁵ İzzüddin Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü’l-Esir. el-Kâmil fî’t-Tarih. yayınlayan Carolus Johannes Tornberg. Beyrut 1399/1979

³⁶ Ebü’l-Fida İbn Kesir. el-Bidâye ve’n-Nihâye. thk.. Ahmed Ebü Müslim- Ali-Necib Adva. Beyrut trz.

³⁷ Ahmed b. Ebî Yâkub el-Ya’kubî. Tarihu’l-Ya’kubî. thk.. Abdu’l-Emir Mühenna. Beyrut 1413/1993

³⁸ Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe. Uyunu’l-Ahbâr. thk.. Müfid MuhammedGamiha. Beyrut trz.

³⁹ İbn Kuteybe. eş-Şi’ru ve’s-Şuarâ. taktim. Hasan Temim. Beyrut 1412/1991

⁴⁰ Ebü Osman Amr b. Bahr el-Câhız. Kitâbu’t-Tâc fî Ahlâki’l-Mülûk. thk. Ahmed Zeki Paşa. Kahire 1332/1914

⁴¹ Câhız. el-Beyân ve’t-Tebyîn. thk ve şrh.. Hasan es-Sendûbi. Beyrut 1414/1993

⁴² İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî. el-Mehâsin ve’l-Mesâvi. Beyrut 1404/1984

⁴³ Ebu’l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberred. el-Kâmil fî’l-Luga ve’l-Edeb. thk. Muhammed Ahmed ed-Dâli. Beyrut 1413/1993

⁴⁴ Muhammed İbn Abdirabbih. el-İstiâb fî Ma’rifeti’l-Ashâb. thk. Ali Muhammed el-Buhârî. Beyrut trz.

⁴⁵ Ebu’l-Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfahânî. Kitâbü’l-Eğânî. şerh ve hâmiş. Ali Mühennâ-Semir Câbir. Beyrut 1415/1995

⁴⁶ Şihâbüddin Ahmed. Abdülvehhab. Nihâyetü’l-Ereb fî Fünûni’l-Edeb. thk. Muhammed Rıfat Fethullah-İbrahim Mustafa. Kahire 1395/1975

eserlerinde ise Yezid'in İstanbul muhasarasına katılması ve bu esnada sergilemiş olduğu tavırlar hususunda bilgiler bulduk.

Coğrafya kitapları da araştırmamız esnasında müracaat ettiğimiz kaynaklardandır. Bunlardan çoğunlukla yer isimlerinin mevkilerinin tespiti noktasında istifade ettik, ancak söz konusu kitaplarda yer alan tarihi bilgilerden de istifade ettik. Bu hususta başvurduğumuz eserler arasında Ebü'l-Fidâ (732/1331)'nin "Takvîmü'l-Buldân"⁴⁷, el-Bekrî (487/1094)'nin "Mu'cemü Mesta'cem"⁴⁸, Yâkut el-Hamevî (626/1229)'nin "Mu'cemü'l-Buldân"⁴⁹ ve Kazvîni'nin "el-Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd"⁵⁰ önemli yer tutmaktadır.

Diğer taraftan çalışmamız esnasında kullandığımız ancak yukarıdaki gruplarda mütalâası uygun olmayan kaynaklardan da kısaca söz etmek uygun olacaktır. Bunlar arasında müracaat ettiğimiz en önemli kaynak İbn Kuteybe (276/889)'nin "el-İmâme ve's-Siyâse"⁵¹ dir. İbn Kuteybe'ye aidiyeti hususunda terettütler olan bu kitapta özellikle Yezid'in veliaht tayin edilmesiyle ilgili gelişmelere, taraflar arasında gerçekleşen konuşmalara ve yazışmalara ayrıntılı şekilde yer verilmiştir. Ayrıca bu kitapta Yezid'le ilgili diğer kaynaklarda rastlanılmayan ve doğruluğu şüpheli olan bilgileri de sık sık rastlanılmaktadır.

Mâverî (450/1058) ve Ferrâ (458/1065)'nin "el-Ahkâmü's-Sultaniyye"⁵² adlı kitaplarından özellikle Hac emirliğiyle ilgili bilgiler açısından istifade ettik. Ayrıca yıllara göre kimlerin hac emirliği yaptığını ayrıntılı bir şekilde zikreden İbn Habib (245/859)'in "Kitabü'l-Muhabber"⁵³ inden de istifade ettik. Ebu'l-Arab'ın "Kitabu'l-Mihan" ve Semhûdî'nin "Vefâü'l-Vefa bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa" adlı eserlerinden ise Harre vakasıyla ilgili gelişmeler açısından oldukça çok bilgi bulduk. Bu tarihçilerin her ikisinin de başlıca bilgi kaynağı Vâkıdî'dir. İbnü'-Cevzî'nin torunu, Sıbtu İbnü'l-Cevzî tarafından yazılan "Tezkiretü'l-Havâs" adlı kaynaktan ise Yezid'in lanetlenmesiyle ilgili bilgiler açısından istifade ettik.

⁴⁷ Ebü'l-Fidâ. **Takvîmü'l-Buldân**. Beyrut 1820

⁴⁸ Bekrî. **Mu'cem-ü Mesta'cem**. thk. Mustafa es-Sakka, Beyrut 1403/1983

⁴⁹ Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Buldân**, thk. Ferid Abdülazîz el-Cündî, Beyrut 1410/1990

⁵⁰ Zekerîyya b. Muhammed b. Mahmud el-Kazvîni. **Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd**. Beyrut 1973

⁵¹ İbn Kuteybe. **el-İmâme ve's-Siyâse**, thk. Taha Muhammed ez-Zübnâ. Beyrut 1967

⁵² Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverî. **Kitabü'l-Ahkâmî's-Sultaniyye**. Beyrut trz.

⁵³ Ebü Cafer Muhammed İbn Habib. **Kitabü'l-Muhabber**. Beyrut trz.

Yukarıdaki kaynakların dışında istifade ettiğimiz pek çok araştırma da bulunmaktadır. Bunların tamamının tanıtımı mümkün olmadığından bir kısmı hakkında kısaca bilgiler verilmesi uygun olacaktır.

Arap aleminde yapılan çağdaş çalışmaların çokluğu dikkat çekmektedir. Bunlar arasında eserlerine müracaat ettiğimiz araştırmacılar şunlardır: Ahmed İsmail⁵⁴, Nebihe Akil⁵⁵, İbrahim Beydûn⁵⁶, Cebrâil Cebbûr⁵⁷, Süleyman el-Ukaylî⁵⁸, İbrahim el-Adevî⁵⁹, Yusuf el-Işş⁶⁰, Seyyid Vekîl⁶¹, Riyad İsa⁶², Necdet Hammaş⁶³, Muhammed Süheyl Takkuş⁶⁴, Abdülmünim Mâcid⁶⁵ ve Hasan İbrahim Hasan⁶⁶. Bu araştırmacılar arasında özellikle Süleyman el-Ukaylî'nin çalışmaları dikkat çekici niteliktedir. Yezid döneminde gerçekleşen olayları müstakil çalışma konusu olarak ele alan ve makale halinde yayınlayan Ukaylî'nin ilmî üsluplarla yazılmış olan makalelerinin tamamına ulaştık ve tezimiz esnasında yararlandık. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, Ukaylî, makalelerinde çoğu kere Arapçılık taassubu içerisinde olaylara yaklaşmış, farklı rivayetleri görmezden gelmiştir. Ukaylî'nin dışındaki araştırmacıların ise olaylarla ilgili bilgileri tenkit süzgecinden geçirerek naklettikleri ve sonrasında değerlendirmelerde bulundukları görülmektedir.

Şii taraftarlığı ve Emevî düşmanlığının açıkça görüldüğü çalışmalardan da istifade etmeye çalıştık. Bu tür çalışmalardan özellikle Şia'nın Yezid dönemiyle ilgili

⁵⁴ Ahmed İsmail Ali, *Tarihu Bilâdi's-Şam*, Kahire 1404/1984

⁵⁵ Nebihe Akil, *Hilâfetü Benî Ümeyye*, Beyrut 1394/1975

⁵⁶ İbrahim Beydûn, *Min Devleti Ömer ilâ Devleti Abdülmelik*, Beyrut 1411/1991

⁵⁷ Cebrail Süleyman Cebbûr, "Yezid b. Muaviye-el-Melikü's-Şair", *Ebhâs*, Beyrut 1965, XVIII. sayı 3-4

⁵⁸ Ömer Süleyman el-Ukaylî, "Mübayâtü bi Yezid b. Muaviye bi Velayeti'l-Ahd", *Mecelletü Külliyyeti'l-Adab*, Riyad 1985, sayı:XII/2, s.393-420; a. mlf., "Vakatü Kerbelâ", *Mecelletü Külliyyeti'l-Adâb*, Riyad 1986, sayı:XIII, s.463-496; a. mlf., "Vakatü'l-Harre fi Ahd-i Yezid b. Muaviye", *Mecelletü Külliyyeti'l-Adab*, Riyad 1986

⁵⁹ İbrahim Ahmed el-Adevî, *el-Emeviyyûn ve'l-Bizantiniyyûn*, yy ve trz.

⁶⁰ Yusuf el-Işş, *ed-Devletü'l-Emeviyyetü ve'l-Ahdâsü'lleti Sebegatha*, 1406/1985

⁶¹ Muhammed es-Seyyid Vekîl, *el-Emeviyyûn Beyne's-Şarki ve'l-Garbi*, Beyrut 1416/1995

⁶² Riyad İsa, *en-Nizâ Beyne Efrâdi'l-Beyti'l-Ümeviyye Devruhu fi Sükûti'l-Hilafeti'l-Emeviyyeti*, taktim. Süheyl Zekkar, Beyrut 1406/1985

⁶³ Necdet Hammaş, *eş-Şam fi Sadri'l-İslâm*, Dimaşk 1408/1987.

⁶⁴ Muhammed Süheyl Takkuş, *Tarih'd-Devleti'l-Emeviyye*, Beyrut 1416/1996

⁶⁵ Abdülmünim Mâcid, *et-Tarihu's-Siyasi li'd-Devleti'l-Arabiyye*, Mısır 1982

⁶⁶ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, trc.İsmail Yiğit ve Arkadaşları, İstanbul 1985

olaylara bakışını ve bu konudaki değerlendirmelerini anlamaya çalıştık. Bunlardan bir kısmının çok ayrıntılı değerlendirmelere gittikleri görülürken bir kısmının ise ifrat derecesine varan ithamlarına delil sunmaktan uzak oldukları görülmektedir. Taha Hüseyin⁶⁷, Muhammed Rıza, Mehran⁶⁸, Şehristânî⁶⁹, Müderrisi⁷⁰'nin yanısıra Akkad⁷¹, Caferiyân⁷² ve Alaylı'nın⁷³ konumuzla ilgili değişik değerlendirmelerinden istifade etmeye gayret gösterdik. Diğer taraftan Ziya Şakir⁷⁴, Müseyyib Gazi⁷⁵, Muğniyye⁷⁶, Useyli⁷⁷ ve Celaleddin'in⁷⁸ çalışmalarına da baktık, ancak bunların ilmi üslupla yazılmadıklarını ve kabulünün asla mümkün olmayacağı bilgiler verdiklerini müşahade ettik.

Batılı bilim adamlarından ise imkanımız ölçüsünde istifade etmeye çalıştık. Bunlar arasında daha önce de bahsettiğimiz Henry Lammens'in çalışmaları gelmektedir. Lammens'in Yezid'le ilgili kitabından başka İslam Ansiklopedisinde yayınlanan maddelerinin İngilizce asıllarından ve Türkçe tercümelerinden istifade etmeye çalıştık. Yezid'le ilgili çalışmalarda bulunan diğer bir batılı bilim adamı da Julius Welhausen'dir. Onun eserlerinden⁷⁹ azami derecede yararlandık.

Reinhart Dozy⁸⁰ ve Philip Hitti'nin eserlerinden⁸¹ başka özellikle Harre vakasıyla ilgili olarak ise M. J. Kister'in "The Battle of The Harra" adlı

⁶⁷ Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübrâ (Ali ve Benûh)*, yy ve trz.

⁶⁸ Muhammed Beyyûmî Mehran, *el-İmâmetü ve Ehl-i Beyt*, Beyrut 1995

⁶⁹ Hibetiddün el-Hüseynî eş-Şehristânî, *Nehdatü'l-Hüseyn*, Beyrut trz.

⁷⁰ Seyyid Hâdî el-Müderrisi, *Kitabu Aşûra*, Beyrut 1985

⁷¹ Abbas Mahmud el-Akkad, *Ebu's-Şühedâ el-Hüseyn b. Ali*, yy ve trz.

⁷² Resul Caferiyan, *Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı*, trc. Cafer Bayar, İstanbul 1994

⁷³ Abdullah Alaylı, *Tarihu'l-Hüseyn Nakd ve Tahlil*, Beyrut 1414/1994

⁷⁴ Ziya Şakir, *Kerbela Vakası ve Kerbela'nın İntikamı*, İstanbul trz.

⁷⁵ Müseyyib Gazi, *Kerbela'nın İntikamı*, trc. Emrullah Eraslan, İstanbul 1995

⁷⁶ Muhammed Cevad Muğniyye, *Ehlü'l-Beyt, Menziletühüm ve Mebdeihim İnde'l-Müslimîn*, Beyrut 1404/1984

⁷⁷ Said el-Useyli, *Kerbela*, Beyrut 1406/1986

⁷⁸ Celaleddin, *Kerbela*, (ofset, Osmanlıca, manzum, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, kayıt no: 7092), Paris 1205/1791

⁷⁹ Julius Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, trc. Fikret Işıltan, Ankara 1963; a. mlf., *İslâmiyetin İlk Devrinde Dini- Siyasi Muhalefet Partileri*, trc., Fikret Işıltan, Ankara 1989

⁸⁰ Reinhart Dozy, *Spaniş İslam (A History of the Moslems in Spain)*, London 1972; a. mlf., *Tarihi İslam*; a. mlf., *Tarih-i İslâmiyet*, trc., Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1308

⁸¹ Philip K. Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, trc. Ali Zengin, İstanbul 1995; a. mlf., *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, trc. Salih Tuğ, İstanbul 1980

makalesinden⁸²; Yezid'in İstanbul muhasarasına iştiraki hususunda ise Marius Canard'ın "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri"⁸³ adlı makalesinden yararlandık.

Ülkemizde yapılan çalışmalarda da ziyadesiyle istifade ettik. Özellikle Yezid'in veliaht tayin edilmesiyle ilgili gelişmelerle ilgili bölümün yazılması esnasında Mehmed Ali Kapar'ın "Halifeliğin Emevîlere Geçiş ve Verasete Dönüşmesi"⁸⁴ adlı kitabından, Vecdi Akyüz'ün "Hilafetin Saltanata Dönüşmesi" adlı eserinden⁸⁵ ve Saim Yılmaz'ın "Emevîlerde Veliahtlık"⁸⁶ ismindeki yüksek lisans tezinden azami derecede istifade ettik. Yezid'in özellikle Hz. Hüseyin ile olan ilişkileri hakkında bilgi verirken de M. Asım Köksal⁸⁷, Adnan Demircan ve A. Turan Yüksel'in çalışmalarına⁸⁸ müracaat ettik. Harre vakasıyla ilgili olarak ise Ahmed Önkâl'in⁸⁹ ve Mustafa Sabri Küçükbaşçı'nın çalışmalarından⁹⁰ faydalandık. Ayrıca ülkemizde Hz. Hüseyin ve Şia üzerine pek çok çalışması bulunan Ethem Ruhi Fırlıklı'nın ve Hasan Onat'ın kitaplarından⁹¹ da yararlandık. Özellikle Emevî tarihi çalışan İrfan Aycan⁹² ve İbrahim Sarıçam'ın eserlerinden⁹³ de faydalandık.

⁸² M. J. Kister. "The Battle of The Harra". *Studies in Jahiliyya and Early Islam*. London 1980

⁸³ Marius Canard. "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri", İstanbul Enstitüsü Dergisi II, trc. İsmail Hâmi Danişmend. İstanbul 1956. s.213-251

⁸⁴ Mehmed Ali Kapar. *Halifeliğin Emevîlere Geçiş ve Verasete Dönüşmesi*. İstanbul 1998

⁸⁵ Vecdi Akyüz. *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*. İstanbul 1991

⁸⁶ Saim Yılmaz. *Emevîlerde Veliahtlık*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul 1996

⁸⁷ M. Asım Köksal. *İslâm Tarihi, Hazreti Hüseyin ve Kerbela Faciası*. Ankara 1984

⁸⁸ Ahmet Turan Yüksel. *Emevî Valilerinden Ubeydullah b. Ziyad Üzerine Bir Araştırma*. (yayınlanmamış doçentlik tezi). Konya 1998

⁸⁹ Ahmet Önkâl. *Rasulullah'ın İslâm'a Davet Metodu*. Konya 1989; a. mlf., "İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi." *İslâmî Araştırmalar*. VI/3, Ankara 1992

⁹⁰ Mustafa Sabri Küçükbaşçı. *Emevîler Döneminde Medine*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1993; a. mlf., "Harre Savaşı", *DİA*. İstanbul 1998. XVII. 245-247

⁹¹ Hasan Onat. "Şiîliğin Doğuşu Mescidi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Ankara 1997. sayı XXXVI. s.79-117; a. mlf., *Emevîler Dönemi Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*. Ankara 1993

⁹² İrfan Aycan. *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*. Ankara 1990

⁹³ İbrahim Sarıçam. *Emevî-Hâşimî İlişkileri. İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar*. Ankara 1997

B-EMEVÎ AİLESİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

Yezid b. Muaviye, Ümeyye oğulları kabilesine mensub bir kimsedir. Bu kabilenin meşhur olmasını sağlayan ise Muaviye b. Ebû Süfyan'dır. Tarih sahnesine çıkmasından önceki dönemi hakkında bilgi verilecek olan Ümeyye oğulları ailesinin daha sonraki dönemlerde bu kadar meşhur olmasını sağlayan da yine Muaviye'dir.

Devletin kurucusu olan Muaviye'nin ceddinin İslâm öncesi dönemde, toplumda bir anlam ifade etmesi, Kusay'ın Kureyş kabilesini Mekke şehrine yerleştirmesinden sonra oldu.⁹⁴

Mekke'ye gelmeden önce döneminde Hicaz'ın güneyinde yer alan Kureyş kabilesinin iktisadi ve sosyal seviyesi pek iyi değildi. Bu kabilenin fertleri, Mekke'yi çevreleyen çıplak dağlar arasında ve vahşi geçitlerde çapulculukla meşgullerdi. Kureyşliler, meskun bulundukları bölgelerde, Mekke tüccarlarına develerini kiralama ve onlara kılavuzluk yapma gibi Mekke ticaretine olumlu katkıları olduğu gibi bazen de bu ticaret kervanlarına sıkıntı veriyorlardı.⁹⁵

Bu kabile mensupları, Mekke'de hüküm sürmekte olan Benî Huzâ'yı, şehirden dışarı atmak ve idareyi ele geçirebilmek için fırsat kollarlardı. Onların tarih içerisindeki bu şekildeki gidişatları kabile fertlerinden Kusay ile değişmeye başladı. Kusay, onları tarih sahnesine sokarak siyasi hayatlarının temelini attı.⁹⁶

Kureyş kabilesinin tarih sahnesine çıkmasına vesile olan Kusay'ın asıl ismi Zeyd'tir. Kusay, Peygamberimiz (s.a.v)'in dördüncü batından dedesidir. Kusay'ın babası Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihri veya Kureyş, Fatıma bnt. Seyel ile evlendi.⁹⁷ Bu evlilik neticesinde önce Zühre b. Kilâb, sonra da Zeyd doğdu.⁹⁸ Babası Kilâb'ın vefat etmesi üzerine annesi Fatıma bnt. Seyel, hac maksadıyla Mekke'ye gelen ve Kudâ'nın bir kolu olan Uzre kabilesinden⁹⁹ Rabia b. Haram ile evlendi. Rabia hanımını küçük Zeyd de beraberinde olduğu halde memleketi olan Suriye'ye götürdü.¹⁰⁰ Mekke'den uzaklaşınca annesi, Zeyd'e uzağa

⁹⁴ Aycan, Muaviye, s.27

⁹⁵ H. Lammens, "Kureyş", İA, trc. Komisyon, İstanbul 1967, VI, 1014-1015

⁹⁶ Lammens, "Kureyş", İA, VI, 1015

⁹⁷ İbn İshak, s.12-13; İbn Hişam, I, 116-118; İbn Sa'd, I, 63, 66-67

⁹⁸ İbn Sa'd, I, 67

⁹⁹ Uzre, Arap yarımadasının kuzeyinde, Hicaz'ın Suriye hududunda ve Tebûk yakınında bulunan bir kabiledir. bkz. Ö. Rıza Kehhâle, Mu'cemü Mesta'cem, Beyrut 1414/1994, II, 768

¹⁰⁰ İbn İshak, s.13; İbn Sa'd, I, 66-67; Taberî, II, 14-15

giden mañasına “Kusay” adını verdi.¹⁰¹ Kusay, Suriye’de üvey babasının yanında büyüdü. O, babasının Rabia’dan başka birisi olduğunu bilmiyor ve Rabia’nın oğlu olarak çağrılıyordu.¹⁰²

Uzre kabilesi arasında büyüyen Kusay, bir gün Kudâ kabilesinden bir adamı ok yarışında yendi. Mağlup Kudâlîların kendisine “sen bizden değilsin” demesi üzerine annesinin yanına varan Kusay, asıl babasının Kilâb b. Mürre olduğunu ve kabilesinin de Mekke’de oturduğunu öğrendi. Bunun üzerine derhal asıl vatanına gitmek istediysen de annesi onu yol emniyeti bulunmadığı gerekçesiyle hac mevsimine kadar bekletti ve hac mevsiminde Kudâlî bir kervanla Mekke’ye gönderdi. Hac görevi sona erince Kudâlîlar kendisini geri götürmek istedilerse de Kusay, dönmek istemedi ve Mekke’de kaldı.¹⁰³

Kusay’ın Mekke’ye gelip yerleştiği sırada Kâbe’nin bakımı ve Mekke’nin idareciliği Huleyl b. Hubşiyeye b. Selûl b. Ka’b b. Amr b. Rebia’nın elinde bulunuyordu. Kusay’ı tanıdıktan sonra onun asaleti ve üstün meziyetlerine hayran kalan Huleyl, kızı Hubbâ’yı onunla evlendirdi. Kusay’ın bu evliliğinden Abdüddâr, Abdüluzâ, Abdükusay adlı oğulları ile Benî Hâşim ve Benî Ümeyye’nin ortak ataları olan Abdümenaf dünyaya geldi.¹⁰⁴

Huzâ kabilesinin lideri Huleyl b. Hubşiyeye’nin ölümünden sonra Kâbe’nin anahtarları damadı Kusay’a geçti. Kâbe’nin anahtarlarının Kusay’a nasıl geçtiği hakkında kaynaklarda birbirinden farklı bilgiler bulunmaktadır. İbn Hişam ve İbn Sa’d’da geçen ve Huzâlîlara isnad edilen bir rivayete göre Huleyl, ölmeden önce Mekke’nin idareciliğini ve Kâbenin anahtarlarını damadı Kusay’a vasiyet etti.¹⁰⁵ Bir başka rivayete göre ise Huleyl, yaşlanıp kuvvetten düşünce Kâbenin anahtarlarını kızı Hubbâ’ya bıraktı. Hubbâ, Kâbeyi açmaları için anahtarları bazen kocası Kusay’a, bazen de zayıf yaratılışlı bir şahıs olan kardeşi el-Muhterîş (Ebû Gubşân) b. Huleyl’e veriyordu. Huleyl’in ölümüyle birlikte reislik el-Muhterîş’te kaldı; Kusay da ondan anahtarları alarak buranın bakımını ele geçirdi.¹⁰⁶

¹⁰¹ İbn Sa’d. I. 67; Taberî. II. 15; Ayrıca bkz.. Sarıçam. s.37-38

¹⁰² İbn Sa’d. I.67; Taberî. II. 15

¹⁰³ İbn Hişam. I. 67; İbn Sa’d. I. 67; Ya’kubî. I. 237; Taberî. II. 15-16

¹⁰⁴ İbn Hişam. I. 130; İbn Sa’d. I. 67-68; Taberî. II. 15

¹⁰⁵ İbn Hişam. I. 131; İbn Sa’d. I. 68

¹⁰⁶ İbn Sa’d. I. 68

Konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler veren Sarıçam'ın belirttiğine göre Kusay'ın Kâbe'nin anahtarlarını el-Muhterîş'ten kıymetli bir deve ve bir tulum şarap karşılığında, veya bir içki meclisinde aldığına dair de rivayetler bulunmaktadır.¹⁰⁷

Mensubu bulunduğu Kureyş kabilesinin Kâbeyi inşa eden Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'in neslinden geldiğini bilen Kusay, Kâbe ile ilgili görev ve yetkilerin, yine aynı soya mensup birisi olan kendisi tarafından sürdürülmesi gerektiğini düşünüyordu.¹⁰⁸ Oysa Kâbe'nin anahtarlarını ele geçirmesine rağmen Kâbe ile ilgili görevler hala Huzâa kabilesinin elindeydi. Bu durum üç asırdan beri Mekke ve Kâbe'ye hükmeden Huzâa kabilesi ile Kureyş'i karşı karşıya getirdi. Fakat Kusay, kendi kabilesi Kureyş ve Suriye'den gelen Kudâa kabilesinin yardımını da arkasına alarak Huzâalıları Mekke'den çıkarmaya ve Kâbe'nin egemenliğini ele geçirmeye muvaffak oldu.¹⁰⁹ Kusay, Huzâa kabilesi ile yaptığı savaşta galip gelmesinden sonra Kâbe ile ilgili görevleri eline geçirdiği gibi Mekke'nin yönetimini de yaklaşık olarak 300 yıldır ellerinde bulunduran Huzâalılardan devraldı.

Kusay, Kâbe hizmetlerini ve Mekke yönetimini ele geçirdikten sonra, dağlık bölgelerde dağınık bir şekilde yaşamakta olan Kureyşlileri Mekke'ye getirmeye başladı. Kureyşliler, daha önce de belirtildiği gibi Mekke'nin varoşları denilebilecek mevkilerinde, kenar mahallelerde oturuyorlardı. Mekke'nin merkezine gelip yerleşmelerine o dönemin hâkim kabilesi olan Huzâlîlar tarafından izin verilmiyordu. Kusay'ın hakimiyeti ele geçirmesinden sonra Kureyşliler, Mekke'nin önemli mevkilerine gelip yerleşmeye başladılar, dolayısıyla da bir araya toplanma fırsatına kavuştular. Kavmini Mekke'de toplamaya muvaffak olan Kusay'a bazıları "Mücemmî" adını verdiler.¹¹⁰

Kusay, Mekke'ye topladığı kavmini bir iskana da tabi tuttu.¹¹¹ Kureyş kabilesini Mekke'de iskan ederken bir plan dahilinde hareket etti. Kureyşlilerin zenginlerini soylularını ve kendisine daha yakın akrabalarını Mekke'nin en merkezi yerine yerleştirirken, zenginlik ve statü bakımından daha geride olan kabileleri ise

¹⁰⁷ Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, s. 39

¹⁰⁸ İbn Hişam, I. 130-131; İbn Sa'd, I. 68-69; Taberî, II.15-16; İbn Kesir, *Bidâye*, II. 195-198

¹⁰⁹ İbn Sa'd, I. 68-69; Taberî, II.15-16; İbn Kesir, II. 195-198

¹¹⁰ İbn Hişam, I. 137; İbn Sa'd, I. 70-71; Taberî, II. 16

¹¹¹ Kusay'ın yapmış olduğu diğer icraatlar için bkz. İbn Hişam, I. 135-139; İbn Sa'd, I. 69-70; Taberî, II. 16-19; İbn Kesir, II. 192-196

Mekke vadisinin dışına yerleştirdi.¹¹² Mağlup edilen Huzâlıları ise şehirden uzaklaştırdı ve onların civar bölgelerde oturmalarına izin verdi.¹¹³

Kusay'ın hakimiyeti altında Mekke'nin refah seviyesi yükseldi, idare yeni baştan kuruldu ve demokratik hale getirildi. Şöyle ki; Kusay, umuma açık müzakerelerin yapılması için 'Dâru'n-Nedve'yi kurdu. 40 yaşını aşan her vatandaş buraya gelip şehirle ilgili işlerin müzakeresi hususunda fikrini söyleyebilirdi.¹¹⁴ Kusay tarafından yapılan bu binadan sonra Kureyşliler tarafından Mekke'de yeni binalar yapıldı. Böylece Kusay, Kureyş kabilesinin bedevilikten şehir hayatına geçmesine de öncülük eden şahıs oldu.¹¹⁵

Kusay, Dâru'n-Nedve'yi inşa etmekle kalmadı, burasının çok çeşitli fonksiyonlar icra edebilmesi için de bir takım düzenlemeler yaptı.¹¹⁶ Bunun yanında Kusay'ın Kâbe ile ilgili görevlerde de bir takım düzenlemelere gitmiştir. Söz konusu görevlerin daha düzenli bir şekilde yerine getirilmesi için tedbirler aldı.

Kusay'ın bu dönemde gerek Mekke'nin yönetimi gerekse Kâbe ile ilgili görevlerin yerine getirilmesiyle ilgili aldığı tedbirlerin kısa zamanda işe yaradığı görülmektedir. Öyle anlaşıyor ki, bütün bu faaliyetler sebebiyle Kusay'ın Mekke'deki otoritesi güçlendi ve mensubu bulunduğu Kureyş kabilesi de şehrin en güçlü kabilelerinden biri haline geldi. Onun Mekke'deki riyasetini simgeleyen önemli görevleri vardı: Dâru'n-Nedve Reisliği, Liva, Hicâbe, Sikâye ve Rifâde görevi. Kusay'ın ölümünden sonra bu görevler, onun oğullarından Abdüddâr'a devredildi.¹¹⁷ Aradan fazla bir süre geçmeden bu yetkilerin paylaşılması amacı ile Kusay'ın oğulları arasında mücadele başladı ve Mekkeliler ikiye ayrıldılar. Mahzum oğulları, Sehm oğulları, Cumah oğulları, Adiy oğulları hâkim zümre Abdüddâr oğullarının yanında yer alırken, onlara karşı muhalefeti oluşturan Zühre oğulları, Esed oğulları, Teym oğulları, Haris b. Fihr oğulları da Abdümenaf oğullarının yanında yer aldılar.¹¹⁸

İki grup arasında ortaya çıkan bu mücadele, daha sonra Mekke ve Kâbe'nin yönetimi ile ilgili yetkilerin paylaşılması ile çözüme kavuşturuldu. Buna göre,

¹¹² İbn Sa'd. I. 69-70: Ya'kûbî. I. 240

¹¹³ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, İstanbul 1991. I. 32

¹¹⁴ Hamidullah. I. 32

¹¹⁵ Hamidullah. I. 32: Sarıçam. s.44

¹¹⁶ Burada yapılan işler hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Hişam. I. 136-137; İbn Sa'd. I. 70-72: Hamidullah. I. 32; T.H. Weir. "Dârunnedve". İA. İstanbul 1945. III. 492; Sarıçam. s.48

¹¹⁷ İbn Hişam. I. 141-142; İbn Sa'd. I. 73

¹¹⁸ İbn Hişam. I. 130-131; Taberî. II. 19; İbn Kesir. II. 194

Hicâbê, Liva ve Nedve görevleri Abdüddar oğullarına bırakılırken, Kıyâde, Sikâyê ve Rifâde görevleri de Abdümenaf oğullarına devredildi.¹¹⁹ Abdümenaf'ın ölümünden sonra, Sikâyê ve Rifâde'yi oğullarından Hâşim b. Abdümenaf, Kıyâde'yi de bir diğer oğlu Abdüşems b. Abdümenaf ele aldı.¹²⁰

Yapacağımız çalışma açısından Hâşim ve Abdüşems'in ilişkileri üzerinde durulması daha sonra ortaya çıkacak ilişkilerin anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Zira bu iki kardeş arasında, babalarının ölümünden kısa bir süre sonra bozulmasıyla başlayan ilişkiler, düşmanlığa dönüşerek devam etti. Söz konusu düşmanlık Emevîler döneminde meydana gelen pek çok isyanın ortaya çıkmasında ve bu isyanların gereğinden fazla bir sertlikle bastırılmasında ki etkenlerden biri oldu.

Abdümenaf'ın oğullarından olan Hâşim'in asıl ismi Amr'dır. Mekke'de kıtlık olduğu bir yılda Suriye'den somun getirip ufalayarak hacılara tirit yaptırarak dağıttığı için; kendisine "Hâşim=ufalayan" denildi.¹²¹ Cömertliğiyle meşhur olan Hâşim¹²², çevre devletlerin hükümdarlarıyla Kureyş adına ticarî, diplomatik ilişkiler başlatmakla ve Kureyş için bir yılda iki ticari seyahat sistemini getirmekle itibar kazandı. Kusay'ın yaptığı gibi Mekke'nin ileri gelenlerinden aynî ve nakdî yardımlar topladı ve hac ibadetini yeniden organize etti. Kardeşi Abdüşems, Mekke'de fazla bulunmayan ve zamanının çoğunu seyahatte geçiren bir kimseydi. Üstelik yoksuldu ve ailesi de kalabalıktı. Hâşim ise her sene kendi malından hacıların ağırlanması için büyük bir meblağ ayıracak kadar zengindi.¹²³ Hâşim'in özellikle hacılara yönelik olarak verdiği bu hizmetlerin, ileriki yıllarda tüm Kureyşlilerin olduğu gibi Peygamberimizin de toplumda saygın bir yere sahip olmasına yol açtığı söylenebilir.

Hâşim, bir seyahat için çıktığı Gazze'de ölünce Kureyş'in reisliğini, rifâde ve sikâyê görevlerini kardeşi Muttalib devraldı.¹²⁴

Diğer taraftan Hâşim'in kardeşi Abdüşems'in erken bir dönemde ölmesinden sonra onun yerine getirdiği Kıyâde görevini oğlu Ümeyye b. Abdüşems üstlendi.¹²⁵

¹¹⁹ Kureyş kabilesinin mensupları arasında erken dönemde ortaya çıkan bu anlaşmazlık ve sonrasındaki gelişmelerle ilgili olarak bkz., İbn Hişam. I. 132; İbn Sa'd. I. 72-74; Ayrıca bkz. Aycan. Muaviye, s.29; Sarıçam. s.62-68

¹²⁰ Abdullah b Muhammed b. Ahmed el-Ezrâkî, *Ahbârü Mekke*. Göttingen 1275. I. 110-111

¹²¹ İbn Sa'd. I. 76;

¹²² Hamidullah. I. 32

¹²³ Takiyüddin el-Makrizî. *en-Niza ve't-Tehâsüm fî mâ Beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim*. Leiden 1888. s.10

¹²⁴ İbn Hişam. I. 147-148; İbn Sa'd. I. 81

¹²⁵ Aycan. Muaviye, s.30

Hulefâ-i Râşidîn döneminden sonra kurulacak olan Emevî devletine adını veren Ümeyye b. Abdişems, babasına nazaran zengin ve güçlü bir kimseydi. Oğulları ve serveti oldukça çoktu. Hatta onun, bu yönüyle amcası Hâşim'e denk olduğunu söyleyenler vardır.¹²⁶

Aycan'ın da belirttiğine göre belki de Ümeyye bu durumuna güvenerek amcası Hâşim b. Abdimenaf ile anlaşmazlığa düştü, onunla rekâbete girişti. Fakat o, bu mücadeleyi kaybetti ve Hicaz'ı terk ederek, on yıl boyunca Şam'da oturmak zorunda kaldı. Tarihte böylece Hz. Muhammed'in babasının dedesi olan Hâşim ile Emevî devletinin kurucusu Muaviye'nin babasının dedesi olan Ümeyye arasındaki ilk düşmanlık başladı.¹²⁷

Hâşim b. Abdimenaf, Kureys'in büyüklerinden ve efendilerindendi. Civar bölgelerdeki bazı devletlerle iyi ilişkiler kurarak güvenli bir şekilde ticaret yapabilme imtiyazını elde etti. Hâşim, Medine'den bir kadınla evlendi ve bir çocuğu oldu. Bu çocuk daha sonra amcası tarafından Mekkeye getirilen Abdulmuttalib idi.¹²⁸

Abdüşems erken bir dönemde Mekke'de ölünce, onun ifa ettiği Kıyâde görevini, oğlu Ümeyye b. Abdişems üstlendi. Ümeyye akrabaları ve yakınları çok olan zengin bir kişiydi. Belki de bu durumuna güvenerek amcası Hâşim b. Abdimenaf ile anlaşmazlığa düştü, onunla rekâbete girişti. Fakat o, bu mücadeleyi kaybetti ve yaklaşık olarak on yıl Şam'da ikamet etti. Tarihte böylece Hz. Muhammed (s.a.v)'in dedesinin babası olan Hâşim ile Ebû Süfyan'ın dedesi Ümeyye arasında ilk düşmanlık başlamış oluyordu.¹²⁹

İki kardeş kabile arasında meydana gelen bu ilk çekişmenin sebepleri hakkında birbirinden farklı olan rivayetlerin zikredildiği görülmektedir.

Araştırmacı Sarıçam söz konusu iki kabile arasında ortaya çıkan çekişmenin sebepleri hakkında oldukça değerli bilgiler vermektedir. İlk dönem kaynaklarının yanı sıra daha sonraki dönemlerde yapılan araştırmalara da dayanılarak ortaya konulan bilgileri aynen nakletmek istiyoruz:

"Hâşim, kardeşleriyle birlikte Kureys'in bazı kollarının da desteğiyle rifâde ve sikâye görevlerini eline geçirdi. O, bir takım fedakarlıklarda bulunmak suretiyle hacılarda ikramda bulunuyor ve Mekkelilere de yardım ediyordu. Hâşim'in yeğeni Ümeyye b. Abdişems de zengindi. Hâşim'in halka yaptığı ikram gibi kendisi de

¹²⁶ Makrizî, s.12; Ayrıca bkz. Aycan, Muaviye, s.30; Sarıçam, s.81

¹²⁷ Muaviye, s.30-31

¹²⁸ Hamidullah, I. 32-33; Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1989, I. 188

¹²⁹ Aycan, Muaviye, s.30-31

yapmak istediye de malına kıyamayıp bu teşebbüsünden vazgeçti. Kureyşten bazı kimseler Ümeyye ile alay ettiler ve onu ayıpladılar. Ümeyye Hâşim'e haset etti¹³⁰ ve onun halkı doyurmasını, reisliğini ve babasından tevarüs ettiği seyyidliğini kıskandı. Bu durum Hâşim ile Ümeyye'nin arasının açılmasına , birbirlerine karşı öğünmeye ve düşmanlığa yol açtı. Nihayet Ümeyye kardeşlerini toplayıp onlarla istişare etti. Kardeşleri onu azarladılar ve muhakeme için tahrik ettiler. Sonunda Ümeyye, Hâşim'i muhakemeye davet etti. Hâşim, Kureyş içindeki mevkiinden ve yaşından dolayı bir hakeme başvurup muhakeme olmayı hiç hoş karşılamadıysa da Kureyşliler bu işin peşini bırakmayıp onları teşvik ve tahrik ettiler. Sonunda Hâşim "Kaybeden tarafın, değeri yüksek 50 deveyi Kâbe'nin yanında boğazlayıp halka yedirmesi ve 10 yıl müddetle Mekke'den uzaklaşması şartıyla muhakemeyi kabul etti. Ümeyye'nin de bu şartları kabul etmesi üzerine hangisinin daha şerefli olduğunun sorulması için bir kahine müracaat edildi ve bu konuda hüküm istendi. Yapılan müzakerelerden sonra hakem , Hâşim'in lehine karar verdi. Hâşim, develeri alıp boğazladı ve orada hazır bulunanlara ve Mekke'de bulunan halka yedirdi. Ümeyye ise önceden kararlaştırıldığı gibi Şam'a gitti ve orada 10 yıl ikamet etti. Bu hadise, Hâşim oğullarıyla Ümeyye oğulları arasında ki ilk çekişmeyi teşkil etmektedir."¹³¹

Bazı kaynaklarda yer alan fakat pek çok çelişkiyi içeren bir rivayete göre ise Hâşim ile Abdüşems ikiz olarak dünyaya geldiler. Rivayete göre bunlardan birinin parmağı diğerinin alnına, veya birinin ayağı diğerinin alnına yapıştı. Bu ikisinin birbirinden ayrılması için ustura yardımıyla cerrahi bir müdahale gerekti, bu müdahale esnasında ise kan aktı. Bu olayı gören insanlar, gelecekte ikisi arasında veya oğulları arasında kan döküleceği şeklinde bir yorumda bulundular.¹³²

Zengin ve geniş bir nüfusa sahip olan Ümeyye, Şam'dan Mekke'ye döndükten sonra da yine eski mevkiini korumuştur.¹³³ Ümeyye'nin ölümünden sonra onun yerini Harb almıştır. Abdüşems oğullarının lideri olan Harb, Hâşim b. Abdulmuttalib'in yakın dostu ve nedimi idi. Ancak Abdulmuttalib, Yahudi bir kimseyi öldürmesinden dolayı Harb'den maktülün diyeti olan yüz deveyi alıp, onun amca oğluna vermesine kadar kendisi ile ilişkisini kesti. Böyle bir olay da muhtemelen Hâşim oğulları ile Ümeyye oğullarının arasının daha da açılmasına neden oldu.¹³⁴

¹³⁰ İbn Sa'd. I. 76

¹³¹ Emevi-Hâşimî İlişkileri. s.89-91; Ayrıca bkz. İbn Sa'd. I. 76; Taberi. II. 13-14

¹³² Taberi. II. 13; Makrizî. s.9-10

¹³³ Mustafa Fayda. İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı. Ankara 1982. s.10-12

¹³⁴ Aycan. Muaviye. s.31-32

İki kabile arasındaki ilişkilerin böylesine bir şekilde seyrettiği bir dönemde, Hz. Muhammed (s.a.v) gibi rakip kabilenin ferdi olan bir şahsın peygamber olarak gönderilmiş olması, Ümeyye oğulları arasında olumsuz bir tesir oluşturdu ve onların İslâm peygamberine ve onun getirmiş olduğu dine karşı acımasız bir tavır almalarına vesile oldu.¹³⁵

Hâşim'in ölmesinden sonra Hâşim oğullarının liderliğini Abdülmuttalib, Ümeyye'nin ölmesinden sonra Ümeyye oğullarının liderliğini ise Harb devraldı. Bilindiği gibi Abdülmuttalib, İslâm'ı tebliğ etmekle görevlendirilecek olan Muhammed b. Abdullah(s.a.v)'ın dedesidir. Harb ise ileride Emevî devletini kuracak olan Muaviye'nin dedesidir.

Bu ikisi arasında da ilişkiler olumlu bir şekilde devam etmedi. Aralarında öncekilere benzer olumsuz bir rekâbetin mevcut olduğu görülmektedir. Bu rekâbette rifâde ve sikâye görevleri Abdülmuttalib'e, Kureyş kabilesinin ordu komutanı olması da Harb b. Ümeyye'ye güç veriyordu.¹³⁶

Hâşim oğulları yerine getirdikleri rifâde ve sikâye görevleriyle Mekke toplumunda dini bir nüfuz elde ederken, Ümeyye oğulları ise başkumandanlık görevini uhdellerinde bulundurmakla siyasi bir nüfuz kazandılar.¹³⁷

Bu iki kabile arasındaki rekâbet, İslâmîyetin gelmesinden sonraki dönemde farklı bir boyut kazandı. Hz. Muhammed'in rakib bir kabileden gelmesi, Ümeyye oğullarının ona karşı sert bir muhalefet sergilemelerine sebep oldu.

Ümeyye oğulları içinde Hz. Osman (r.a) gibi ilk müslümanlar arasında yer alanlar bulunmakla birlikte bunların sayısı azdı.¹³⁸ Ümeyye ailesi ileri gelenleri, Hz. Peygamberin İslâm'a açık davetinin ilk günlerinden itibaren halkın müslüman olmasını engellemeye çalıştılar. Bu hususta diğer müşriklerle birlikte hareket ettiler; hatta şehirdeki nüfuzları sebebiyle bu hareketin elebaşısı oldular.¹³⁹

Mekke döneminde müslümanlara karşı acımasızca davranan Ümeyye oğulları, müslümanların Medine'ye hicret etmesinden sonraki dönemde ise onlara karşı yapılan savaşlarda da aktif görevler üstlendiler.

¹³⁵ Aycan. Muaviye. s.32

¹³⁶ Sarıçam. s.99

¹³⁷ Yiğit. "Emevîler". DİA. XI. 87-88

¹³⁸ Sarıçam. Mekke döneminde Ümeyye oğullarından İslâm'a girenlerin toplam nüfusa oranla dörtte bir civarında olduğunu belirtmektedir. bkz. Emevî-Hâşimî İlişkileri. s.129

¹³⁹ Yiğit. "Emevîler". DİA. XI. 88: Ümeyye oğullarının gerek Peygamberimize gerekse ilk müslümanlara yaptıkları fena muameleler için bkz.. İbn Hişam. I. 270-300; II. 25-26; Taberî. II. 60-75; Makrizî. s.15-28

Bedir Gazvesi'nde Abdüşems oğullarından Utbe b. Rebia, Uhud ve Hendek gazvelerinde ise Emevîlerden Ebû Süfyan müşriklerin ordu kumandanlığı görevini yerine getirdiler.¹⁴⁰

Hicret sonrasında meydana gelen savaşlarda pek çok yakınını kaybeden Ümeyye oğulları müslümanlara karşı gittikçe daha da sert bir politika içerisine girdiler. Bu savaşlarda kaybettikleri yakınlarının verdiği üzüntü onların İslâm'a geç girmelerinin en büyük sebeplerinden birisi oldu. Ümeyye oğullarının İslâm'a geç girmelerinde, onların bu yeni dine girdikten sonra Mekke'de, sahip oldukları nüfuz ve itibarı kaybetme endişesi de rol almış olmalıdır.

Bu dönemde Ümeyye oğullarının liderliğini sürdüren Ebû Süfyan ve ailesinin Mekke'nin fethine kadar İslâm'a girmemekte direndikleri görülmektedir. Fetihle beraber İslâm'a giren Ümeyye ailesi bu dönemden sonra sahip oldukları eski nüfuzlarını geçici bir süre için kaybettiler. Bu kabilenin İslâm'a girmesini zorlaştıran unsurlara daha önce işaret edilmişti. Burada şunu da belirtmek gerekir ki Peygamberimiz (s.a.v), kendisinin de mensubu bulunduğu Kureyş kabilesinin bir kolundan olan bu kabilenin İslâm'a girmesi için büyük gayretler sarf etti. Özellikle Hudeybiye barış antlaşmasından (6/628) sonra bu gayretlerine daha da büyük bir hız verdiği görülmektedir.

Hudeybiye barışının imzalanmasından kısa süre sonra Mekke'de bir kıtlık meydana geldi. Hz. Peygamber, Ebû Süfyan'a Medine mahsulünden bol miktarda hurma gönderdi ve bunları Mekkelilerin ticaret mallarından olan deri ile değiştirmeyi teklif etti Buna ilaveten Hz. Peygamber, Mekke fakirlerine dağıtılmak üzere 500 dinar gönderdi.¹⁴¹

Hendek savaşından sonra Mekke, büyük bir kıtlıkla karşı karşıya kaldı. Mekke'ye buğday ithal olunan bölgenin reisi olan Sumame İbn Usal'ın müslüman olması ve Mekke'ye buğday sevkıyatını önlemesi üzerine Kureyş'in içinde bulunduğu sıkıntı daha da arttı. Bunun üzerine Mekkelilerden bazıları, onun hem cömertliğini ve hem de onunla akrabalık bağlarını öne sürerek bu yasakların kaldırılmasını rica etmek üzere Rasûlullah'a haberci gönderdiler. Bu insancıl ricayı Hz. Peygamber derhal kabul etmiş ve bu hususta teşebbüse geçerek Mekke üzerindeki ambargonun kaldırılmasına yardımcı olmuştur.¹⁴²

¹⁴⁰ Yiğit, "Emevîler", DİA, XI, 88

¹⁴¹ İbn Hişam, III, 83; İbn Sa'd, II, 147; Taberi, II, 207

¹⁴² Taberi, II, 297

Yine bu sükun devresi ile ilgili olarak sahip olduğumuz bir malûmata göre Hz. Peygamber, Mekke'nin ekonomik krizde olduğunu öğrendi. Bunun üzerine İslâm'a yaklaşımcı bir centilmenlik olarak elçisi ile Mekke rüesasına dağıtılmak üzere bir miktar altın gönderdi. Ümeyye oğullarından Ebû Süfyan hariç, diğer Mekkeliler bu nazik davranışı reddettiler. Ebû Süfyan ise, onların kabul etmediği meblağı da alarak bunları halka dağıttı ve akrabası Muhammed'e hayır dualarda bulundu.¹⁴³

Hz. Peygamber Hudeybiye sonrasında, elçilerden birisiyle meşhur ve kıymetli Medine hurması gönderdiği Ebû Süfyan'dan kendisine Arap Yarımadasının her tarafında ısrarla aranılan Mekke yapımı deri giysilerden gönderilmesini istedi. Ebû Süfyan da Peygamberimizin bu talebini yerine getirdi.¹⁴⁴

Öyle anlaşıyor ki, bir yumuşama ihtimalini yoklayıp denemek maksadıyla Rasûlullah, Ebû Süfyan'ın sahip olduğu bir ticaret kervanıyla Suriye-Filistin yönüne doğru gidebilmesi için İslâm ülkesi topraklarından geçip gitmesine de yine aynı maksatla izin verdi.¹⁴⁵

7/628-629 Yılında Ebû Süfyan ailesini ilgilendiren önemli bir hadise meydana geldi. Müslüman olması sebebi ile Mekke'de uğramış olduğu işkence ve hakaretlerden kurtulmak isteyen Ebû Süfyan bnt. Remle (= Ümmü Habîbe), kocası Ubeydullah b. Cahş ile Habeşistan'a hicret etti. Ümmü Habîbe'nin kocası, önce irtdat ederek Hristiyan oldu, sonra da öldü. Kocasını ölümünden sonra dul kalan Ümmü Habîbe, Habeşistan'da bulunduğu müddetçe dininde sebat gösterdi.¹⁴⁶

Yukarıda örneklerini verdiğimiz üzere Peygamberimiz (s.a.v)), İslâm'a girmeyen Kureyşlilerle, özellikle de Mekke'nin seçkin tabakasını oluşturan Ümeyye oğulları ile uzlaşma gayretlerini son haddine vardırma çabasında idi. Ortaya konulan örneklerden de anlaşıldığı kadarıyla Peygamberimiz (s.a.v), Ümeyye oğullarından özellikle Ebû Süfyan ile olan ilişkilerini iyileştirme çabası içerisindeydi. Belki de onun İslâm'a girmesinin diğer Ümeyye oğullarının da İslâm'a girmesine vesile olacağını düşünüyordu. Çünkü Ebû Süfyan, Mekke toplumunun lideri olmasının yanında kabilesi içerisinde büyük saygınlığı olan bir kimseydi.

¹⁴³ İbn Abdilberr, II, 4598; Kettâni, I, 273; Ayrıca bkz.. Önkai, *Rasulullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, s.193; Hamidullah, Peygamber tarafından gönderilen bu yardımın 500 dinar gibi önemli bir meblâğdan oluştuğunu söylemektedir. I, 252

¹⁴⁴ İbn Abdilberr, II, 498; Kettâni, et-Teratibu'l-İdariyye (Hz.Peygamber'in Yönetimi), trc.Ahmet Özel, İstanbul 1990, I, 273; Hamidullah, I, 252; Önkai, *Rasulullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, s.193

¹⁴⁵ Hamidullah, I, 252

¹⁴⁶ İbn İshak, s.96-97; İbn Hişam, III, 417-418; İbn Sa'd, VIII, 99; İbnü'l-Cevzi, *Sıfatü's-Safve*, I, 22

Hiz. Peygamberin Ebû Süfyan'a gösterdiği bu ekonomik kolaylıklara ilaveten onun kızı Ümmü Habîbe ile evlenmek suretiyle uzlaşma yolunda bir adım daha atmak istedi.¹⁴⁷ Müslüman olması sebebiyle Mekke'de uğramış olduğu işkence ve hakaretlerden kurtulmak isteyen Remle bnt. Ebû Süfyan(= Ümmü Habîbe)'ın kocası, önce irtidat ederek Hristiyan oldu, sonra da öldü. Kocasının ölümünden sonra dul kalan Ümmü Habîbe, Habeşistan'da bulunduğu müddetçe dininde sebat gösterdi.¹⁴⁸

Ümmü Habîbe'nin, Habeşistan'da çektiği sıkıntılara rağmen dininde sebat gösterdiğini öğrenen Peygamberimiz (s.a.v), Necâşi'ye haber göndererek, onu kendi nikahına almak istediğini bildirdi. Peygamberimiz (s.a.v), bir elçisine 400 dirhem para vererek Habeşistan'a nikah teklifi için gönderdi. Gönderilen bu para, mehir olarak Ümmü Habîbe'ye verildi ve nikahı bizzat Necâşi kıydı. 7/628-629 yılında gerçekleşen bu evlilik esnasında Peygamberimizin vekaletini Halid b. Sâid b. el-Âs yaptı.¹⁴⁹

Peygamberimiz (s.a.v) ile Ebû Süfyan'ın kızı Ümmü Habîbe arasında gerçekleşen bu nikah, özellikle Ebû Süfyan'ın, dolayısıyla da Ümeyye oğullarının İslâm'a karşı yumuşamasına ve onların müslüman olma yolundaki sürecin hızlanmasına yol açtı. Nitekim bu evliliğin hemen öncesinde nazil olan: "Olabilir ki Allah (c.c), aralarınızda düşmanlık bulunan kimselerle sizin aranızda dostluk tesis eder"¹⁵⁰ ayetinden de bu evliliğe işaret ettiği belirtilmektedir.¹⁵¹

Bütün bu gelişmelerden sonra Mekke'nin fetholunduğu gün Ebû Süfyan ve Ümeyye oğullarının diğer fertlerinden pek çok kimse İslâm'a girdi. Mekke'nin fethi ile İslâm'a giren Ebû Süfyan'ın Mekke'deki konumu tamamıyla değişti. Fetihten sonra o, Mekke'nin ve Kureyş'in en güçlü ve en saygın lideri değildi. Belki de o, artık İslâm'a ve müslümanlara karşı ta ilk zamanlardan beri takındığı tavırdan dolayı bilerek ve bir anlamda da mecburen geri planda kalmaya çalışacaktır. Aynı şekilde karısı Hind de İslâm'a geç girme ve daha önceki yıllardaki müslümanlara karşı takınmış olduğu tavır sebebiyle sürekli bir mahcubiyet ve eziklik içerisinde bulundu. Hind bnt. Utbe, geçmişte yaptıklarının sıkıntısından dolayı, Hz. Osman (r.a) ile veya

¹⁴⁷ Sarıçam, s.193

¹⁴⁸ İbn İshak, s.96-97; İbn Hişam, III, 417-418; İbn Sa'd, VIII, 99; İbnü'l-Cevzi, Sıfatü's-Safve, I, 22

¹⁴⁹ İbn İshak, s.259; İbn Hişam, III, 417-418; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer, İsâbe, III, 413; İbn Sa'd, VIII, 99; İbnü'l-Cevzi, Sıfatü's-Safve, I, 22; Hamidullah, I, 252-253

¹⁵⁰ Mümtahine, 60/7

¹⁵¹ İbn Sa'd, VIII, 99

kardeşi Huzeyfe ile birlikte Hz. Muhammed (s.a.v)'e biat etmek üzere giderken yüzünü gizleme ihtiyacını hissetti.¹⁵²

Peygamberimizin İslâm'a girmekte son ana kadar direnen Ümeyye oğullarına fetih sonrasında da ziyadesiyle iltifatlarda bulunduğu görülmektedir. Onların kalplerinin iyice İslâm'a ısınmasını temin etmek isteyen Peygamberimiz (s.a.v) bu maksatla başta Ebû Süfyan ve oğulları Yezid ile Muaviye olmak üzere Ümeyye oğullarına gerek idari makamlar gerekse para ve mal verdi.

Hz. Peygamber, Huneyn'de elde edilen ganimetleri dağıtmaya başlayınca Ebû Süfyan'a 100 deve ile 40 ukiyye gümüş verdi. Oğulları Yezid ve Muaviye'yi de bu gruptan kabul ederek kendilerine 100 er deve verdi. Bir şehir devletinin liderliğini yaparken sıradan insanlar haline gelen bu kimselere gösterilen ilgi onları ziyadesiyle memnun etti.¹⁵³ Rasûlullah'ın kendisine ganimetten böylesine bolca pay verdiğini gören Ebû Süfyan, şöyle söyleyerek memnuniyetini belirtti: "Anam babam sana feda olsun ey Allah (c.c)'ın Rasûlü! Sen ne cömert bir insansın! Sana karşı savaştım, sen o zamanlar ne kadar iyi bir muhariptin. Şimdi sana teslim oldum, sen ne kadar güzel bir teslim olunsun. Allah (c.c) seni hayırla mükafatlandırsın!"¹⁵⁴

Tarihi kaynaklardan anlaşılabildiği kadarı ile Ebû Süfyan, Hz. Peygamber döneminde malî imtiyazların yanı sıra bir takım siyasi imtiyazlara da sahip olmuştur. Hz. Peygamber, 9/630 yılında Necranlılarla yapılan antlaşmanın şahitleri arasında yer almış bulunan Ebû Süfyan'ı Necran'a vali olarak atamıştır.¹⁵⁵

Peygamberimiz (s.a.v) tarafından Ebû Süfyan ve ailesine tanınan bu imtiyazların hedefine ulaştığı anlaşılmaktadır. Zira Ebû Süfyan'ın bundan sonraki hayatı cihad ederek geçmiştir. 12 Recep 15/20 Ağustos 636 tarihinde gerçekleşen Yermük muharebesinde kıyasıya mücadele eden Ebû Süfyan, savaş esnasında

¹⁵² İbn Sa'd, VIII, 236; İbn Kesir, *Bidâye*, VII, 52

¹⁵³ İbn Hişam, IV, 140; İbnü'l-Esir, *Usdû'l-Gâbe*, II, 392; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdû'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, thk. Şuayb el-Arnâvud- Abdülkadir el-Arnâvud, Beyrut 1414/1994, V, 473; Safedî, XVI, 285; Cemalüddin Ebi'l-Haccac Yusuf el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk., Beşir Avvad, Beyrut 1413/1992, XIII, 120

¹⁵⁴ İbnü'l-Esir, *Usdû'l-Gâbe*, II, 392; Safedî, XVI, 285; Mizzî, XIII, 120

¹⁵⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, s.84; İbnü'l-Esir, *Usdû'l-Gâbe*, II, 392; İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 377; İrfan Aycan, "Ebû Süfyan", *DİA*, İstanbul 1994, X, 230-232

gözlerinden birisini kaybetmiştir.¹⁵⁶ Diğer gözünü ise daha önceden yapılan Taif muhasarasında kaybettiği bildirilmiştir.¹⁵⁷

Ümeyye oğullarının ileri gelenleri, İslâm'a katılma hususunda geç kalmakla birlikte idari konularda tecrübeli oldukları için erken tarihlerden itibaren çeşitli mevkilere getirildiler. Hz. Peygamber tarafından görevlendirilen Emevî gençleri arasında katiplik vazifesi verilen Ebû Süfyan'ın oğlu Muaviye de bulunuyordu. Hicretten 15 yıl önce doğan ve ailesinin diğer fertleriyle birlikte Mekke'nin fethedildiği gün müslüman olan Muaviye, Hz. Ebû Bekir zamanında (11-13/632-634) Suriye üzerine gönderilen dört ordudan birinin başına getirilen ağabeyi Yezid'in ordusunda ona yardımcı olarak görevlendirildi. Bu görev sırasında Ürdün sahil şehirlerinin fethinde büyük başarılar sağladı. 17/638 yılında Ürdün ve civarına idareci olarak tayin edildi. Bir yıl sonra Yezid'in vebadan ölümü üzerine Hz. Ömer tarafından onun yerine Dimaşk valiliğine getirildi. Hz. Osman zamanında (23-35/644-656) yılında Suriye umumi valisi oldu. (24/645) Hz. Osman'ın şehit edilmesine kadar (35/656) Suriye valiliğini yürüttü.¹⁵⁸

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer iktidarda bulundukları süre zarfında kabilelere karşı eşit davranma esasına riayet ettiler. Bir kabilenin diğer bir kabileye üstünlük göstermesine ve hiçbir şahsın kendisine mümtaz bir mevki tanınmasına fırsat vermediler. Valiliklere ve ordu komutanlıklarına kendi kabilelerine veya belli başka bir kabileye mensup kimseleri değil, hangi kabileye mensup olursa olsun bu görevlere ehil gördükleri kimseleri tayin ettiler.¹⁵⁹

Hz. Ebû Bekir vefat ettiğinde Yezid b. Ebî Süfyan, Şam'da görevli olarak bulunuyordu. Hz. Ömer de aynı şekilde onu Şam valiliğine getirmişti. Yezid 18/639 yılında taundan vefat edinceye kadar burada valilik yaptı.¹⁶⁰

Ağabeyi Yezid'in vefatından sonra Şam valiliğine tayin edilen kardeşi Muaviye, Hz. Ömer tarafından getirildiği bu görevde halifelik makamına geçinceye kadar kaldı.

Hz. Ömer'in vefatından sonra hilafet makamına geçen Hz. Osman, halife olduğu zaman yetmiş yaşında idi. Yaratılışı itibariyle yumuşak huylu olduğu için

¹⁵⁶ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s.80; İbnü'l-Esir, *Usdû'l-Gabe*, II, 392; İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 377; Safedî, XVI, 285; Mizzi, XIII, 121; İbn Hacer, ayrıca Ebû Süfyan'ın gözlerinden ikisini de kaybetmesinden sonra kölesi tarafından getirilip götürüldüğünü zikretmektedir. *İsâbe*, III, 415

¹⁵⁷ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s.80; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 414; Zehebî, *Siyer*, II, 106; Safedî, XVI, 285

¹⁵⁸ Yiğit, "Emevîler", *DİA*, XI, 88

¹⁵⁹ Sarıçam, s.229

¹⁶⁰ Sarıçam, s.230

kendisinden önceki iki halifenin ihtiyatkarlığına pek sahip değildi. Halbuki bu özellik, Arapların fetholunan ülkelerden bol miktarda gelen mallardan faydalanma dönemine girdiği bir zamanda İslâm devleti gibi bir devleti idare etmek için gerekiyordu.¹⁶¹

Üçüncü halifenin söz konusu yumuşaklığına bir de kaybolmuş gibi görünen "Hâşimi-Emevî" rekâbetinin yeniden su yüzüne çıkması eklenince fitnenin ortaya çıkması kaçınılmaz bir hal aldı.¹⁶² Benî Hâşim ile Benî Ümeyye arasındaki çekişme, cahiliyye çağı boyunca devam ettiği gibi İslâm'ın zuhurundan sonra da sürdü. Kaynaklarda belirtildiğine göre başlangıçta İslâm'a karşı direnişlerinden dolayı Emevîlerdeki eziklik zamanla yerini terk etti. Bir müddet sonra İslâm'a ısınan Ümeyye oğulları, cahiliyye çağındaki yöneticiliklerini yeni nizama naklettiler.¹⁶³ Akbulut'un belirttiğine göre, Hz. Osman halife olunca Hz.Ömer'in gözetmiş olduğu kabileler arası denge politikasının aksine yönetimde "Emevîlik" unsuruna ağırlık verdi.¹⁶⁴ Hz. Osman'ın akrabalarına duymuş olduğu muhabbetten, Benî Ümeyye fazlası ile yararlandı.¹⁶⁵

Hz. Osman, halife seçildikten çok kısa bir süre sonra, yakın akrabası olan Şam valisi Muaviye hariç, Hz. Ömer'in daha önceden tayin etmiş olduğu valilerin tamamını değiştirdi. Büyük vilayetlerden Mısır'a, süt kardeşi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i, Kûfe'ye anne bir kardeşi Velid b. Ukbe'yi, Basra'ya dayısının oğlu Abdullah b. Âmir'i, devlet katipliğine¹⁶⁶ ve müsteşarlığına da amcasının oğlu Mervan b. el-Hakem'i getirdi.¹⁶⁷

Daha önce de temas edildiği gibi idarededeki bu tayinlerden başka mali olarak da Benî Ümeyye'ye ayrıcalıklar tanıdı. Bu tayinler de Peygamberin ashâbı tarafından hoş karşılanmadı. Çünkü Hz. Peygamber hayatta iken bunlardan bir kısmı kılıç korkusu ile müslüman olmuş ve idam edilmekten son anda kurtarılmış, bir kısmı da

¹⁶¹ H. İbrahim, *Tarih*, II, 26

¹⁶² Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992, s. 163-164

¹⁶³ H. İbrahim, *Tarih*, I, 27-28

¹⁶⁴ *Sahâbe Devri*, s.164

¹⁶⁵ Makrizî, s.18

¹⁶⁶ Makrizî, s.18

¹⁶⁷ Zehebî, *Siyer*. III, 477

münafıklıktan damga yemişlerdi.¹⁶⁸ Bu kimselerin tayinleri tabii olarak Ensâr ve Muhaciri üzmüştü.¹⁶⁹

Kendi sıkıntılarının bir kısım sebeplerini onun akrabalarının oluşturduğu bir grupta gören bazı kimseler, halifenin akrabalarını kayırma eğilimi göstermesinden şikayet etmeye başladılar.¹⁷⁰

Bu hoşnutsuzluklara rağmen Hz.Osman'ın halifeliğinin ilk yıllarında islâm toplumunu sarsacak bir durum ortaya çıkmadı. Çünkü bu dönemde hâdiselerin yoğunluğu iç politikada değil dış politikada idi. Fetihlerin kara ve denizlerde devam ediyor olması ve insanların bu fetihlere katılması gibi unsurlar, dikkatleri içeriden ziyade dışarıya yöneltiyordu.¹⁷¹

30/650 yıllarına gelindiğinde, müslümanlar arasında küçük çaplı sözlü sürtüşmeler başladı. Aslında bunlar beklenmedik hadiseler değildi. Aynı zamanda toplum idaresindeki değişiklikler ve fetihler sonucu irtibata geçilen diğer kültürlerin etkisiyle değişimin sancısı yaşanıyordu.¹⁷²

Gün geçtikçe artan huzursuzlukların pek çoğunun halifenin akrabalarına karşı sergilediği tutumdan kaynaklandığı belirtilmektedir.¹⁷³ Hz. Osman (r.a)'a karşı duyulan huzursuzluklar zamanla isyana dönüştü. Neticede ise III. halife Osman, Mısır, Kûfe ve Basra'dan Medine'ye gelen asilerin sürdürdüğü 40 günlük muhasaradan sonra 35/656 yılında şehid edildi.

Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle birlikte toplumda meydana gelen yeni şekillenme çok farklı oldu. Bu durum maktül halifeye muhalif olan, fakat fiili harekete girişmeyen bazı kimselerin, yeni halife Hz. Ali'nin yanında yer almalarına sebep olurken, bazılarının da ona cephe almaları sonucunu doğurdu. Ona cephe alanların başında ise Şam valisi Muaviye b. Ebî Süfyan ve diğer Ümeyye oğulları bulunuyordu.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Ebü'l-Fida İsmail İbn Kesir, *Muhtasar Tefsir-i İbn Kesir*, thk. M.Ali es-Sabûnî, Beyrut 1981, III, s. 360-361

¹⁶⁹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 57

¹⁷⁰ M.G.S. Hodgson, *İslâmın Serüveni*, trc., komisyon, İstanbul 1993, I, 155

¹⁷¹ Aycan, *Muaviye*, s.100

¹⁷² Aycan, *Muaviye*, s.101

¹⁷³ Hz. Osman (r.a)'a karşı yapılan tenkitlerle ilgili olarak geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Â'rabi, s. 81-120; Seyf b. Ömer, *Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, cem ve tasnif. Ahmet Râtib Armuş, Beyrut 1413/1993, s.30-100

¹⁷⁴ Aycan, *Muaviye*, s. 125

Muaviye, Hz. Osman hakkında ilgisiz kaldığını ve suç ortağı olduğu isyancıları ordusunda barındırdığını ileri sürerek Hz. Osman'ın yerine Medine'de halife seçilen Hz. Ali'ye biat etmedi. Hatta yeni halifeye biat etmemekle kalmadı, Hz. Osman (r.a)'ın yakın akrabası olarak onun kanını dava etme hakkına sahip olduğunu söyledi ve bunu gerçekleştirmek şartıyla Şam halkından biat aldı.¹⁷⁵

Bundan sonra iki taraf arasındaki ilişkiler, sonucu net bir şekilde belli olmayan Sıffin savaşıyla (36/657) karşılıklı çarpışma haline dönüştü. Sıffin savaşı sonrasında yapılan Tahkim (38/658) de aradaki ihtilafı yok edemedi.

Ali ve Muaviye arasındaki ilişkilerin böylesine kötü gittiği bir dönemde Hz. Ali'nin bir Hâricî tarafından 40/661 yılında öldürülmesinden sonra Muaviye, Suriye halkından “emirü'l-mü'minin” unvanıyla biat aldı. Diğer taraftan Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra ona biat edenler oğlu Hz. Hasan'ı hilafet makamına geçirdiler. Hz. Hasan'ın Irak ordusuna güvenmemesi ve diğer bazı sebeplerle mücadeleden vazgeçerek Muaviye'ye biat etmesiyle 41/661 yılında İslâm dünyasının tamamını hakimiyeti altına aldı. Böylece 90 yıl müslümanları idare edecek olan Emevî devleti kurulmuş oldu.¹⁷⁶

Bundan sonra İslâm dünyasının tek lideri durumuna gelen Muaviye b. Ebî Süfyan, kurduğu Emevî devleti ve yaptığı icraatlarıyla tarihin kendisinden en çok bahsettiği kimselerden biri olacaktır.

¹⁷⁵ Yiğit, “Emevîler”, DİA, XI, s.88

¹⁷⁶ Yiğit, “Emevîler”, DİA, XI, 88; Aycan, Muaviye, s.176-177; Sarıçam, s. 280-286; Hz. Hasan'ın halifeliği Muaviye'ye devretmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kapar, Verâset, s. 26-40; Demircan, İktidar Mücadelesi, s. 50-75

BİRİNCİ BÖLÜM

YEZİD'İN DOĞUMU, YETİŞMESİ, İDARİ VE SİYASİ ALANDA YÜKSELİŞİ

A-DOĞUMU VE AİLESİ

Tarih içerisinde şahsiyetleri ile olaylara yön veren pek çok kişi vardır. Bunlardan biri de Yezid b. Muaviye'dir. İslâm tarihinin ilk döneminde yaşamasına rağmen kaynaklarda hakkında pek çok bilgi bulunan Yezid, Hz. Peygamber ve onun davetine düşmanca tavrı ile tanınan Emevî hanedanına mensup bir kimsedir.¹

Yezid'in nesebi, 'Yezid b. Muaviye b. Ebî Süfyan (Sahr b. Harb) Ümeyye b. Abdışems b. Abdimenaf b. Kusay b. Kilâb'tır.²

Yezid'in annesi ise 'Meysûn bnt. Bahdal b. Üneyf b. Delce b. Kunâfe b. Adiyy b. Züheyr b. Cenab el-Kelbîyye'dir.³

Yezid'e bu isim, muhtemelen babası tarafından amcası Yezid b. Ebî Süfyan'ın adını yâd etmek için verilmiştir.⁴ Yezid'in künyesi ise "Ebû Halid" tir.⁵

Meysûn bnt. Bahdal el-Kelbî hakkında bilgi vermeden önce Yezid'in doğum tarihi ve yeri hakkında bilgi verilmesi uygun olacaktır.

Kaynaklarda Yezid'in doğum yılı hakkında birbirinden farklı rakamlar verilmektedir. Tarihçilerin çoğunluğuna göre Yezid, 26/647 yılında Şam'da doğmuştur.⁶ Ayrıca onun yaşıyla ilgili olarak 'hilafete geçtiğinde 34 yaşındaydı; vefat ettiğinde ise takvim hicretin 64. yılını gösteriyordu' şeklinde ifadeler de

¹ İbn Hişam, II, 25; H. İbrahim, *Tarih*, I, 367

² Taberî, IV, 242; İbn Abdірabbih, IV, 343; Nüveyrî, XX, 376; Vekil, I, 171

³ Belâzürî, *Ensâb*, V, 299; İbn Habib, s. 21; Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, Beyrut 1981, s.303; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Tarihu'l-İslâm* (61-80yılı olayları), thk, Abdüselam Tedmürî, Beyrut 1410/1990, s.269; Ömer Rıza Kehhâle, *Â'lâmü'n-Nisa fi Â'lemi'l-İslâm ve'l-Arab*, Beyrut, trz., s.137; Sükeyne, XXVIII, 20; Cebbûr, *Yezid*, s.373; Şemrî, s.16-17; Feryâl, s.23; Diyarbekrî, *Yezid'in annesinin isminin Meysûre bnt. Muhalled olduğunu söylemektedir ki bu isim diğer kaynaklarda yer alan isimle uyuşmamaktadır. bkz., Hüseyin Muhammed b. Hasan ed-Diyarbekrî, Tarihu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefis, Dâru's-Sadr trz, II, 297; Meysûn'un nisbesinde yer alan Delce'yi, Velce şeklinde kaydedenler de olmuştur. bkz. Taberî, IV, 243; Vekil, I, 171; Şemrî, s.16*

⁴ Şehristânî, s.10

⁵ Belâzürî, *Ensâb*, V, 299; Zehbî, *Tarih*, (61-80), s.269-270; a. mlf, *Siyer*, IV, 35; Mes'ûdî, *Tenbih*, s.303; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, thk., Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1412/1991, V, 322

⁶ Taberî, III, 310; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 149; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 320; Vekil, I, 171; Yezid'in doğum tarihiyle ilgili olarak onun ölüm tarihi ve öldüğü esnadaki yaşından hareketle farklı tarihleri söyleyenler de olmuştur. Örneğin İbn Habib, Yezid 64 yılında öldüğünde 36 yaşındaydı demektedir. Buna göre Yezid'in doğum tarihinin 28 yılı olması gerekmektedir. Muhabber, s.22; Taberî ise Yezid'in 25 yılında doğduğunu söylemektedir. *Tarih*, III, 310; Ayrıca bkz., Abdülbâsîd el-Fâhûr, *Tuhfetü'l-Enâmîr Muhtasar Tarihu'l-İslâm*, thk. Nizar el-Fâhûr, Beyrut 1406/1985, s.76

rastlanmaktadır. Bu ifadelerden hareketle onun hicri 26/647 yılında doğduğu neticesine varılabilir.⁷

Yezid'in doğduğu tarih olan 26/647 yılı hilafet makamında Hz. Osman (r.a)'ın, Suriye valiliğinde ise Muaviye'nin bulunduğu yıldır. Halife ile yakın akraba olmanın ötesinde babasının Suriye valisi olduğu bir dönemde dünyaya gelmek Yezid'in çocukluk ve gençlik döneminin akranlarına göre çok iyi şartlar içerisinde geçmesine sebep olacaktır.

Doğumundan başlayarak Muaviye'nin vefatına kadar geçen bir süreçte onun, babasıyla olan ilişkileri tarihi kaynaklarda ayrıntılı bir biçimde yer almaktadır. Yezid'in doğumu ve gençlik yılları esnasında babasının, toplumda itibarlı bir mevkiye sahip olmasının bunda payı olmalıdır. Çünkü sıradan bir şahsın çocuğu olmakla, güçlü ve önemli bir valinin çocuğu olmak, toplumun ve ilim adamlarının dikkatlerini üzerine çekme nokta-i nazarından farklılık arz edecektir. Dolayısıyla bu farklılık sonraki nesillere, kişiler hakkında ulaştırılacak bilginin az veya çok olması şeklinde kendini gösterecektir.

Diğer taraftan Yezid'in annesi hakkındaki bilgiler, babası hakkındaki bilgilere nazaran oldukça sınırlıdır. Bunda annesinin babasına nazaran siyasi ve idari bir kişiliğinin olmamasının yanında hayatının büyük bir kısmını, mensubu bulunduğu Kelb kabilesiyle birlikte çölde geçirmesinin de rolü olmalıdır.

Daha önce de işaret edildiği gibi Yezid'in annesi Kelb kabilesine mensuptur. Kelb kabilesi ise İslâm'dan önce Şam'a gelip yerleşen Yemenî kabilelerin en büyüklerindendir.⁸

Bilindiği gibi Muaviye, önce Hz. Ömer (r.a) tarafından Şam valisi olarak göreve getirildi. (18/639); onun ölümünden sonra ise Hz. Osman (r.a) tarafından Suriye umum valiliğine terfi ettirildi(24/645).⁹ Muaviye, burada valilik yaptığı müddetçe bölge halkının sevgisini ve güvenini kazanmak ve böylece ilerideki siyasi hedeflerine daha kolay ulaşabilmek için bir takım faaliyetler içerisinde bulundu. Muaviye'nin bölge halkının desteğini kazanmak için yaptığı faaliyetlerden birisi de Suriye'nin yerli halkı olan ve nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Kelb kabilesi ile evlilik yoluyla akrabalık bağları kurmaktır.¹⁰

⁷ İbn Kesir, *Bidâye*, VIII. s.149; Nüveyrî, XX. 376; Vekil. I. 171; Feryâl, s.23; Şemrî, s.20

⁸ Feryâl, s. 23

⁹ Yiğit, "Emeviler", *DİA*, XI, 88

¹⁰ Cebbûr, *Yezid*, s.373; İrfan Aycan-İbrahim Sarıçam, *Emeviler*, Ankara 1993, s.3; Adevi, s.290; Alaylı, s.241; Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, s.68-69

Yâkûbî mezhebine bağlı Hıristiyan bir kabile olan Kelb kabilesine mensup olan Meysûn'un¹¹, Muaviye ile evlenmeden önceki yaşantısını çölde geçirdiği anlaşılmaktadır. Muaviye ile evlendikten sonraki dönemlerde, gençliğini geçirdiği çöle duyduğu özlemi gurbet şiirleriyle dile getirmesi onun şehir hayatına aşına olmadığına en güzel delilidir.

Kızlarını Şam valisi Muaviye'ye vererek onunla akraba olan Kelblîler, ona valiliği esnasında yardımcı oldukları gibi hilafete geçmesi ve sonrasındaki dönemlerde de bu tavırlarını sürdürdüler. Bundan dolayı da Meysûn evliliğinden bir süre sonra çöle gitmesine rağmen Muaviye'nin en çok sevdiği hanımlarından birisi olma niteliğini muhafaza etti.¹²

Ümeyye oğullarının Kelb kabilesiyle evlilik yoluyla kurdukları akrabalık Muaviye ile sınırlı kalmadı. Nitekim Saîd b. el-Âsî, bu kabileden el-Ferâfise nin kızlarından birisiyle, ondan bir süre sonra ise yine aynı şahsın kızı olan Nâile ile Osman b. Affan evlendi.¹³ Taberî bu ikisinin evliliğinin 28/649 yılında gerçekleştiğini söylemektedir. Yezid'in hicretin 26./647 Veya 27/648. Yılında doğduğu göz önüne alındığında Hz. Osman'ın evliliğinin Muaviye'nin evliliğinden hemen sonra gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Kelblîlere yakın bir bölgede bulunan ve onlarla akrabalık tesis eden Muaviye'nin böylesi bir evliliğin gerçekleşmesinde öncülük ettiği de düşünülebilir. Zira Muaviye, Kelb kabilesinin önemini müdrik bir kimse olarak Hz. Osman'ın da böylesine güçlü bir kabilenin desteğini kazanmasının bu şekilde mümkün olacağını akletmiş olabilir.

Meysûn, çölde yetiştigi için şehir hayatına ayak uyduramadı. Kabilesine ve memleketine duyduğu hasreti kimi zaman şiirleriyle kimi zamanda konuşmalarıyla dile getirdi. Çölün hür ve resmiyetten uzak yaşantısına alışan Meysûn, Şam'da adına saray da denilse dört duvar arasında, kurallar ve lükse esir olmuş bir hayat tarzına alışamadı.

¹¹ İbn Abdirabbih, IV, 375; Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, s. 69; Adevi, s.290; H. U. Rahman, *İslâm Tarihi Kronolojisi*, editör Ziyaeddin Serdar, trc. Abidin Büyükköse, İstanbul 1995, s.100; Cebraîl Süleyman Cebbûr, *el-Mülûku's-Şuara*, Beyrut 1401/1981 s.29; Ebû Reyze, *Ebû Hüreyre*, Mısır yy trz., s.177

¹² Rahman, s.100; Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, s.68

¹³ Taberî, III, 319; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 97-98

Meysûn'un çöle olan hasretini söylediği şarkılardan ve şiirlerden öğrenen Muaviye onun bu hasretini azda olsa dindirmek için karısını sık sık çöldeki kabilesinin yanına gönderdi.¹⁴

Muaviye'nin, Yezid'in annesi Meysûn'u çöle göndermesi ile ilgili farklı gerekçeler ileri sürülmektedir.

Bazılarına göre Muaviye, Meysûn'un çöle olan hasretini hafifletmek için onu çöle göndermiştir.¹⁵ Bazı tarihçilere göre ise Muaviye karısı Meysûn'u oğlu Yezid'in çölde fasih Arapça'yı öğrenebilmesi ve çölün ağır şartlarına uyum sağlayarak binicilik, atıcılık, yüzücülük, şiir vs. gibi güzel hasletleri kazanabilmesi için en uygun mekan olan çöle göndermiştir.¹⁶

Üçüncü bir gruba göre ise Muaviye, kendisine söylediği bir şiirde hakarete bulunduğu için karısı Meysûn'u Şam'dan uzaklaştırarak çöle göndermiştir.¹⁷

Rivayete göre Meysûn aşağıdaki şiiri söylemiş¹⁸, bunu duyan Muaviye de öfkelenerek onu çöle göndermiştir¹⁹:

*Serin meltem rüzgarlarıyla hışırdayan bir çadır,
Beni yüksek bir saraydan daha çok eğlendirir.
Ve basit bir yünden yapılmış bir pelerin,
Sonra içinde rahat nefes aldığım elbiseler,
Beni daha çok sevindirir.
Dost bir kedinin mırıltısından daha çok,
Çoban köpeklerinin havlayışını severim.
Ve sarayın boşboğaz erkeklerinden daha çok,
Bedevî şövalyelerini severim.*

¹⁴ Aycan-Sarıçam, Emevîler, s.26; Cebbûr, Yezid, s.373; Hitti, Arap Tarihinin Mimarları, s. 68-69; Lammens, "Meysûn", İA, VIII, 192-193, Ebû Reyne, s.177

¹⁵ Aycan-Sarıçam, Emevîler, s.26; Hitti, Arap Tarihinin Mimarları, s.68; Lammens, "Meysûn", İA, VIII, 193; Cebbûr, Yezid, s.373

¹⁶ Abdüllatif, I, 127; Cebbûr, Yezid, s.373

¹⁷ İmadüddin İsmail Ebû'l-Fida, el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Başer. ta'lik Mahmud Deyyub, Beyrut 1417/1997, I, 203; Ömer Rıza Kehhâle, Â'lâmü'n-Nisa. s.137; Hitti, Arap Tarihinin Mimarları, s.69; Cebbûr, Mülûk, s.29

¹⁸ Kehhâle, Â'lâmü'n-Nisa, s.137; Hitti, Arap Tarihlerinin Mimarları, s.69; Cebbûr, Mülûk, s.29

¹⁹ Hitti, "Onun kilolu kocası bu aşağılayıcı şiiri göz ardı edemezdi ve bu hanımı şiiriyle birlikte geldiği yere tekrar gönderdi" demektedir. Arap Tarihinin Mimarları, s.69; Şemrî ise bu şiirin Meysûn'a aidiyeti hususunda şüphesinin olduğunu belirterek şöyle söyler "Bu şiirde yer alan yapmacık ifadelerden ve şiirin üslubundan dolayı bir takım şüphelerim var. Ayrıca bu şiirin Haccac döneminde Yemâme'de emirlik yapan Yezid b. Hübeyre el-Muharibî için karısı Talebe bnt. Kays b. Âsım tarafından söylendiğine dair haberler vardır." Yezid. s.17; Benzer ifadeler Feryâl tarafından da dile getirilmiştir. bkz., Sûratü Yezid. s.25-26

İlk dönem İslâm Tarihi kaynaklarından özellikle Ensabü'l-Eşraf, el-Egânî ve Nesebû Kureyş gibi eserlerde Meysûn ile ilgili bölümlerde bu şiirden bahsedilmemesi bu şiirin ona ait olmadığı şeklinde şüphelere yol açmaktadır.²⁰

Ortaya konulan iddialardan birisi de Meysûn'un Yezid'e hamile iken çöle gönderilmiş olduğudur.²¹ Oysa rivayetlerin ittifaka yakın bir biçimde ortaya koydukları görüşe göre Meysûn çöle oğlu Yezid'i doğurduktan sonra onu da yanına alarak gitmiştir.²²

Meysûn'un uzun süre yaşadığı çöle ve akrabalarına düşkün olduğuna dair bilgiler göz önünde bulundurulduğunda onun çöle duyduğu özlemi dile getirmek için hasret şarkıları ve gurbet şiirleri söylemesi yadırganmamalıdır. İnsanların yaşadıkları kültürden ve inandıkları değerlerden ânî bir şekilde soyutlanmalarının mümkün olmadığı unutulmamalıdır. Böylesi bir tavrın kapalı ve dar bir çevreden yetişen, erkeklere nazaran daha duygusal olan bir kadından beklenmemesi realiteye uygun olacaktır.

Yukarıdaki rivayetlerin ışığında şunlar söylenebilir: Meysûn çölü ve kabilesini özlemektedir. Bu özlemine çeşitli yollarla çevresindekilere ve özellikle de kocasına ihsas ettirmektedir. Kocasını Muaviye ise, bu çok sevdiği hanımının gönlünü hoş tutmak ve oğlu Yezid'in çöl yaşantısına uyum sağlamasını, oradan bir okul gibi istifade edebilmesini temin etmek için karısını zaman zaman çöle göndermiştir. Onun karısını sık sık çöle göndermesi ve belki de karısının bu gidişlerde uzun süre orada kalması "Muaviye karısını boşayarak çöle gönderdi" şeklinde yanlış anlaşılmalara sebeptir. Oysa Muaviye'nin Meysûn'u boşaması için gerekli bir sebep hakkında kaynaklarda yer alan bir bilgiye rastlanılamamış olması bir tarafa Muaviye'nin Yezid'i de annesiyle birlikte çöle göndermiş olması böylesi bir boşamanın olmadığına en büyük delil olmalıdır. Muaviye'nin boşayıp, yanından uzaklaştırdığı eşine oğlunu yetiştirmesi için bırakması pek mümkün görülmemektedir.

Ayrıca kaynaklarda Meysûn'un Muaviye ile evliliğinden "Emetü Rabbi'l-Meşârik" adında bir çocuğunun olduğu; bu çocuğun Yezid'ten önce doğduğu ve daha küçük yaşta ölüme dair de bilgilere rastlanılmaktadır. Bu bilgiden

²⁰ Feryâl, s.26

²¹ eş-Şihabî es-Sükeyne, *Muhtasar Tarihu Dimaşk li İbn Asâkir*, (İbn Manzûr'un usûlüne göre ihtisar), Dimaşk 1409/1989, XXVIII, 20;

²² Kehhâle, *Alâmü'n-Nisa*, s.137; Cebbûr, *Yezid*, s.373; Hirtî, *Tarih*, II, 396; Akyüz, s.53; Lammens, "Meysûn", *İA*, VIII, 193; Alaylı, s.241-242; Abdüllatif, I, 127

hareketle Meysûn'un Yezid ile çöle gitmeden önce uzunca bir süre Şam'dan ayrılmadığı, kocasıyla birlikte yaşantısını sürdürdüğü²³ sonucuna varılabilir.

B-YEZİD'İN ÇÖLDE GEÇEN GÜNLERİ VE YETİŞMESİNDEKİ ETKİLERİ

Yukarıda verilen bilgilerden Yezid'in çocukluk ve gençlik yıllarının tamamını annesi Meysûn ile birlikte çölde akrabalarının arasında geçirdiği sonucuna varılmamalıdır. Zira o, zaman zaman annesiyle çöle dayılarının yanına gitmesine rağmen çocukluk ve gençlik döneminin büyük bir kısmında Şam'da bulundu. Kaynaklarda Yezid'in çocukluk ve gençlik dönemiyle ilgili olarak bilgiler verilmiş, ancak bu bilgiler çölde geçirdiği günlerden ziyade Şam'da bulunduğu dönemle ilgili olmuştur. Yezid'in çölde bulunduğu dönemle ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamasında, çöl ile irtibat kurmanın zorluğunun bunda rolü olmalıdır, fakat bu zorluğa rağmen Meysûn ve Yezid'in zaman zaman çölden Şama gelmesi bu zorluğu az da olsa kolaylaştırıcı bir unsur olabilir ve kaynaklarda onlardan bu dönemle ilgili duyulan haberler bulunabilirdi. Oysa Yezid'in çölde geçirdiği günleriyle ilgili bilgiler yok denecek kadar azdır. Elimizdeki bilgiler daha çok Yezid'in çölde geçirdiği günlerinin nasıllığı hakkında olmayıp bu dönemin neticeleri, çöl hayatının Yezid'e kazandırdıkları hakkındadır. Bütün bunlar göz önüne alındığında Yezid'in çölde kaldığı dönemin az bir zamanı kapsadığı ancak, şahsiyetinin ve kabiliyetlerinin ortaya çıkmasında daha sonraki dönemlerdeki yaşantısında derin etkiler bıraktığı düşünülebilir.

Yezid, babası Muaviye'nin Şam valiliği yaptığı dönemde sarayda doğmuştu. Babası Muaviye, sahip olduğu özellikleri sebebiyle oğlunun en iyi bir şekilde yetişmesi için gerekli ortamı hazırlamayı istedi. Üstelik buna imkanları da başka insanlara göre daha da elverişliydi.²⁴ Emevî halifeleri arasında çöl eğitimi alması için çöle gönderilen ilk kişi Yezid oldu.²⁵ Üstelik Yezid'in akrabaları olan Kelblîlerin bulunduğu yer Şam'a fazlaca uzak olmayan Tedmür idi. Böylece Muaviye, oğlunun hem çöl şartları içerisinde yetişmesini sağlamış olacak hem de

²³ Feryâl, s.25; Taberî bu çocuğun Hişam tarafından Muaviye'nin çocuklarının içerisinde zikredilmediğini söylüyor. (Tarih. IV. 243) Hişam'ın bu çocuğun ismini söylememesi onun çok küçükken ölmesinden kaynaklanmış olabilir. Yoksa diğer kaynaklarda da Muaviye'nin Meysûn'dan doğan çocukları arasında ismi görülmektedir.

²⁴ Lammens, "Meysun". İA. VIII, 193

²⁵ İbn Abdirabbih, II, 480; Cebbûr. Mülûk. s.29

onun bulunduğu yerin Şam'a yakın olmasından istifade ederek oğlunun yetişmesi için kendisi de gerektiğinde devreye girebilecekti.

Yezid çölde bulunduğu dönemde, dayıları tarafından bedevî hayatın gereklerine göre yetiştirildi, çölün zor şartlarına uyum sağlayabilecek bir eğitimden geçirildi.²⁶

Çölde hayatta kalabilmek için zorunlu olan atıcılık, binicilik, dövüşçülük ve yüzücülük öğrenen Yezid²⁷, daha sonraki dönemlerde bütün bunları öğrenmiş olmanın kendisine kazandırdığı avantajlardan istifade etti.²⁸

Yezid çölün hür ve baskıdan uzak ortamında yetişti.²⁹ Bu da onun gönül dünyasında derin etkiler bırakmış, onun şair ruhlu bir kişilik kazanmasında etkili olmuştur.

Çölde sadece binicilik, yüzücülük ve atıcılık gibi sportif faaliyetlerin yapıldığı bir yer değildi aynı zamanda şiir, musiki ve güzel konuşma gibi sanatların da en güzel şekliyle icraa edildiği bir mekandı. İşte böylesi bir mekandan adı geçen sanatları da öğrenen Yezid³⁰ bu yönüyle de kendinden bahsettirdi.

Yezid'in çölde bulunduğu dönemde Kelb kabilesinin tüm fertlerinin müslüman olup olmadığı hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Bu kabilenin fertlerinin müslüman olması Yezid'in yetişmesi açısından önem arz etmektedir. Ancak kaynaklarda bu konuda yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Yezid'in çölde Hristiyan arkadaşlar arasında büyüdüğü ve Hristiyanlık kültürüyle yetiştiğine dair bilgiler birer tahmin midir, yoksa sağlam bir bilgiden mi kaynaklanmaktadır? Bu konuda tatmin edici bilgilere rastlanılamadı. Buna rağmen bazı araştırmacılar tarafından Yezid'in çölde Hristiyan kültürüyle yetiştiği ileri sürülmektedir.³¹ Öyle anlaşıyor ki söz konusu araştırmacılar Yezid'in daha sonraki dönemlerdeki arkadaşlarından bazılarının, Ahtal ve Mansur b. Sercûn'un torunu Yuhanna ed-

²⁶ Adevi, s.291; Cebbûr, *Yezid*, s.380; Abdüllatif, I, 127; Cebbûr, *Mülûk*, s.29; Feryâl, s.26

²⁷ Alaylı, s.241; Ebû'l-Fida, *Muhtasar*, I, 203; Cebbûr, *Mülûk*, s.29; a. mlf, *Yezid*, s.373; Lawrence I Conrad, "Yazid I İbn Muawıya", *Dictionary of the Middle Ages*, New York 1989; vol. XII, s.721

²⁸ Abdüllatif, I, 127; Hitti'nin belirttiğine göre "...kendi dilinde okuma yazması olan, ok ve yay kullanan, yüzmesini bilen bir kimse olarak Yezid'i halk tahsil ve terbiye görmüş biri olarak kabul ediyordu.", *İslâm Tarihi*, II, 396

²⁹ Mevlüt Koyuncu, *Emeviler Döneminde Saray Hayatı*, İstanbul 1997, s.90-91; Cebbûr, *Yezid*, s.380

³⁰ Cebbûr, *Yezid*, s.373; a. mlf, *Mülûk*, s.29; Abdüllatif, I, 127

³¹ Ebû Reyze, s. 177;

Dimeşkî gibi Hristiyanlardan oluşmasından³² hareketle böylesi bir yargıya varmaktadırlar. Yoksa Müslüman bir ailenin çocuğu olan ve babası tarafından muhtemelen büyük mevkilere getirilmesi düşünülen bir kimsenin Hristiyan gibi yetiştirilmesine Muaviye'nin göz yumduğu düşünülemez. Diğer taraftan Yezid'in söz konusu kimselerle arkadaşlığının sebebi Hristiyanlık mıdır, yoksa bu kimselerin şiire ve işrete olan düşkünlükleri midir? Öyle anlaşıyor ki bu kimseleri bir araya getiren asıl sebep şiire olan düşkünlükleridir.

Yezid'in çölde bulunduğu esnada bir kısmı hala Hristiyanlığını muhafaza eden veya en azından yeni İslâma giren kimselerle bir arada bulunduğu düşünülebilir. Zira söz konusu kabilenin İslâma girmeye başladığı tarih çok eskilere gitmemektedir. Ancak bu kabilenin fertlerinin Yezid'i bir Hristiyan gibi yetiştirdikleri anlamına gelmez. Çünkü bu kabileye mensup insanlardan pek çok kimsenin müslüman olması bir tarafa Yezid, belli aralıklarla Şam'a gelip gitmesi esnasında babası ve diğer kimseler tarafından İslâmî kurallardan haberdar edilmiş olmalıdır. Zira onun ileriki dönemlerde muhataplarıyla yaptığı konuşmalarda İslâmî prensiplere, Kur'an ve Sünnete ne kadar aşina olduğu açıkça görülmektedir.

Netice olarak şu söylenebilir ki, Yezid annesiyle birlikte belli dönemlerde çöle dayılarının yanına gitmiş, orada kaldığı süre zarfında pek çok çocukla arkadaşlık yapmıştır. Bunlardan bazıları müslüman olduğu gibi bazıları da Hristiyanlardan olmuştur. Ancak onun Hristiyanlarla arkadaşlık yapması, Hristiyan kültürüyle yetiştiği anlamına gelmemelidir. Zira Yezid'in çocukluğunun tamamı çölde ve sadece Hristiyan çocukların arasında geçmemiş, belki de büyük bir kısmı Şam'da müslüman bir çevrede geçmiştir.

Yezid'in çölde belli bir hoca nezaretinde eğitim görmediği -çöl şartlarının buna imkan vermemesi sebebiyle- söylenebilir. Ancak belli bir çağa geldikten sonra, dönemin ilimlerini öğrenmek üzere Şam'a gelen Yezid'in iyi bir tahsil aldığına dair bilgilere rastlanılmaktadır.

Yezid'in çöle kaç yaşında gittiği ve orada tam olarak ne kadar kaldığına dair bir bilgiye sahip değiliz, ancak şunu söyleyebiliriz ki; Yezid'in belli bir süre de olsa kaldığı çöl hayatı ve oradan edindiği arkadaşlar onun hayatında önemli bir yere sahip olduğudur. Bu dönemin onu karakterinin oluşmasında çok önemli bir yere sahip olduğu muhakkaktır. Nitekim tarihçilerden bazıları Yezid'in çölde bulunduğu dönemde pek çok iyi şeyleri öğrenmesinin yanı sıra çölün şarabını,

³² Cebbûr, *Mülûk*, s.31; Adevî, s.291; Alaylı, s.241-242

lehviyyatını ve İslâmi prensiplerle pek uyuşmayan aşk şiirlerini de öğrendiğini ifade ederler.³³

Yezid'in daha sonraki dönemlerde de sürdürdüğü iddia edilen bu alışkanlıklarıyla ilgili olarak ileriki bölümlerde ayrıntılı bilgiler verileceğinden söz konusu kötü alışkanlıklar ve bu sebeple Yezid'in maruz kaldığı eleştirilere burada işaret edilmeyecektir.

C-YEZİD'İN EĞİTİMİ

Muaviye, oğlu Yezid'in eğitimini çöl ile sınırlı tutmadı. Çölde geçen günlerin sonrasında onun en iyi bir şekilde yetişmesi için sahip olduğu imkanları kullandı.

Aslında Muaviye'nin tek oğlu Yezid değildi, ancak geçen süreç onu biricik oğul olma konumuna yükseltti.³⁴ Zira Muaviye'nin Fâhite bnt. Karaza adlı karısından doğan iki oğlundan birisi olan Abdurrahman, daha küçük yaşta iken vefat etti.³⁵ Abdurrahman'ın kardeşi olan Abdullah'ın ise anlama özürlü bir çocuk olduğu belirtilmektedir.³⁶ İbnü'l-Esir tarafından zikredilen bir olay, Yezid'in kardeşi Abdullah ile Yezid'in zeka seviyesini göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir: Söz konusu rivayete göre Meysun, oğlu Yezid'i yürütüyordu. Muaviye ve diğer karısı Fâhite bnt. Karaza ise onları seyrediyorlardı. Meysun, bir süre sonra Yezid'i öptü ve oradan kaldırdı. Bu durumu gören Fâhite, Meysun hakkında ileri geri konuşmaya başladı. Muaviye ise Fâhite'ye Meysun'un oğlunun kendi oğlundan daha hayırlı olduğunu söyleyerek Fâhite'ye çıkıştı. Fâhite, "Yemin ederim ki öyle değil, ancak sen bu çocuğu daha çok sevdiğin için böyle söylüyorsun, yoksa bu çocuğun benim oğlundan daha zeki olmasından dolayı böyle söylemiyorsun." dedi. Muaviye ona: "zamanı gelince ben sana bunu ispat edeceğim" dedi. Biraz sonra da oğlu Abdullah'ı yanına sesletti. Ona "Yavrucuğum! Dile benden ne dilerse" dedi. Abdullah, babasının bu sözleri üzerine "ondan bir eşek ve bir köpek vermesini" istedi.

Böylesi bir cevap beklemeyen Muaviye ona "yavrucuğum sen zaten eşeğin birisin. Sana bir eşek te ben mi alayım!" dedi ve onun huzurunu terk etmesini söyledi. Muaviye bir süre sonra Abdullah'ın kardeşi Yezid'i çağırdı ve ona da aynı teklifte bulundu. Yezid babasının huzurunda secdeye kapandıktan sonra şöyle söyledi. "Müminlerin emirini bu günlere ulaştıran ve bana böyle güzel bir teklifte

³³ Cebbûr, *Yezid*, s.373; a. mlf, *Mülûk*, s. 29; Koyuncu, s.91

³⁴ Feryâl, s.27

³⁵ Taberî, IV, 243; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 10

³⁶ Belâzürî, *Ensâb*, V, 295; Taberî, IV, 243; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV 126; İbn Kesir, *Bidâye*, IV, 330

bulunmasına fırsat veren Allah (c.c)'a hamd olsun! Benim senden tek dileğim vardır; benim senden isteğim, beni ateşten korumandır. Çünkü ümmetin işlerini üç gün üzerine alan bir kimseyi Allah (c.c) ateşinden koruyacaktır. Bu sebeple ben senden "beni yerine geçebilmem için veliaht tayin etmeni, bu yıl yapılacak olan savaşa beni komutan olarak tayin etmeni; döndüğüm zaman benim hacca gitmeme izin vermeni ve bu hacda beni hac emiri olarak görevlendirmeni isterim..." dedi. Muaviye ona bütün isteklerinin yerine getirileceğini söyledi ve huzurunu terk etmesini emretti. Daha sonra Fâhite'ye dönerek "Nasıl? Gördün mü?" diye sordu. Fâhite bütün bunları gördükten sonra Muaviye'ye şöyle söyledi: "Sen onu dediği gibi kendine veliaht tayin et."³⁷

Muaviye'nin oğullarından Abdullah ile Yezid'in zeka bakımından mukayese edilebilmesi için verilen bu rivayetin doğru olması pek mümkün görünmemektedir. Nitekim böylesi bir rivayetin düzmece olduğunu söyleyen Lammens, henüz emekleme çağındaki bir çocuğun bu türden sözler söylemesinin imkansızlığı bir tarafa böylesi bir hikayenin Emin ile Me'mun hakkında da anlatıldığını belirtmektedir.³⁸

Muaviye, Dugfel b. Hanzale es-Sedûsi eş-Şeybânî'yi³⁹ Yezid'i yetiştirmesi için görevlendirdi. Bu şahıs Arap ensâbına, özellikle Kureys'in neseb bilgisine vakıftı. Aynı şekilde Arap dili ve belagatı ile ilm-i nücûmu da çok iyi biliyordu.⁴⁰ Yezid, kendisini yetiştirmekle görevlendirilen hocasından Arap dilinin inceliklerini, ilm-i nücûmu, ensâb ilmini, divanü'l-cünd, miras ve feraizle ilgili bilgileri de öğrendi.⁴¹

Muaviye Yezid'in sadece dil, sanat veya ensâb ilmine dair bilgiler öğrenmesini yeterli görmeyip, oğlunun İslâmî ilimler sahasında da yetişmesi için gayret sarf etti. Ayrıca onun İslâm terbiyesiyle yetişmesine de özen gösterdi.

Muaviye bu maksadını gerçekleştirmek için Yezid'in çölde uzun süre kalmasına razı olmayıp, onu sarayına getirtti, burada iyi bir eğitim görebilmesi için

³⁷ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 126; İbn Kesir, *Bidâye*, IV, 330; Lammens, *Le Califat de Yazid I*, s.266-268

³⁸ Lammens, *Le Califat de Yazid I*, s.266-268

³⁹ Bu şahsın tercüme-i hâli için bkz. İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, III, 210

⁴⁰ Feryâl, s. 28

⁴¹ Feryâl, s. 28

alıyordu.⁴² Onun sanata karşı olan düşkünlüğü -de iyi bir eğitim aldığını göstermektedir.⁴³

Her müslüman Arap çocuğunda olduğu gibi Yezid'in eğitiminde de başlangıç noktası Kur'an oldu. Onun eğitiminin temel noktasını Kuran oluşturmuştur. Yezid'in Kur'an'ı çok küçük yaşta öğrendiği bildirilmektedir.⁴⁴ Aşağıdaki olay Yezid'in Kur'an bilgisinin seviyesini göstermesi bakımından iyi bir örnek olmalıdır:

Muaviye bir gün Yezid'e hangi sûrenin taliminde olduğunu sorar. Yezid Kıtıl suresinin taliminde bulunuyordu. Ancak söz konusu surenin ismini söylemek istemez bunun yerine şöyle cevap verir: "Ben şu anda kendisinden sonra İna fetahna leke ayetinin⁴⁵ geldiği suredeyim" Muaviye ise şöyle dedi: "Bu sureyi iki sure takip eder. Bu sure işte o iki surenin ortasında yer alır. Sen bu surelerden hangisindesin?" Yezid şöyle cevap verir "içinde şu ayetin bulunduğu suredeyim: "Vellezine Âmenu..."⁴⁶

Yezid, lüzumunda muhataplarına delil olarak okuyabilecek kadar da Kur'an bilgisine sahipti. Örneğin Muaviye bir defasında ona şöyle sorar " kavmin hakkında sana birisi bir şey soracak olsa ne dersin" Yezid şöyle cevap verdi "selama=iyi ve hoşurlar" Muaviye ona iyi cevap verdin dedi. Zira bu şekilde cevap vermekle Furkan 25/63 ayetine telmihte bulunmuştur.⁴⁷

Ailede verilen eğitimin önemini müdrik bir kimse olarak Muaviye, birlikte bulunduğu anlarda Yezid'e sorular soruyor onun verdiği cevapları kimi zaman izah ediyor kimi zaman da düzeltiyordu. Böylece Yezid'in eğitiminde tek yetkili kimsenin hocası olmasını; tüm sorumluluğun ona yüklenmesini engellemiş oluyordu.⁴⁸ Aynı şekilde Muaviye, kendi bulunduğu hilafet makamına gelen halkın sorularını, isteklerini ve şikayetleriyle ilgili görüşmelerde de Yezid'i bulunduruyordu. Böylece onun daha sonra idareye geçmesi halinde halkın problemlerine, taleplerine ve sorularına yabancı kalmamasına, karşılaşılabilecek sorunları şimdiden çözebilmeyi öğrenmesini temin etmek istiyordu.

⁴² Feryâl, s. 28-29

⁴³ H. Dursun, "Yezid", İA, XIII, 411

⁴⁴ Belâzürî, *Ensâb*, V, 303

⁴⁵ Fetih 48/1

⁴⁶ Muhammed 47/2

⁴⁷ Feryâl, s. 28-29

⁴⁸ Feryâl, s. 33

D-YEZİD'İN İDARİ VE SİYASİ ALANDA YÜKSELİŞİ

1-Yezid'in İstanbul'un Fethi İle Görevlendirilmesi

Muaviye'nin Yezid'i veliaht tayin etme yolundaki çalışmasıyla onu veliahtlığa hazırlamak için yaptığı çalışmalar aynı döneme rastlamaktadır. Biz Muaviye'nin Yezid'in veliaht olmasına dair fikrini ilan etmeden ve bu konuda teşebbüse geçmeden önce Yezid'i bu görev için hazırladığı düşüncesinden hareketle bu hazırlıkların neler olduğu ve hangi maksatlarla yapıldığı üzerinde durmak istiyoruz.

Rivayetler Muaviye'nin Yezid'i veliaht tayin etmeden önce bir takım hazırlık çalışmaları yaptığını göstermektedir. Muaviye'nin halkın ve toplumun önde gelen kimselerinin Yezid'in veliahtlığı fikrine karşı gösterebilecekleri tepkileri en aza indirme çabasıyla teşebbüse geçtiği bu hazırlıklarda belli ölçüde de başarılı olmuş görünmektedir.

Muaviye, Yezid'i veliaht tayin etmek istiyordu. Ancak Yezid'e yöneltilen suçlamalar, Muaviye'nin bu maksadına ulaşmasında en büyük engel olarak görünüyordu. Zira ileride de işaret olunacağı üzere muhalifleri Yezid'in ahlaksızlığını, ava ve şaraba düşkün olduğunu söylüyorlardı. Ayrıca onun sorumluluk gerektirecek büyük işleri yapamayacak bir kişiliğe sahip olduğunu da ileri sürüyorlardı.⁴⁹

Muaviye, oğlunu terbiye sadedinde önemli işlerle vazifelendirdi. Bu maksatla yaptığı ilk iş ise onu İstanbul muhasarasına gönderilecek ordunun başına getirmek oldu.⁵⁰

Rasûlullah'ın bizzat başlattığı fütühat hareketi, ilk iki halife döneminde hızlanarak devam etti. Komşuları olan Bizans ve Sasânîler onların fetih hareketleri için ilk hedef ülke konumundaydılar. Hz. Ebû Bekir döneminde Sasânîlere karşı girişilen fetih hareketi, Hz. Ömer döneminde nihai zaferle neticelendi; Bizans'a karşı düzenlenen gazalar ise Bizans'ın Suriye ve Mısır'ı tamamen kaybetmesiyle sonuçlandı.

Hz. Ömer döneminde mutlak galibiyetle tamamlanan İran'ın fethinden sonra Müslümanlar gözlerini Bizans'a çevirdiler.⁵¹ Gerçi Suriye ve Mısır alınmıştı ama henüz Bizans'ın Müslümanlar üzerindeki tehdidi ve İslâm dâvetinin önündeki

⁴⁹ İsfahâni, Eġânî, XVII, 210; Adevî, s. 164; Vekil, s. 174; Koyuncu, s.92; Hitti. Tarih, I, 319; Riyad İsa, s. 54

⁵⁰ Vekil, s. 176

⁵¹ Canard, s. 214

engel olma konumu sona ermemişti. Üstelik Peygamber'in fethini işaret buyurduğu İstanbul'da⁵² bu devletin sınırları içerisindeydi.

Yukarıdaki gerekçelerle Müslümanların Bizans'a karşı başlattıkları fetih hareketleri ilk iki halifeden sonra da devam etti.

Hiz. Osman (r.a) dönemine gelindiğinde bu ülkeye karşı yapılan gazalarda Suriye valisi Muaviye b. Ebî Süfyan'ın başarılı çalışmalarının olduğu görülmektedir. Araplar, Suriye'ye hakim olduktan sonra, Anadolu'ya ilk akınların yapılmaya başladığı müşahede edilmektedir. Başından beri Araplar, belki sadece bir yağma ile de iktifa edebilecekleri seferler düzenliyor, ancak düşmanın zayıf ve zeminin müsait olduğu bölgeleri fethedip elde tutmaya çalışmaktan da geri durmuyorlardı. Müslüman Arapların gayretleri umumiyetle fethedilmiş bölgeleri kesin olarak elde tutabilmek ve hiç direnmeyecek duruma düşen kısımlarda ise tamamen yerleşme ameline müteveccih idi."⁵³

Hiz. Osman (r.a)'ın hilafete geçmesinden sonra bütün Suriye eyaletinin valiliğini Muaviye'ye verdi. Suriye valisi olarak Muaviye, Bizans'a karşı yapılan gazaları daha büyük bir ehemmiyetle ele aldı. 25/646 yılında bizzat kumanda ettiği bir orduyla Kayseri'yi 10 gün muhasara etti. Şehrin civarındaki bölgeleri tahrip ettikten sonra tekrar Kayseri'ye saldırarak şehri haraç vermeye mecbur etti ve oradan Amuriye (Amorion= Hamzahacıköy)'e kadar uzanan bir akın yaptı.⁵⁴

Suriye valiliğine getirilen Muaviye, bir donanmanın lüzumunu Hiz. Ömer'e belirtmesine rağmen ondan müspet bir cevap alamamıştı. Hiz. Osman'ın hilafete geçmesiyle gerekli izni alan Muaviye, ilk İslâm donanmasını kurdu.⁵⁵

Anadolu, Suriye ve Mısır için gerek ticarî ve gerekse stratejik bakımdan büyük bir önem taşıyan Kıbrıs'a 29/649 yılında yapılan seferi 33/653 yılında yapılan ikinci bir sefer takip etti.⁵⁶

32/653 yılında yapılan bu seferden iki yıl sonra 34/655 yılında Müslümanlar ile Bizanslılar arasında ilk deniz savaşı cereyan etti. Kıbrıs seferinden hemen sonra İstanbul'a taarruz etmek için planlar hazırlayan Muaviye, bu saldırıyı İstanbul'u muhasara etme boyutuna ulaştıramadı.

⁵² İbn Hanbel, IV/335

⁵³ Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990, s. 67-68

⁵⁴ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 86; Uçar, *İslâm-Bizans*, s. 70-71

⁵⁵ *Doğuştan Günümüze*, II, 199

⁵⁶ *Doğuştan Günümüze*, II, 199

İstanbul'u hedef edinen bu seferde Abdullah b. Sa'd Ebî Serh'in komutasındaki İslâm donanması ile Bizans deniz kuvvetleri arasında Phoenix (Fenike) kıyılarında 34/655 yılında cereyan eden Zâtü's-Sevârî muharebesinde İmparator II. Konstans'ın ağır mağlubiyeti ve Bizans donanmasının imhası Müslümanlara İstanbul'un deniz yolunu açmıştır.⁵⁷

Zâtü's-Sevârî savaşıyla mağlup olan Bizans'ın bundan sonra denizlerdeki hakimiyeti ortadan kalktı. Bizans donanmasını mahveden Müslümanlar, artık denizdeki üstünlüğünü kırmışlardı. Ancak İslâm Devleti içerisinde çıkan iç savaşlar (Cemel ve Sıffin) sebebiyle, bu galibiyet gerektiği gibi değerlendirilemedi.⁵⁸ Öyleki çıkan ilk karışıklıklar sebebiyle Bizans'la antlaşma yapılmak zorunda kalındı.⁵⁹

Hilafetteki karışıklıkların sükûnet bulmasından sonra Muaviye, Bizans devletine karşı mücadeleyi yeniden ele aldı.(43/663) Bu yılda Araplar yeniden Anadolu'da görülmeye başladılar ve bu zamandan itibaren akınlarına her yıl devam ettiler.⁶⁰

Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Muaviye devrinde yapılan gazaların ağırlık merkezini Anadolu teşkil etmektedir. Bizans topraklarına her yıl yapılan bu savaşların asıl hedefinin ganimet elde etmek olmadığı, asıl maksadın İstanbul'u fethetmek olduğu anlaşılmaktadır.⁶¹

Söz konusu seferler kara ve deniz cihetinden yapılyordu. Kara seferleri yılda iki defa yapılmaktaydı. Yazın yapılan seferlere Savâif, kışın yapılan seferlere ise Şevâtî deniliyordu. Her iki seferin ordusu da farklıydı. Bunlar birbiri arkasına sürekli gazaya çıkıyorlardı.⁶²

Muaviye döneminde Bizans'a karşı aralıksız bir şekilde sürdürülen gazaların pek çok faydası oluyordu. Bu faydaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁵⁷ İbrahim Kafesoğlu, "İstanbul", İA, İstanbul 1967, VIII, 1173; Ostrogorsky, s. 116; Canard, s. 217; Uçar, İslâm-Bizans, s. 75

⁵⁸ Ostrogorsky, s. 109; Uçar, İslâm-Bizans, s. 75-76; Canard, s. 217

⁵⁹ Uçar, İslâm-Bizans, s. 75-76; Ostrogorsky, s. 109

⁶⁰ Ostrogorsky, s. 109; Casim Avcı, İslâm-Bizans İlişkileri (m.680-847), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmamış doktora tezi), Bursa 1997, s. 67; Muaviye döneminde Bizans'a karşı yapılan gazalar ve komutanların isimleri için bkz. Ya'kubi, II, 152-153

⁶¹ Ostrogorsky, s. 116; Uçar, İslâm-Bizans, s. 67-68; Hudari, Tarih, s. 441-442; Avcı, s. 67

⁶² Hudari, Tarih, s. 442; Akil, s. 84

1-Ordunun fiziki gücü diri tutuluyor ve iyi bir talim görmeleri temin ediliyordu.⁶³

2-Muaviye bu gazalarla tebaasının dini gayretlerini ayakta tutuyordu. Yapılan bu seferlerin kafirlere karşı düzenlenmiş kutsal bir cihat olarak gösteriyor ve böylece kendi itibarını güçlendirmiş oluyordu.⁶⁴

3-Anadolu'ya yapılan seferler, düşmanı öz yurdunda meşgul etmek suretiyle Suriye'yi sınır olmaktan çıkarıyordu. Muaviye bu yoldan düşmanını kendi topraklarında meşgul etmek suretiyle bizzat ülkesinin hudutlarını tesirli bir şekilde müdafaa etmiş oluyordu.⁶⁵

4-Fetihlerin kara ve denizlerde devam ediyor olması ve insanların bu fetihlere katılması dikkatleri içeriden ziyade dışarıya yöneltiyordu. Bu da devlet içerisinde çıkan huzursuzlukların kamuoyunun gözünde en alt seviyede değerlendirmesine sebep oluyordu.

5-Bu seferler sayesinde düşmanın gücü kontrol altında tutulmuş oluyordu.⁶⁶

6-Muaviye, biraz da politik bir endişeyle Suriyeli askerleri, özellikle Iraktaki dahili problemlerin ezdirmemek amacıyla yeniden fetihlere yöneltiyordu.⁶⁷

Muaviye döneminde çoğu zaman küçük çaplı taarruz görünümünde süren bu gazalar, Yezid'in de hazır bulunduğu İstanbul muhasarasıyla yeni bir boyut kazandı.

Muaviye valilik yaptığı dönemde olduğu gibi halifelik makamına geçtikten sonra da Bizans'a karşı düzenlediği seferleri sürdürüyordu. Bu seferler rutin bir şekilde devam etmekteydi. Bizans'a karşı öldürücü darbenin vurulabilmesi maksadıyla bir ordu hazırlığı başlatıldı. Muaviye, oğlu Yezid'i muhaliflerine karşı öyle sıradan bir gazaya göndermektense böylesine önemli bir sefere göndermenin daha tesirli olacağını düşünmüş olmalıdır. Çünkü oğlunu daha önceden Anadolu'ya karşı sürekli olarak düzenlenen seferlerden hiçbirine göndermediği gibi onu İstanbul muhasarası dışındaki bir gazaya da göndermemiştir.

⁶³ Hitti, Tarih, I, 316; Rahman, s.97-98; Lammens, "Muaviye b Ebi Süfyan", İA, İstanbul 1960, VIII, 439

⁶⁴ Rahman, s.97-98

⁶⁵ Lammens, "Muaviye", İA, VIII, 439; Uçar, İslâm-Bizans, s. 71

⁶⁶ Akil, s. 84

⁶⁷ Aycan, Muaviye, s. 255

Böylesi büyük bir orduya komutanlık edebilen bir şahsın, devlet başkanlığı gibi bir işi de yapabileceği, özellikle Yezid'i eleştirenler için bir cevap olarak gösterilebilecekti.⁶⁸

Muhasaranın yapıldığı tarihle ilgili olarak değişik rivayetlere rastlanılmaktadır. Bu farklılığın nedeninin ise şunlardan kaynaklandığı düşünülebilir:

İstanbul muhasarası için tertip edilen ordu iki grup halinde Anadolu'ya vardı. Bunlardan birinci grubu teşkil eden ordu kışın oraya ulaştı ve sonradan gönderilecek birliklerin gelmesine kadar orada kaldı. (Şevâtî)⁶⁹

Önceden gönderilen ve kışı Anadolu'da geçiren birliklere ilaveten gönderilen yardımcı kuvvetler, yazın başlarında buluştular ve bundan sonra İstanbul muhasarasını başlattılar.⁷⁰

Kaynakların büyük çoğunluğunun bu muhasaranın 49/669 yılında gerçekleştiğini söyledikleri görülmektedir.⁷¹ Ancak Yezid'in de iştirak ettiği bu muhasaranın 48/668 yılında⁷², 50/670 yılında⁷³ ve hatta 52/672 yılında⁷⁴ yapıldığını söyleyenler de bulunmaktadır. Kaynaklardaki söz konusu farklılığın şunlardan kaynaklandığı düşünülebilir:

İstanbul muhasarasıyla ilgili verilen tarihlerin birbirine çok yakın olması da göz önüne alındığında muhasara için gönderilen ordunun birinci grubunun kışın

⁶⁸ Vekil, s. 176; Hitti, *Tarih*, I, 319; Abdüşşafi Muhammed Abdullatif, *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Ümevî*, Beyrut 1404/1984, I, 128-129; Riyad İsa, s. 54

⁶⁹ Ya'kubî, II, 138; Taberî, IV, 214; Ali Ahmed İsmail, *Tarihu Bilâdi's-Şam*, Kahire 1984, s.397; Şahin Uçar, "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, Konya 1986, yıl 2, sayı 1. s. 70; Hudarî, *Tarih*, s.442; Hitti, I, 319; a.mlf. *Arap Tarihinin Mimarları*, s. 70; Kafesoğlu, "İstanbul", *İA*, V, 1173

⁷⁰ Ya'kubî, II, 138; Taberî, IV, 214; Ahmed İsmail, s.397; Uçar, *İlk üç Muhasara*, s. 70; Hudarî, *Tarih*, s.442; Hitti, I, 319

⁷¹ Taberî, IV, 172; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 458; İbn Kesir, *Bidâye*, IV, 34; Ahmed İsmail, s.397; Kafesoğlu, "İstanbul", *İA*, V, 1173; Ronart Stophen, s.564; Muhammed Eslem, "Emir Muaviye'nin Halifeliliği Sırasında İstanbul'a Düzenlenen İlk Sefer", *I. Uluslar arası İstanbul'un Fethi Sempozyumu*, İstanbul 1996, s.25; Uçar, *İlk üç Muhasara*, s. 69; Conard, s.721; Uçar, *İslâm-Bizans*, s. 79, 82; H. Dursun, "Yezid", *İA*, XIII, 412; Ukaylî, *Veliaht*, s.402; Hitti, *Tarih*, I, 319

⁷² Ebü'l-Fida, *Muhtasar*, I, 260; İbnü'l-Verdî, I, 160; Hudarî, *Tarih*, s.442

⁷³ Diyarbekrî, II, 294; Zehebî, *Tarih*, s.271; İbn Haldun, *Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mübtedei ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber*, Beyrut 1413/1992, III, 12; Rahman, s.97; Ostrogorsky, s. 116

⁷⁴ Vakidî, bu muhasaranın 52 yılında gerçekleştiğini söylemektedir. Vakidî'nin verdiği tarihle ilgili bilgi için bkz., Taberî, IV, 214; Diyarbekrî, II, 294

yola çıkması, ikinci grubunun ise yazın yola çıkması bu kuşatmanın tamı olarak hangi yılda gerçekleştiği hususunun tespiti açısından önem arz etmektedir. Diğer taraftan bu iki ordunun yola çıkması, muhasara dönemi ve geriye merkeze dönüşleri arasında uzunca bir zamanın geçmiş olmasının da muhasaranın tarihiyle ilgili farklı rakamların zikredilmesinde rolü olmalıdır.⁷⁵

Yukarıda belirtilen hususların da göz önünde bulundurulması halinde bu muhasaranın 49 yılında gerçekleştiği söylenebilir. Ancak diğer güvenilir tarihçiler tarafından ileri sürülen 50 yılının da olayın gerçekleştiği tarihle ilgisi olduğu düşünülebilir.

Şöyle ki; birinci grubun 48/668 yılının sonlarında yola çıktığı, ikinci gruba yazın bulunduğu ve savaş sonrası geriye merkeze dönüşün 50/670 yılının başlarına rastlamış olacağı mümkün görünmektedir. Bununla birlikte 49/669 yılının muhasaranın gerçekleştiği dönemin tamamını kapsadığı belirtilmelidir.

Diğer taraftan Yezid'in bu orduda üstlenmiş olduğu görevle ilgili de farklı bilgilere rastlanılmaktadır.

Kaynaklardan bazılarına göre Yezid, İstanbul'u muhasara etmek üzere yola çıkan ordunun komutanı sıfatıyla görevlendirildi.⁷⁶

Yezid'in, Süfyan b. Avf komutasında İstanbul'u muhasara etmek üzere gönderilen orduya yardımcı kuvvet olarak gönderilen birliğin komutanı sıfatıyla söz konusu sefere iştirak ettiğine dair bilgilere de rastlanılmaktadır.⁷⁷

İstanbul'u muhasara etmek üzere gönderilen ordunun komutanının kim olduğu sorusunun Fadâle b. Ubeyd el-Ensârî ve Süfyan b. Avf el-Ezdî'nin konumları ve bu seferde üstlenmiş oldukları rolün açıklığa kavuşturulması ile kesinlik kazanacağı düşüncesiyle bu konu hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Fadâle neden Yezid komutasında birliklerle sefere çıkmadı da daha önceden yola çıktı ve kışı Anadolu'da geçirdi

Uçar'ın konuyla ilgili verdiği bilgiler, yukarıdaki soruları cevaplayacak niteliktedir: "Bizans komutanlarından Saborius, Konstans II idaresine karşı 48/668 de isyan etti. Welhausen'e göre Konstans'ın hüküm sürdüğü son yazda (48/668)

⁷⁵ Welhausen'in muhasaranın iki kış bir yaz sürdüğüne dair verdiği bilgi bu yönüyle hatırlanmalıdır. bkz. "Die Kampfe.....", s. 442'den naklen Uçar, *İlk üç Muhasara*, s. 70-71

⁷⁶ Ya'kûbî, II, 138; Diyarbekrî, II, 294; Hudarî, *Tarih*, s.442; Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, s. 70-71; Canard, s. 217

⁷⁷ Taberî, IV, 214; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 458; Hudarî, *Tarih*, s.442; Eslem, s.25; Kafesoğlu, "İstanbul", *İA*, V, 1173; Canard, s. 217; H. Dursun, "Yezid", *İA*, XIII, 412; Uçar, *İslâm-Bizans*, s. 80

Fadâle sefere çıktı. Babası Konstans II'nin yerine geçen Konstantinos'un isyan eden Ermeniye valisi Saborius'a karşı Muaviye'den yardım istemesi üzerine Muaviye, Fadâle b. Ubeydullah ile yardımcı kuvvetler gönderdi. Fakat Saborius, Hadrianpolis (Safranbolu)'te atının sakatlanması sebebiyle düşüp öldü. Onun ölümünden sonra taraftarları, tekrar Bizans birliklerine katıldılar. Bu arada Fadâle, Hexapolis (Malatya)'e vardı. Burada Saborius'un öldüğünü duydu. Sefere devam için Muaviye'den yardım istedi. Muaviye, oğlu Yezid komutasında yardımcı kuvvetler gönderdi.⁷⁸

Aynı olay Canard ve Yıldız tarafından da nakledilmektedir. Ancak bunlar, Fadâle'nin yardım istediği ve kışı geçirdiği yerin Welhausen'in iddia ettiği gibi Malatya olmayıp Chalcedoine (Kadıköy) olduğunu söylemektedirler.⁷⁹

Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Muaviye, İstanbul'u muhasara etmek maksadıyla ordu hazırlama teşebbüsüne girişti. Bu esnada Konstans II'nin yardım talebini öğrenen Muaviye, söz konusu ordunun teşekkülünü beklemeksizin Fadâle komutasındaki birlikleri 48/668 yılının sonlarında Anadolu'ya gönderdi.

Fadâle, Anadolu'ya geldikten sonra isyanın sonuçsuz kaldığını gördü. Bundan sonra gönderilecek yardımcı kuvvetlerin gelmesini beklemeye başladı. 49/669 yılı yaz başına kadar bu bekleyişini sürdürdü.

Diğer taraftan Muaviye, İstanbul'u muhasara etmek üzere güçlü bir ordu oluşturdu, ordunun derhal Anadolu'da beklemekte olan Fadâle kuvvetleriyle buluşmasını ve birlikte İstanbul'u muhasara etmelerini emretti.

İstanbul'u muhasara etmek üzere Fadâle komutasındaki birliklerle buluşacak orduya pek çok kimsenin iştirak ettiği görülmektedir. Bu ordunun başına Süfyan b. Avf'ı geçiren Muaviye, oğlu Yezid'den de onlara katılmasını istedi.⁸⁰ Muaviye tarafından tayin edilen komutanların idaresindeki ordu, sefere çıktı.

Kaynakların Yezid'in bu sefer esnasındaki tavrı ile ilgili iki farklı karakter yapısı ortaya koydukları görülmektedir. Bunlardan birincisi muhasaradan önceki Yezid; diğeri ise muhasara esnasındaki Yezid'dir.

a-Yezid'in muhasara öncesi sergilemiş olduğu tavır

Onun bu tutumu gazveye gitmeden önce ve İstanbul'a ulaşmasına kadar ki dönemde açığa çıkmaktadır.

⁷⁸ İlk üç Muhasara, s. 69

⁷⁹ Canard, s. 217; H. Dursun, "Yezid b. Muaviye", İA, İstanbul 1988, XIII, 412

⁸⁰ Ya'kubî, II, 138; İbn Haldun, Tarih, III, 12; Eslem, s. 27; Uçar, İslâm-Bizans, s. 82; Hudari, Tarih, s. 442; İbnü'l-Verdi, I, 160; Aycan, Muaviye, s. 257; Feryâl, s. 46;

Avâne babasından şöyle bir rivayet nakletmiştir: “Muaviye, Yezid’i 50 yılında İstanbul’a gazaya gönderdi. Ordunun başına ise Süfyan b. Avf’ı geçirdi. Ayrıca Yezid’e de bu orduyla gazaya gitmesini emretti. Yezid ise yola çıkmakta gevşek davrandı, bir müddet oyalandı. Muaviye onu sefere göndereceğine yemin etti”⁸¹

Yezid’in Süfyan b. Avf ile birlikte sefere çıktığı ve Süfyan b. Avf’ın Anadolu’ya Yezid’den önce girdiği söylenmiş⁸² ancak, Yezid’in yolda bir süre oyalanması sebebiyle ordudan geri kaldığı belirtilmiştir.⁸³

Rivayetlere göre Yezid, babasından aldığı emre binaen Süfyan b. Avf ile birlikte yola çıkmış, beraberindeki birliklerin yola devam etmesini emretmiş, kendisi ise ‘Deyr-ü Mürrân’ mevkiinde⁸⁴ bir süre konaklamıştır.⁸⁵

Yezid’den önce Süfyan b. Avf komutasında Anadolu’ya giren ve Kadıköy civarında beklemekte olan Fadâle’nin birlikleriyle buluşan İslâm ordusu, bir süre burada kalmıştır. Bu esnada onların pek çok sıkıntıya maruz kaldıkları belirtilmiştir. Ordunun erzakı bittiği için şiddetli bir kıtlık baş göstermişti. Ayrıca askerlerden pek çoğu humma ve çiçek hastalığına yakalanmıştı.⁸⁶

Kısacası ordu büyük bir sıkıntı içerisinde-belki de-Yezid’in gelmesini beklemekteydi. Yezid, Anadolu’da kendisini bekleyen ordunun çektiği sıkıntıları konaklamakta bulunduğu Deyr-ü Mürrân mevkiinde duydu. Yezid burada karısı Ümmü Külsüm bnt. Abdillâh b. Âmir ile birlikte zevk ve eğlence içerisindeydi.⁸⁷

Yezid’in burada İslâm ordusunun çektiği sıkıntıları umursamadığını belirttiği bir şiir inşad ettiği söylenilmektedir:

“Deyr-ü Mürrân’da halıların üstüne rahat rahat uzanıp Ümmü Külsüm’ün yanında sabah kadehini çekerken, çiçek hastalığıyla hummanın Kadıköy’ündeki askerlerimiz arasında yaptığı tahribat vallahi umurunda bile olmuyor.”⁸⁸

⁸¹ Ya’kubî, II, 138; Belâzürî, *Ensâb*, V,93; İsfahânî, *Egânî*, XVII, 211; İbn Haldun, *Tarih*, III, 12; Feryâl, s. 46

⁸² Ya’kubî, II, 138; İbn Haldun, *Tarih*, III, 12

⁸³ Ya’kubî, II, 138; İsfahânî, *Egânî*, XVII, 211; Canard, s. 217; Uçar, *İslâm-Bizans*, s. 82

⁸⁴ Deyr-ü Mürrân, Şam yakınlarında güzel koku üretimiyle meşhur bir bölgedir. Yâkut, *Mu’cem*, II, 603

⁸⁵ Belâzürî, *Ensâb*, V, 93; İsfahânî, *Egânî*, XVII, 211; Canard, s. 217-218; Ronart Stopphen, s. 564; Feryâl, s. 46

⁸⁶ Ya’kubî, II, 138; Belâzürî, *Ensâb*, V, 93; İsfahânî, *Egânî*, XVII, 211; Canard, s. 217-218

⁸⁷ Ya’kubî, II, 138; Belâzürî, *Ensâb*, V, 94; İsfahânî, *Egânî*, XVII, 211-212; Canard, s. 217-218

⁸⁸ Ya’kubî, II, 138; Belâzürî, *Ensâb*, V, 94; İsfahânî, *Egânî*, XVII, 211-212; İbn Haldun, *Tarih*, III, 12; Uçar, *İslâm-Bizans*, s. 82; Canard, s. 218; Cebbûr, *Mülûk*, s. 31; Sükeyne, XXVIII, 24; Uçar.

Yezid'in İstanbul'a giden ordudan geri kaldığı ve Deyr-ü Mürrân'da zevk içerisinde gün geçirmesinin yanında yukarıdaki şiiri de söylediğini öğrenen Muaviye, bu duruma çok sinirlenir ve Yezid'e emir göndererek şöyle söyler: "Yemin ederim ki ölümüne sebep olacak olsa bile sen de Süfyan b. Avf'a yetişecek ve onların çektiği sıkıntıyı sen de çekeceksin."⁸⁹

Muaviye'nin Yezid'e; "Anadolu'daki orduya katılmaması durumunda kendisini veliaht tayin etmekten vaz geçeceğini." söylediği de rivayet olunur.⁹⁰

Muaviye'nin kararlı tutumu karşısında Yezid, Deyr-ü Mürrân'da daha fazla kalamayacağını anlar ve beraberindekilerle orduya yetişmek üzere harekete geçer.⁹¹

Yezid'in muhasara öncesi tutumuyla ilgili verilen rivayetlere göre muhasara öncesi Yezid, cihattan kaçan, korkak ve eğlence peşinde koşan bir kişi görünümündedir. Arkadaşlarının çektiği sıkıntıları umursamayan ve karısıyla birlikte eğlencesine devam eden; üstelik bu esnadaki sevincini bir şiirle ifade etmekten kaçınmayan zayıf bir kişilik ortaya koymaktadır. Arkadaşlarına yardım ve cihada gitmektense zevk içerisinde gününü gün etmeyi tercih eden bir şahıs görünümündedir. Bununla birlikte bazı araştırmacılar bir takım gerekçeler zikrederek Yezid'in söz konusu türden davranışlar içerisinde bulunmadığını ifade ederler:

1-Ordu içerisindeki komutanın sefer esnasında mazeretsiz bir şekilde ordudan ayrılması ve bir süre eğlence içinde bulunması mümkün görünmemektedir. Zira böylesi bir hareket savaşa giden bir ordunun ciddiyetiyle

İlk üç Muhasara, s. 69; Yâkut'a göre konaklanan yer Deyr-ü Mürrân'dır. Deyr-ü Sim'ân diyenler de vardır, ancak bunlar yanlışlardır. bkz. Mu'cem, II, 587, 604

⁸⁹ Ya'kubî, II, 138; Belâzürî, Ensâb, V, 94; İsfahânî, Egânî, XVII, 212; Canard bu şiirle ilgili şunları söylemektedir: "Yezid, Deyr-ü Mürrân'daki ikametgahındayken başka bir devirde olsa bozgunculuk sayılabilecek şiirler inşaa etmişti. Yezid'in bu gibi hislerinden müteessir olan Muaviye, her halde bunları müstakbel bir halifeye layık görmemiş olacak ki, oğluna derhal Boğaziçi'ndeki orduya iltihak etmesini emretmiştir." İstanbul Seferleri, s. 218; Lammens ise bu şiirle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "...Yezid, bu şiiri neşe ve eğlence içerisindeyken söylemiştir. Üstelik bu şiiri söylemesine mani olacak bir kimsenin kontrolünden de uzaktı." "Kasâidü'l-Halife Yezid b. Muaviye", Al-Machriq, München 1924

⁹⁰ Yâkut, Mu'cem, IV, 604; İbn Abdîrabbih, IV, 337; Beyhâkî s. 165; Feryâl, s. 47; Ayrıca şiirde geçen ifadenin "Deyr-ü Sim'ân" değil "Deyr-ü Mürrân" olduğunu kaydediyor. Mu'cem, II, 587, 604

⁹¹ Belâzürî, Ensâb, V, 94; Ya'kubî, Tarih, II, 138; İsfahânî, Egânî, XVII, 212

bağdaşmaz. Ciddiyetten uzak bir ordunun ise İstanbul'u muhasara etmek gibi zor bir işe teşebbüs etmesi düşünülemez.⁹²

2-Yezid'in sefer esnasında komuta ettiği grup içerisinde sahâbe ve sahâbe çocuklarının da bulunduğu zikredildi. Bu kimselerin bulunduğu birliğin komutanı olan Yezid, böylesi bir hareketi yaparken bu şahıslardan hiç mi çekinmedi? Aynı şekilde bu seçkin kimseler Yezid'in böylesi bir işi yapmasına nasıl göz yumdular? Dahası nasıl olurda bütün bunlara rağmen hiçbir şey olmamış gibi onun komutasında sefere iştiraklerini sürdürürler? Öyle anlaşıyor ki bu sorulara verilecek cevaplar Yezid'in böylesi bir harekette bulunmasına dair zikredilen rivayetlerin kabulünü güçleştirmektedir.

3-Diğer taraftan Yezid'in muhasara esnasında sergilediği davranışlar da yukarıdaki rivayetlerin şüpheyile karşılanmasını gerektirecek niteliktedir. Zira Yezid'in muhasara esnasında gösterdiği yararlılıklar, muhasara öncesi ortaya koyduğu iddia olunan davranışları nefyedecek niteliktedir.⁹³

4-Söz konusu rivayetlerin ilk dönem kaynaklarından pek çoğunda yer almaması bir tarafa bu bilgilerin daha çok Yâ'kubî, İsfahânî ve Belâzürî gibi Şîî tarafgirliğiyle bilinen eserlerde bulunması da yukarıdaki tereddütleri artırmaktadır.

b-Yezid'in Muhasara Esnasındaki Tutumu

Yezid'in Anadolu'ya varıp Kadıköy civarında beklemekte olan orduyla buluşması ve sonrasındaki gelişmelerle ilgili olarak kaynaklarda yer alan bilgiler, Yezid'in olumlu ve övgüye değer bir tavır ortaya koyduğunu göstermektedir.

Halid b. Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin bu muhasara esnasındaki konumu, Yezid ile yaptığı konuşmalar, ölüm anı ve cenazesinin defni ile ilgili verilen bilgiler Yezid'in muhasara esnasındaki kişiliğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak niteliktedir.

Yezid'in, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin iyi bir muharip olmasından istifade etmekten ziyade ondan mânen istifade etmek için onunla sefere çıktığı söylenilmelidir.⁹⁴

Ebû Eyyûb el-Ensârî, sefer esnasında yolda hastalanır. Muhasaranın başladığı günlerde ise hastalığı iyice artar. Yezid, onun ziyaretine gider ve kendisinden bir isteğinin olup olmadığını sorar. Ebû Eyyûb el-Ensârî, ölmek üzere iken Yezid'e şöyle söyler: "Dünyalık namına hiçbir isteğim yoktur. Ancak senden

⁹² Feryâl, s. 48

⁹³ Feryâl, s. 49

⁹⁴ Kazvinî, s. 606; Feryâl, s. 49

isteyim beni düşman arazisinde ilerleyebildiğin yere kadar götürmendir. Düşman arazisinde daha ilerisine gidemeyeceğin yer neresi ise, beni işte oraya defnet! Çünkü ben Peygamberimizin şöyle buyurduğunu işittim ‘Kostantiniyye surları önünde salih bir zat defnolunacaktır.’ İşte ben, Peygamberimizin işaret buyurduğu kimse olmak isterim.”⁹⁵

Ebû Eyyûb el-Ensârî, ölünce Yezid, onun bir sahâbîye yakışır bir şekilde defnolunması için tüm hazırlıkların yapılmasını emretti. Ayrıca onun bir serir üzerinde taşınmasını ve defnolunduğu yere bir de meşhed (türbe) inşa edilmesini emretti.⁹⁶ Cenazesi vasiyetine uyularak İstanbul surlarının hemen dibine defnolundu.⁹⁷

İslâm ordusunun bir tören yaptığını, serir üzerinde bir şey taşıdıklarını gören Bizans meliki, bir adamı vasıtasıyla müslümanların ne yaptığını öğrenmek için teşebbüse geçti. Müslümanlar, gelen elçiye “Bizim buraya defnettığımız şahıs, Peygamberimizin arkadaşlarından bir kişidir. O, bizden, sizin beldenizde bir yere defnedilmeyi istedi. Biz de onun vasiyetini yerine getirmek için onu buraya defnettik.” dediler.

Durumu öğrenen Bizans meliki, Yezid’e bir elçi göndererek şöyle söyledi: “Hayret, hayret! Senin gibi saf birisini İstanbul muhasarası gibi önemli bir iş için görevlendiren babanı nasıl oluyor da dâhi diye nitelendiriyorlar? Zira sen peygamberin arkadaşının cenazesini bizim topraklarımıza defnediyorsun. Sen buradan çıkıp gittikten sonra biz onun cesedini bulunduğu yerden çıkarıp köpeklere atarız.”

Bunun üzerine Yezid, ona şu cevabı gönderdi: “Ben Peygamberimizin arkadaşının kabrini size emanet ediyorum. Bu sizin için bir nimet olmalıdır. Sen ise bu nimete küfran-ı nimetle mi karşılık vereceksin? Şayet onun kabrinin açıldığını duyacak olursam Arap ülkesinde öldürülmedik bir Hristiyan, yıkılmadık tek bir kilise bırakmam.” Bu sözler üzerine melik, Yezid’e şöyle bir haber

⁹⁵ İbn Abdîrabbîh, IV, 337; Diyarbekrî, II, 294; Kazvînî, s. 606; Canard, s. 219

⁹⁶ İbn Abdîrabbîh, IV, 337; İbnü’l-Verdî, I, 160; Diyarbekrî, II, 294; Canard, s. 219-220; Feryâl, s. 49

⁹⁷ İbn Abdîrabbîh, IV, 337; Diyarbekrî, II, 294; Hittî, Arap Tarihinin Mimarları, s. 71; Feryâl, s.

gönderdi: “Baban seni gerçekten çok iyi tanımış. Mesih hakkı için yemin ederim ki, bu kabri bizzat bir yıl boyunca kendi elimle koruyacağım.”⁹⁸

Ebû Eyyüb’le ilgili bu rivayet, Yezid’in kişiliği hakkında bir takım olumlu şeylerin söylenmesini mümkün kılmaktadır:

1-Yezid, Ebû Eyyüb ile iyi ilişkiler içerisindeydi. Ebû Eyyüb’ün vasiyetini ona söylemiş olması ve bu vasiyetin onun tarafından yerine getirilmesini istemesi bunu teyid etmektedir.

2-Yezid, savaşa rağmen Ebû Eyyüb’ün vasiyetini yerine getirme azmı içerisindeydi. Bizanslıların her an taarruz tehlikesinin mevcut olduğu bir ortamda Yezid’in bu kararlılığı göstermesi onun azim ve cesaretinin boyutlarının anlaşılması açısından önemlidir.

3-Yezid’in, Bizans melikinın tehditlerine kulak asmayıp, onu niyetlendiği kötü düşünceyi derhal terk etmesine sebep olacak ikna edici bir tehditle karşılık verdiği görülmektedir.⁹⁹

Diğer tarafından kaynaklarda nakledilen bir hikaye de Yezid’in cesaret ve cengaverliğini ortaya koymaktadır:

“Muhasaranın çok çetin geçtiği bir anda, alanda bulunan iki çadırdan çalgı ve tezahürat sesleri yükseliyordu. Taraflar arasındaki mücadele esnasında bazen çadırın birinden bazen de diğerinden sevinç sesleri duyuluyordu. Yezid, bu seslerin sebebini sordu. Ona şöyle denildi: “Bu çadırlardan birinde Rum melikinın kızı, diğerinde ise Cebele b. el-Eyhem’in¹⁰⁰ kızı var. Bunlardan her biri de kendi kavmi taarruza geçince çalgılar çalıp tezahüratta bulunuyorlar. Sevinçlerini bu şekilde gösteriyorlar.” Bunun üzerine Yezid, “Ben Cebele’nin kızını sevindireceğim” dedi ve çok güçlü bir hamle ile düşman saflarına girdi.”¹⁰¹

Yezid’in İstanbul muhasarası esnasında surlar önündeki çarpışmalarda gösterdiği gayret ve cesaret sebebiyle ‘Fete’l-Arab=Arap Kahramanı’ unvanı

⁹⁸ İbn Abdîrabbih, IV, 337; Diyarbekrî, II, 294; Feryâl, s. 49; Vâkıdî, Rumların da bu kabri kutsal kabul ettiği ve onun ruhaniyeti namına yağmur duasına çıktıklarını kaydetmiştir. Diyarbekrî, II, 294; Ayrıca bkz. Canard, s. 220; Feryâl, s. 50

⁹⁹ Feryâl, s. 50

¹⁰⁰ Bu şahıs ise Gassânîlerin kralıdır. bkz. Hitti, Tarih, I, 319

¹⁰¹ İsfahânî, Egânî, XVII, 211-212; Canard, s. 218-219; Hitti, Arap Tarihinin Mimarları, s. 70-71 Hitti, ayrıca imparatorun kızını yakalama ümidinin Yezid’i olağanüstü şekilde savaşıma teşvik ettiğini söylemektedir. Hitti, Arap Tarihinin Mimarları, s. 71

aldığını söyleyenler de vardır.¹⁰² Oysa İbn Hacer tarafından nakledilen bir rivayet Yezid'e bu unvanın verildiğini söyleyenlerin görüşlerini çürütecek niteliktedir. Bu rivayet şöyledir:

"Abdülaziz b. Zürâre el-Kilâbî, Yezid ile İstanbul muhasarasına gitti. Muaviye bu şahsın öldüğünü duyunca babasına gelerek "Fete'l-Arab=Arap Kahramanı ölmüş" dedi. O, "Hangisi, benimki mi seninki mi?" diye sordu. Muaviye ise "Senin oğlun öldü. Allah (c.c) rahmet eylesin"dedi."¹⁰³

Cebbûr ise kaynak göstermeden verdiği bir beyitten hareketle "..... (السيف الأول) =Ali'den başka kahraman, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur" bu lakabın çok daha önceden Hz. Ali'ye verilmiş olduğunu söylemektedir. Bu lakabın Hz. Ali'ye verilmiş olması, ondan sonra bir başkasına da verilmesine engel olmamalıdır. Zira İbnü'l-Esir ve İbn Hacer tarafından nakledilen rivayette de görüldüğü gibi Muaviye'nin "mâte fete'l-Arab" demesi üzerine Zürâre'nin babası "Hangisi, benim oğlum mu senin oğlun mu?" diye sormuştur. Bu da söz konusu unvanın Zürâre'ye de Yezid'e de nisbet edilebileceğine bir delildir. Ancak buna rağmen "Fete'l-Arab" unvanının Yezid'e verildiğine dair kaynaklarda net bir bilginin olmayışı göz önünde bulundurulduğunda ona bu lakabın daha sonraki dönemlerde nisbet edilmiş olduğu ihtimali kuvvet kazanmaktadır.

c-Yezid'in İstanbul Muhasarasının Neticeleri

Müslüman Araplar tarafından İstanbul'a karşı 49/669 yılında başlatılan seferin nasıl neticelendiği hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır.

Muaviye ve Yezid döneminde gerçekleşen siyasi ve askeri olaylara çok geniş yer ayıran ilk dönem kaynaklarının, Anadolu'ya karşı düzenlenen seferler hakkında son derece muhtasar bilgiler verdikleri görülmektedir. Umumiyetle Anadolu'ya yapılan seferlerin kumandanları ve fethedilen kaleler ismen sıralanmakta, konuyla ilgili teferruata girilmemektedir. Bunun sebebi düşünüldüğünde ise akla gelen ilk ihtimal, bu bölgeye yapılan seferlerin pek başarılı bir şekilde neticelenmemesinden dolayı Arap tarihçilerinin mağlubiyet bilgileri aktarmaktansa bu konuda sükûtu tercih etmiş olmalarıdır. Diğer taraftan Anadolu'ya karşı yapılan taarruzlar neticesinde ele geçirilen yerler uzun süre elde tutulamamış, fetih sonrasında o bölgede sosyal, kültürel ve imar faaliyetlerinde

¹⁰² Hitti, *Tarih*, II, 319; Cebbûr, *Mülûk*, s. 33; Cebbûr, *Yezid*, s. 376; Adevi, s. 164; Lammens, *Etudes Sur Le Regne du Calife Omayyade Mowia I*, *Melanges*, vol III, Fasci, 1906, s. 301

¹⁰³ İbn Hacer, *İsâbe*, II, 560; Ayrıca bkz. İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 459; Ukayli, *Veliaht*, 118;

pek bulunulamamıştır. Dolayısıyla bölgede müslümanların, uzun süreli iskanları da mümkün olmamıştır. Bu durum da tarihçilerin bölgeye yapılan taarruzlar ve sonrasında gelişen olaylarla ilgili ayrıntılı bilgiler vermesini zorlaştırmış olmalıdır.

İstanbul muhasarasını Anadolu'ya yapılan diğer taarruzlardan ayrı düşünmek imkansız gibidir. Çünkü bu ikisi birbirinin mütemmimi gibidir. Bu sebeple de müslüman Arapların genelde Anadolu'ya karşı özelde ise İstanbul'a karşı taarruzlarında nasıl bir sonuç elde ettikleri üzerinde kısaca durulacaktır.

Araplar, Anadolu'ya karşı başlattıkları taarruzlarda Suriye, Mısır ve İran'a karşı kazandıkları derecedeki başarıyı yakalayamadılar. Bunun başlıca sebepleri şunlardır:

1-Bizanslılar, Araplara kaptırdıkları bütün eyaletlerde son derece zayıf, ancak Anadolu'da kuvvetli idiler.¹⁰⁴

2-Toros dağları Arapların Anadolu'ya geçişleri önünde en büyük tabii engeldi. Bu engelin aşılması esnasında, pek çok sıkıntı çekiliyor, düşmanı mağlup etmek için harcanılacak enerjinin büyük bir kısmı buranın geçilmesi esnasında kullanılıyordu.

3-Anadolu, iklim itibarıyla Arapların alışkın olmadığı hava şartlarına sahipti. Kışlar çok soğuk geçiyordu. Bu da sıcak iklim şartlarına alışkın Arapların, Anadolu'da uzun süre bulunmalarını güçleştiriyordu. Kısa süreli taarruzlar ise aradaki mesafenin uzaklığı sebebiyle başarıyı engelliyordu.

Bütün bunlara rağmen müslüman Araplar, Anadolu'ya karşı sürdürdükleri taarruzlarını devam ettirdiler, Bizans'ın başkenti İstanbul'u muhasara ederek bu bölgenin fethinde kararlı olduklarını ortaya koydular.

İstanbul muhasarası sonunda pek çok fayda temin edildi ancak fetih gerçekleştirilemedi. Buna şunların sebep olduğu söylenebilir:

1-Müslümanlar yiyecek kıtlığı ve hastalık sebebiyle muhasarayı sona erdirip merkezi dönmek zorunda kaldılar.¹⁰⁵

2-Üç tarafı su ile çevrili olan imparatorluk şehri, geçmişte İran Kisralarının çok iyi silahlanmış askeri güçlerine bile dayanan çok yüksek ve kuvvetli surları ve kuleleri(bazı yerlerde bunların yüksekliği 30 metreyi buluyordu) ile çok iyi korunuyordu. Araplar, efsanevi bir cesaret ve sabırla savaştıkları halde, duvarların

¹⁰⁴ Uçar, *İslâm-Bizans*, s. 22

¹⁰⁵ Uçar, *İlk üç Muhasara*, s. 70-71; Carl Brockelman, *Tarihu'sûbi'l-İslâmiyye*. Arapçaya trc. Nebîhc Emin Fâris- Münir el-Ba'lcbecki, Beyrut 1408/1988, s. 126; Rahman, s. 98

devasa ve kompleks yapısını aşmak için gerekli kabiliyet ve donanımdan yoksundular. Bu sebeple sefer başarısız oldu ve önemli kayıplar verildi.¹⁰⁶

3-Muaviye, bu muhasaranın daha fazla sürmesini istemedi, savaşın sona erdirilmesine dair emirler gönderdi. Çünkü o, oğlu Yezid'in başkentte bulunmasını, ileriki hedefleri açısından zaruri görüyordu. Zira onun kendisinden sonra yerine geçebilmesi için merkezde bulunmasını ve halktan biat alınması esnasında hazır olmasını istiyordu.¹⁰⁷

4-Kışın yaklaşması ile muhasara kaldırıldı. Çünkü Araplar, hem kış iklimine alışkın değillerdi, hem de, kışın şartlarına uygun hazırlıklardan yoksundular. Gerekli malzemenin gelmesi ise aylarca sürebilirdi.¹⁰⁸

İlk İstanbul muhasara, İstanbul'un fethinin gerçekleştirilmediği için askeri bakımdan başarısız olmakla birlikte siyasi yönden başarılı oldu. Zira bu saldırıdan sonra Bizans imparatorları, genel anlamda başkentlerini daha başarılı bir şekilde savunabilmek için askeri ve idari sahada yeni çareler bulmaya mecbur bırakıldılar; özel anlamda ise bunlar, başkentlerini savunabilmek için Anadolu'yu savunma hattı haline getirdiler.¹⁰⁹

Bizanslılar, Müslümanların kolayca başkentlerine kadar gelmelerini önlemek için tedbirler almak zorundaydılar. Onların hareketlerini zorlaştırmak için ne gerekiyorsa onu yapmalıydılar. Engeller konulacak ve bu engeller Müslümanların güçlükler ve sıkıntılarla yorgun ve bitap bir şekilde İstanbul'a ulaşmalarına yol açacaktı. Yani savunma hattı başkentten daha ötesinde Asya-i Sugrâ'ya taşınacaktı. Bu bir strateji haline getirilecekti. Zira Şam ve Mısır'ı elden çıkaran Bizans, bundan böyle Anadolu'yu savunma hattı haline getirmiş olacaktı. Bu da Anadolu'nun öneminin artmasına ve gelişmesine yol açacaktı.¹¹⁰

¹⁰⁶ Rahman, s. 98; Takkuş, s. 33; Eslem, 27; Hudarî, *Tarih*, s. 442

¹⁰⁷ Dursun Aygün, *Fethü'l-Kostantiniyye ve Eseruhû, Câmîatü'l-İslâmiyye Külliyyetü'd-Da've ve Usûlü'd-Din*, (yayınlanmamış lisans bitirme tezi), Medine 1407/1987, s. 12

¹⁰⁸ H. Dursun, "Yezid", *İA*, XIII, 412; Eslem, s. 27; Uçar, *İlk üç Muhasara*, s. 71; Brockelman, s. 126; Hudarî (*Tarih*, s. 442) Arapların başarısız olmalarının sebeplerinden birisi olarak da Rumların bu muhasara esnasında denizden taarruzda bulunan müslümanların donanmasını 'Grejuva ateşi' denilen ve su üzerinde de yanabilen silahla bozguna uğrattığı ve böylece muhasaranın sona erdirilmesini sağladıklarını belirtmişse de bu pek mümkün görünmemektedir. Bu bilginin konuyla ilgili haberler veren araştırmaların büyük çoğunluğunda yer almaması bir tarafa, söz konusu silahın ilk defa hicri 55 yılında veya daha sonraki savaşlarda kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. bkz. Uçar, *İslâm-Bizans*, s. 86-87; Avcı, s. 70

¹⁰⁹ Takkuş, s. 33

¹¹⁰ Adevî, s. 166-168

Diğer taraftan bu muhasara ile Bizans'a şu mesaj verilmiş oluyordu; başkentiniz İslâm kuvvetlerinin ulaşamayacağı ve ele geçiremeyeceği bir yer değildir. Müslümanlar istedikleri anda, ta İstanbul'a kadar gelebilirler.¹¹¹

Bu savaş Yezid'in iyi bir şöhret kazanmasına¹¹²; idari, askeri ve siyasi tecrübe kazanmasına¹¹³, dolayısıyla da tarihçiler tarafından övülmesine neden olmuştur.¹¹⁴

2-Yezid'in Hac Emirliği

Hacca gidenleri sevk ve idare etmek üzere 'Hac Emiri' tayin edilmesi, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetidir. Emevî devletinin kurucusu Muaviye, haccın kamuoyunda meydana getirdiği tesirleri yakından bildiği için daha 38/658'de Hz. Ali'nin hac emirinden ayrı olarak kendi adına bir hac emiri göndermişti. Bu iki emir bir anlaşma sonucu, emirliği Kâbe hizmetlerini yürütmekte olan Şeybe b. Osman'a bıraktılar, Muaviye, hakemlerin kararından sonra elde ettiği Hz. Ali ile eşitlik durumundan başka, iktidarın bir sembolü olan hac emirliğini de elde etmeye gayret gösterdi.¹¹⁵

Hac, dört bir yandan gelen müslümanların yılda bir kere de olsa toplantılarına sahne olunan bir ibadetti. Haccetmek üzere pek çok müslüman Mekke'de bir araya geliyordu. Haccın sadece dini yönü yoktu aynı zamanda siyasi, içtimai ve ekonomik yönü de vardı. Hac'da devletin siyaseti doğrultusunda hacılara konuşmalar yapılıyordu. Alınan kararlar, uyulması gereken kurallar vs. kamuoyuna duyuruluyordu. Hacılar buradan aldıkları bilgileri, memleketlerine taşıyordu. Böylece devlet ile halk arasında hızlı bir iletişim sağlanmış oluyordu.

Haccın haiz olduğu siyasi önemi müdrik bir kimse olan Muaviye, bu önemi kendi iktidarı lehine kullanmak için teşebbüse geçti.

Muaviye, Yezid'i veliahtlığa hazırlamak için İstanbul'u muhasara etmek üzere gönderilen orduda görevlendirdi ancak, bu görevi icra etmesini yeterli görmeyip, onu hac emirliğiyle de vazifelendirdi.¹¹⁶ Muaviye, idaresi boyunca kendi soyundan da yararlanıyordu, fakat onları hiçbir zaman kendilerini muktedir

¹¹¹ Adevi, s. 166

¹¹² Ronart Stophen, I, s. 564

¹¹³ Canard, s. 219; Cebbûr, *Mülûk*, s. 31-33; a. mlf, *Yezid*, s. 376; Ukayli, *Veliaht*, s. 402

¹¹⁴ İsfahânî, *Egânî*, XVII, 211-212; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 459; Adevi, s. 164; Ukayli, *Veliaht*, 402; Cebbûr, *Yezid*, s. 376

¹¹⁵ Akyüz, s. 216

¹¹⁶ Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübra*(Ali ve Benûh) yy ve trz., s. 1013

kılıcı herhangi bir makama getirmiyordu. Bununla birlikte o, iktidarı boyunca hacı idare edenleri kendi ailesinden seçti.¹¹⁷ Bu açıdan hacı idare etme vazifesi, müslümanlar üzerinde Emevî iktidarının siyasi varlığının bir göstergesi olarak değerlendiriliyordu.¹¹⁸

Muaviye döneminde hac emirliği yapanların isimlerine bakıldığında bu görevi çoğunlukla Ümeyye oğulları fertlerinin yerine getirdikleri görülmektedir.¹¹⁹

Muaviye, başta oğlu Yezid olmak üzere ailesinden bazı kimseleri münavebeli olarak hac emirliği ile görevlendiriyordu. Muaviye bununla iki şeyi hedefliyordu:

1-Ailesinin fertlerinin şanını yüceltmek, itibarlarını artırmak

2-Onları dini konumları itibarıyla inkişaf ettirmek böylece de onların dini yönden nakıs olduğu şeklindeki iddia ve ithamları yok etmek.¹²⁰

Kaynaklar Yezid'in hangi tarihte hac emirliği yaptığı hususunda değişik bilgiler vermektedir.

Emevîler döneminde hac emirliğini yıllara göre kimlerin yaptığını ayrıntılı bir şekilde veren Yâ'kûbî ve İbn Habib, Yezid'in 51/671 yılında hac emirliği yaptığını söylerken¹²¹ bazı tarihçiler ise, Yezid'in sadece 51/671 yılında hac emirliği yapmadığını onun aynı şekilde 52/672 ve 53/673 yıllarında da hac emirliği görevini yerine getirdiğini söylemektedirler. Yezid'in üst üste 51, 52 ve 53 yıllarında üç defa hac emirliği yaptığını söyleyenlerin bu bilgiyi Ebû Bekir b. Ayyaş tarafından nakledilen bir rivayetten aldıkları görülmektedir.¹²²

Taberî ise bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "50/670 yılında insanlara kimin hac emirliği yaptığı hususunda ihtilaf vardır. Bazılarına göre bu yıl hac emirliğini Muaviye, bazılarına göre ise oğlu Yezid yaptı.¹²³ Hicri 51/671 yılında ise hac emirliğini Yezid yapmıştır. Vakıdî de bu görüştedir. Vakıdî ve Ebû Ma'ser'e göre 52/672 yılında ise bu görevi Sâid b. el-Âs yaptı.¹²⁴

¹¹⁷ Ya'kubî, II, 239

¹¹⁸ Aycan, Muaviye, s. 195

¹¹⁹ Ya'kubî, II, 151-152; İbn Habib, s. 20-21; Sükeyne, XXVIII, 24; Akyüz, s. 217

¹²⁰ Riyad İsa, s. 56

¹²¹ Ya'kubî, II, 151-152; İbn Habib, s. 20-21

¹²² Zehebi, Tarih, s. 271; İbn Kesir, Bedâye, VIII, 60; İbn Tolun, Kaydû's-Şerid, s. 32; Sükeyne, XXVIII, 24; Şemri, s. 28

¹²³ Tarih, IV, 179

¹²⁴ Taberî, IV, 213-214

Yukarıdaki kaynaklar, Yezid'in sadece 51/671 yılında hac emirliği yaptığı veya 51, 52 ve 53 yıllarında üç kez bu görevi yerine getirdiği şeklinde iki ayrı görüştedirler.

Ancak Yezid'in 51 yılında hac emirliği yaptığını söyleyen gruptaki tarihçilerin hac emirliğiyle ilgili ayrıntılı listeler vermiş olmaları göz önünde bulundurulduğunda bu grubun söylediklerinin doğru olma ihtimali daha da artmaktadır.¹²⁵

Ayrıca Muaviye'nin halifeliği esnasında hac emirliği görevlerini çoğunlukla Medine valilerinin yerine getirdiği¹²⁶ göz önünde bulundurulduğunda Yezid'in üç yıl peş peşe hac emirliği yapmış olmasının Muaviye'nin uygulamaları ile bağdaşmayacağı söylenebilir.

Öyle anlaşıyor ki Yezid, hac emiri sıfatıyla sadece 51 yılında görev yapmış, 52 ve 53 yıllarında ise bu görevi Medine valileri yerine getirmişlerdir. Yezid'in 52 ve 53 yılında hac emiri olarak değil de hac ibadetini ifa için haccetmiş olup olmadığına dair bir bilgiye henüz rastlanılamamıştır. Böyle bir bilgi olsaydı Yezid'in 52 ve 53 yıllarında hac emirliği yaptığını söyleyenlerin onun sıradan bir hacı gibi Hicaz'da bulunmasını hac emirliği yaptı şeklinde değerlendirmelerde bulunmalarına yol açmış olduğu düşünülebilirdi. Ancak bu şekilde bir bilginin olmaması da böylesi bir varsayımı zorlaştırmaktadır.

Hac emirliği kolay bir iş değildi. Bu görev küçük ölçüde genel bir idarecilik çeşididir. Bu vazife insanların işleri ve ihtiyaçlarını giderebilmek için derin bir kavrayışı gerektirir. Bu işi üstlenen kimsenin müslümanların ahvaline muttali olması ve onların problemlerini çözebilmesi gerekmektedir. Onların menfaatlerini gözetmesi zorunludur. Hepsinden de öte onların hac esnasında karşılaşılabilecekleri problemlerle ilgili sorunlarını cevaplayacak kadar fıkıh bilgisine sahip olması gerekir. Hacılara haccın uygun bir biçimde yapılması hususunda iyi bir önder olmayı da icap ettirir.¹²⁷

Maverdi, hac emirinin görevleriyle ilgili olarak en ayrıntılı bilgi veren kimsedir. Maverdi'ye göre hac emirliği iki kısma ayrılır: 1-Hac yolculuğunu idare etme 2-Hac farzasının yerine getirilmesini idare

1-Hac yolculuğunu idare: Bu göreve yerine getirecek hac emirinin, kendisine itaat olunacak, rey sahibi, cesur, heybetli ve doğruluk sahibi bir kimse olması

¹²⁵ Ya'kubi, II, 151-153; İbn Habib, s. 20-21; Taberi, IV, 179, 213-214, 217; Akyüz, s. 217

¹²⁶ Ya'kubi, II, 151-152; İbn Habib, s. 20-21

¹²⁷ Vekil, s. 175

gerekmektedir. ¹²⁸ Ferra ise hac emirliğiyle ilgili bölümde Maverdi ile aynı doğrultuda bilgiler vermekte, bu maddeyle ilgili olarak ise “hac emirinin hac kafilisini sevk ve idare etmesi tamamen siyasi bir hüviyet taşımaktadır.” demektedir. ¹²⁹

Bu görev esnasında hac emiri, kafilenin karşılaşılabileceği problemleri çözebilmeli, onların salimen harem bölgesine ulaşmalarını temin etmelidir. ¹³⁰

2-Hac ibadetini idare: Hac ibadetini ibadet olarak yerine getirtmek namaz imamlığı gibidir. Dolayısıyla namaz kıldırarak kimsede aranılan şartlar hac ibadetini yaptıracak imamda da aranılır. Ayrıca bu kimsenin hacla ilgili ayrıntılı bilgilere vakıf olması da istenilir. ¹³¹ Hac emirinin fakih olması durumunda kendisinden talep edilen fetvaları vermekle de yükümlüdür. ¹³²

Yezid’in hac emirliğiyle ilgili bu iki vazifeyi de yerine getirebilmek için gerekli şartları taşıdığı söylenmişse de ¹³³ bu hususta kaynaklarda bir bilginin bulunmaması söz konusu malumatın sıhhatini engellemektedir.

Yezid’in hac emirliği esnasında pek çok kimseyle tanıştığı, onlardan istifade ettiği, hac esnasında idarecilik tecrübesi kazandığı ve halk ile yakınlaştığını söylemek mümkündür.

Yezid’in hac emirliği yaptığı sırada içki meclisi kurduğu ve kutsal bölgede içki içtiğine dair bir rivayetin varlığını da zikretmek gerekmektedir. ¹³⁴

Tarihçilerden bazılarının belirttiğine göre Yezid, babasının halifeliği esnasında Medine’ye gelir ve bir içki meclisi kurdurur. ¹³⁵ İbn Abbas ile Hz. Hüseyin, onun yanına girmek isteyince kendisine “İbn Abbas şarap kokusunu tanır.” denilir. Bunun üzerine İbn Abbas’ın yanına alınmamasını söyleyip Hz.

¹²⁸ Âhkâmü’s-Sultaniyye, s. 108

¹²⁹ Ebû Ya’lâ el-Ferra, Ahkâmu’s-Sultaniyye, tashih ve ta’lik, Muhammed Hamid, Beyrut 1403/1983, s. 108

¹³⁰ Hac emirinin bu esnada nelere dikkat etmesi gerektiği hakkındaki geniş bilgi için bkz. Mâverdi, s. 108-109; Ferra, s. 108-111

¹³¹ Mâverdi, s. 109; Ferra, s. 111-112

¹³² Ferra, s. 114

¹³³ Feryâl, s. 101

¹³⁴ İsfahânî, Egânî, XV, 281-282; İbnü’l-Esir, Kâmil, IV, 127; İdris İmadüddin el-Kureşî, Uyunu’l-Ahbar, Arapçaya tercüme Mustafa Gâlip, Beyrut trz., s. 83-84; Sükeyne, XVIII, 24; Şemri, s. 130.

¹³⁵ İsfahânî, Egânî, XV, 281; İbnü’l-Esir ise Yezid’in hacca gittiği esnada Medine’de bu işi yaptığını söylüyor. Kâmil, IV, 127; Kureşî, Uyunu’l-Ahbar’da ise Yezid’in bu işi hac emiri sıfatıyla Medine’ye gittiği esnada yaptığı belirtilmiştir, s. 83.

Hüseyin'in içeri girmesine müsaade eder. Hz. Hüseyin, içeri girince şarap kokusu ile birlikte hoş kokuların gelmekte olduğunu görür ve "Ne güzel bir koku, nedir bu?" der, Yezid ona şu cevaba verir: "Bu Şam'da imal olunan bir kokudur."

Yezid daha sonra söz konusu şaraptan bir kadeh getirtilmesini emreder ve onu içer. Sonra bir kadeh daha isteyip "onu da Ebû Abdullah'a (Hz. Hüseyin) içirin" der. Hz. Hüseyin ise ona şöyle söyler: "Şarabın senin olsun, senin içkin de benim gözüm yok." Hz. Hüseyin'in bu cevabı karşısında Yezid aşağıdaki şiiri söyler :

*"Hayret sana ey arkadaş!
Seni davet ettim de gelmedin,
Genç kızlara, şehvete, şarkıya
Eğlenceye ve şaraba
Süslü bir kadehtedir o.
Arapların efendileri de etrafında
Bu kaplarda senin kalbini
Çürüten ve fayda vermeyen bir şey var:"*

Hz. Hüseyin bu şiiri dinledikten sonra derhal ayağa kalkar ve Yezid'e yönelerek şöyle der: "Hayır, Muaviye'nin oğlu, asıl senin kalbin çürüsün!"¹³⁶

Yezid'in hac emirliği yaptığı sırada Medine'de içki içtiğine dair nakledilen bu rivayetin aşağıdaki sebeplerle ihtiyatla karşılanması uygun olacaktır.

1. Daha önce de geçtiği üzere hac emirliği iki kısımda icra ediliyordu. Birincisi hacıların hac mevkiine ulaştırılması; ikincisi ise hac ibadetinin yerine getirilmesiydi. Her iki görev içinde emirlik yapacak şahsın dinî, siyasî ve ilmi bir takım özelliklere sahip olması gerekliydi. Yezid, bu görevi yerine getirmiş ve rivayetlerden hiç birisinde de Yezid'in hac emrinde bulunması gereken özelliklere sahip olmadığına dair bir bilgiye de rastlanılamamıştır. Bu da Yezid'in emirlik için gerekli özelliklere sahip olduğunu gösterir mahiyettedir. Hal böyle olunca bu türden özelliklere sahip olarak hac emirliği yapan bir kimsenin, şarap içilen bir meclise oturması veya bizzat şarap içmesi uzak bir ihtimal olmalıdır. Kaldı ki onun hacılara karşı olan sorumluluğu da böylesi bir davranışta bulunmasını zorlaştırıcı bir unsurdur.¹³⁷

¹³⁶ İsfahâni, *Egânî*, XV, 282; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 127; Kureşî, s. 83-84; Şemri, s. 130, Feryâl. 98; Müneccid. s. 51; Sükeyne, XVIII, 24-25.

¹³⁷ Feryâl. s. 101.

2. Rivayetin doğruluğu hususunda şüpheye sebep olan bir hususta Hz. Hüseyin'in Yezid'in şarap içtiğini görmesinden sonra herhangi bir itirazda bulunmaksızın onun meclisinde oturmaya devam etmesidir.¹³⁸

H. Hüseyin, Yezid'in içki içtiğini öğrendikten sonra ya bu konudaki itirazını belirtir ya da Rasûlüllah'ın hadisi gereğince¹³⁹ içki içilen meclisi derhal terk ederdi. Oysa rivayete göre Hz. Hüseyin, Yezid'in içki içtiğini görmüş ve ona “Şarabın senin olsun. Senin şarabında gözüm yoktur” demekle yetinmiştir. Yani kendi huzurunda Yezid'in şarap içmesinde bir mahzur görmemiştir. Böylesi bir davranışın Hz. Hüseyin tarafından işlendiği pek mümkün görünmemektedir.¹⁴⁰

3. Bu olayın el-Egânî, Tarihu Dimaşk ve el-Kâmil'deki anlatılış biçimiyle Uyunu'l-Ahbâr'daki şekli arasında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin içeri girmesine izin verilen kimse yukarıdaki kaynaklarda İbn Abbas olarak zikredilmişken Uyunu'l-Ahbâr'da bu kişinin İbn Cafer olduğu söylenmektedir.¹⁴¹

Ayrıca bu kaynaklardan en eski olan el-Egânî'de olayın Yezid'in hac emirliği esnasında geçtiğine dair bir bilgi bulunmazken daha muahhar olan el-Kâmil ve Uyunu'l-Ahbâr'da söz konusu rivayetin Yezid'in hac emirliği yaptığı sırada gerçekleştiği belirtilmektedir.¹⁴²

Uyunu'l-Ahbar'daki rivayette Yezid ile Hz. Hüseyin'in bu esnadaki konuşmaları arasında yer alan bir ifade de rivayetin güvenilirliğine şüphe düşürmektedir. Çünkü rivayete göre Hz. Hüseyin, Yezid'e “Allah (c.c) sana lanet etsin ey melûn!” demiştir.¹⁴³ Halbuki Yezid'e lanet meselesi söz konusu olayın gerçekleştiği dönemden sonraki zamanlarda ortaya çıkmıştır.¹⁴⁴

4. Haberi nakleden İsfahânî bu rivayeti Medâini'nin kendisine anlattığını, Medâini'nin ise bu olayı Ömer b. Şebbe'nin kendisine aktardığını söylemektedir. Ömer b. Şebbe ise bu olayı bizzat şahit olmuşçasına naklediyor. Oysa söz konusu üç şahsın ölüm tarihleri bu şekilde bir rivayetin sıhhatini engellemektedir. Nitekim

¹³⁸ Müneccid, s. 51.

¹³⁹ İbn Hanbel, I/20, III/339

¹⁴⁰ Feryâl, s. 101-102; Müneccid, s. 51.

¹⁴¹ İsfahânî, Egânî, XV, 281-282; İbnü'l-Esir, Kâmil, IV, 127; Kureşî, s. 83.

¹⁴² İsfahânî, Egânî, XV, 282; İbnü'l-Esir, Kâmil, IV, 127; Kureşî, s. 83; M. Tarihi Dimaşk'ta da bu olayın onu hac emirliği esnasında gerçekleştiği bildirilmiş. bkz. Sükeyne, XVIII, 24.

¹⁴³ Kureşî, s. 84.

¹⁴⁴ Feryâl, s. 102; Yezid'e lanet etmekle ilgili bilgiler ileriki bölümlerde verilecektir.

İbn Asâkir, Ömer b. Şebbe ile Yezid'in arasında uzunca bir zaman farkı olduğunu ve rivayetin bu sebeple de münkatı olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁵

İbnü'l-Esir'deki rivayetin senedinde ise ilk râvi Ömer b. Sübeyne olarak zikrediliyor. Halbuki, Ömer b. Sübeyne'nin, Yezid döneminden çok sonra yaşadığı, hem de Ömer b. Sübeyne ile İbnü'l-Esir arasında uzunca bir zaman farkı bulunduğu bilinmektedir. Bu sebeple rivayetin münkatı olduğu sonucuna ulaşmak zor olmayacaktır.¹⁴⁶

5. Rivayette "...İbn Abbas şarap kokusunu tanır, şarap içtiğini anlar, denilince Yezid, İbn Abbas'ın yanına alınmamasını söyleyip Hz. Hüseyin'in içeri girmesine müsaade etti." şeklinde ifadeler bulunmaktadır. İbn Abbas'ın şarap kokusunu tanımasına karşılık Hz. Hüseyin şarap kokusunu bilmemesi pek mümkün görünmemektedir.¹⁴⁷

6. Yezid, hac etmesi esnasında ne halife idi, ne de henüz veliaht tayin edilmişti. Bu sebeple de Hz. Hüseyin'in onu ziyarete gitmesi için her hangi bir sebep olamazdı. Üstelik Hz. Hüseyin yaş itibarıyla da Yezid'den yaklaşık 20 yaş daha büyüktü.¹⁴⁸

Netice olarak şu söylenilebilir ki; Yezid'in içki içtiğini ifade etmek üzere zikredilen bu rivayetin Şîî taraftarlığıyla bilinen kaynaklarda yer alması özellikle Yezid'in kötülenmesine yönelik bir gayretin ürünüdür. Yukarıdaki gerekçeler göz önünde bulundurulduğunda Yezid'in hac emirliği sırasında veya hac ettiği bir sırada Medine'de içki içtiği, bazı sahâbileri de bu işe davet ettiği şeklindeki rivayetin doğru olamayacağı sonucuna varılabilir.

¹⁴⁵ İbn Asâkir, XVIII, 396; Feryâl, s. 103.

¹⁴⁶ Feryâl, s. 103; Şemrî, s. 130; krş. için bkz. İbnü'l-Esir, Kâmil, IV, 127.

¹⁴⁷ Müneccid, s. 51.

¹⁴⁸ Müneccid, s. 51.

İKİNCİ BÖLÜM

YEZİD'İN VELİAHT TAYİN EDİLMESİ

A-VELİAHTLIKTAN ÖNCEKİ UYGULAMALARA GENEL BİR BAKIŞ

Hiz. Muhammed'in ümmetine karşı iki ana görevi vardı. O, hem kurmuş olduğu İslâm devletinin başkanlığını yürütmek, hem de aldığı ilahi vahyi insanlara ulaştırmakla sorumluydu. (Riyaset ve Risalet). Peygamberin kurduğu toplumun en büyük özelliği dinî ve dünyevî özellikleri bir arda bulundurmasıdır.

Rasûlullah, hayatı boyunca içerisinde yaşadığı toplumu dinî ve siyasî kuralların yardımıyla idare etmeye çalıştı.¹

Hiz. Peygamber'in vefatıyla birlikte, İslâm toplumunun karşılaştığı ilk problem, bundan sonra müslümanların idaresinin (riyaset) nasıl yürütüleceği meselesi oldu. Kuran-ı Kerim ve hadislerde bu meselenin çözümünde hangi usulün takip edileceği kesin olarak belirtilmediği gibi, Hiz. Peygamber de kendisinden sonra bu makama kimin getirileceğine dair bir beyanda bulunmadan vefat etti.² İslâm dini, konu hakkında adaletli davranmak, dünya işlerinde istişarede bulunmak ve ulu'l-emre itaat gibi genel prensipleri vaz ediyor, işin geri kalan kısmını müslümanların kendi reylerine bırakıyordu.³ Sanki Allah (c.c) ve Rasûlün'ce bu mesele müslümanların sağduyusuna havale ediliyor ve konuyu kendi aralarında halletmeleri isteniyordu. Böyle olmasaydı, namaz, oruç ve benzeri dinî görevlerde olduğu gibi, hilafet meselesinde de uyulması zarûrî hükümler ortaya konur ve meselenin o kesin sınırlar içinde çözümlenmesi istenirdi. Allah (c.c) ve Rasûl, bu konuda müslümanlara daha geniş bir düşünce ve uygulama alanı veriyorlardı.⁴ Şimdi bu genel kaideler doğrultusunda Hiz. Peygamberin siyasî anlamdaki ilk halefini yani müslümanların ilk halifesini belirlemek ashabın omuzları üzerindeydi.⁵

Rasûlullah'ın vefatından sonra gün yüzüne çıkan devlet başkanlığına kimin geçeceği sorusunun sahâbileri sıkıntıya soktuğu görülmektedir. Zira bu soruyla onlar ilk defa karşı karşıya geliyorlardı.

¹ Abdürrezzak Ahmed es-Senhûrî. *Fıkhu'l-Hilafe ve Tatavvuruhâ*. Arapçaya trc. Nâdiye Abdürrezzak es-Senhûrî. Mısır 1993. s. 254; Hasan İbrahim Hasan-Ali İbrahim Hasan. *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, Kahire trz., s. 168.

² Senhûrî. s. 257; Mehmed Said Hatipoğlu. *Hiz. Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasî İctimâî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri*. (yayınlanmamış doçentlik tezi). Ankara 1967. s. 156; Ukaylî. *Veliht*. s. 394.

³ Hatipoğlu. *Hadis Münasebetleri*. s. 18.

⁴ *Doğuştan Günümüze*. II. 18.

⁵ Yılmaz. s. 11.

İlgili rivayetler incelendiğinde, bu ciddi meselenin zaman kaybetmeden, hatta Hz. Muhammed'in defin işlemi sona erdirilmeden ashap tarafından ele alındığını müşahade etmekteyiz. Benî Saîde Sakîfesi'nde toplanan Ensâr, Hazreç kabilesi reisi Sa'd b. Ubâde'ye biat etmek üzere iken, Evs kabilesine mensub bir kişi tarafından olaydan haberdar edilen Hz. Ebû Bekir (r.a), Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrah buraya geldiler ve onlar da müzakerelere katıldılar. Ensâr adına söz alanlar Ensâr'ın faziletini, dine olan hizmet ve yardımlarını dile getirerek hilafetin kendi hakları olduğunu ileri sürdüler. Konuşulanları dinleyen Hz. Ebû Bekir ise yaptığı konuşmada, Ensarin fazilet ve dine hizmetlerinin inkar edilemeyeceğini belirttikten sonra, çok önemli bir noktaya dikkat çekerek Arapların sadece Kureyş'in reisliğine rıza göstereceklerini, bunun için de Hz. Ömer (r.a) veya Ebû Ubeyde b. Cerrah (r.a) olmak üzere bu ikisinden birine biat etmelerine teklif etti. Hilafetin tek başlarına ellerinde kalmayacağını anlayan Ensardan bazıları biri kendilerinden diğeri Kureyşten olmak üzere iki emir teklifinde bulundularsa da bu görüş de uygun bulunmadı. Tartışmanın uzadığını gören Hz. Ömer, söz olarak Hz. Ebû Bekir (r.a)'e Hz. Peygamber'in hastalığı esnasında onun yerine imamlik yaptığını, hicret esnasında ona mağarada arkadaşlık ettiğini, dolayısıyla onun yerine geçme hakkının kendisinin olması gerektiğini söyleyerek, biat etmek üzere elini uzatmasını söyledi. Neticede Evs'li Beşir b. Sa'd da Hz. Ebû Bekir (r.a)'e biat edince, orada bulunan Evs ve Hazreçliler'de biate katıldılar.⁶

Benî Saîde Sakîfesi'nde yapılan tartışmaları neticesinde Hz. Ebû Bekir halife seçildi. Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra sahâbe tarafından Hz. Ebû Bekir (r.a)'e yapılan bu biat, daha sonra İslâm siyasî düşüncesinde bir takım tartışmaların ve ihtilafların ortaya çıkmasına neden oldu. Sonraki yıllarda daha da artarak devam eden bu tartışmalar İslâm tarihinde bir çok mezhebin doğmasında etkin rolü oynadı.⁷

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, sonraki dönemlerde bir takım ayrılıkların çıkmasına yol açmakla birlikte bu toplantının, ilk aşamada ve çok kritik bir anda müslümanların bir devlet başkanı etrafında birleşmelerine vesile olduğu belirtilmelidir.

⁶ Yılmaz, s. 11: Beni Saide Sakife'sinde yapılan görüşmelerle ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Kuteybe, *İmâme*, I. 12-13; Ya'kubî, II. 7-11; Celaledin es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefa*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, yy ve trz., 67-70; Ukaylî, *Veliâht*, s. 394; H. İbrahim, *Nuzum*, 24. 34-36.

⁷ Yılmaz, s. 12.

H. Ebû Bekir'in ashab arasında gerçekleşen görüşmelerin akabinde halife olduğu görülmektedir. H. Ömer (r.a)'in hilafet makamına geliş şekli ise Ebû Bekir'inkinden farklı oldu.

H. Ebû Bekir, kendisinden sonra ümmetin ihtilâfa düşmesinden endişe ettiği için⁸ devlet başkanlığını en iyi şekilde yapacağına inandığı H. Ömer'in bu göreve gelebilmesi için bir takım görüşmelerde bulunmaya başladı. Başta ashabın önde gelenleri olmak üzere H. Ömer hakkında kamuoyunun görüşlerini öğrenmek için gayret sarf etti ve neticede H. Ömer (r.a)'in hem ashabın ileri gelenlerinin hem de halkın teveccühünü kazandığını ve devlet başkanlığına layık olarak görüldüğünü müşahade etti.⁹ Ensâr ve Muhacirün'un ileri gelenleri ile yaptığı görüşmeler sonucu, kararını veren Ebû Bekir, bu kararını H. Osman'a yazdırttı (ahitname) ve ondan bunu halka okumasını istedi. Bu ahitnamede "kendisinin Ömer'i halife olarak tayin ettiğini" belirtti ve halktan ona itaat etmelerini istedi.¹⁰

H. Ebû Bekir'in H. Ömer'in halife seçilmesinde uyguladığı bu yeni usule 'İstihlaf=Aday Teklifi' usulü denilmektedir.¹¹ Veliaht tayin ederek halifeyi belirlemekle, bu usul bir birinden farklıdır. Aday Teklifi usulü halifenin vefatına yakın ümmetin maslahatı için yakın akrabası olmayan ve hilafete liyakat kesbetmiş birisini aday olarak göstermesi diye tanımlanırken; veliaht tayini ise halifenin vefatından uzun süre önce veya halifelğe geçtikten hemen sonra yakın akrabalarından birisine kendinden sonra halife olması için biat alması olarak kabul edilmektedir.¹²

H. Ömer (r.a), Mugîre b. Şûbe'nin kölesi Ebû Lü'lûe tarafından yaralandığında, kendisini ziyarete gelen sahâbîler, halifenin yarasının ağır olduğunu gördüler. Vefatından sonra bir karışıklığın ortaya çıkmaması ve yönetimde idari bir boşluğun meydana gelmemesi için, ondan kendisinden sonra halife olacak kişiyi belirlemesini istediler.¹³

⁸ H. İbrahim. Nuzum, s. 275

⁹ İbn Kuteybe. İmâme. I. 23-24; Ya'kubi. II. 24-25; Suyûti. s. 81-83;

¹⁰ Taberi. II. 586; H. İbrahim. Nuzum. 38-39; Yılmaz. s. 17

¹¹ Hudari. Tarih. s. 221

¹² Yılmaz. s. 17; Ayrıca bak. H. İbrahim. Nuzum. 48-49; İstihlaf ile Veliahdlık arasındaki farklarla ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu. "İslâm Kamu Hukuk ve Siyasi Düşüncesinde Veliaht Tayini ve İstihlaf". SÜİFD. Konya 1997. sayı: VII. s.231-266

¹³ Mehmed Ali Kapar. İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi. İstanbul 1998. 51

H. Ömer (r.a), ısrarlar karşısında şöyle söyledi: “Şayet yerime birini aday olarak teklif edecek olursam bunu benden daha hayırlı olan yaptı (yani Ebû Bekir). Yerime birini aday teklif etmeyecek olursam bu konuda da bir önderim var. Zira ondan daha hayırlı olan (yani Peygamberimiz (s.a.v), yerine birini aday bırakmadı.”¹⁴

Bir veliaht tayin ederek, bu işin sorumluluğunu tek başına yüklenmek istemeyen H. Ömer (r.a), daha sonra sahâbenin ısrarı karşısında kendinden önceki iki uygulamayı da göz önüne alarak bu işin Şûra’ya havale edilmesini kararlaştırdı.¹⁵ Şûra’nın üyesi olarak ise Aşere-i mübeşşereden hayatta kalan 6 kişiyi tespit etti.¹⁶

Şûra üyeleri, halife seçilme hakkından feragat ettiğini belirten Abdurrahman b. Avf’ın hakemliğinde aralarından birisini halife seçmek üzere görüşmelere başladı.¹⁷

Görüşmeler neticesinde Şûra üyelerinin oylarıyla H. Osman (r.a) göreve getirildi. Böylece Üçüncü halife H. Osman (r.a)’ın seçiminde de ‘Şûra usûlü’ uygulanmış oldu.¹⁸

Üçüncü halife H. Osman (r.a)’ın Basra, Kûfe ve Mısır halkından oluşan isyancı grup tarafından öldürülmesinden sonra Medine’de büyük bir kargaşa ve devlet boşluğu yaşandı.

Asilerin kontrolündeki Medine’de devletin başına kimin geçeceği sorusu bir süre cevapsız kaldı. Sonunda ise aralarında Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam’ın da bulunduğu Ensâr ve Muhacirunun ileri gelenleri H. Ali’ye gelerek, kendisine biat etmek istediklerini bildirdiler. H. Ali bu teklifi ilk önce kabul etmeyerek, onlara aralarından başka birini halife seçmelerini ve kendisinin de ona biat edeceğini bildirmişse de onlar dine olan hizmetinden ve Rasûlüllah’a olan yakınlığından dolayı, aralarında bu işe en layık kişinin kendisi olduğunu belirterek ona biat etme hususunda ısrar ettiler. Neticede kendisine biat edilmesini kabul eden H. Ali, biatin mescitte herkesin huzurunda yapılmasını istedi.¹⁹

H. Ali’nin Hâricîler tarafından şehid edilmesinden sonra ise Kûfelilerin biati üzerine H. Hasan hilafet makamına geçti (40/660).²⁰

¹⁴ İbn Kuteybe. *İmâme*. I. 28; Suyûtî. 135; H. İbrahim. *Nuzum*. 40-41; Ukaylî, *Veliaht*. 394

¹⁵ Yılmaz. s. 18.

¹⁶ Ukaylî, *Veliaht*. 394-395.

¹⁷ H. İbrahim. *Nuzum*. s. 42-43.

¹⁸ Hudarî, *Tarih*. s. 221

¹⁹ Yılmaz. s. 21; Geniş bilgi için bkz. İbn Kuteybe. *İmâme*. I. 46-48; Ya’kubî. II. 74-75; Taberî. III. 450; İbnü’l-Esir. *Kâmil*. III. 191; Suyûtî. s. 174-175; H. İbrahim. *Nuzum*. s. 46.

²⁰ İbn Kuteybe. *İmâme*. I. 140; Ya’kubî. II. 121; Suyûtî. s. 188-190.

Hız. Hasan'ın babası tarafından halifelîğe namzet gösterildiğı söylenmekte ise de kaynaklardaki bilgiler böyle bir vasiyetin varlığı iddiasını boşa çıkaracak niteliktedir.²¹

Diğer taraftan, Muaviye'de 40/660'ta İliyâ (Kudüs) şehrinde Şamlılar tarafından halife ilan edildi.²²

Hız. Ali'nin şehid edilmesiyle Suriye halkından "emiru'l-mü'minin" unvanıyla biat alan Muaviye'nin²³ tamamen hilafeti ele geçişi, Iraklılar tarafından babasının yerine halife seçilen Hız. Hasan'ın hilafet mücadelesinden vazgeçerek, hilafeti ona devretmesiyle gerçekleşti. (21 Rebiulevvel 41/26 Temmuz 661 Pazartesi).²⁴

Bu incelemeden de anlaşılmaktadır ki; Hulefa-i Râşidîn adı verilen dört halifenin hilafet makamına geçişi üç yolla olmuştur. Bunlar Hız Ebû Bekir'in ve Hız Ali'nin seçim usulü olan "İstişârî Usûl" Hız Ömer'in seçim şekli olan "Aday Teklifi Usûlü" Hız Osman'ın seçim usûlü olan "Şûra Sistemi"dir. Ancak Hız Ali'nin seçim şekli, Hız Ebû Bekir'in seçim seklne benzemekle beraber, seçim ortamı itibariyle tamamen farklıdır. Hız Ali'nin Halife seçiminin Şûra ehli ve Bedir ehli tarafından yapılması halinde muteber olabileceğini söylemesi, Medine içinde isyancılar tarafından Halife seçiminde yaratılmak istenen mutlak terör havasına engel oldu. Fakat Hız Ali'ye Medine ve yakın çevresinin biat etmesi, diğer İslâm şehirlerindeki Müslümanların fikirlerine başvurulmaması, halife seçme yetkisinin sadece Medine halkına tanındığı ve öteki şehirlerin bu hakka sahip olmadıkları gibi bir kanaatin doğmasına sebep oldu.²⁵

Râşid halifelerin hepsinde de hilafete geçiş şûraya ve biata dayalı gerçek bir seçimle gerçekleşti. Verasetle, babadan oğula geçmeyle olmadı. Hız Ebû Bekir ve Hız Ömer, oğullarını halife göstermeye yeltenmediler. Yalnızca ümmetin en ehil ve erdemli kişilerini aday gösterdiler. Gerçek, olgun ve dine dayalı halifeler çağı olan Râşid halifeler dönemi işte budur. İdeal ile realitenin uyum içinde bulunduğu imamet ve hilafet de bu dönemdekilerdir.²⁶

²¹ Bu tartışmalar için bkz. Ethem Ruhi Fıglalı, *İmamîyye Şiası*, İstanbul 1984, s. 65; Akyüz, s. 140-142; Ukaylî, *Veliâht*, 394-395; Yılmaz, s. 23

²² İbn. Kutuybe, *İmâme*, I. 40; Taberî, IV. 123; Suyûî, 191.

²³ Taberî, IV. 123

²⁴ Welhausen, *Arap Devleti*, s. 53; Kapar, *Veraset*, s. 63; Sarıçam, s. 286-287.

²⁵ Kapar, *Bey'at*, s. 59

²⁶ Ziyaüddin Rayyis, *İslâm'da Siyasi Düşünce Tarihi*, trc.. İbrahim Sarıuş, İstanbul 1995, s. 175

B-YEZİDİN VELİAHTLIĞININ GÜNDEME GELİŞİ

İslâm tarihinde şûra ve seçime dayalı halifelik sistemini değiştirerek yerine oğlunu tayin fikrini (veliahtlık) ilk izhar eden Muaviye'dir.²⁷

Veliahtlık fikrinin kim tarafından ortaya konulduğu hakkında kaynaklarda birbiriyle farklılık arz eden rivayetler bulunmaktadır.

Şîi tarafgirliğiyle bilinen İbn A'sem bu konuda diğer kaynaklarda yer almayan bir rivayeti zikretmektedir. Buna göre "Hz Hasan'ın ölümünden (28 Safer 49/7 Nisan 669) hemen sonra Amr b el-Âs, Muaviye'nin huzuruna gider ve ona şunları söyler: "Ey Müminlerin emiri! Senin, oğlunun ve taraftarlarının gözünüz aydın olsun. Hasan b Ali vefat etti. Şimdi senin Müslümanların idareciliğini senden sonra yerine getirecek bir kişiyi yerine tayin etmen gerekecektir. Ancak bu tayini insanların rızasını alarak yapmalısın." Bunun üzerine Muaviye, Amr b el-Âs'a şu karşılığı verir: "Ey Ebû Abdullah biz de sen de bekleyelim ve Allah (c.c)'ın nasıl bir hüküm vereceğini görelim. Umulur ki Allah (c.c) bu konuda kendisinin razı olacağı bir kararı verir."²⁸

İbn A'sem'in sened zikretmeksizin verdiği bu rivayetin diğer kaynakların hiç birinde yer almaması bir tarafa, olayda adı geçen ve Muaviye'ye yerine birisini tayin etmesini telkin ettiği söylenen Amr b el-Âs'ın yukarıdaki hikayenin aksine Hz Hasan'dan önce öldüğü kaynakların ittifakla bildirdikleri bir husustur.²⁹

Amr b. el-Âs'ın hicri 43/663 yılında vefat ettiğine dair raviler arasında ittifak bulunmakla birlikte onun hicri 42/662, 44/664, 46/666 veya 48/668 yılında vefat ettiğini söyleyenler de vardır. Ancak bu tarihleri doğru kabul etsek bile Hz. Hasan'ın 49 yılında vefat ettiğini³⁰ göz önünde bulundurduğumuzda Hz. Hasan'dan önce ölmüş bulunan Amr b. el-Âs'ın, Muaviye ile bahsolunan konuşmayı yapmış olması mümkün görünmemektedir.

İbn A'sem dışındaki kaynaklardan bazılarında ise bu fikri ilk ortaya atan kişinin Muaviye'nin Kûfe valisi olan Mugîre b Şûbe olduğu söylenmektedir.³¹

²⁷ Ukayli. *Veliaht*. s. 396; Vekil. s. 180; Tâhâ Hüseyin. s. 1012-1013; Takkuş. s. 92; Rayyıs. s. 110; Vekil. s. 93; Muhammed Âbid el-Câbirî. *İslâm'da Siyasal Akıl*. trc.. Vecdi Akyüz. İstanbul 1997. s. 28; Fiğlah. *İmamiyye Şiası*. s. 96; Aycan. *Muaviye*. s. 246

²⁸ İbn A'sem. III. 322

²⁹ Taberî. IV. 137; İbn Hacer. *İsâbe*. IV. 653; Wensinck. "Amr b. el-Âs". *İA*. İstanbul 1965. I. 412

³⁰ İbn Kesir. *Bidâye*. VIII. 34; Ethem Ruhi Fiğlah. "Hasan". *DİA*. İstanbul 1998. XVI. 282

³¹ İbn Kuteybc. *İmâme*. I. 142; Ya'kubi. II. 127; Taberî. IV. 224; İbnü'l-Esir. *Kâmil*. III. 503; İbn Kesir. *Bidâye*. VIII. 82-83; Zehebi. *Siyer*. IV. 39; Tâhâ Hüseyin. 993; Hudari. *Tarih*. s. 444; Kapur. *Verâset*. s. 47

Söz konusu kaynaklarda Mugîre'nin veliahtlık fikrini Muaviye'ye açması ile ilgili olarak şu hikaye anlatılmaktadır: “Muaviye Hz Hasan'ın vefatından sonra 49/669 yılında Kûfe valisi Mugîre b Şûbe'yi görevinden alıp yerine Sâid b el-Âs'ı tayin etmek ister. Mugîre, Muaviye'nin bu niyetini öğrenir öğrenmez Dımaşk'a gider ve Yezid ile görüşür. Mugîre, Yezid'e “Ashabın ve Kureyş'in ileri gelenlerinin vefat ettiğini, geriye kalanlar arasında ise en iyi düşünen ve ileri görüş sahibi olan, sünneti ve siyaseti en iyi bilen kişinin kendisi olduğunu, dolayısıyla emir'ül-mümini'nin kendisine biat almasında hiçbir mahzur görmediğini” söyler.³²

Mugîre; Yezid'in, babasına gitmesini ve ondan kendisini veliaht tayin etmesini söylemesini ister. Bunun üzerine Muaviye'nin huzuruna giden Yezid, babasından kendisini veliaht tayin etmesini talep eder. Muaviye, Yezid'e bu fikri kimden edindiğini sorar, onun “bu fikri Mugîre'den aldım” demesi üzerine, Mugîre huzura çağrılır. Bu üç kişi arasında geçen görüşmede Mugîre, Hz Osman'dan sonra dökülen kanları ve ümmet arasında çıkan ihtilafları hatırlatıp, kendisinden sonra da böyle bir ihtilafın ve karışıklığın çıkmaması için Yezid'e biat almasını Muaviye'ye teklif eder. Muaviye, Mugîre b. Şûbe'yi dinledikten sonra bu konuda kimlerin yardımcı olacağını sorar, Mugîre ona, Kûfe halkının biatini kendisinin, Basra halkının biatini ise Ziyad b. Ebîh'in sağlayabileceğini ve bu iki şehirden başka hiçbir yerin ona muhalefet etmeyeceğini belirtir. Bunun üzerine Muaviye, onu görevden azletmekten vazgeçip, bulunduğu Kûfe valiliği görevine devam etmesine karar verir. Hatta görevinin başına dönmesinden sonra orada bir takım güvenilir kimselerle görüşerek, neticenin kendisine bildirilmesini isteyerek bundan sonra takip edilecek yolun tayinini de planlar.³³

Diğer taraftan Mugîre b. Şûbe'nin bizzat kendisinin Kûfe valiliğinden azlini, halifeden istediğine dair rivayetlerin olduğu da görülmektedir. Buna göre Mugîre b. Şûbe, bizzat halifenin huzuruna gider, yaşının ilerlediğini ve zayıf düştüğünü mazeret olarak ileri sürerek Muaviye'den kendisini Kûfe valiliğinden azletmesini ister. Muaviye ise mazereti sebebiyle onun istifasını kabul eder. Bir süre sonra Muaviye, boşalan Kûfe valiliğine Sâid b el-Âs'ı tayin etmek için teşebbüse geçer. Bu durumu öğrenen Mugîre, derhal Şam'a geri gelir ve Muaviye'yi bu karardan vazgeçirmek için girişimlerde bulunur.³⁴

³² Taberi. IV. 224; İbnü'l-Esir. *Kâmil*. III. 503; İbn Kesir. *Bidâye*. VIII. 82

³³ Taberi. IV. 224; İbnü'l-Esir. *Kâmil*. III. 504; İbn Kesir. *Bidâye*. VIII. 82; Hudari. *Tarih*. s. 444; Kapar. *Verâset*. s. 47-48; Akyüz. s. 152-153; Yılmaz. s. 30

³⁴ Taberi. IV. 224; İbnü'l-Esir. *Kâmil*. III. 504; İbn Kesir. *Bidâye*. VIII. 82

Ancak Mugîre'nin yerine Sâid b el-Âs'ın tayin edileceğini öğrendikten sonraki azline engel olabilmek için bizzat halifenin huzuruna kadar gitmesi ve bu uğurdaki gayretleri düşünüldüğünde onun azlini kendisinin talep ettiğine dair bu rivayetin sıhhati konusunda şüphelere yol açmaktadır. Akyüz'ün de işaret ettiği üzere "Mugîre mademki istifa etmişti görevine tabi ki başka biri düşünülecekti. Yeniden vali olmak için zayıflıktan şikayet eden ve üstelik istifa eden birisinin Dımaşk'a gitmesi biraz şaşırtıcıdır." ³⁵

İbn Kesir, onun önce istifasını talep ettiğini, sonrasında ise pişman olduğunu ve azline engel olmak için teşebbüse geçtiğini belirtmektedir. ³⁶

Ayrıca kaynaklardan bazılarında Mugîre'nin Kûfe valiliğinden azledilmesini önlemek için Şam'a gittiğinde ilk önce Yezid ile görüşmediği bizzat Muaviye'nin yanına varıp ona veliahtlıkla ilgili görüşlerini söylediği, azliyle ilgili bilgisi yokmuş gibi davrandığına dair bilgiler de bulunmaktadır. ³⁷

Mugîre b. Şûbenin Muaviye ile görüşmesi ve aralarında geçen konuşmayla ilgili Ya'kubî'de yer alan bir rivayet ise diğerlerinden ayrılmaktadır. Buna göre "Mugîre Şam'a geldi ve Muaviye'nin huzuruna girdi. Muaviye ona "Ey Mugîre ! Niçin işini gücünü bıraktın da buraya geldin ? Iraklılar'ın fitneye çabucak düşeceklerini bilmiyor musun ki onları başı boş bırakıp ta buraya geldin" dedi. Mugîre ise şöyle söyledi: "Ey Müminlerin emiri ! Yaşım ilerledi gücüm azaldı ve işimi gereğince yapamaz oldum. Dünyadan hiçbir beklentim kalmadı, ölmeden önce sana yardım etmekten başka bir isteğim de yoktur" Muaviye ona bu yardımın ne olduğunu sorunca Mugîre şöyle dedi: "Ben Kûfe'nin ileri gelenlerini Yezid'e biate çağırdım. Onların hepsi de bu davetime icap ettiler. Ancak ben bu işin sizden habersiz olmasını istemedim. Bu durumu size söylemek ve Kûfe valiliğinden istifamı istemek için geldim." Muaviye ona şöyle dedi: "Subhanallah! Ey Ebû Abdurrahman! Yezid senin de akrabandır. Sen başladığın işi tamamlamalısın." Muaviye onun tekrar görevinin başına dönmesini istedi." ³⁸

Akyüz, bu rivayetle ilgili şu tenkitlerde bulunmaktadır: "...Mugîre'nin Kûfe'de Yezid'in veliahtlığı için teşebbüse geçmektense, bizzat Muaviye ile görüşüp konuyu ona açması daha doğru olurdu. Bu haberin kendi içindeki çelişkisi de böylece ortaya çıkmış oluyor. Çünkü, hem Muaviye'ye danışmadan bir iş yapmayacağını, hem de

³⁵ *Hilafet*. s. 153, dn. 283; Ayrıca bkz. *Kapar. Verâset*. s. 50

³⁶ *Bidâye*. VIII. 82

³⁷ İbn Kuteybe. *İmâmc*. I. 142; Ya kubî. II. 128

³⁸ Ya'kubî. II. 127-128; Aynı rivayet için bkz.. *Suyûti*. s. 205

Kûfe’de Yezid’e veliahd olarak biat etmeye çağırılmış ve olumlu cevap almış olduğunu belirtmesi çok açık bir çelişkidir.³⁹

Mugîre’nin veliahtlıkla ilgili düşüncelerini ilk önce veya daha sonra Muaviye’ye bildirmesi netice açısından pek te önemli olmamalıdır. Zira Mugîre, Yezid’le yaptığı görüşmenin, Yezid tarafından derhal Muaviye’ye iletileceğini düşünecek kadar zeki birisidir. Ayrıca Mugîre, bu fikri Muaviye’den önce Yezid’e açmış olmakla iki faydayı birden temin etmiş olacaktı. Nitekim Akkad bu konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Mugîre’nin bu fikrini Muaviye beğenmese bile Yezid böylesine cazip bir teklife balıklama dalacaktı. Muaviye, oğlu için böylesi bir teklife sıcak bakmayınca ise her ikisi arasında bir çekişme ortaya çıkacaktı. Böylece baba-oğul birbirine düşecekti. Kazançlı çıkacak olan ise Mugîre olacaktı. Muaviye oğlunu veliaht tayin etmezse (ki bu uzak bir ihtimaldir) bu durumda Mugîre, Yezid lehinde bir teklifte bulunmakla Yezidin dostluğunu kazanmış olacaktı. Üstelik Muaviye’nin dostluğunu da kaybetmeyecekti. Çünkü zaten Muaviye onu valilikten alarak dostluğundan uzaklaştırmıştı. Mugîre, valilikten azledilmesinin intikamını Muaviye’ye karşı isyan ederek alamamıştı, fakat onun oğluyla arasının açılmasını sağlayarak bu hedefine ulaşmış olacaktı.”⁴⁰

Ukayli, Akkad’ın söz konusu değerlendirmeleriyle ilgili olarak şunları söylemektedir: “Akkad’ın bu şekilde bir sonuca varması için kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Mugîre 50 yılındaki vefatına kadar Kûfe valisi olarak görevde kaldı. Muaviye ile aralarındaki ilişki dostluk ve anlayışlılık üzere devam etti. Bu ikisinin birbirlerinden nefret etmeleri için de bir sebep meydana gelmedi. Ayrıca Muaviye’den onu Kûfe valiliğinden azletmek gibi bir düşüncede ortaya çıkmadı. Belki de tarihçiler, Abdullah b Âmir b Kureyz’in 45/665 yılında Basra valiliğinden azledilmesi ile Mugîre’nin bu tarihte Muaviye’yi ziyareti arasında bir bağlantı kurarak, buradan da Mugîre’nin azledildiği neticesine varıyorlar. Ayrıca kaynaklar, Mugîre yerine Kûfe valiliğine Sâid b el-Âs’ın tayin edileceğini söylemektedirler. Oysa biz biliyoruz ki Kûfeliler asla Sâid b el-Âs’ı istememekteler ve onun valiliğine sıcak bakmamaktadırlar. Çünkü Kûfeliler daha önceden kovmuş oldukları valinin ikinci kez kendilerine vali olmasını istemiş olamazlar. Zira bu şahıs, Hz Osman döneminde (35/655 yılında) onların valiliğini yapmıştı.”⁴¹

³⁹ Hilafet, s. 155

⁴⁰ Akkad, Muaviye b. Ebî Süfyan, s. 36’dan naklen Ukayli, Veliaht, s. 397

⁴¹ Veliaht, s. 397-398

Ancak Ukayli'nin yukarıdaki değerlendirmesiyle ilgili olarak şu hususların hatırlatılması uygun olacaktır. Bir defa Mugîre'nin azlinin gündeme geldiğinde yerine Sâid b el-Âs'ın tayin edileceğine dair rivayetler kaynaklarda ittifakla nakledilmektedir.⁴² Ayrıca, Muaviye'nin Mugîre'yi valilikten azletmeyi düşünmüş olmasına dair pek çok rivayet bulunmaktadır. Muaviye'nin Mugîre'yi azletme kararına birden bire vardığını söylemek mümkün değildir. Muaviye'nin böylesi bir karara varması esnasında belli süreçlerin yaşandığı ve Muaviye'nin neticede onun azline karar verdiği söylenebilir. Bu kararın Mugîre'yi rencide etmediği ve Muaviye'ye karşı beslediği eski hislerine zarar vermediği söylenemez. Şu da bilinmelidir ki, Muaviye daha önceden Kûfe valiliği yapmış bir kimseyi ikinci kez Kûfe'ye tayin edemez diye bir kural bulunmamaktadır. Zaten kaynaklarda bu karara Kûfelilerin karşı çıktığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Mugîre, Muaviye'ye veliahtlıkla ilgili tavsiyelerini söylemiş ve bu hususta ona yardımcı olacağını da beyan etmiştir. Bu noktada ortaya şu soru çıkmaktadır.

Mugîre , veliahtlık fikrini Muaviye'ye neden söylemişti ?

Kaynaklarda Mugîre'nin bu fikri neden Muaviye'ye telkin ettiği hususunda iki farklı cevabın yer aldığı görülmektedir.

Mugîre, azledileceğini öğrenince Dımaşk'a giderek Muaviye'ye şunları söylemiştir: "Ey Müminlerin emiri, bu ümmetin karşılaştığı fitne ve ihtilafları biliyorsun. Korkarım ki başına bir hal gelirse, insanlar tıpkı Osman'ın katlinden sonraki duruma düşerler. İnsanlara senden sonra koşacakları bir alem belirle. Oğlun Yezid'i yerine tayin et ."⁴³

Bu konuşmadan anlaşıldığı kadarıyla Mugîre b Şûbe'nin Muaviye ile görüşmesi esnasında Yezid'in veliahtlığı konusunda ortaya attığı fikirler tamamen Muaviye'den sonra Hz Osman'ın katlini müteakiben meydana gelen olayların zuhur etmemesi ve ümmetin içindeki ihtilafın yeniden başlamaması içindir.⁴⁴

Muaviye'nin Mugîre'yi azletmesi ve yerine Sâid b el-Âs'ı tayin etmeyi düşünmesi, Mugîre'nin şeref ve itibarının zedelenmesine sebep olacağından, yeniden böyle bir itibarı elde edebilmesi için, böylesine önemli bir konuyu ortaya atmasına ve

⁴² İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 142; Taberî, IV, 224; Zehebî, *Siyer*, IV, 39; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 82-83; Hudarî, *Tarih*, s. 444; Tâhâ Hüseyin, s. 993; Kapar, *Verâset*, s. 50; Akyüz, s. 153; Muhammed Abdülganî Hasan, "Min süveri'd-Deha", *er-Risale*, Kahire 1964, sayı 1055, s.10

⁴³ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 142; Beyhakî, s. 170; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 503;

⁴⁴ Kapar, *Verâset*, s. 49; Yılmaz, s. 34; Akyüz, Mugîre'nin Muaviye'ye söylediği bu sözlerle ilgili olarak "...gerekçesini masumane bir şekilde açıklıyordu." tabirini kullanmaktadır. *Hilafet*, s. 154

Kûfe halkı için Yezid'e biat konusunu garanti etmesi ile görevine iadesini düşünmüş olması mümkün görünmektedir.⁴⁵

Mugîre'nin bu işteki maksadıyla ilgili ikinci görüş yine onun söylemiş olduğu sözlerden öğrenilmektedir: İbn Abdîrabbih⁴⁶, Ya'kubî⁴⁷ ve İbnü'l-Esir⁴⁸ Mugîre'nin gerekçesinin pek masum olmadığını, onun şeytani bir gayesinin bulunduğunu belirtiyorlar. Yalnız İbnü'l-Esir, Mugîre'nin Muaviye'nin yanında –İbn Kuteybe'nin verdiği haberdeki gibi –çok masum olduğunu, birlikte geldiği heyetin yanında asıl şeytani planını açıkladığını ifade ediyor. Mugîre'ye cani rolünü veren bu üç müellife göre, Mugîre, Muaviye'nin huzurundan çıktıktan sonra beraberinde gelenlere “Muaviye'nin ayağını kanatmadan çıkarmayacağı bir yarığa soktuğunu” söyledi.⁴⁹

Yukarda ki rivayetle ilgili olarak Akyüz, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Dört Arap siyasi dahisinden biri olan Mugîre, başka bir dahi olan Muaviye'ye pek tabîi fark atabilir ve onu tuzağa düşürebilir. Ama Muaviye hesabını kitabını yapmadan bunu kabul edebilir miydi? Yezid'in annesi Meysun'la bir çekişmesi olan Fâhite bile Mugîre'nin gayesini fark ettiğine göre⁵⁰ Muaviye bunu fark edemez miydi?”⁵¹

Diğer taraftan, Ya'kubî'nin konuyla ilgili rivayeti dikkate alınacak olursa, orada Kûfe valiliğinden azil konusu dile getirilmeden, kendiliğinden Kûfe ehlini Yezid'e biate çağırması ve bu durumu bildirmek üzere Muaviye ile görüşmek istemesi, Mugîre'nin kendi lehine bir hâdis için Şam' gelip, Muaviye ile görüşmediğini, bu biatı alırken sadece ümmetin daha önce düştüğü fitneye yeniden düşmemesi için aldığı sonucuna varmak mümkün⁵² olacaktır.

Mugîre'nin güzel bir üslup içermeyen bu sözlerinden tamamen Muaviye'nin aleyhine bu işi ortaya koyduğu düşünülebilir. Zira daha önce de belirtildiği üzere Mugîre, kendisini valilikten azletme niyetinde olan Muaviye'ye karşı iyi hisler içerisinde olmamalıdır.

⁴⁵ Kapar, Verâset, s. 50

⁴⁶ İkdü'l-Ferîd, I, 78

⁴⁷ Tarih, I, 128

⁴⁸ Kâmil, III, 504

⁴⁹ Ya'kubî, I, 128; Beyhakî, s. 170

⁵⁰ İbn Kuteybe, İmâme, I, 142

⁵¹ Akyüz, s. 154

⁵² Kapar, Verâset, s. 50

Ancak Mugîre'nin bizzat valilikten istifasını talep ettiği ve bu talebinin kabul edildiğine dair rivayetin göz önünde bulundurulması halinde⁵³ Mugîre'nin bu sözleriyle Muaviye'nin aleyhine bir iş yaptığından ziyade “bu işin zorluğuna işaret etmiş olduğu da düşünülebilir. Aksi halde Mugîre'nin Muaviye'nin huzurunda söyledikleriyle oradan ayrıldıktan sonra beraberindekilere söyledikleri tam anlamıyla farklılık arz edecektir ki Mugîre'nin en azından siyaseten yapmaması gereken bir husus olmalıdır.

Kapar'ın konuyla ilgili yorumları dikkat çekici niteliktedir: “Her ne kadar kaynaklarda Mugîre'nin azil kararına tahammül edemeyerek böyle bir konuyu gündeme getirdiği yolunda kanaatler mevcut ise de, Mugîre'nin sadece ümmetin ıslahı ve selameti için, fitne ve fesadın önlenmesi için böyle bir fikri Muaviye'ye teklif etmiş olması daha makul gözükmektedir. Yoksa Mugîre b. Şube gibi bir sahâbînin bir takım dünyalık peşinde koşarak, belli mevkiler elde etmek için böylesine önemli bir konuyu ortaya atması pek makul gözükmemektedir. Hele hele; “öyle bir iş ortaya attım ki, onu kandan başkası temizlemez”⁵⁴ görüşünü kabullenmemiz mümkün değildir. Çünkü gayesi kan dökülmesine engel olmak olan bir kişinin, toplumu felakete götürecek bir görüşü fitne unsuru olarak ortaya atması herhalde mümkün değildir. Ayrıca Muaviye'den kendisinin azlini istemesi sebebiyle araya giren soğukluğun telâfisi için böyle bir fikri bir anda ortaya atması da pek uygun düşmemektedir. Çünkü bu iki konu birbirinden tamamen farklı olaylardır.”⁵⁵

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî tarafından nakledilen bir habere göre ise bu fikrin ilk sahibi Yezid'in bizzat kendisidir. İsfahânî'nin rivayetine göre: “Yezid, bu fikrin duyulduğunda Ümeyye oğulları arasında nasıl bir tesir bırakacağını öğrenmek ister. Bunun için şair Miskin ed-Dârimî'den bu hususu Muaviye'nin meclisinde dile getirmesini talep eder. Miskin, söylediği şiirle kendisinden istenileni yerine getirir.”⁵⁶

*Saltanat tahtının sahibi onu bırakıp gidecek olursa,
Emiru'l-mü'minin Yezid olur.*

Orada bulunan Ümeyye oğulları, Miskin'in okuduğu şiirden sonra derin bir sessizliğe kapılırlar, Muaviye ise Miskin'e “Dediğini bir düşünelim ve Allah (c.c)'tan hayırlısını dileyelim.” şeklinde karşılık verir.⁵⁷

⁵³ Taberî, IV, 224; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 503; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 82

⁵⁴ Ya'kubî, I, 127

⁵⁵ Verâset, s. 65-66

⁵⁶ Şiir için bkz., İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Şuarâ*, s. 347; İsfahânî, *Egânî*, XX, 176

⁵⁷ İsfahânî, *Egânî*, XX, 175-176; Ayrıca bkz., Ukaylî, *Veliaht*, s. 398

Veliahtlık fikrini Muaviye'nin aklına Mugîre'nin düşürmüş olduğunu söyleyen tarihçilerin yanında bu fikrin Muaviye'nin zihninde zaten var olduğunu söyleyenler de görülmektedir. Belki de kendisinden önce gerçekleşen çekişmeler, çalkantılar, Muaviye'nin böylesi bir düşünceye varmasında etkili oldu. Muaviye oğlunu veliaht tayin etmekle ileride daha önceden yaşanan problemlerin tekrar ortaya çıkmasını engellemeyi düşündüğü de söylenebilir.⁵⁸

Ümeyye oğullarının yaşamış oldukları tarihi sürecin, Muaviye'nin zihninde veliahtlık müessesesinin oluşmasında katkı sağladığı düşünülebilir. Aycan'ın da belirttiği gibi "Ümeyye oğullarının yönetim işinin kendi hakları olduğu iddiaları, bu kabilenin gerek Mekke'nin fethi öncesinde, gerekse sonrasında ortaya çıkan gelişmeler ve toplumda her iki dönemde işgal ettikleri mevki ile paralellik arz eder. Zira onların tarih içindeki seyirleri ve çizdikleri grafik, böyle bir iddianın sahibi olmalarına yardımcı olmaktadır. Özellikle Hz Peygamber'in vefatıyla bir boşluğa ve idari krize düşen Müslümanlar, bu kısa süreli dönemi, Kureyş içinde siyasi bir yoğunlukları ve iddiaları bulunmayan Temim ve Adiy kabilelerinden Hz Ebû Bekir ile Hz Ömer'i iş başına getirerek attılar."⁵⁹

Hz Osman'ın idareyi ele almasıyla birlikte, Ümeyye oğullarının devlet idaresindeki etkinliklerini artırmaları ve mazur görülmeyen icraat ve yaşantıları toplumun nefretini mucip olduysa da⁶⁰ bu dönemde onların yeniden siyasi arenada söz sahibi olmaya başladıkları görülmektedir.

Bir başka ifadeyle İslâm öncesi riyaset (idarecilik) makamını ellerinde bulunduran ancak İslâm'ın gelişiyle bu makamdan belli bir süre uzaklaşmak zorunda kalan Ümeyye oğulları, eskiden olduğu gibi yine Arap toplumunun idareciliğini ele geçirmek için uğraştılar. Hz Osman dönemi onların bu arzularının doruk noktaya ulaştığı bir dönem olduysa da bu, Ümmeyye oğullarının Hz Osman'dan önce böylesi bir arzu içerisinde bulunmadıkları anlamına gelmemelidir. Ümeyye oğullarının riyaset makamını kaybetmelerinden sonra bu makamı yeniden ele geçirmek için gayret gösterdikleri söylenebilir.

Ümeyye oğullarının idareciliği yeniden ele geçirmek ve belki de onu bir daha başkasına kaptırmama düşüncesinin Muaviye'de de var olduğunu söylemek güç olmamalıdır. Nitekim Muaviye'nin büyük uğraşlar ve mücadeleler neticesinde ele

⁵⁸ Ukaylî, *Veliaht*, s. 396

⁵⁹ Aycan, *Muaviye*, s. 179-180

⁶⁰ Aycan, *Muaviye*, s. 180

geçirdiği halifelik makamını kendisinden sonrada Ümeyye oğullarının elinde kalmasını istediğine dair beyanatlarda bulunduğu görülmektedir.

Halife b. Hayyat'ın rivayet ettiğine göre "Muaviye 50/670 yılında Mekke'de Abdullah b. Ömer'le bir araya geldiğinde ona " Ey İbn Ömer! Sen bana bir emire biat etmeden geçireceğin gecenin sevimsiz ve karanlık bir gece olacağını söylememiş miydin?"⁶¹ demiştir ki, bu onun daha önceden de veliahtlık fikrine sahip olduğuna delil olarak gösterilebilir.⁶²

Veliahtlık fikrinin, Muaviye'nin aile fertleri arasında da konuşulduğu görülmektedir. Nitekim Hasan'dan gelen bir rivayete göre Hz Osman (r.a) halife seçildiği zaman Ebû Süfyan onun yanına girmiş ve söyle demiştir: "Halifelik Teym ve Adiy'den sonra sana geçti, onu top gibi yuvarla ve devletin ileri gelenlerini de Benî Ümeyye'den tayin et. Çünkü bu (dünyevi bir) iktidardır."⁶³ Bu rivayetten hareketle Sarıçam, veliahtlık fikrinin ilk kaynağının Muaviye'nin babası Ebû Süfyan olduğunu söylemiştir.⁶⁴

Ebû Süfyan dışında da Muaviye'ye iktidarın Ümeyye oğullarında kalması hususunda görüşlerini belirten kimselerin olduğu söylenebilir. Çünkü iktidarın Ümeyye oğullarının uhdesinde kalması sadece Muaviye'yi ilgilendiren bir husus olmayıp bu kabilenin bütün fertlerini alakadar eden bir olaydı.

İbn Hacer'in el-İsâbe adlı eserinde yer alan bir rivayet, Muaviye'den sonra iktidarın kime devredileceği konusunda bu fikrin Mugire tarafından ortaya konulmasından çok önceki tarihlerde de müzakere edildiğini göstermektedir. Rivayete göre "Muaviye'nin yanına gelen süt kardeşi Kabise b. Câbir ihtiyacını gördükten sonra, kendisinden sonra bu işin kime verileceğini ona sormuştur."⁶⁵

Şu halde başka kişilerde her hangi bir sebeple, Muaviye ile görüştüklerinde bu fikri Muaviye'ye açmış olabilirler. Belki Muaviye ile Mugîre böyle bir konuyu daha önce görüşmüş olup azledilmesini önleme bahanesiyle Mugîre yeniden gündeme getirmiş olabilir.⁶⁶

Muaviye'nin daima kendisiyle fikir alış verişinde bulunduğu Mugîre'nin, böyle bir teklifi kendisinin azli söz konusu olunca gündeme getirmesi ve Emevî ailesinden başka birini değil Yezid'i tavsiye etmesi bu ihtimali teyit etmektedir. Bu meseleyi

⁶¹ Tarih, s. 213

⁶² Ukaylî, Veliaht, s. 399

⁶³ Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, Mürûcu'z-Zeheb, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut 1408/1988, II, 351-352; Makrizî, s. 25

⁶⁴ Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 301

⁶⁵ İsâbe, V, 523 (7281 nolu şahıs)

⁶⁶ Akyüz, s. 153

daha önce aralarında görüşüklerini veya en azından Muaviye'nin böyle bir şeyi tasarladığını, Mugîre'nin bildiği izlenimini vermektedir.⁶⁷

Bu noktada Vekil'in "Öyle görünüyor ki Yezid'in veliahtlığı ona biat alınması meselesi Muaviye'nin aklında yoktu. Zira o, müslümanların içerisinde Yezid'den daha hayırlı insanların olduğu kanaatini taşıyordu. Bu durum Mugîre'nin Yezid'e biat meselesini gündeme getirmesine kadar devam etti."⁶⁸ şeklindeki görüşünün isabetli olmadığı söylenebilir.

Mugîre'nin bu fikri Muaviye'nin aklına düşürmesinden önce de oğlu Yezid'i veliaht tayin etme fikrine sahip olan Muaviye'nin⁶⁹ siyasi geçmişinin ve politik irtibatlarının bu fikri Mugîre'den önce düşünmüş olabildiğini mümkün kılmaktadır.⁷⁰

Roma-Sasânî siyasi geleneklerine pek yabancı olmayan Mugîre, gerçekten böyle bir fikrin ilk sahibi olabilir. Fakat hem Roma -Sasânî siyasi geleneklerini Mugîre'den çok daha yakından vakıf hem de gerek valiliği, gerekse halifeliği boyunca iktidar nimetleriyle iç içe olan Muaviye, bizzat böyle bir şeyi aklından geçiremez mi ? Ele geçirmek için zora baş vurabileceğini gösteren bir insan nihayet elde ettiği ve çok uzun bir süredir sahibi olduğu iktidarın kolayca başkalarına gitmesine razı olabilir miydi ? Belki Muaviye ile Mugîre böyle bir konuyu daha önce görüşmüş olup, azledilmesini önleme bahanesiyle Mugîre yeniden gündeme getirmiş olabilir. Hatta, bizzat Muaviye'nin uyguladığı taktikle ilk fikrin Mugîre'den doğmasını da sağlamış olması uzak bir ihtimal değildir. Ama, yaşlı bir zat üstelik sosyal ve siyasi şartları çok ağır bir bölgede valilik yapan bir insan , böylece en az Muaviye kadar kendisini zor ve ağır bir işin altına atmış olmaz mıydı. ? Havâric ve Şiâ'nın çeşitli yollarla etkisiz duruma getirildiği bir zamanda kendi bölgesinden başlamak üzere yeni bir fitneyi başlatmak ılımlı bir tavır içinde olan valiye mi düşmeliydi ? İşte bütün bu sorularla ilk fikrin Muaviye'den doğmuş olabildiğinin pek uzak bir ihtimal sayılmayacağını belirtmek istiyoruz.⁷¹

Ayrıca Muaviye'nin bu meseleyi Müslümanlara açıklamayı, ya da böyle bir teklifin kendisine getirilmesini, vilayetlerden beklemiş olduğu⁷² da akla gelebilir.

⁶⁷ Akyüz. s. 153

⁶⁸ Hilâfetü Benî Ümeyye. s. 181

⁶⁹ Takkuş. s. 24; Kemaleddin Şükrü. Kerbela. İstanbul 1928. s. 24

⁷⁰ İşş. s. 159-161

⁷¹ Akyüz. s. 153

⁷² Aycan. Muaviye. s. 247

Netice olarak şu denilebilir ki; Mugîre b. şube tarafından ortaya atıldığı belirtilen bir teklif, ya da Muaviye tarafından üzerinde düşünölen bir konunun Mugîre’ce seslendirilmesi, her hâlükârda Emevî iktidarının devamı için atılan adımlar olup⁷³ İslâm devlet geleneğine veliahtlık sisteminin girmesine yol açan bir girişimdir.

İslâm toplumunda Yezid’in veliaht tayin edilmesiyle ilgili tartışmaların başlangıcıyla ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır.

Bu hususun, 50/670’den önce gündeme geldiğini belirten rivayetler, Yezid’in veliaht tayin edilmesinin, Muaviye’nin kafasını çoktan beri meşgul eden bir husus olduğuna işaret ederler.⁷⁴ Bu bağlamda 50 yılından önce gerçekleşen bazı olaylar, söz konusu fikrin bu tarihten evvel düşünüldüğüne işaret edecek niteliktedir. Bu olaylar şu şekilde sıralanabilir:

1-Abdurrahman b. Halid b. Velid’in Öldürtölmesi

Abdurrahman b. Halid b. Velid, Muaviye’nin Hıms valisiydi. Bu görevde çok başarılıydı. Diğer taraftan babası Halid b. Velid(r.a)’dan dolayı Müslömanların nazarında büyük bir itibarı vardı. Anadolu’ya yaptığı seferlerdeki başarısı da ona büyük bir nüfuz kazandırdı. Bütün bunlar Muaviye’nin ondan endişelenmesine sebep oluyordu. Muaviye Şamlıların kendisinden sonra Abdurrahman b. Halid b. Velid’e biat edebilecekleri korkusuna kapılıyordu.⁷⁵

Ebü Hilâl el-Askerînin verdiği habere bakılırsa Muaviye belki de bu endişeyle, “Yezid’e biat almak için Şamlılara emir’öl- müminin yaşlandı, eceli yaklaştı. Bundan sonrası için isterseniz birini tayin edeyim, ne dersiniz ?” diye sorunca onlar “Abdurrahman b. Halid’i tavsiye ederiz” cevabını verdilerse de Muaviye bunu duymazlıktan geldi.⁷⁶

Ondan şüphelenmeye başlayan halife, oğlu Yezid’in bu müstakbel rakibini ortadan kaldırmak için İbn Üsâl adındaki Hıristiyan hekimi görevlendirdi; Abdurrahman’ı zehirlemesi şartıyla kendisine haraçtan muaf tutulacağı ve Hıms şehrinin haraç görevliliğine tayin edileceğini vaat etti.⁷⁷

⁷³ Aycan, “Sakif Kabilesi”, *Din Öğretimi Dergisi*, s. 75

⁷⁴ Aycan, *Muaviye*, s. 248

⁷⁵ Belâzürî, *Ensâb*, V, 118; Taberî, IV, 171; Ebü Abdullah Muhammed el-Cahşiyârî, *Kitabü’l-Vüzerâ ve’l-Küttâb*, thk. Mustafa es-Sakka ve ark., Mısır 1357/1938, s. 27; Lammens, “Abdurrahman b. Halid b. Velid”, *İA*, İstanbul 1965, I, 48

⁷⁶ *Emsâl*, II, 385

⁷⁷ Belâzürî, *Ensâb*, V, 118; Taberî, IV, 171; Cahşiyârî, s. 27; Lammens, “Abdurrahman b. Halid b. Velid”, *İA*, I, 48; Mahmud Şakir, *et-Tarihu’l-İslâmi*, Beyrut 1411/1991, IV, 24; Aycan,

46/666 yılında öldürülen Abdurrahman b. Halid b. Velid'in sadece Yezid'in müstakbel rakibi olabileceği endişesiyle öldürülmediği, onun öldürülmesinde artan siyasi nüfuzunun Muaviye'nin iktidarı için tehlike oluşturmaya başlamasının da rolünün olduğu söylenebilir.

2-Hz Hasan'ın Ölümü (49/669)

Haz Hasan'ın ölümü Muaviye'yi Yezid'in veliahtlığını ilan etmesi için cesaretlendirmiş olmalıdır.⁷⁸

Haz Hasan ile Muaviye arasında gerçekleşen anlaşmada kabul edilen şartlar hakkında değişik rivayetler bulunmaktadır. Bu anlaşmada yer aldığı söylenen maddelerden biri ise "Muaviye'nin ölümünden sonra Haz Hasan'ın halife olacağıdır."⁷⁹

Tartışmalı olan bu rivayet doğru kabul edilse bile, Haz Hasan'ın 49/669 yılında Muaviye'den önce vefat etmesiyle bu şartın geçerliliğini kaybettiği açıktır.⁸⁰ Üstelik, Yezid'in veliahtlığının ilanından sonra oluşan muhalefet cephesinden bu maddenin ileri sürülerek bir itirazda bulunmamış olması söz konusu maddenin varlığıyla ilgili bilgilerin şüpheyle karşılanmasını gerekli kılacak mahiyettedir.⁸¹

Muaviye'nin Yezid'in veliahtlığını Haz Hasan'ın şaibeli ölümünden⁸² sonra gündeme getirmiş olduğu ve birkaç kişi haricinde herkesin biat ettiği belirmektedir.⁸³

Muaviye, s. 202; Abdurrahman'ın Muaviye tarafından zehirlenmediğini ileri süren tarihçiler de bulunmaktadır. Ya'kubî, I, 132; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 32

⁷⁸ Takkuş, s. 24

⁷⁹ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 140 Adil Edip bu maddenin şu şekilde olduğunu söylerken "Muaviye'nin vefatından sonra hilafete Hasan geçecekti. Ona bir şey olursa halifelik kardeşi Hüseyin'in hakkıdır." *Devrül-Eimme*, s. 199; Kemaleddin Şükrü şunları bildirmektedir: "Malumdur ki Muaviye Hasan ile akdettiği musalaha ve muahade de ne sağlığında nedc ölürken hilafete kimseyi namzet göstermeyecek ve halife ancak ehil ve elyak olandan intihâp ile tayin edilecekti..." *Kerbela*, s. 24

⁸⁰ Yılmaz, s. 28

⁸¹ Fıglalı, *İmamiyye Şiası*, s. 88

⁸² Haz Hasan'ın karısı Ca'de bt Eş'aş tarafından zehirlenerek öldüğü, bu hizmetine karşılık Ca'de'ye para ve Yezid'le evlilik vadinde bulunulduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. bkz. İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 142; Ya'kubî, I, 133-134; Taberî, IV, 208; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 460; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 45; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 44-45; Aynı şekilde Haz Hasan'ın ölümüyle ilgili olarak Muaviye'nin bir faaliyet içerisinde bulunmadığını söyleyenler de olmuştur. Kâdî Ebû Bekir İbnü'l-A'râbî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım fî Tahkiki Mevkıf's-Sahâbeti Bade Vefati'n-Nebî*, thk. Muhibbiddin el-Hatip, Kahire 1399/1970, 187; Tâhâ Hüseyin, II, 192-193; Kapar, *Verâset*, s. 40-43; Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul 1996, s. 102

⁸³ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 151; Ya'kubî, I, 138

Hz Hasan'ın ölüm haberi Şam'da sevinçle karşılandı. Muaviye'nin sevinç içinde olduğunu gören karısı Fâhite sebebini sorunca, Muaviye; "Hasan b. Ali ölmüştür" cevabını verdi. Fâhite ise üzüntüsünü beyan ederek "Biz Allah (c.c)'tan geldik ve ona döneceğiz (istirca)" dedikten sonra; "Rasûlullah'ın kızının oğlu ve Müslümanların efendisi öldü" dedi.⁸⁴

Öyle anlaşıyor ki "Muaviye'nin Hz Hasan'ı zehirlettiği iddiası Yezid'in veliahtlığıyla ilgilidir. Elbette bu durumda Yezid'in ne zaman veliaht ilan edildiği hususu önem kazanmaktadır. Hz Hasan'ın vefatını Yezid'in veliahtlığıyla irtibatlandıranlar, anlaşmada onun Muaviye'den sonra hilafete geleceğine dair zikrettiğimiz şartın mevcudiyetini kabul ederler...."⁸⁵

Yezid'e biat işinde, 50/670'de vefat eden Mugîre b. Şûbe'nin adının geçmesi, meselenin Hz Hasan'ın vefatından bir süre sonra gündeme gelmiş olabileceği fikrini desteklerse⁸⁶ de meselenin bu dönemde bahsedilmesi daha önceden bu konu üzerinde düşünülmeyeceği anlamına gelemmez.

Oğlu Yezid'in veliahtlığını önceden beri düşündüğü belirtilen Muaviye'nin, Hz Hasan'ın ölümünden sonra, bu fikri uygulama sahasına koymak için daha rahat bir ortam bulduğu söylenebilir. Bu noktada Hz Hasan'ın erken ölümünün sadece bu fikrin ortaya konulmasını çabuklaştırdığını söylemek mümkündür. Yoksa Muaviye'nin Yezid'in veliahtlığını ilan etmek için Hz Hasan'ı engel olarak gördüğü ve bundan dolayı onu öldürdüğünü söylemek-Muaviye'nin Hz Hasan'ı zaten etkisiz bir hale getirdiğinden hareketle- güç olacaktır.

3-Yezid'in İstanbul Muhasarasına Gönderilmesi ve Hac Emirliği Yapması:

Daha önce de belirtildiği üzere Muaviye, oğlunu toplumun takdirini kazanabilmesi için bir takım önemli görevlerle vazifelendiriyordu.

Yezid'in, gitmemekte direnmesine rağmen Muaviye tarafından ısrarla Kostantiniyye'nin muhasarasına gönderilmesi onun kabiliyet ve niteliklerini ortaya çıkarmayı düşündüğünü bize hatırlatır. Çünkü, Arap siyasi kültüründe savaşta gösterilen kahramanlık son derece önemli bir yere sahiptir.⁸⁷ Hac emirliğinin de aynı düşünceyle gündeme getirildiği söylenebilir.⁸⁸

⁸⁴ Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 7-8; Aycan, *Muaviye*, s. 203 Muaviye'nin Hz. Hasan'ın ölümüne seğindiğine dair bir başka rivayet için bkz. İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 151; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 8

⁸⁵ Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 102

⁸⁶ Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 103

⁸⁷ Akyüz, s. 153-154 Benzer bir görüş için bkz. Aycan, *Muaviye*, s. 248-249

⁸⁸ Aycan, *Muaviye*, s. 248; Ukaylî, *Veliaht*, s. 397-398

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı kadarıyla 50/660 yılından önce veya 50 yılında gerçekleşen bazı olaylar Yezid'in veliahtlığı fikrinin Muaviye'nin zihninde yer edindiğini göstermektedir.⁸⁹ Ancak meselenin bu senede bahsedilmesi, onun hicri 50 yılından önce olmadığını göstermez. Çünkü rivayette Yezid'in veliahtlık meselesinde faal rol alan Mugîre b. Şûbe'nin adının geçmesi ve onun hicri 50 yılında vefatı düşünüldüğünde, bu konudaki gelişmelerin mutlaka hicri 50' den önce olduğu sonucu ortaya çıkar.⁹⁰

Veliahtlık fikrinin 56/675 veya daha sonraki yıllarda gündeme getirildiğine dair rivayetlerin⁹¹ ise veliahtlık meselesinin geçmişte tartışmaya açıldığını ve genel bir kabul gördükten sonra biat için çağrıda bulunulduğu şeklinde değerlendirebilir.

C-KAMUOYUNUN HAZIRLANIŞI / İLK TEŞEBBÜSLER

Daha öncede belirtildiği gibi Mugîre'nin Muaviye ve Yezid'le yaptığı görüşmeden sonra Yezid'in veliaht tayin edilmesi fikri benimsendi, bu maksatla derhal harekete geçilmeliydi.

Mugîre veliahtlıkla ilgili düşüncelerini Muaviye'ye açmakla en azından o an için halifenin takdirini kazanmış görünmektedir. Belki de halifenin daha fazla beğenisini kazanmak isteyen Mugîre, bu amaçla Yezid'in veliahtlığı için gerekli olan ilk adımı atmayı da ihmal etmedi.

Muaviye ile yaptığı görüşmenin ardından Kûfe'ye dönen Mugîre, hemen teşebbüse geçti ve Yezid'in veliaht tayin edilmesi için kamuoyunun iknası için gayret sarf etti.⁹²

Mugîre, Kûfe'nin ileri gelenleriyle görüştüktan sonra bir rivayete göre 10 diğer bir rivayete göre ise 40 kişilik bir heyet oluşturdu ve Kûfelilerin desteklerini Muaviye'ye bildirmeleri için bu heyeti Şam'a gönderdi. Söz konusu heyetin başına ise oğlu Musa'yı geçirdi.⁹³ Akkad, Mugîre'nin Muaviye'ye gönderdiği heyetle ilgili olarak şöyle söylemektedir: "Mugîre az sayıdaki bir grubu Muaviye'ye göndermekle

⁸⁹ Taberî, bu meseleyi 56/676 olayları arasında zikretmektedir. bkz. *Tarih*, IV, 225; Ayrıca bkz. İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 503

⁹⁰ Aycan, *Muaviye*, s. 248

⁹¹ Taberî, IV, 225; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 503 vd

⁹² Hudarî, *Tarih*, s. 445; Ethem Ruhi Fırlah, "İslâm Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI, s. Ankara 1983, s. 360-361

⁹³ Ya'kubi, II, 128; Taberî, IV, 224; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 504; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 82; Hudarî, *Tarih*, s. 445; Abdülğani, s. 10

Yezid'in veliahtlığını temin etmekten ziyade kendi valiliğinde daha fazla kalabilmek için Muaviye'yi bu grupta oyalamak istedi.⁹⁴

Heyettekiler bir kısmı Ümeyye oğullarından, bir kısmı ise Mugîre'nin güvendiği kimselerden oluşuyordu. Bunlar Muaviye'nin huzuruna varınca Yezid'e biat ettiklerini açıkladılar, Yezid'in veliahtlığının yerinde bir karar olduğunu söylediler.⁹⁵

Muaviye heyete, Yezid'den veliahtlığı fikrinden memnun olup olmadıklarını sordu, onlar; memnuniyetlerini ifade ettiler. Muaviye bu görüşün kime ait olduğunu sorunca, onlar bu görüşün kendilerine ve yanlarından geldikleri kişilere ait olduğunu söylediler. Ancak Muaviye bu konuda belki de bütün Kûfe ehlinin görüşü olmadığını anlayarak reisleri Mûsa'ya veya kardeşi Urve'ye: "Baban bu adamların dinini kaç para satın aldı ?" diye garip bir soru sorar. Onlar da: "otuz bin dirhem veya dört yüz dinara" diye cevap verirler.⁹⁶ Bunun üzerine Muaviye bunlara: "Bunu açıklamakta acele etmeyin bu düşüncenizi muhafaza edin" dedi. Onlardan dikkatli olmalarını istedi sonra da Kûfeye gitmelerini söyledi.⁹⁷

Öyle anlaşılıyor ki Yezid'in veliahtlığı hususunda en büyük engeli oluşturabilecek Kûfelilerin Mugîre vasıtasıyla onaylarının alınması Muaviye'yi rahatlatmış. Belki de bu sebeple heyetin dönmesinden sonra Muaviye'nin Yezid'e biat alma düşüncesi kuvvet kazanmaya başlamış ve Ziyad'la görüşmek için teşebbüse geçti.

Kûfe halkından olumlu cevap alan Muaviye, daha sonra bu meselede problem olacak önemli merkezlerden biri olan Basra'nın nabzını yoklamak ve bir başka valisinin görüşünü almak üzere Basra valisi Ziyad b. Ebîh'e mektup yazarak fikrini sordu.⁹⁸ "Kendisine danışmak amacıyla yazdığı bu mektubunda , Mugîre ile Ziyad arasında rekâbete yol açabilecek bir üslup kullandı.⁹⁹ Metni yalnızca Ya'kubî¹⁰⁰ tarafından verilen mektubunda Muaviye, Ziyad'a şunları yazdı: "Mugîre, Kûfelileri benden sonra veliaht olmak üzere Yezid'e biate çağırırdı. O yeğeninde senden daha fazla hakka sahip değildir. Mektubum sana gelince aynen Mugîre gibi insanları çağır

⁹⁴ Akkad, Muaviye b. Ebî Süfyan'dan naklen Ukaylî, *Veliaht*, s. 397

⁹⁵ Hudarî, *Tarih*, s. 445

⁹⁶ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 504; Hudarî, *Tarih*, s. 445; Ukaylî, *Veliaht*, s. 397; Kapar, *Verâset*, s. 52

⁹⁷ Taberî, IV, 224; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 505; Hudarî, *Tarih*, s. 445; Kapar, *Verâset*, s. 53

⁹⁸ Ya'kubî, II, 128; Taberî, IV, 224-225; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 505; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 82;

Hudarî, *Tarih*, s. 444

⁹⁹ Akyüz, s. 155

¹⁰⁰ Ya'kubî, II, 128

ve onlardan Yezid için biat al.” Mektubu alan Ziyad, fazileti ve aklına güvendiği arkadaşlarından biri olan¹⁰¹ Ubeyd b. Kâ'b en Numeyrî'yi sesletti ve ona şöyle söyledi.¹⁰² “...Toplumun itham edildiği bir meslek için seni buraya çağırmış bulunuyorum ve aynı şey için sana bunları söylüyorum. Halife bana bu mektubu yazmış, Yezid için biat alma konusunda fikrimi soruyor. Halife halkın Yezid’e baş kaldırmasından korkuyor ve ona itaat etmelerini umuyor. İslâm ve onun güvenliği büyük meseledir. Yezid yakaladığı avı küçümseyen yumuşak bir adamdır. Şimdi sen halifeye git Yezid’in bu özelliklerini anlat, meseleyi biraz tehir etmesini söyle ve ona deki: “bu işin sonraya kalması daha iyidir. Acele etme, çünkü bu işin geriye bırakılması halinde alınacak sonuç, aceleye getirilmeyle kaybedilecek olandan daha iyidir.”

Ubeyd, “Başka bir şey söyleyeyim mi ?” dedi. Ziyad, “Ne söyleyeceksin ?” deyince Ubeyd, şöyle devam etti: “Muaviye’nin düşüncesinin yanlış olduğunu söyleme, ona oğlu Yezid’i kötüleme, Yezid’le görüş; halifenin sana Yezid’e biat hususunda fikrini soran bir mektup yazdığını belirt. Şahsen halkın bazı gerekçelerle buna karşı çıkmasından korktuğunu, bunun çaresi olarak , halka karşı güçlü olabilmesi için onların kendisini itham ettikleri bazı şeyleri bırakmasının gerektiğini, ancak bu yolla hedefine nail olabileceğini düşündüğünü söyle.” Ziyad: “çok doğru söyledin, Allah (c.c)’ın izniyle git bakalım, dediğin gibi olursa mesele yok, eğer aksi olursa zaten bu saklı bir şey değildir. Sen düşündüklerini söylersin, Allah (c.c)’ta bildiğini icra eyler” dedi. Ubeyd, Yezid’le görüştü ve ona bu fikri söyledi. Bunun üzerine Yezid, uygunsuz davranış ve hareketlerinin¹⁰³ bir çoğunu bıraktı. Ayrıca Ziyad, Muaviye’ye Ubeyd ile bir mektup gönderdi, ona, bu hususta acele etmemesi tavsiyesinde bulundu. Muaviye de bu fikri kabul etti.¹⁰⁴

Ya’kubî’de yer alan bir rivayette ise Muaviye’nin Ziyad’dan aldığı bir mektup üzerine şöyle söylediği bildirilmektedir: “Biri Ziyad’a benden sonra onun emir olacağını söylemiş olmalı. Onu annesi Sümeyye’ye, babası Ubeyd’e iade ederim.”¹⁰⁵ Ancak Ziyad’ın Muaviye’ye yazdığı mektuptaki iyi niyetli ifadeleri göz önünde

¹⁰¹ Ya’kubî, mektubun metnini veriyor ancak bu şahsın ismiyle ilgili her hangi bir bilgi vermiyor. **Tarih**, II, 138

¹⁰² Taberî, IV, 224; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, III, 505; İbn Kcsir, **Bidâye**, VIII, 82

¹⁰³ Ya’kubî’ye göre bunlar şunlardır: “köpekler ve maymunlarla oynaması, boyalı elbise giymesi, içkiye ve eğlenceye düşkünlüğüdür. **Tarih**, II, 128; Taberî ve İbnü'l-Esir, Ziyad’ın Yezid’i son derece tembel ve ihmalkar, ava aşırı düşkün birisi olarak nitelediğini söylemektedirler. bkz. **Tarih**, IV, 224-225; **Kâmil**, III, 505-506

¹⁰⁴ Taberî, IV, 225; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, III, 506

¹⁰⁵ **Tarih**, II, 128

bulundurulduğunda Muaviye'nin onu tehdit etmesini gerektirecek bir sebep olmadığı söylenebilir. Üstelik Muaviye'nin Ziyad'dan aldığı bu mektuptan sonra memnuniyetini ifade ettiği ve ona mükafat olarak Irak'tan bir araziye ıktı ettiğine dair nakledilen rivayette¹⁰⁶ Ya'kubî'nin söz konusu rivayetinin şüpheyile karşılanılmasını mümkün kılmaktadır.

Muaviye oğlu Yezid'in veliahtlığı için Ziyad'ın görüşlerini çok önemsiyordu. Çünkü o, el-Işş'ın deyimiyle "Basra ve Kûfenin valisi, taçsız kraldı; Şarkın tamamının yönetimi onun elindeydi. Irak, İran, Horasan ve Arap yarım adasının doğusu da onun yönetimindeydi. Öyle ki Emevî devletinin yarısının idareciliğini o yapıyordu. Ziyad böylesine nüfuza ve kuvvete sahip olmasına rağmen, sadece Emevî devletinin çıkarlarını düşünüyordu. Emevî devletinin menfaatiyle çelişen hiçbir şeyi hoş görmezdi. Sonuna kadar bu devlete sadık kaldı.¹⁰⁷

Muaviye'nin Ziyad'dan aldığı mektup üzerine oğlu Yezid'le görüştüğü şimdilik bu iş geçici bir süre de olsa askıya almayı ve Yezid'in Ziyad'ın eleştirdiği hususlarda daha dikkatli davranması hususları benimsendi.¹⁰⁸

Bu noktada onların Ziyad tarafından kendilerine bildirilen hususları benimsemeleri ve veliahtlıkla ilgili teşebbüslerini bir süre durdurmalarının sebebinin Ziyad'ın nüfuzundan çekinmeleri ve onsuz bu işin gerçekleştirilmesinin zorluğunu düşündükleri söylenebilir. Aynı şekilde Muaviye'nin Ziyad'ın tavsiyelerini yerinde bulduğu ve bir süre beklemeyi uygun gördüğü de ifade edilebilir.

Kaynaklar ittifakla Muaviye'nin veliahtlıkla ilgili bu ilk girişimini Ziyad'dan aldığı mektup üzerine, Ziyad'ın 53/672 yılındaki vefatına kadar durdurduğunu belirtmektedirler.¹⁰⁹

D-VELİAHTLIK İÇİN AÇIK DAVET

Mugîre'nin 49 veya 50 yılında öldüğü, ölmeden önce Muaviye ile veliahtlıkla ilgili görüşmelerde bulunduğu, Muaviye'nin onu Kûfeye gönderdikten hemen sonra da Ziyad'la bu konuyu görüştüğü ve onun tavsiyeleriyle bu hususu Ziyad'ın ölümüne kadar durdurduğu göz önüne alındığında veliahtlık fikrinin oluşumu, ilk teşebbüsler ve kamuoyuna duyurulması arasında geçen zamanın 3-4 yıllık bir zamanı kapsadığı söylenebilir.

¹⁰⁶ Taberî, IV. 225; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III. 506; Ukaylî, *Veliaht*, s. 403; Akyüz, s. 156

¹⁰⁷ Işş, s. 150

¹⁰⁸ Taberî, IV. 225; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III. 506; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII. 82-83;

¹⁰⁹ Taberî, III. 225; İbn Kurfuz, s. 66; İbn Abdirabbih, IV. 337; Mes'ûdî, *Mürûc*, III. 35; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III. 506; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII. 64

Ziyad'ın ölümüne kadar belli başlı şahsiyetlere söylenilen bu fikir, bundan sonra aleniyet kazandı. Ziyad'ın öldüğünü öğrenen Muaviye, oğlunu veliaht tayin ettiğini duyurdu.¹¹⁰

Muaviye'nin bundan sonra izlediği sürecin karmaşık olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu sürecin yaklaşık 7 yıl sürdüğü¹¹¹ göz önüne alındığında Muaviye'nin bu zaman zarfında hedefine ulaşmak için pek çok kimseyle değişik üsluplarla görüşmelerde bulunduğu söylenebilir.

Muaviye, Yezid'e biat almak için öncelikle kendisine yakınlığıyla bilinen Şamlılara müracaat etti ve Hz Hasan'ın vefatından kısa bir süre sonra onların biatlerini aldı.¹¹²

Şamlıların desteğini alan Muaviye'nin bundan sonraki teşebbüsünün hangi yönde olduğu konusunda kaynaklarda iki farklı bilgi bulunmaktadır. Rivayetlerden bazılarına göre Muaviye, bundan sonra Medine valisi Mervan b. el-Hakem'e mektup yazdı; "yaşlandığını kendisinden sonra ihtilaftan korktuğunu..."söyleyerek ondan kendisinin yerine birini tayin hususunu Medinelilerle görüşmesini istedi. Mervan'da Muaviye'den aldığı mektuptan sonra Medinelilerle bir takım görüşmelerde bulundu.¹¹³

Aynı şekilde Muaviye'nin Ziyad'ın ölümünden bir süre sonra temsilcilerle görüştüğü, Şam ve Irak halkının biatlarını aldığı ve bundan sonra Medine valisi Mervan'a mektup yazdığı, ondan Medine deki eşrafın ve halkın biatlerini almasını istediğine dair de rivayetler bulunmaktadır.¹¹⁴

Muaviye'nin söz konusu guruplardan hangisiyle ilk önce görüştüğü ve biatlerini almak için teşebbüse geçtiği hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi yer almaz. Öyle anlaşıyor ki, Muaviye hem Medine valisi aracılığıyla Medinelilerin, hem de valileri aracılığıyla da Emsâr'daki halkın biatlerini almak için harekete geçmiştir. Bir gruptan biat almak için uğraşırken öbür gurubu ihmal etmemiştir. Bu sebeple biz, Muaviye'nin biat alma çalışmalarında kesin bir ayırım görünmemesine rağmen Medine'nin tavrının ileriki olaylarla irtibatını düşünerek öncelikle diğer şehirlerden (Emsâr)alınan biat üzerinde durmak istiyoruz.

¹¹⁰ İbn Abdirabbih, IV, 337; Taberî, IV, 225; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 506; İbn Kcsir, *Bidâye*, VIII, 83

¹¹¹ İbn Abdirabbih, IV, 337

¹¹² İbn Kutcybc, *İmâme*, I, 151; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 35-36

¹¹³ İbn A'sem, III, 336-337; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 506; Suyûtî, s. 196; Welhausen, *Arap Devleti*, s. 67; *Doğuştan Günümüze*, II, 308-309; Kapar, *Verâset*, s. 54-55

¹¹⁴ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 151; İbn Abdirabbih, IV, 339; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 36-38; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 83; Ukaylî, *Veliaht*, s. 403; Akvüz, s. 162; Şakir, IV, 120

1-Elçiler Heyetiyle Görüşülmesi

İbn Abdірrabbіh'in belirttiğine göre, "Muaviye 55/675 yılında temsilciler heyeti göndermeleri için Emsâr'a mektup yazdı."¹¹⁵

Taberî'de temsilciler heyetlerinin Yezid'e biat için Muaviye'nin yanına geldiklerine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Taberî biatla ilgili olarak 60/680 yılında Basra'dan Ubeydullah b. Ziyad başkanlığında gelen bir heyetten söz etmektedir¹¹⁶. Diğer kaynaklarda ise aralarında el-Ahnef b. Kays'ın da bulunduğu Basra heyetinin, daha önce yapılmış olan heyetler toplantısına katıldığı bildirilmektedir. Dolayısıyla geç bir tarihte yapılan bu biat, Ubeydullah b. Ziyad'ın bir siyaseti neticesinde gerçekleşmiş olabileceği gibi, bu işi daha da sağlamlaştırmak isteyen Muaviye'nin isteği üzerine icra edilmesi de mümkündür.¹¹⁷

Taberî, İbnü'l-Esir ve İbn Abdірrabbіh, biatla ilgili çalışmaları Ziyad'ın vefatıyla irtibatlandırarak, Muaviye'nin Ziyad'ın vefatından sonra İnsanları oğlu Yezid'e biata çağırıldığını¹¹⁸ kaydetmektedirler. Ziyad'ın ise hicri 53/672 yılında vefat ettiğini kaydetmektedirler.¹¹⁹

Bu bilgiler ışığında Muaviye'nin temsilciler heyetini çağırmasının Ziyad'ın vefatından sonra, yani 53/672 yılında veya daha sonraki yıllarda olduğu görülmektedir. Nitekim daha öncede belirtildiği gibi İbn Abdірrabbіh ve İbn A'sem temsilciler heyetinin 55/674 yılında Mesûdî ise daha geç bir tarihte, 59/678 yılında¹²⁰ çağrıldığını söylemektedirler.

İbnü'l-Esir'in belirttiğine göre "...Muaviye Medine ve Mekke dışındaki vilayetlerdeki valilere de mektuplar yazdı. Yezid'in iyiliklerinden bahsetti ve onlardan Şam'a heyetler göndermelerini istedi."¹²¹

Elçiler heyetinde Medine'den Muhammed b. Amr b. Hazm el-Ensârî, Irak'tan gelenler arasında el-Ahnef b. Kays et-Temîmî, el-Cevn b. Katâde el-Abşemî, Cârîye b. Kudâme es-Sâdî, Şam'dan gelenler arasında ise Dahhak b. Kays el-Fihri, Sevr b.

¹¹⁵ İkdü'l-Ferîd, IV, 338; İbn A'sem dc 55/674 yılını zikrediyor. Fütûh, II, 336-337

¹¹⁶ Tarih, IV, 234-235

¹¹⁷ Akyüz, s. 162

¹¹⁸ İbn Abdірrabbіh, IV, 337; Taberî, IV, 225; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 506

¹¹⁹ İbn Abdірrabbіh, IV, 337; Taberî, IV, 214; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 493

¹²⁰ Mes'ûdî, Mürûc, III, 36

¹²¹ Kâmil, III, 507

Ma'n es-Sülemî, Abdullah b. Udât el-Eş'ârî ve Abdullah b. Mes'âde el-Fezârî gibi kimseler vardı.¹²²

Muaviye b. Amr b. Hazm'la baş başa bir görüşme yapan Muaviye ona "Yezid'e biat konusunda ne dersin?" diye sorunca, "Ey müminlerin emiri! Kendim hariç bana en olgun görünen kişi hep sen oldun. Yezid bolluk içerisinde ve iyi bir ailede büyüdü. Allah (c.c) her idareciyi yönettiğinden sorumlu tutacaktır. Allah (c.c)'tan kork ve ümmet-i Muhammed'in başına geçireceğin kişiyi iyi düşün" cevabını aldı. Bunun üzerine Muaviye, "Ey Muhammed! Sen öğüt vermesini bilen birisin. Görüşünü söyledin, sana düşende zaten budur."¹²³ Sadece benim oğlum ve onlar kaldı. Benim oğlum bana onlarınkinden daha sevgilidir, çıkabilirsin"¹²⁴ dedi.

Muaviye'nin söz konusu elçiler heyetiyle toplu bir şekilde görüşmeden önce zemini yoklamak için görüştüğü ikinci kişi ise Şam heyetinden Ahnef b. Kays et-Temîmî'dir. Muaviye el -Ahnef'den, Yezid'in yanına gitmesini istedi. el-Ahnef, Yezid'le görüşüp dışarı çıkınca Muaviye, ona: "Yeğenini nasıl buldun?" diye sordu. el-Ahnef ise "Genç, dinç, sağlam ve nüktedan buldum" şeklinde karşılık verdi.¹²⁵

Muaviye, heyetlerin bulunduğu salona girmeden önce kendisine yakınlığıyla bilinen Dahhak b. Kays el-Fihri'ye şöyle dedi: "Ben kalkıp bir konuşma yapacağım. Konuşmam esnasında ara verdiğim bir sırada sen kalk konuşmaya devam et. Yezid'e biat edilmesi konusunda beni teşvik et."¹²⁶ İbn Kuteybe Muaviye'nin bu direktifi Dahhak b. Kays'tan başka Abdullah b. Udât el-Eş'ârî, Abdurrahman b. Osman es-Sekafi ve Sevr b. Ma'n es-Sülemî'ye de verdiğini kaydetmektedir.¹²⁷

Muaviye heyetlerin bulunduğu salona girdi ve burada bir konuşma yaptı. İslâm'ın yüceliğinden, halifeliğin kutsallığından ve öneminden bahsetti. Halifelere itaat etmenin Allah (c.c)'ın emri olduğunu hatırlattı. Sonra sözü Yezid'e getirdi. Onun meziyetlerini saydı ve devlet idaresi hususundaki bilgisini anlattı, ona biat edilmesini istedi.¹²⁸

¹²² İbn Kuteybe, *İmâmc*, I, 143; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 507; Mes'ûdî, heyet içerisinde yer alanların bulundukları bölgelerin önde gelen şahsiyetleri olduklarını belirtiyor. bkz. *Mürûc*, III, 36; Ayrıca bkz. Ukaylî, *Vcliaht*, s. 403

¹²³ İbn Abdirabbih, IV, 338; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 507

¹²⁴ İbn Abdirabbih, IV, 338

¹²⁵ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 507

¹²⁶ İbn Kuteybe, *İmâmc*, I, 143; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 36; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 507; *Doğuştan Günümüz*, II, 309

¹²⁷ İbn Kuteybe, *İmâmc*, I, 143

¹²⁸ Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 36; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 507

Mesûdî, Muaviye'nin Dahhak'a bu şahısları da ayarladığını söylediğini belirtiyor.¹²⁹

Kararlaştırılan plan gereği Muaviye'nin bir anlık suskunluğundan faydalanan Dahhak b. Kays ayağa kalkarak kanların akmaması ve ümmetin kurtuluşu için birlik ve beraberliğin şart olduğunu, bunun için ilim ve huy açısından üstün olan, ileri görüşe sahip oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesini istedi.¹³⁰

İbn Abdirrabbih ve İbnül-Esir'e göre Dahhak b. Kays'dan sonra Amr b. Sâid el-Aşdak aldı. Amr b. Sâid'de yaptığı konuşmada Yezid'i övdü ve emirü'l-mü'mininin halefi olduğunu, ondan başkasının halef olamayacağını belirtti. Muaviye, Amr'ı "iyi konuştun ancak, çok genişlettin" diyerek yerine oturttu.¹³¹

Muaviye'den sonra konuşma yapanların kimler olduğu ve neler söyledikleri kaynaklarda ayrıntılı bir şekilde verilir. Kimin neler söylediği konusunda farklı bir bilgi yer almazken konuşma yapanların hangi sırayı takip ettikleri hakkında değişik rivayetler bulunmaktadır. Bu konuşmalarla ilgili en fazla bilgi veren İbn Kuteybe'ye göre konuşma yapanların sıralaması şöyledir: 1- Muaviye 2- Dahhak b. Kays el-Fihri 3- Abdurrahman b. Osman 4- Sevr b. Ma'n 5- Abdullah b. Usâm 6- Abdullah b. Mesâde 7- Ahnef b. Kays 8- Dahhak b. Kays 9- Abdurrahman b. Osman 10- Muaviye¹³². Mesûdî'deki sıralama da İbn Kuteybe'ninkine az farkla benzemektedir.¹³³ Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Muaviye'den sonra konuşma yapanlar, önceden kararlaştırıldığı gibi Muaviye'nin teşebbüsünün haklılığı ve Yezid'in bu işe ehil olduğuna dair şeyler söylediler.¹³⁴

Ancak burada yapılan konuşmalardan heyetler toplantısının sülhî bir şekilde geçtiği, yapılan bu icraatların herkes tarafından alkışlandığını söylemekte mümkün değildir. Evet gerçekten de Muaviye, toplantıya katılacak kimselerin problem çıkartmayacak ve söylediklerini onaylayacak şahıslar olmasını istedi ve önceden gerekli direktifleri verdi. Ama bütün bunlara rağmen toplantı esnasında yapılan konuşmalardan bazılarında arzulanan müsbet hava azda olsa bozuldu.

¹²⁹ Mürûc, III, 36

¹³⁰ İbn Kuteybe, İmâme, I, 143; a. mlf., Uyûnu'l-Ahbâr, I, 170; Mesûdî, Mürûc, III, 36; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 507; Ukaylî, Veliaht, s. 404

¹³¹ İbn Abdirrabbih, IV, 339; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 508

¹³² İmâme, I, 143-146

¹³³ Mürûc, III, 36-37

¹³⁴ İbn Kuteybe, İmâme, I, 143-148; Mesûdî, Mürûc, III, 36-37; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 507-508; Welhausen, Arap Devleti, s. 67; Ukaylî, Veliaht, s. 405; Akyüz, s. 156-159

Toplantının bir anında Muaviye, Ahnef b. Kays et-Temîmî (Basra heyetinden)'ye fikrini sorar. Ahnef, bunun üzerine yaptığı konuşmada “doğru söylediklerinde kendilerinden, yalan söylediklerinde ise Allah (c.c)’tan korktuklarını, Yezid’i en iyi tanıyanın kendisi olduğunu, bu yüzden eğer bu iş için layıksa istişare etmesine gerek olmadığını, aksi durumda bu işi ona vermesini, fakat bütün bunlara rağmen kendilerinin işittik ve itaat ettik demeleri gerekiyorsa bunu yapacaklarını söyledi.”¹³⁵ İbn Kuteybe, el-Ahnef’in bu toplantıda üç defa konuşma yaptığını söylemektedir. Bizim burada verdiğimiz konuşmayı da zikreder ancak, “doğru söylersek senden, yalan söylersek Allah (c.c)’tan korkarız...” şeklinde bir ifadeden bahsetmez.¹³⁶

Welhausen, el-Ahnef’in toplantı esnasındaki tavrıyla ilgili olarak şöyle söylemektedir: “...Dahhak b. Kays el-Fihri ve diğer bu iş için tayin edilmiş hatipler Muaviye’yi tasdik ederek, kendisinin meskut geçtiği fakat anlatmak istediği hususu, Yezid’in tayinini talep etmek suretiyle belirtmiş oldular. Sadece Basra’dan Ahnef, tesiri altın ile giderilen, ihtiyatla formüle edilmiş endişeler ileri sürdü”.¹³⁷

Konuşmacılardan Yezid b. el-Mukanna ise Muaviye’yi göstererek “Müminlerin emîri ölecek olursa (Yezid’i göstererek) işte bu onun yerini tutar.”dedikten sonra: “Kim ki bunu kabullenmezse (kılıcını göstererek)işte bu ona yeter” dedi. Muaviye onu bu konuşmasından dolayı “sen hatiplerin üstadısın” diyerek taktir etti.¹³⁸ İbn Kuteybe bu şahsın adını tam vermemiş sadece Ebû Huneyf şeklinde künyesini vermiştir.¹³⁹

Toplantı esnasında bazı konuşmacıların Yezid’e biatın aleyhinde konuşmaları sebebiyle ortamın gerginleştiğini gören Muaviye devreye girer ve sert bir ifadeyle yaptığı konuşmada, bazılarının iblisin kulu olduğunu, fitne ve ayrılık tohumları ettiklerini, başlarına bir musibet gelmedikçe ders almadıklarını, verdiği kararı

¹³⁵ İbn Abdirabbih, IV, 339; Mübcerred, I, 66; İbn Hallikan, II, 500; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 508; İbn Kesir, Bidâye, VIII, 83

¹³⁶ bkz. İmâme, I, 148

¹³⁷ Arap Devleti, s. 67 Ahnef’e tavrını değiştirmesi için para verildiğine dair kaynaklarda bir bilgiye rastlanılamamıştır.

¹³⁸ İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, II, 229; Câhiz, Beyan, I, 285; İbn Abdirabbih, IV, 339; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 508

¹³⁹ İmâme, I, 148. Mesûdî ise bu şahsın ismini hiç vermemiş: Ezd’li birisi diye nitelendirmiştir.

kesinlikle uygulayacağını belirtir.¹⁴⁰ Diğer kaynaklarda Muaviye'nin bu konuşmasından bahis olunmaz.¹⁴¹

Yukarıda verilen üç rivayetten de anlaşılacağı kadarıyla bu görüşmelerin tamamen Muaviye, valileri ve yakınlarının kontrolünde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Çünkü Muaviye'nin bu görüşmelerde konuşacak kişileri ve neler söyleyeceklerini önceden belirlediği görülmektedir. Buna rağmen bu görüşmelere katılan şahısların farklı tavırlar sergiledikleri bazıları hararetle bunu isterken, bazılarının ise çekingen davrandıkları anlaşılmaktadır. Yine onların Yezid hakkında bazı şüphelerinin bulunduğu dikkat çekmektedir.¹⁴²

Heyetlerdeki kimselerin biatlarının kendi isteklerine ve özgürce görülüp değerlendirilmesi, elbette mümkün değildir. Çünkü tüm bunlar yönetimin iktidarı ve etkinliğinin gölgesi altında alınmış olan biatlerdir. Hele tüm halkın biatı sayılması hiç mümkün değildir. Boyun eğmek zorunluluğuyla “evet” diyen kimselerin, başta Şia olmak üzere aralarında Hâricîler, Iraklılar ve Hicazlılar kimseler adına konuşmasının ve oy belirtmesinin tutarlı olacağını kimse düşünemez, kabul edemez. Bununla birlikte işler sessizlik içerisinde yürütüldü. Biata halkın çoğunluğunun biatı görüntüsü verildi.¹⁴³

Toplantıyla ilgili belirtilmesi gereken bir hususta, yapılan eleştiriler ve tartışmalara rağmen neticede biatın gerçekleşmiş olmasıdır.¹⁴⁴ Muaviye kendine has üsluplarla tertiplemediği toplantının istediği neticeyi vermesini sağlayarak Yezid'in veliahtlığı için önemli bir adım atmış oldu.

Hudari “Muaviye, ümmeti tamamen bir kenara bırakarak işe başlamadı. Emsâr'dan temsilciler heyetinin gelmesini istedi. Heyetler geldiler ve Yezid'e biat teklifine razı oldular” demektedir.¹⁴⁵ Oysa gelen heyetlerin seçimi esnasında Muaviye'nin etkin rol aldığı göz önüne alındığında bu heyette yer alanların Müslümanların tamamını temsil etme karakterine sahip olmadığı, bu işi arzu eden kişilerden oluştuğu söylenebilir. Nitekim Akyüz'ün bu konuyla ilgili yorumları dikkat çekici niteliktedir: “Vufüd'un kompozisyonuna baktığımızda seçilen üyelerin

¹⁴⁰ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 147-148

¹⁴¹ bkz. Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 37; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 508; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 82-83

¹⁴² Yılmaz, s. 34-35 Ayrıca bkz. Akyüz, s. 99

¹⁴³ Rayyis, s. 186

¹⁴⁴ Ukaylî, *Veliaht* s. 405

¹⁴⁵ Muhammed Hudari Beg, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, thk. Muhammed Osmanî, Beyrut 1406/1986, s.

genellikle valilerin bulundukları bölgelerdeki kabilelerin ileri gelenlerinden oluşan yakınları olduğunu ve muhalif guruplardan temsilci gönderilmemesi bir yana, muhalefet etmeleri imkanı bulunanların dahi gönderilmediğini derhal görebiliriz. Bu açıdan Dımaşk toplantısında el-Ahnef b. Kays'ın muhalif bir tavır şeklinde değerlendirilen Muaviye'yi uyarıcı konuşmasının ne kadar sert bir tepkiyle karşılandığını hatırlamalıyız. Yine Dımaşk toplantısında, konuşma yapacaklar ve konuşmaların konusu bizzat Muaviye tarafından belirlenmişti. Taşradan gelenler de genellikle valinin telkin ettiği doğrultuda fikir açıkladılar.¹⁴⁶

Muaviye'nin heyetle görüşmesi esnasında toplantıda Yezid'in de hazır bulunduğu görülmektedir. Nitekim konuşmacılardan Yezid b. el-Mukanna'nın "...Müminlerin emiri ölecek olursa işte bu (Yezid'i göstererek) onun yerini tutar..." demesi de bunu ortaya koymaktadır.¹⁴⁷ Muaviye'nin Yezid'e nasıl biat aldığı (şekil olarak)hususunda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Sadece Müberred, konuyla ilgili şunlar söylemiştir; "Rivayet olunur ki Muaviye, veliahtlık için biat alacağı zaman oğlu Yezid'i kırmızı bir çadıra oturttu. İnsanlar içeri girince, Muaviye'yi selamlıyor, daha sonrada Yezid'e gidiyorlardı..."¹⁴⁸ Macid ise biat sahnesiyle ilgili kaynak zikretmeksizin şu bilgileri veriyor: "Muaviye, oğlu Yezid'e biatı bizzat kendisi alıyordu. Biat edenin elini kendi elinin içine alıyordu. Tâ ki o kişi biat ettim diyene kadar da bırakmıyordu."¹⁴⁹

2-Hicazlıların Biata Çağrılması

Elçiler heyeti aracılığıyla Şam ve Irak halkının biatını alan Muaviye bundan sonra Medinelilerin de biatlarını almak için teşebbüse geçti.¹⁵⁰ Muaviye oğlu Yezid'in veliahtlığını halka benimsetme hususunda Medine ye çok önem veriyordu. Bu sebeple Medine'nin de onayını almayı çok istiyordu. Zira Medine hem İslâm'ın beşiği (ilk başkenti) hem de Müslümanların ileri gelenlerinin bulunduğu bir yerdi. Bunların da biatlarının alınması gerekiyordu. Ayrıca önceki halifelerin belirlenmesinde de buranın büyük bir ağırlığı oldu. Hicaz'ın bu işe onay vermesi işleri kolaylaştırıcaktı.¹⁵¹

¹⁴⁶ Akyüz, s. 181-182

¹⁴⁷ Bu şahsın konuşması daha önce verilmişti. Ayrıca bkz. İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 148; İbn Abdірabbih, IV, 339; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 37; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 508; Vekil, s. 182

¹⁴⁸ *Kâmil*, I, 66; Ayrıca bkz., İbn Hallikan, II, 500

¹⁴⁹ *Tarih*, II, 65

¹⁵⁰ İbn Abdірabbih, IV, 338-339; Suyûti, s. 196; Hudarî, *Tarih*, s. 346

¹⁵¹ İbnü'l-Verdî, I, 261; Akil, s. 94; Riyad İsa, s. 92; Takkuş, s. 27; Kapar, *Verâset*, s. 54

Muaviye, bu maksatla harekete geçti ve Medinelilerin biatlerini temin için tedrici bir metod kullandı. Medine valisi Mervan b. el-Hakem'e bir mektup yazarak yaşının bir hayli ilerlediğini, gücünün azaldığını, bu yüzden vefatı halinde ümmet arasında yeniden fitne ve ihtilaf çıkmasından korktuğunu, ölümünden sonra yerine geçecek kimseyi şimdiden belirlemek istediğini, ancak bu işi yaparken ona ve yanında bulunanlara danışmadan asla böyle bir şeye teşebbüs etmek istemediğini belirttikten sora ondan bu hususta oradakilerle görüşmeler yapmasını, istişarede bulunmasını ve durumu kendine iletmesini istedi.¹⁵²

Mervan, Muaviye'den aldığı mektup üzerine Müslümanların huzuruna çıkıp onlara mektupta yazılanları duyurdu. Medineliler, Muaviye'nin düşüncelerini haklı bulduklarını ve sevinçle karşıladıklarını belirterek, başarılı olması için dua ettiler, Muaviye'nin bu iş için kimi seçmeyi düşündüğünün kendilerine bildirilmesini istediler.¹⁵³

Öyle anlaşıyor ki, Muaviye'nin herhangi bir isim zikretmeksizin yerine birini tayin edeceğine dair sözleri Medinelileri ileride fitne ve kavgalara engel olabileceği düşüncesiyle memnun etmiş ancak hilafete kimin geçirileceğini de bilmek istemişlerdir. Yani onlar veliahtlık fikrine sıcak bakmışlar ancak bu iş için tayin edilecek şahsın kim olacağına da önem vermişlerdir.¹⁵⁴ Mervan Medinelilerin söylediklerini bir mektupla Muaviye'ye bildirdi. Muaviye Mervan'dan aldığı mektuba cevabi bir mektup yazarak bu iş için oğlu Yezid'i düşündüğünü söyledi.¹⁵⁵

Bazı kaynaklarda ise Muaviye'nin Mervan'a tek bir mektubundan söz edilmektedir.¹⁵⁶ İbn Kuteybe de belirtildiğine göre ise Muaviye Mervan'a iki mektup yazdı. İlk mektupta Yezid'e biat almasını söyledi. Mervan'ın, Medinelilerin Yezid'e biate isteksiz olduklarına dair yazdığı mektup üzerine Muaviye, Mervan'ın bu işe isteksiz olduğu düşüncesiyle ikinci bir mektup yazdı ve Mervan'dan derhal valilik görevinden el çekmesini istedi.¹⁵⁷ Mervan'ın, Yezid'in veliahtlığıyla ilgili tavrı ve Muaviye tarafından azli hakkında ileride bilgi verilecektir.

¹⁵² İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 151; İbn A'sem, II, 336 vd; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 506

¹⁵³ İbn A'sem, II, 336; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 506

¹⁵⁴ Fıglalı Muaviye'nin bu mektubunu şu şekilde değerlendiriyor: "Açıkça görülüyor ki, Muaviye her şeyden önce bir nabız yoklamakta ve Yezid'in adını bildirmeden evvel, yerine halef tayin etmesi fikrine Müslümanların yatkınlıklarını araştırıp, zemini yoklamaktadır." "İlk Şii Olaylar", AÜİFD, Ankara 1983, XXVI, 94

¹⁵⁵ İbn A'sem, II, 336; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 506

¹⁵⁶ İbn Abdırabbih, IV, 339; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 36-37

¹⁵⁷ *İmâme*, I, 151

Mervan bu münasebetle yaptığı konuşmada itaate teşvikten ve fitneden sakındırdıktan sonra, onları biate davet etti, bunun Ebû Bekir'in de sünneti olduğunu¹⁵⁸ söyledi. Orada bulunanlardan Abdurrahman b. Ebî Bekir belki de son söze daha fazla sessiz kalmak istemediği için sert bir tepki gösterir. Ayağa kalkarak şöylesöyler: "Yalan söylüyorsun ey Mervan, Muaviye de yalan söylüyor. Siz bununla Muhammed ümmetinin hayrını kesinlikle istemiyorsunuz. Siz bunu Bizans yönetiminde olduğu gibi babadan oğula geçen bir krallık haline getirmek istiyorsunuz. Bir imparator ölür yerine başka bir imparator geçer!"¹⁵⁹

Mervan, Abdurrahman bin Ebî Bekir'in sert muhalefeti karşısında şaşırır ve "İşte Allah (c.c)'ın kendisi hakkında "Ana babasına-öf be size!...ayetini"¹⁶⁰ indirdiği kişidir"¹⁶¹ diyerek onu susturmak ister. Ancak Abdurrahman b. Ebî Bekir susmak yerine daha da sertleşir, Mervan'ı konuşmasını sürdürdüğü minberden aşağıya çekmeye çalışır ve ona "Sen Rasûlullah'ın lanet ettiği şahsın oğlu değil misin?" diye bağırır.¹⁶²

Mervan'ın babası Hakem b. el-Âs, bir takım suçlar işlediği için Peygamberimiz (s.a.v) ona lanet etmiş ve Taife sürgüne göndermiştir. Muhtemelen Abdurrahman b. Ebî Bekir bu maksatla ona bu şekilde çıkmıştır. İkdü'l Ferid'de ise Abdurrahman'ın Mervan'a "Ey İbnü'z Zerkâ! Bizim aramızda Kuran-ı tevil etmek sana mı kaldı?" dediği yer almaktadır.¹⁶³

Mervan ile Abdurrahman b. Ebî Bekir arasında yukarıdaki konuşmalar geçerken o esnada mescitte bir perde arkasından olup biteni dinleyen Hz Aişe, daha

¹⁵⁸ İbn Abdirabbih, IV, 339; Suyûtî ise Buhari, Nesei ve İbn Ebi Hatem'den naklettiği bir haberde "Ebû Bekir ve Ömer'in sünneti" ifadesinin de yer aldığını belirtiyor. *Hulefâ*, s. 203

¹⁵⁹ İbn A'sem, II, 336; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 506; İbn Abdirabbih, Abdurrahman'ın sözlerinin başında "Ebû Bekir'in böyle bir sünnetinin olmadığını belirttiği, "Ebû Bekir, akrabasını ve ailesini terketti, biatı Benî Adiy'den birisi için aldı. Ümmeti Muhammed için onu seçti." dediği nakledilmiştir. IV, 339; Suyûtî 'de de benzer ifadeler yer almaktadır: "Bilakis Kisra ve Kayser'in sünneti. Çünkü Ebû Bekir ve Ömer hilafeti ne evlatlarına ne de akrabalarından birine vermişlerdir. Muaviye de sadece oğlunun menfaatini düşündüğü için böyle bir iş yapmıştır." *Hulefâ*, s. 203

¹⁶⁰ *Ahkâf*, 46/17

¹⁶¹ İbn Abdirabbih, IV, 340; İbn A'sem, II, 336; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 506; Suyûtî, s. 203

¹⁶² İbn A'sem, II, 336; Suyûtî, s. 203;

¹⁶³ İbn Abdirabbih, IV, 340; Mervan ve oğullarına "Benu'z Zerkâ" deniliyordu bu ifade onları zemetmek isteyenlerce kullanılıyordu. ez-Zerkâ, Mevhib'in kızı olup Mervan b. el-Hakem'in babuannesi oluyordu bu kadın fahişelerin evine giden yolları gösteren bayrak sahibi kadınlardan birisiydi. Bu bakımdan onlar, bu nineleri dolayısıyla zemmedilirlerdi. Öyle anlaşıyor ki Zerkâ, Hakem'in babasıyla evlenmeden önce bu iş yapıyordu. Bkz., İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 194

fazla dayanamaz, söz konusu ayetin Abdurrahman hakkında nazil olmadığını, bu ayetin bir başkası için indiğini söyleyerek Mervan'ı fitne çıkarmakla suçlar.¹⁶⁴

Hız Aişe'nin bu sözlerinden sonra başta Hz Hüseyin, İbn Ömer ve İbn Zübeyr olmak üzere mescitte bulunanlar galeyana gelirler.¹⁶⁵ Bunun üzerine Mervan, Muaviye'ye bir mektup yazarak Medinelilerin Yezid'e biat'a yanaşmadıklarını belirtir.¹⁶⁶ Daha önce de belirtildiği üzere Mervan'ın yazdığı bu ikinci mektup azline sebep olmuştur. Mervan, Muaviye'ye yazdığı mektupta Abdurrahman'ın yaşlı olduğunu, aklının zayıfladığını, bunu kendiliğinden değil de başkalarının teşvik ve tazyiki ile yaptığını söyledi.¹⁶⁷

Muaviye'nin bundan sonraki faaliyetleri hakkında İbn Kuteybe diğer kaynaklarda yer almayan bilgiler vermektedir. Buna göre Muaviye, Mervan'ı Medine valiliğinden azlettikten sonra yerine Sâid b. el-Âs'ı tayin etti.¹⁶⁸ İbn Kuteybe'nin belirttiğine göre Muaviye, yeni valiye üç mektup yazdı. Bu mektuplardan birincisinde Medinelileri biata çağırmasını, biata yanaşmadıkları takdirde ise onlara sert davranmamasını söyledi.¹⁶⁹ Sâid b. el-Âs, bu mektupları aldıktan sonra faaliyete geçti ancak başta Hâşim oğulları olmak üzere Medineliler yine muhalefet ettiler.¹⁷⁰ Medinelilerin tavrını Muaviye'ye bir mektupla bildiren Sâid b. el-Âs, Muaviye'den ikinci bir mektup daha aldı. Muaviye bu sefer ondan muhaliflere sert davranmamasını, onlara karşı müsamahakar (toleranslı) olmasını istiyordu. Ayrıca Medine'deki muhalif grubun önde gelenlerine mektup yazdığını, bu mektupları onlara vermesini ve kendisi gelinceye kadar durumu muhafaza etmesini bildiriyordu.¹⁷¹

Karşılıklı yazışmalardan sonra Medine'deki muhalefetin önde gelen şahsiyetleri olan Hz Hüseyin, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Cafer'in biata yanaşmadıklarını, bunlar sebebiyle Medinelilerin de biatten kaçındıklarını anlayan Muaviye, Sâid b. el-Âs'a bir mektup

¹⁶⁴ İbn A'sem, II, 336-337; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 507; Suyûtî, s. 203

¹⁶⁵ İbn A'sem, II, 337; İbn Abdirabbih, IV, 340; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 507

¹⁶⁶ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 151; İbn Abdirabbih, IV, 340; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 507

¹⁶⁷ İbn A'sem, II, 338-339

¹⁶⁸ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 151; Ayrıca bkz. Mes'ûdî ise Mervan'dan sonra valiliğe Velid b. Utbe b. Ebî Süfyan'ın tayin edildiğini söylüyor. *Mürûc*, III, 38

¹⁶⁹ *İmâme*, I, 153

¹⁷⁰ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 153

¹⁷¹ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 153-154 Müellif aynı şekilde kimlere neler yazdığını ve onlardan hangi tür cevaplar geldiğini de ayrıntılı bir şekilde zikretmektedir. bkz., *İmâme*, I, 154-157

daha yazdı. Bu sefer ondan söz konusu şahsiyetlere bir şey yapmamak şartıyla halkın biatını temin için gerekli şiddet göstermesini istide. Vali, aldığı emre göre harekete geçti ancak ne bu şahısların ne de halkın biatını temin edebildi. Halifeye yazdığı mektupta Medine'deki gayretlerinin olumlu bir sonuç vermediğini belirtti ve bu şahısların biat etmemesi durumunda hiç kimsenin biat etmeyeceklerini, bunların biat etmemeleri halinde ise herkesin bu biata katılacağını söyledi.¹⁷²

E-MUAVİYE'NİN HİCAZ'A GİDİŞİ VE BİATIN TAMAMLANIŞI

Valileri aracılığıyla Medinelilerin biatlerini almayı deneyen Muaviye bir sonuç elde edemeyeceğine kanaat getirdikten sonra bu işi bizzat gerçekleştirmek düşüncesi ile Medine'ye gitmeye karar verdi.

Muaviye, hac maksadı ile 1000 kişilik bir grupta Medine'ye doğru hareket etti.¹⁷³ 56 yılında gerçekleştiği söylenen¹⁷⁴ Muaviye'nin bu ikinci hac yolculuğunun seyri hakkında değişik rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetleri iki grupta değerlendirmek mümkündür.

İbn Kuteybe tarafından anlatılan ve Taberî'nin rivayeti ile de kısmen benzerlik arz eden şekliyle Muaviye'nin hac yolculuğu şu şekilde gerçekleşti: Muaviye, Medine'ye gireceği esnada kendini karşılamaya gelenleri selamladı, onlara güler yüzle muhabbetlerini arz etti. Onu karşılamaya gelenler arasında İbn Abbas ve Hz Hüseyin de vardı. Muaviye bunlara iltifatlarda bulundu. Yolculuk bu şekilde Medine'nin içine varana kadar sürdü. Medine'ye girildiğinde Hüseyin evine, İbn Abbas mescide, Muaviye ise beraberindekilerden bir grupta, Hz Aişe'nin huzuruna gitti. Hz Aişe'den içeri girmek için izin istedi, Hz Aişe ile kölesi Zekvan'dan başka kimsenin bulunmadığı bir ortamda görüştü. Bu görüşmede Hz Aişe, Muaviye'ye, Hz Peygambere, Ebû Bekir ve Ömer'e uymayı tavsiye etti. Bunun üzerine Muaviye ona haklı olduğunu, gerçekten bu sayılanlara uyulması gerektiğini, ama Yezid'e biat hususunda insanların bir başka alternatifinin olmadığını söyledi ve herkesin de bu

¹⁷² İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 157; Ueylî, Sâid b. el-Âs.'ın bu tavsiyelerinden başka Muaviye'yi bunların biatlarını almak için Medine'ye davet ettiğini de -kaynak göstermeksizin-belirtmektedir. *Kerbelâ*, s. 63, İdn.

¹⁷³ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 157; İbn Abdirabbih, IV, 340; Taberî, IV, 224; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 508-510; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 83; Suyûtî, s. 176; Selûmî, s. 139-140

¹⁷⁴ Ya'kubî, II, 138; Taberî, IV, 224; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 508; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 47; Selûmî, s. 139; Bu arada şu hatırlatılmalıdır ki, Muaviye, 50 yılında (İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 148; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 27; Taberî, IV, 176; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 471) veya 51 yılında (Suyûtî, s. 196) da hacca gitmiş, Yezid'in veliahtlığını gündeme getirmiş, ancak bu faaliyetlerine Ziyad'ın

biate iştirak ettiğini vurguladı. Bundan sonra bu çıkılan yoldan dönülmesinin uygun olup olmadığını sordu. Hz Aişe onlar hakkında acele etmemesini, onlara iyi davranmasını söyledi ve belki de böylece istediklerini kabul edebileceklerini belirtti. Muaviye ayağa kalkıp gideceği sırada Hz Aişe onu Hucr ve arkadaşlarını öldürdüğü için kınadı. Muaviye ise bunun şimdi konuşulacak bir mesele olmadığını, kendisine nasıl yardımcı olabileceğini sordu. Hz Aişe ise bir ihtiyacının olmadığını söyledi.¹⁷⁵

İbnü'l Esir'de de nakledilen bu görüşmede yukarıdaki rivayetten farklı olarak Hz Aişe'nin, Muaviye'nin Hz Hüseyin ve arkadaşları için biat etmezlerse onları öldürürüm dediğini işittiği, Muaviye'nin kendisini ziyareti esnasında bu sözü ona hatırlattığı, Muaviye'nin ise böyle bir sözün asla doğru olmadığını belirttiği kaydedilmiştir.¹⁷⁶

İbn Kuteybe'nin olayla ilgili verdiği rivayetin devamına göre Muaviye, Hz Aişe ile yaptığı görüşmeden sonra kendisinin Medine'de bulunan evine gitti. Hz Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebî Bekir ve Abdullah b. Abbas'ı yanına çağırıp, onlarla ayrı ayrı görüştü. Muaviye gerek Hz Hüseyin ve gerekse diğer şahıslarla konuşurken yumuşak bir üslup kullandı. Muaviye Hz Hüseyin'e kendisinin öncü olduğu Kureyşli beş kişiden başka herkesin Yezid'e biat ettiğini, dolayısıyla biat etmemekle fitneye yol açacağını söyledi. Hz Hüseyin ise hiç kimseyi kışkırtmadığını kimseye öncülük etmediğini, söz konusu kişilerin biat etmesi durumunda kendisinin de biat edeceğini, aksi halde biat etmeyeceğini belirtti. Muaviye, Hz Hüseyin'in konuşmalarından memnun oldu. Aralarında geçen konuşmanın gizli tutulmasını istedi. Hz Hüseyin'den sonra benzer türden konuşmalar diğerleriyle de gerçekleşti.¹⁷⁷

Muaviye'nin bu şahıslarla ayrı ayrı görüşmesi ve konuşmaları gizlemesini istemesinden anlaşılan şu ki; Muaviye Yezid'in veliahtlığına karşı Medine'de oluşan muhalefetin organize bir grup olup olmadığını öğrenmek istemiş olmalı. Bu sebeple muhaliflerin nabzını yokladı. Neticede bunların her birinin birbirinden bağımsız bir şekilde kendi fikirleriyle muhalefet ettiklerini anladı.¹⁷⁸

vefatına kadar (h. 53) ara vermiştir. O halde Muaviye'nin bu seferki Hicaz yolculuğunun umre maksatlı olduğu ve aynı şekilde de Yezid'e biat almak için yapıldığı söylenebilir.

¹⁷⁵ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 158

¹⁷⁶ *Kâmil*, III, 509; Hz. Aişe'nin Hucr'un öldürülüşüyle ilgili söyledikleri Ya'kubî tarafından da zikredilmiştir. bkz. *Tarih*, II, 141

¹⁷⁷ *İmâme*, I, 158-159; Taberî de bu beş kişiyle yapılan konuşmaları zikretmiştir. bkz. *Tarih*, IV, 225-226

¹⁷⁸ Sarıçam, s. 302

Taberî ve başkalarının aksine sadece İbn Kuteybe'nin verdiği bilgiye göre Muaviye, Medine'ye varışının ikinci gününde Hz Hüseyin ve İbn Abbas'ı yanına çağırır. Onlara Hz Peygamberin sahip olduğu sıfatlar hakkında bir takım şeyler söyler, Hz Ebû Bekir ve Hz Ömer hakkında da övgü dolu ifadelerde bulunur. Sonra sözü Yezid'e getirir, onun sünnet, kıraat ve diğer ilimleri iyi bildiğini, pek çok güzel niteliklere sahip olduğunu söyler. Kendilerinin de bazı noktalarda ondan üstün olabileceklerini, ancak Hz Peygamber'in de seçkin ashabı ve yakınları varken Selâsil gazvesine başka birini gönderdiğini hatırlatır. Muaviye'den sonra İbn Abbas konuşmak isterse de Hz Hüseyin buna fırsat vermeyerek derhal söze girer; Yezid'in tanımadıkları bir şahıs olmadığını belirtip onun yaptığı bazı işleri dile getirerek eleştirir. Hz Peygamberin Amr b. el-Âs'ı Selâsil gazvesi için seçmesinin o an için olduğunu, yapılan itirazlardan sonra onu bir daha görevlendirmedini, bu sebeple de Amr b. el-Âs'ın durumunun kendisine delil olmayacağını söyler. Muaviye'nin bu tutumuyla insanları şüpheyi düşürmek istediğini ve onların bu hallerinden istifade etmek istediğini de ileri sürer. Hz Hüseyin'in konuşması Muaviye'yi şaşırtmış olmalı ki İbn Abbas'a hayretli gözlerle bakar, bu durumla ilgili olarak onun da bir şeyler söylemesini ister. İbn Abbas ise yaptığı konuşmada, bu işte Rasûlüllah'ın yakınlarından birinin hak sahibi olduğunu belirtir. Daha sonra Hz Hüseyin ve İbn Abbas, Muaviye'nin huzurundan ayrıldılar. Muaviye bunların gitmesinden sonra Abdurrahman b. Ebî Bekir, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyre haber gönderdi ve yanına gelmelerini söyledi. Bunlar gelip oturdular. Muaviye ilk önce İbn Ömer'e yöneldi ve "Ey Ebû Abdullah! Seninle, cemaatin biat'ı boynunda olmadan bir gece bile geçirmek istemediğini konuşmuştuk" diye hatırlattı ve ona Müslümanların birliğini bozmaktan kanlarını akıtmaktan sakınmasını söyledi. Daha sonra da Yezid'le ilgili olarak verdiği bu kararın kesin olduğunu, bu yoldan bir daha dönmeyeceğini insanların pek çoğunun da zaten ona biat ettiklerini belirtti ve sustu. İbn Ömer ise yaptığı konuşmada, kendisinden önceki halifelerin de çocuklarının olduğunu, ancak onlardan hiç birinin kendi çocuklarını halife ilan etmediklerini, kendisinin her hangi bir fitneye sebep olmayacağını ve halkın biat etmesi halinde biat etmekten kaçınmayacağını" söyledi.¹⁷⁹ İbn Ömer'le ilgili verilen bu haber Buhârî'deki şu rivayetle çelişmektedir. "Abdullah b. Ömer kız kardeşi ve Ümmehât-ı Mü'minin'den Hz Hafsa'nın yanına gitti ve Yezid'e biat hususunda ne yapması gerektiğini ona sordu. Hz Hafsa ise biat etmesini, aksi halde fitneye sebep

¹⁷⁹ İmâme. I. 159-162

olmasından korktuğunu söyledi. İbn Ömer kız kardeşinin huzurundan çıktıktan sonra Yezid'e biat etti.¹⁸⁰

Özellikle Hz Hüseyin'in sert muhalefeti sebebiyle bu girişiminden de olumlu bir sonuç alamayan Muaviye, toplantının hemen sonrasında mescide gitti ve bir hutbe irad etti. Yezid'i övgüyle methetti. İslâm dünyasında herkesin ona biat ettiğini, yalnızca Medinelilerin biatlerini sunmadıklarını söyledi. Ayrıca toplum için bu işe Yezid'den daha hayırlı bir kimsenin olduğunu bilseydim onu tayin ederdim dedi. Hz Hüseyin, Muaviye'nin bu sözlerine itiraz etti ve şöyle dedi: "Sen hem anne-babası hem de sahip olduğu özellikleri itibariyle Yezid'den daha hayırlı olan bir kimseyi terk ettin." Muaviye ise Hz Hüseyin'e kendi oğlunun ondan daha hayırlı olduğunu söyledi. Bu hususta hakemlerin kendisini tercih ettiklerini hatırlattı. Buna karşılık Hz Hüseyin ise, Yezid'in içki ve eğlenceye düşkün bir kimse olduğunu, bu sebeple de kendisinden daha faziletli olmasının yalan olduğunu söyledi. Muaviye ise Hz Hüseyin'in Yezid'in gıyabında konuşmaması gerektiğini kendisinin ümmetin menfaatini düşünerek Yezid'e biat almak istediğini belirtti.¹⁸¹ İbn Zübeyr de bu esnada söz alarak "Rasûlüllah'ın vefat ettiğini, ancak Allah (c.c)'ın kitabını bıraktığını, Müslümanların Ebû Bekir'i, Ebû Bekir'in ise Kureys'e nesep bakımından çok uzak kimse olan Ömer'i halife olarak tayin ettiğini, Ömer'in de bu işi Müslümanların hayırlılarından bir şûraya havale ettiğini ve bu şurada yer alanlardan birinin de Ömer'in oğlu Abdullah olduğunu hatırlattı. Muaviye'ye dilersen senin oğlundan daha hayırlı olan Abdullah b. Ömer'i yerine tayin et, dilersen Peygamberin yaptığı gibi yap ve bu işi (halife tayini)Müslümanlara bırak ta onlar dilediklerini seçsinler. Dilersen Ebû Bekir gibi yap ve hayırlı olan birini aday göster. İstersen Ömer gibi bir heyet tayin et, oğlunu da bu heyetten istisna kıl" dedi.¹⁸² Muaviye'nin İbn Zübeyr'e "sen çok kurnaz bir kimsesin. Bunları da sen kışkırtıyorsun." dediği ve İbn Zübeyr'in de "Yezid'e mi biat istiyorsun ? Ona biat edersek hanginize itaat edeceğiz, Yezid'e mi sana mı ? halifelikten usandıysan istifa et. Biz de Yezid'e biat edelim" diye karşılık verdiği belirtilmektedir.¹⁸³ el-Avâsım'ı şerheden Muhibbiddin el-Hatib ise "İbn Zübeyr'in Yezid'e biatin Muaviye'nin ölümünden sonrası için

¹⁸⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, İstanbul trz., Megâzi /64

¹⁸¹ İbn Kuteybe, *İmâme*. I, 162-163

¹⁸² İbn Kuteybe, *İmâme*. I, 163

¹⁸³ Hayyât. s. 214; İbnü'l-A'râbi. s. 201

olduğunu bilecek kadar akıllı olduğunu dolayısıyla bu haberin doğru olamayacağını söylemektedir.¹⁸⁴

Bu toplantının da arzulanan neticeyi vermediğini gören Muaviye, evine gitti. Görevlilere bu akşam Şamlıların da katılacağı bir toplantı yapacağını ve bu toplantı sırasında adı geçen kişilerden her hangi birisi kendisine itiraz edecek olursa, o anda kellelerini uçurmalarını söyledi. Akşam olduğunda Muaviye, biat etmeyen şahıslarla birlikte Şamlılar'ın yanına gitti Şamlılara bunların da Yezid'e biat ettiklerini söyledi. Buna karşılık onlar ölüm korkusuyla herhangi bir şey söylemediler. Buradaki Şamlılardan bazılarının Muaviye'ye yaklaşarak, biati kabul etmeyen beş kişi hakkında her hangi bir şüphesi varsa onların boynunu vurmaya hazır olduklarını beyan etmeleri üzerine, adı geçen beş kişinin itiraz etmediğini gören Muaviye adamlarına hitaben, söz konusu kişilerin biat edip teslim olduklarını, bundan böyle onların kötü bir şekilde anılmak istemediğini söyledi. Muaviye burada biati sağladıktan sonra Mekke'ye gitti. Buradan da Şam'a döndü.¹⁸⁵

İbn Kuteybe'den nakledilen rivayetten de anlaşıldığı kadarıyla Muaviye, biat etmeyen beş kişinin biatini Medine'de kaldığı iki gün içerisinde aldı. Daha sonra umre yapmak üzere Mekke'ye gitti. Mekke'den sonra ise bir daha Medine'ye uğrayıp, Şam'a gitti.¹⁸⁶

Muaviye'nin muhaliflerden biat etmeyen beş kişiyle görüşmesi ve sonrasında hac yapmak üzere çıktığı Hicaz yolculuğuyla ilgili olarak İbn Kuteybe'nin naklettiği bilgiler İbnü'l-Esir ve Halife b. Hayyat tarafından nakledilen rivayetle ilgili Taberî'nin yine meskut geçtiği, her hangi bir bilgi vermediği görülmektedir.¹⁸⁷

Halife b. Hayyat ve İbnü'l Esir'in anlattıklarına göre ise Muaviye'nin Hicaz yolculuğu şu şekildedir: "Medine'ye girişi esnasında Muaviye'yi karşılamaya gelen halkın arasında adı geçen beş kişi de yer alıyordu. Muaviye'yi ilk karşılayan Hz Hüseyin oldu. Onu karşılamaya gelen bu beş kişiyle Muaviye arasında Medine'ye giriş esnasında sert tartışmalar gerçekleşti, bunlar Muaviye'ye iltifat etmediler.¹⁸⁸ Adı geçen beş kişiden olumlu cevap alamayan ve onlardan güler yüz de göremeyen

¹⁸⁴ İbnü'l-A'râbi, s. 217, 3 dn.

¹⁸⁵ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 159-164

¹⁸⁶ *İmâme*, I, 164

¹⁸⁷ Taberî, IV, 226

¹⁸⁸ İbn Abdірabbih ise bunun tam tersini söylemektedir. Buna göre Muaviye'yi karşılamaya gelenlerle Muaviye arasında çok samimane konuşmalar geçmiştir. Muaviye bu şahıslara iltifatlarda bulunmuştur. *İkdü'l-Ferîd*, IV, 340

Muaviye, Medine de kaldığı müddetçe bir daha onlarla görüşmedi. Hatta onlar ısrarlı bir şekilde istedikleri halde buna izin vermedi. Bundan sonra bu kişiler, Medine'den ayrılıp Mekke'ye gittiler. Onların arkasından Muaviye de beraberindekilerle Mekke'ye gitti.¹⁸⁹

Muaviye, Mekke'ye gittiğinde Müslümanlar onu karşıladılar. Onu karşılayanlar arasında bir süre önce Medine'den Mekke'ye gelen beş kişi de bulunuyordu. Bunlar Muaviye ile Batn-ı Mürre¹⁹⁰ denilen mevkide karşılaştılar. Muaviye bu sefer onlara karşı oldukça müşfik, güler yüzlü ve lütufkârâne davrandı. Muaviye Mekke'de kaldığı müddetçe bu şahıslarla sürekli görüştü fakat, biat konusunda onlara hiçbir şey söylemedi.¹⁹¹ Nihayet Muaviye, hac menasikını yerine getirip eşyalarını hazırlattı. Ayrılık saati yaklaşınca Hz Hüseyin'in arkadaşları birbirleriyle şöyle konuştular: "Sakın bu adamın yapmış olduğu iltifatlara kanmayasınız. O, bu iltifatları sizi sevdiği için de değil de kendi arzu ettiği istikamette yönlendirmek ve arzusunu gerçekleştirmek için yapıyor." Ona nasıl bir cevap verecekleri konusunda görüş birliğine vardılar ve Abdullah b. Zübeyr'in onunla konuşmasını kararlaştırdılar.¹⁹²

Muaviye ayrılıp gideceği zaman onları topladı ve şöyle dedi: "Benim sizin hakkınızda nasıl davrandığımı, akrabalık hukukunu nasıl koruduğumu ve size olan iltifatlarımı gördünüz. Yezid sizin kardeşiniz ve amcanızın oğludur. Ona biat etmenizi istiyorum. Böylece o halife olduğunda sizler de onun yardımcıları olarak istediklerinizi azleder, istediklerinizi de göreve getirirsiniz. Haracı toplar arzu ettiğiniz gibi taksim edersiniz. Bu konularda Yezid size asla muhalefet etmeyecek ve size uyacaktır." Onlar, Muaviye'nin bu sözleri karşısında bir süre sessiz kaldılar, Muaviye'nin neden "bana cevap vermiyorsunuz?" şeklindeki ısrarlı sorusu karşısında Abdullah b. Zübeyr konuşmaya başladı: "Evet, biz seni üç husustan birini seçmekle

¹⁸⁹ Bu şahısların Mekke'ye gitmelerinden sonra bir süre daha Medine de kalan Muaviye'nin, Medine mescidinde bir hutbe okuduğu, bu hutbede sürekli Yezid'i övdüğü ve şöyle söylediği bildirilmiştir: "Onun zekası, fazileti ve mevkiinin üstünlüğü göz önüne alındığında hilafet için ondan daha çok hak sahibi bir kimsenin bulunduğu ileri sürülebilir mi? Şu Mekke'ye gidenler var ya, onların köklerinin kesilmesinden ve başlarına bir sürü musibetler gelmesinden endişe ediyorum. Ben uyarılmaları gerekmediği zaman bile onları ikaz ettim. Halife, s. 213; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 510

¹⁹⁰ Halife, s. 213; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 509

¹⁹¹ İbn Abdірabbih, IV, 340; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 509; Halife, halka da Yezid'e biatle ilgili bir şey söylemediğini, ancak Muaviye'nin Kabe de bulunduğu sırada halkın onun Yezid'e biatı arzuladığı düşüncesiyle kendiliğinden gidip biat ettiklerini söylüyor. *Tarih*, I, 214

¹⁹² Halife, I, 216; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 510

serbest bırakacağız; Rasûlullah'ın, Ebû Bekir'in veya Ömer'in yaptıklarını yapmanı; Rasûlullah vefat ettiğinde hiç kimseyi hilafete tayin etmedi ve kimseyi de belirlemedi Müslümanlar Ebû Bekir'i seçtiler ve ondan razı oldular.” Muaviye söze karışarak: “Aramızda Ebû Bekir gibi bir kimse yok ki onu seçeyim. Bu konuda Müslümanların ayrılığa düşmesinden korkuyorum” deyince İbn Zübeyr “Evet doğru söyledin; o halde Ebû Bekir'in yaptığı gibi Kureyş içinden ancak Ümeyye oğullarından olmayan birisini halife adayı göster veya Ömer'in yaptığı gibi bu işi altı kişilik bir şûraya bırak” teklifinde bulundu. Muaviye ona ve diğerlerine söyleyecek başka sözlerinin olup olmadığını sordu, onlar da: “Abdullah b. Zübeyr'in söylediklerine biz de katılıyoruz” diye karşılık verdiler. Muaviye onlara dönüp: “Ben size yaklaşmayı istedim. Tebliğini yapan artık mazur sayılır. Bundan önce sizin de aralarında bulunduğunuz Müslümanlara hitap ettiğimde birisi kalkar, herkesin gözü önünde beni yalanlardı, bense susmayı tercih ederdim. Ancak ben şimdi bir hutbe irad edeceğim. Yemin ederim ki şayet sizden birisi benim konuşmam esnasında kalkar da benim söylediklerime itiraz eder veya beni yalanlarsa boynu vurulacaktır. Artık herkes kendi canını kurtarmaya baksın.” diyerek tehdit eder. Daha sonra adamlarını çağırarak, kendisi bu kişilerin de Yezid'e biat ettiklerini açıkladığı zaman bunlardan birisi itiraz edecek olursa boyunlarını vurmalarını emreder. Muaviye ve sözü edilen beş kişi, oradan ayrılarak mescide giderler. Muaviye minbere çıkar. Allah (c.c)'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle söyler: “Bunlar Müslümanların en hayırlılarıdır. Bunlara danışmadan, görüşler alınmadan hiçbir iş yapılmaz. Onlar Yezid'e biat etmeye razı oldular ve ona biat ettiler. Haydi siz de Allah (c.c)'ın adıyla Yezid'e biat ediniz!” Bunun üzerine Mescitte bulunan cemaat Yezid'e biat etmeye başlar. Onlar biatlerini yaparlarken Abdullah b. Zübeyr, Hz Hüseyin ve diğer arkadaşlarının yapmış oldukları biata dayanarak ve güvenerek yapıyorlardı. Biatın sona ermesinden sonra Muaviye Mekke'ye doğru harekete geçer. Hz Hüseyin ve arkadaşlarına, bu işe karşı oldukları halde niçin biat ettikleri sorulduğunda ise öldürülmekten korktukları için biat ettiklerini söyledikleri rivayet edilmektedir.¹⁹³

Muaviye'nin hicaz seferi ve muhaliflerden Yezid adına biat almasıyla ilgili verilen bilgilerin birbiriyle çelişmesi bu rivayetlerin güvenilirliğini azaltmaktadır.

¹⁹³ Halife, I, 214-215; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 511; Benzer bilgiler için bkz., İbn Abdirabbih, IV, 340-341; Uscylî, bu olayın ayrı ayrı olmak üzere hem Mekke'de hem de Medine'de iki defa gerçekleştiğini belirtiyor. Kerbelâ, s. 65; İbn A'sem, bunların ya öldürülmekten, ya da fitneye sebep olma endişesiyle sustuklarını belirtir. Fütûh, III, 348; Muaviye'nin minbere çıkmasından bir süre sonra Mervan'ın ayağa kalktığı ve “işte sizin büyükleriniz. Bunlar Yezid'e biat etti, siz de biat edin.” dediği söylenmiştir. Umeriyyu, s. 238

Birinci rivayet İbn Kuteybe'de yer almaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi İbn Kuteybe'ye göre Muaviye, önce Medine'ye uğrayıp, muhaliflerden biat aldıktan sonra Mekke'ye giderek haccını yaptı ve Şama döndü.¹⁹⁴

Konuyla ilgili ikinci rivayet ise Halife b. Hayyat ve İbnü'l-Esir tarafından nakledilmektedir. Bunların anlattığına göre Muaviye, önce Medine'ye gitti, biat yanaşmayan beş kişinin Mekke'ye kaçması üzerine onların peşinden Mekke'ye geldi ve biatlerini aldı.¹⁹⁵

Yapılan araştırmalar sonucunda yukarıdaki rivayetlerden ikincisinin sıhhati üzerinde şüphelerin olduğu görülmektedir. Araştırmacıların zihninde yer tutan şüpheler bir tarafa rivayeti kitabında bizzat nakleden İbnü'l-Esir'in, kendisinin de anlattıklarına tam anlamıyla itimadının olmadığı sezilmektedir.

İbnü'l-Esir, Muaviye'nin adı geçen beş kişiden zorla biat aldığını belirttiikten sonra bununla çelişen bir takım bilgiler vermektedir. İbnü'l-Esir, toplantı esnasında olumsuz tavır sergilediğini söylediği Abdullah b. Ömer'le ilgili şu rivayeti nakletmektedir: "Bir rivayete göre Abdullah b. Ömer, Muaviye'ye: "Ümmetin tamamının razı olacağı bir kimse olmadıkça Yezid'e biat etmeyeceğim, Ümmet, Habeşli siyah bir köleye dahi biat etse ben de onlarla birlikte bu biate katılacağım." dedi, sonra da evine kapanarak bir daha kimseyle görüşmedi."¹⁹⁶

Yine İbnü'l-Esir'in "Abdurrahman b. Ebî Bekir'in 53 /672 yılında vefat ettiğini söyleyen tarihçilerin bu kayıtlarına göre onun Muaviye'ye yukarıda zikredilen sözleri söylemesi mümkün değildir, çünkü o, 53 /672 yılında vefat etmişse bu olaylara yetişmesi mümkün olmazdı..." tarzındaki ifadesine bakılarak söz konusu rivayet hakkında bir takım şüphelerin olduğu söylenebilir.

Rivayetle ilgili şüphelerini dile getiren Welhausen ise şunları söylemektedir: "...Etraf tam sükûnet halinde bulunurken bin süvarinin başına geçerek dört Kureyşli'yi Hicaz'da önce ürkütmek, sonra pohpohlamak, dostlukla elde etmeye çalışmak, nihayet tam manasıyla zorlamak ve bütün bunlardan sonra hiçbir şey elde edememek, ihtiyar hükümdarın işine pek benzememektedir. Onun silahla Mekke'ye girmesi ve Medine yerine burada ananevi biat merasimini icra ettirmesi tamimiyle gayrı muhtemeldir. Hikayeyi süsleyen dramatik nutuklar ve sahneler onu daha inanılır bir hale sokmamaktadır. Bunların tamamı, sadece Yezid'in tasvirine

¹⁹⁴ İmâme. I, 157-167.

¹⁹⁵ Halife, 214; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 507-511

¹⁹⁶ Kâmil, III, 511.

gireceğimiz “hâkimiyetinin ilk devresi hadiseleri” üzerine düşürülen bir gölgeden ibaret gibi görünmektedir.¹⁹⁷

Akıl ise, “söz konusu rivayette yer alan “zorla biat aldı” şeklinde bir bilginin ne Taberî gibi İbnü'l-Esir'e nazaran mütekaddiminden sayılan bir tarihçi ne de Emevî ailesine düşmanlığıyla bilinen ve müteahhirinden olan Mesûdî, tarafından nakledilmediğini ileri sürerek bu rivayetin doğru olmadığını söyler.”¹⁹⁸

Akıl aynı şekilde İbnü'l-Esir'in “... Muaviye 1000 kişilik bir birlikle Mekke'ye gitti ve biat etmeyen zevatın biatını zorla aldı...” şeklindeki rivayetin aşağıdaki gerekçelerle asla mümkün ve doğru olamayacağını da söylemektedir:

1. Böylesi bir tavır, huyunu, mizacını, hilmini, zorbalığı sevmeyen tutumunu ve tedbirliliğini bildiğimiz Muaviye'den beklenemez.

2. Söz konusu rivayetler yalnızca Muaviye'nin 1000 kişiyle muhaliflerden zorla biat aldığını söylemekle yetinirler. Daha sonra bu şahısların Yezid'in hilafete geçişine kadar nasıl bir tutum içerisinde olduklarına dair bilgi vermezler. Yani rivayetler sonuçsuz kalır. İşte biz bu gerekçelerle İbnü'l-Esir'in naklettiği bu rivayeti şüpheyile karşılıyoruz. Böylesi bir rivayetin, olsa olsa Yezid'in hilafete geçişinin ilk yılında gerçekleştiği düşünülebilir.¹⁹⁹

Rayyis ise İbnü'l-Esir'in bu rivayetini bir söylentiden ibaret olarak nitelendiriyor. Rayyis bu konuyla ilgili şunları söylemektedir: “İbnü'l-Esir'den üç yüz yıl kadar önce yaşayan ve tarihi daha sıhhatli olarak bilinen Taberî'de izine bile rastlanmayan bu söylentinin, yalan ve uydurma olduğunu ispatlamak için, bilmem söylentinin kendisinden daha başka bir delile gerek var mı? Acaba adı geçen kimseler hiç işleri güçleri yokmuş gibi tutup da yollarda halifeyi mi bekliyorlar?... Üstün aklı ve yumuşaklığıyla tanınan Muaviye'nin, ashabın ileri gelenlerinin çocukları olan ve her biri de toplumda saygın bir yer tutmuş bulunan bu kişilere çirkin sözler söylemesi, sövüp sayması nasıl düşünülebilir? Sonra, şu, konuşmaları için elleri kılıçlı ikişer kişinin başlarına dikilmesi... Nasıl açıklanabilir böyle bir saçmalık?...Hele hele, yüce bir sahâbî, vahiy yazıcılarından biri ve mü'minlerin emiri olan Muaviye gibi birinin tüm halkın karşısında çıkıp yalan sözler söylemesi... Olacak şey mi?... Ya, diğerlerinin, bu yüce ve onurlu kişilerin ölüm korkusu ile konuşmaktan el çekmeleri, seslerini çıkarmamaları... Mümkün mü?... Bu nasıl düşünülebilir?...

¹⁹⁷ Arap Devleti, s. 68-69.

¹⁹⁸ Hilafe, s. 96.

¹⁹⁹ Akıl, s. 98.

Uydurma olduğu apaçık ortada olan bu söylentinin Yezid'e biatın kılıç zoruyla yapıldığını göstermek isteyen-ve olabilir ki Şii olan-kimselerce uydurulduğu besbelli....Üzerinde kuşku gölgeleri dolaşmakta ve hatta akıl, bunun apaçık bir yalan olduğunu söylemektedir...”²⁰⁰

Ukaylî ise Ya'kubî ²⁰¹ ve İbnü'l-Â'râbî'nin ifadesinde yer alan ²⁰² “Muaviye onlara iyilikle muamele etti ve onları biate zorlamadı.” şeklindeki bilgiden hareketle İbnü'l-Esir'in rivayetinde belirtildiği gibi “Muaviye onların başına kılıçlı adamlarını dikerek zorla biat aldı” şeklinde bir durumun söz konusu olmadığını söylemektedir.²⁰³

Diğer taraftan kaynaklarda, bu şahısların zorlama olmuşsa bile-biat edip etmedikleri hususunda da net bir bilgi bulunmamaktadır. Taberî, Muaviye'nin Medine'ye gittiğini ve orada bulunan muhaliflerin öncüleri olan beş kişiyle yaptığı konuşmaları zikreder, ancak bu kişilerin biat ettiklerine dair bir bilgi vermez.²⁰⁴

Buna karşılık bu şahısların Muaviye'nin zorlaması karşısında sessiz kaldıklarını kabul veya red konusunda bir söz söylemediklerini, kendilerine “biat etmeyeceğiz diyordunuz. Şimdi ne oldu da biat ettiniz?” diyen taraftarlarına ise; “hayır biz biat etmedik. Ancak itiraz etmemiz halinde öldürülmekten korktuk” dediklerini söyleyenler de vardır.²⁰⁵

Taha Hüseyin ise İbnü'l-Esir'in anlattığı “Muaviye'nin bazı biat etmeyenlerin başına muhafız diktiği, onların biatlarını zorla aldığı” şeklindeki rivayetini kuşkuyla karşılıyor. Ona göre “Muhafızların başına silahlı adamların konulması rivayeti ister doğru, isterse uydurma olsun pek önemli değildir. Gerçek şu ki Muaviye, zor kullanarak biatlarını alamadığı bu zevâtı, zor kullanarak –en azından– susturmak istedi. Bundan sonra ise Muaviye, ümmet ile bu hususu istişareden kaçındı, sadece kendi yandaşlarıyla görüştü.”²⁰⁶

²⁰⁰ Siyasi Düşünce, 179.

²⁰¹ Tarih, II, 138.

²⁰² Avâsım, s. 160-165

²⁰³ Veliaht, s. 405.

²⁰⁴ Taberî, IV, 225-226

²⁰⁵ Halife, s. 214; İbn Abdırabbih, IV, 34; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 411. Selûmî, s. 139-140; İbn A'sem, Hz. Hüseyin'in “Biz Yezid'e biat etmeyiz diyordunuz, şimdi ise biat ettiniz.” diye çıkışanlara şöyle söylediğini naklediyor: “Hayır, biz Yezid'e biat etmedik, Muaviye, sizi aldattığı gibi bizi de aldattı. Üstelik biz onun konuşmalarına itiraz edersek büyük bir fitne ortaya çıkar diye korktuk.” Fütûh, II, 348.

²⁰⁶ Fitne, s. 1013.

İşş'ın konuyla ilgili değerlendirmeleri ise dikkat çekici niteliktedir. "Bazı tarihçiler Muaviye'nin, biate yanaşmayan bu kişilerin biatını almak için 1000 kişiyle önce Medine'ye sonra Mekke'ye gittiğini, biate razı olmayanların bu tutumlarını sürdürmeleri üzerine başlarına kılıçlı adamlar koyduğunu, onları biate zorladığını söylemektedirler. Diğer taraftan bazı tarihçiler ise böylesi bir hareket tarzının Muaviye'nin tabiatına, idare anlayışına ters düştüğünü söyleyerek yukarıdakilerin görüşlerini, rivayetlerini kabul etmemektedirler. Şayet ilk görüşü reddedersek -ki bu yanlış bir kanaat olur- şöyle demiş oluruz "Muaviye, oğlu Yezid'e biat hususunda Kureyş'in büyüklerini kendi hallerine bıraktı." Aynı şekilde birinci görüşün / rivayetin doğru kabul edilmesi de Muaviye'nin tabiatı göz önüne alındığında mümkün görünmemektedir. O halde önümüzde tek seçenek kalıyor; Muaviye, Hicaz'a giderek kararlı bir şekilde oğluna biat talebinde bulundu, muhalefet eden grubun itirazlarını açıklamalarına da fırsat vermedi.²⁰⁷

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında İslâm toplumunu çok iyi tanıyan, ayrıca Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının toplumdaki prestijini çok yakından bilen siyaset dahisi halifenin, oğlu Yezid'e biat alırken bu kişileri göz ardı ettiğini söylemek ve onlar üzerinde hiçbir icraatta bulunmadığını iddia etmek yerinde olmayacaktır. Buna göre Muaviye, oğlu Yezid'e biat alırken bu kişilerden de biat almaya çalıştı ve baskı derecesinin ne olduğu tam tespit edilmese bile birtakım siyasî taktikler denedi. Ancak biat almış dahi olsa, alınan bu biatin onlar için bağlayıcı olmadığını da çok iyi bilmektedir. Oğlu Yezid'e vasiyetindeki sözleri, onun bu endişesini açıkça ortaya koymaktadır.²⁰⁸ Muaviye, vasiyetinde bu kimselerle ilgili şunları söyledi: "...Halifelik konusunda seninle Kureyş'ten üç kimseden başka herhangi birinin ihtilafa düşeceğini zannetmiyorum. Bu üç kişi Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr'dir. Abdullah b. Ömer, ibadetle yanıp tutuşan bir kimsedir. Herkes sana biat edince o da biat eder. Hüseyin b. Ali, heyecanlı bir adamdır. Iraklılar ona destek olur, o da sana karşı baş kaldırır ve sen ona galip gelirsen, kendisini affet, çünkü onun bize akrabalığı, büyük şerefi ve Hz. Muhammed'e yakınlığı vardır. Sana aslan gibi saldırıp, tilki gibi tuzak kuracak olan tek kişi Abdullah b. Zübeyr'dir. Eğer bu adam sana karşı bir oyuna kalkarsa, onu lime lime kes ve gücün yettiğince kendi adamlarının kanını akıttırma."²⁰⁹

²⁰⁷ Ümeviyye, s. 164.

²⁰⁸ Yılmaz, s. 43-44.

²⁰⁹ Ebû Mühnef, *Maktel*, s. 7-8; Câhız, *Beyan*, I. 495; Dineverî, s. 226; Taberî, IV, 238-239; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 6; Takkuş, s. 43; Selûmî, s. 142-146

Anlaşılan o ki, yabancı siyasi kültürleri Kuzey Arapları kadar tanımayan ve kendi siyasi kültürlerinde iktidarın babadan oğula intikali gibi meselesi bulunmayan Hicazlıların, iktidarın el değiştirmesiyle ilgili Muaviye'nin bu yepyeni planını –zorla veya iradeleriyle biat etseler de- kolaylıkla kabul etmediler.²¹⁰

Belirtilmesi gereken bir husus ta biate yanaşmayan veya biatlerini izhar etmeyen bu beş kişiye rağmen Muaviye, Hicaz yolculuğu esnasında en azından halkın biatini almayı başardığıdır. Nitekim Yezid'in hilafetinin ilk zamanlarında buradan bir itiraz veya isyanın çıkmamış olması da bölge halkının genel anlamda bu biatlerine sadakat gösterdikleri şeklinde yorumlanabilir.

F-YEZİD'İN VELİAHTIĞINA KARŞI ÇIKANLAR

1-Hz. Hüseyin ve Arkadaşları

Muaviye tarafından müslümanların birliğini korumak amacıyla gerçekleştirildiği söylenen veliahtlık meselesi, ne yazık ki, bizatihi müslümanların veliahdlık taraftarları ve muhalifleri olmak üzere ikiye bölünmesine yol açtı. Veliahtlık taraftarları olanlar, Suriye'lilerdir. Çünkü Suriyeliler, ta Gassâniler'den beri verâset sistemine alışkın oldukları gibi, müslümanlar için yeni olan bu sistem iktidarın odak noktasında Suriyelilerin bulunmasını ve İslâm dünyasının hakimi olmasını da garanti altına alıyordu. Veliahdlığa muhalif olanlar ise, Hicaz'da başta halifelige Yezid'den daha lââyık olduklarına inanan Kureyş'liler ile Ali'yi tercih eden Ensâr; Irak'ta ise Benî Umeyye'ye karşı olan Şia ve Havâric idi. Bu muhalifler, muhalefetlerini gizlemiyor, birçoğu tâ ilk andan itibaren bunu açıkça ifade ediyordu. Hicaz'da muhaliflerin önde gelenleri Hz. Hüseyin, İbn Zübeyr ve İbn Ömer'di. Suriye'deki daha doğrusu Ümeyye ailesi içindeki muhaliflerin başlıcaları ise Abdullah b. Âmir, Mervan b. el-Hakem, Sa'id b. Âs ve Sâid b. Osman idi.²¹¹

Muaviye devrini Emevî-Haşimî mücadelesi açısından kısmî bir yumuşama dönemi olarak değerlendirmek mümkün ise de bu dönemde Haşimî-Emevî ilişkilerinde Mekke'nin fethinden hemen sonraki gibi bir yumuşamanın olduğunu söylemek mümkün değildir. Her şeyden evvel Haşim oğulları Muaviye döneminde siyasi bakımdan sindirilmiş bulunuyorlardı. İdarede söz sahibi değillerdi. Onlar Muaviye tarafından ordu komutanlığı, valilik, âmillik ve hac emirliği gibi askeri ve siyasi görevlerde istihdam edilmediler, sade bir vatandaş olarak köşeye çekildiler ve idare için zararsız bir hale geldiler. Şayet fiilî bir isyana teşebbüs ederlerse bunun

²¹⁰ Akyüz, s. 171.

²¹¹ Akyüz, s. 185; Hodgson, Yezid'in halifelliğini tanımayı reddedenleri "Medine'nin eski müslüman aileleri" olarak tanımlıyor. İslâm'ın Serüveni. I. 164.

Muaviye tarafından acımasız bir şekilde cezalandıracağını biliyorlardı. Ayrıca Haşim oğulları böyle bir gücü kendilerinde göremiyorlardı. Hz. Ali gibi askeri yönü, cesareti ve de itibarı yüksek bir Hâşimî'nin Muaviye'ye karşı kesin bir başarı elde edememesi; hiçbir suretle Şam'a hakim olamaması, üstelik Muaviye'nin adamları tarafından Hz. Ali'nin hakimiyeti altındaki bölgelere acımasız saldırılarda bulunulması, böylece Haşim oğullarının Muaviye karşısında yılgın vaziyete düşmesine yol açtı. Bütün bunlara ilaveten Hicaz ve Irak halkı, Peygamber ailesi olmaları hasebiyle Benî Hâşim'e saygı ve itibar gösteriyorlardı; Ancak Muaviye'nin ordusuyla sonuna kadar savaşıacak derecede birlik oluşturup Benî Hâşim'in peşinden gidecek bir yapıya sahip değillerdi.²¹²

Hz. Hüseyin ve taraftarları, Muaviye'nin iktidarı sırasında olanlara ses çıkarmayıp kendi köşelerinde taat ve ibadetle vakit geçirdilerse de bu durum Muaviye'nin Yezid adına biat almaya başlamasından sonra değişmeye başladı.²¹³

Dineverî tarafından zikredilen rivayetlerden de anlaşıldığı kadarıyla Hz. Hasan'ın hilafeti devretmesine sıcak bakmadığı halde Hz. Hüseyin, Muaviye'ye yaptığı biatine sadakat gösterdi. Hz. Hasan'ın vefatından sonra halifelik için yapılan teklifleri biatine bağlı kalmak istediği gerekçesiyle geri çevirdi.²¹⁴

Hz. Hüseyin'in Yezid'e biat etmemesi hususunda bir takım gerekçelerinin olduğu söylenebilir.

Useylî'nin kanaatine göre "Hz. Hüseyin'in Yezid'e biati mümkün değildi. Çünkü böylesi bir biat Hz. Hüseyin'in babasının hatırasını inkar, müslümanların haklarını hiçe sayma, dahası Hz. Hüseyin'in bizzat kendini inkar anlamına gelirdi. Hz. Hüseyin, biat ederek Yezid'in halifeliğini kabul etmeseydi bu onun faziletle rezileti, adaletle zulmü, hak ile batılı, nur ile zulmü eşit tutması anlamına gelirdi."²¹⁵

Hz. Hüseyin kendisinin halifelige daha layık olduğunu düşünüyordu. Yezid'in halifelik hakkı verasetten doğmuşsa, yani babasının kendisini veliaht tayin etmesi sebebiyle halifelige gelecekse, Hz. Hüseyin'in babası da daha önceki dönemde halife idi. Dolayısıyla o, Yezid'den daha önce bu göreve geçmeliydi. Yok şayet, halifelik en uygun kişiye verilecekse, bu vazifeye Yezid'den daha layık olan pek çok adayın olduğu aşıkardı.²¹⁶

²¹² Sarıçam, s. 289.

²¹³ Fırlalı, İmamiye Şiası, s. 93.

²¹⁴ Ahbâr, s. 220-221, 224-225; Ayrıca bkz. Akıl, s. 101.

²¹⁵ Kerbelâ, s. 141, 1 dn.

²¹⁶ Rahman, s. 101; Şehristanî, s. 19.

Ayrıca Hz. Hüseyin, ağabeyi Hz. Hasan'ın ölümünden sonra kendisini Hâşim oğullarının lideri olarak görüyordu. Dolayısıyla hilâfete geçme beklentisi içerisindeydi.²¹⁷ Böylece bir beklenti içerisinde olan şahsın, bundan vazgeçme anlamına gelecek biate rıza göstermesi düşünülemez.

Hz. Hüseyin, Muaviye'nin Yezid'e biat talebinin hilâfetin saltanata dönüşmesi anlamına geldiğini biliyordu. Bu yöntemle İslâm'ın benimsediği şuranın kaldırılacağını, yerini kılıç ve rüşvetin alacağını düşünüyordu.²¹⁸

Hz. Hüseyin, Yezid'in veliahtlığına yukarıdaki gerekçelerle sıcak bakmamasına rağmen Muaviye'nin vefatına kadar sessiz kalmayı tercih ederek, ona yaptığı biate bağlı kaldı ve bir isyana kalkışmadı. Hz. Hüseyin'in bu dönemde neden isyana kalkışmadığıyla ilgili olarak bir takım sebepler zikredilmektedir.

1-Toplumsal sosyal ve psikolojik yapısı böyle bir isyana hazır değildi. Toplum iç harplerle bitip tükendi. Cemel, Sıffin, Nehravan vs. Bu savaşlar düşmandan ziyade birbirlerine yönelikti. Savaşlarda ezilen ve mağlup olan, mağlubiyet neticesinde de zor günler yaşayan hep Hz. Ali sempaticileriydi. Bu sebeple de söz konusu grup, yeni bir isyana çağırılmaları durumunda eskisi gibi azim ve coşkuyla icabet edemezdi. Nitekim Hz. Hasan, Muaviye'ye karşı tertip ettiği ordudaki bu halet-i ruhiyyeyi sezince savaştan vazgeçip barış imzaladı. Hz. Hasan toplumsal isyana ve savaşmaya isteksiz olduğunu gördüğü için barışa razı oldu.

Hz. Hüseyin, Iraklıların sosyal ve psikolojik yönünü idrakte ağabeyi Hasan'dan geri değildi. Bu sebeple de Iraklıları isyana hazır hale getirmeyi bekledi. Iraklılarla mektuplaştı, onlardan her an hazırlıklı olmalarını istedi ama isyana kalkışmamalarını da ikaz etti. Emevî iktidarına karşı ileride girişilecek isyanın, tâ sulhtan itibaren başladığı bu hazırlıkların gizli bir şekilde yürütüldüğü ve Hz. Hasan'ın vefatından sonra hız kazandığı söylenebilir.²¹⁹

2-Muaviye'nin Şahsiyeti: Muaviye çok akıllı bir kişiydi. Şayet Hz. Hüseyin ve taraftarları, onun döneminde isyan etmiş olsalardı, Muaviye bu isyanı-kamu vicdanında derin izler bırakacağı için- kanlı bir şekilde bastıramayacaktı. Muaviye, Hüseyin'i isyanı başlatmasından önce zehirleterek etkisiz hale getirebilirdi. Nitekim Muaviye'nin, iktidarı için tehlike olabilecek kimseler için hep bu yöntemi kullandığını söyleyenler vardır. Hz. Hüseyin, Muaviye döneminde isyana kalkışırsa

²¹⁷ Riyad İsa. s. 68.

²¹⁸ Müderrisi. s. 40. Mutahhari. s. 9-10.

²¹⁹ Şemsüddin. s. 138-151.

bu şekilde ortadan kaldırılabilirdi ve onun kıyamı fikirden pratiğe dönüşmeden söndürülmüş olurdu.²²⁰

3-Ahd ve Misak: Hz. Hüseyin, ağabeyi Hasan'ın yaptığı antlaşmaya binaen Muaviye'ye biat etti. O, hayatta olduğu müddetçe bu biatine sadık kalmalıydı.²²¹

4-Muaviye'nin şahsından kaynaklanan (yaşantı itibarıyla) İslâm'a aykırı kusurlarının olmamasının da Hz. Hüseyin'in ona isyan etmesine mani olduğu söylenebilir. Her ne kadar Muaviye, eleştirilere sebep olacak bir takım icraatlar yapmışsa da yaşantı itibarıyla İslâm'a uygun bir hayat tarzı sergiliyordu. Bu durumda Hz. Hüseyin'in isyanının dini sebeplerden ziyade siyasi mülâhazalarla gerçekleştiği düşünülebilirdi. Bu da ona olan desteğin azalmasına yol açabilirdi.

Diğer taraftan Yezid'e biate isteksiz davranan ve bu noktada Hz. Hüseyin ile birlikte hareket ediyormuş hissi veren başka sahâbiler de vardı.²²²

Bunların, Muaviye'nin biat talebine karşı gösterdikleri tavrın aynı mahiyette olduğu söylenemez. Sahip oldukları karakterlere göre birbirlerine nazaran olay karşısında düşündüklerini farklı şekilde ortaya koydular. Bunlardan Abdullah b. Ömer'in daha yumuşak bir muhalefet yöntemi sergilediği söylenebilir. "Hz. Osman (r.a)'ın vefatından sonra (35/656), Hz. Ali, İbn Ömer'in kendisine biat etmesini istedi fakat İbn Ömer bu talebi katiyetle reddetmiş ve ancak bütün müslümanlar biat ettiği takdirde, kendisinin de bu biate katılacağını söylemiştir. Muaviye de, oğlu Yezid için aynı talepte bulunduğu zaman benzer cevapla karşılaştı ve mamafih Yezid halife olunca, İbn Ömer biat etmekte hiç müşkilât göstermedi."²²³

Abdullah b. Ömer, fitneye yol açmamak düşüncesiyle, tutumlarını beğenmese bile, devlet idaresine hâkim olan kişilerin arkasında namaz kılmaya devam edeceğini

²²⁰ Semsüddin, s. 153-157.

²²¹ Semsüddin, s. 159; Akıl, s. 101.

²²² Daha önce de belirtildiği gibi Muaviye, Yezid'e biat almak için gittiği Medine'de muhaliflerin öncüsü konumundaki beş kişiye ayrı ayrı görüşmüş, aralarında geçen konuşmaların gizlenmesini onlardan istemişti. Böylece Muaviye, Yezid'in veliahtlığına karşı Medine'de oluşan muhalefetin organize bir grup olup-olmadığını öğrenmeyi amaçlıyordu. Bu sebeple muhaliflerinin birbirinden bağımsız bir şekilde kendi fikirleriyle muhalefet ettikleri kanaatine varmıştır. Sarıçam, s. 302. Bunlar Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Abdurrahman b. Ebû Bekir'dir. bkz. İbn Kuteybe, *İmâmc*, I, 149-151; Ya'kubi, II, 138; Taberî, IV, 250; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 506-507

²²³ K. V. Zettersteen, "Abdullah b. Ömer", *İA*, I, 39, Mâcid. "Zaten babasının onu istisna kılması sebebiyle hilafete bir iştiağı yoktu" diyor. *Tarih*, II, 65.

ifade ederdi. Bununla beraber, onların dini konulardaki ihmallerine göz yummaz, hatalarını yüzlerine karşı söylemekten çekinmezdi.²²⁴

İbn Sa'd tarafından nakledilen bir habere göre Muaviye, Abdullah b. Ömer'e 100 bin dirhem gönderdi. İbn Ömer, bu paranın kendisine gelmesinden önce Yezid'e biat etmeyi düşünüyordu. Bu paranın gelmesinden sonra kendi kendine "zannediyorum ki Muaviye, oğlu Yezid'e biat etmem için bu parayı gönderdi. Benim bu parayı kabul etmem, dinimi ucuza satmam anlamına gelecektir." dedi.²²⁵

Abdullah b. Ömer, fitneye sebep olma korkusuyla kerhen de olsa Yezid'e biat etti, biatine Yezid'in hilafete geçmesinden sonra da sadakat gösterdi. "Onun halifeliliği hayırlı olursa ne âla! Sıkıntılı olursa o zaman da sabrederiz."²²⁶ diyerek biatla ilgili tavrının nasıl devam edeceğini de belirtti.

Yezid'e biate yanaşmayanlardan biri de Abdullah b. Zübeyr idi.²²⁷ Daha önce de belirtildiği gibi Muaviye'nin Hicaz seferi esnasında beş kişilik muhalefet grubunun temsilcisi sıfatıyla İbn Zübeyr'in sert konuşmalarda bulunduğu görülmektedir.²²⁸ Hatta Muaviye onun diğerlerine göre daha şiddetli muhalefetinden hareketle ona "Sen kurnaz bir tilkisin, bunları da kışkırtan sensin" dediği ifade edilmektedir.²²⁹

Muaviye'nin saltanatı zamanında Yezid'in veliahtlığına biate yanaşmayan Abdullah b. Zübeyr, konuyla ilgili düşüncelerini net bir şekilde ortaya koydu ve yaptığı konuşmalarda Muaviye'nin bu teşebbüsünün doğru olmadığını söyledi.²³⁰

Öyle anlaşıyor ki "Abdullah b. Zübeyr'i harekete geçiren âmil, gücünü köklü bir davadan değil, kendisini de hilafete hak sahibi görme gibi tamamen şahsî bir görüşten almaktadır. Zira hicri 49-50/669-670 deki Bizans seferine Yezid'in kumandası altında iştirak etmekte bir beis görmedi."²³¹

²²⁴ M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Ömer b. Hattab", *DİA*, İstanbul 1988, I, 127.

²²⁵ *Tabakât*, IV, 182; İbn Kunfuz, s. 72-73.

²²⁶ İbn Sa'd, IV, 182.

²²⁷ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 149-151; Ya'kubî, II, 138; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 506-507.

²²⁸ Halîfe, s. 214; İbn Abdirabbih, IV, 340-341; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 510

²²⁹ Halîfe, 214; İbnü'l-A'râbi, s. 201

²³⁰ M. Seligsahn, "Abdullah b. Zübeyr", *İA*, I, 45.

²³¹ Hatipoğlu, *Hadis Münasebetleri*, s. 48.

Yezid'e biat etmeyen grubun içerisinde yer alanlardan birisi de Abdurrahman b. Ebî Bekir'dir.²³² Hatta İbnü'l-Esir, biate karşı en yumuşak tepkiyi Abdullah b. Ömer'in, en sert tepkiyi ise Abdurrahman b. Ebî Bekir'in göstermiş olduğunu söyler.²³³ Abdurrahman, biate karşı çıkarken öncelikle bu tür bir uygulamanın (veliaht tayini) Rasûlullah ve Hulefa-î Râşidin'in metodunda yer almadığını söyledi; bunun Bizans ve Sasânî devlet geleneğinin bir devamı olduğunu ileri sürdü.²³⁴ Abdurrahman b. Ebî Bekir'in bu denli cesaretle Yezid'e biat talebine karşı çıkışı onun cesaretli bir kişiliğe sahip oluşunu düşündürse de kız kardeşi Hz. Aişe'nin manevi desteğine de güvenerek bu şekilde davranmış olduğu da söylenebilir. Nitekim, Mervan ile Abdurrahman arasında geçen bir konuşma esnasında Hz. Aişe söze girer ve Mervan'ı Abdurrahman'a karşı yaptığı ithamlardan dolayı haksızlıkla suçlar.²³⁵

Abdurrahman b. Ebî Bekir'in diğer muhaliflere nazaran erken bir dönemde²³⁶ öldüğü göz önünde bulundurulursa onun muhalefatinin Yezid'e biatin gündeme geldiği ilk anlarla sınırlı kalmış olduğu söylenebilir.

Kemaleddin Şükrü, Şîf tarafgirliğini yoğun bir şekilde ortaya koyduğu eserinde biat etmeyen bu şahıslarla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Biat etmeyen bu dört kişinin niçin biat etmemiş olmalarındaki halet-i ruhiyyeleri bilhassa şayanı tetkik bir keyfiyettir; Dikkat edilecek olursa görülecektir ki, bunlardan üçü halifelik etmiş zevatın oğullarıydı. Dördüncüsü ise hilafet makamına göz dikmiş, halife olmak için eli ile mukatele etmiş olan Zübeyr'in oğlu Abdullah'tır. Bunların-Hüseyin istisna edilecek olursa- Yezid'e biat etmemeleri, ona karşı hissettikleri şahsi güvensizlik ve hırstan mütevellittir. Nitekim Abdullah b. Zübeyr'in bilahare davayı imaretle silaha sarılmış olması keyfiyeti de bu tefsiri ve telakkimizi te'yid eder mahiyettedir. Hüseyin'in biat etmemesi meselesine gelince bunda hırs aramak pek o kadar doğru olmaz. Vakıa insan olmak itibarıyla Hüseyin de hilafet makamına çıkmayı arzu edebilir. Fakat onun, ne Muaviye'ye ne de oğlu Yezid'e biatten imtina etmesi en ziyade bu lanetli aile efradına karşı hissettiği kalbi ve haklı kinden mütevellittir. Çünkü Muaviye, babasına karşı, ordu sevk etmiş ve onu öldürmeye

²³² Halife. 213; İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 149-151; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 506-507; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 83.

²³³ *Kâmil*, III, 506-507

²³⁴ İbn A'sem, II, 336; İbn Abdırabbih, IV, 339; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 506, Suyûtî, s. 203.

²³⁵ İbn A'sem, II, 336-337; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 507; Suyûtî, s. 203.

²³⁶ İbnü'l-Esir (*Kâmil*, III, 507) ve İbn Kunfuz(s. 73)'a göre 53/672'de

teşebbüs etmişti. Kardeşi Hasan'ı ise zehirletmişti. Şimdi Hüseyin bu melun adama ve onun daha melun, zamanını fisk ve fücurla geçiren ahlaksız oğluna nasıl biat ederdi. İşte bu düşünceler Hüseyin'i Yezid'e biatten uzak tuttu."²³⁷

Kemaleddin Şükrü'nün yukarıdaki görüşlerinin Emevî iktidarına karşı aşırı kin ve nefret duygularıyla dolu olduğu görülmektedir. Tarihi açıdan bir çok noktadan eleştirilecek olan bu sözlerde haklı olan bir taraf var, o da muhalefet grubunun üçünün babalarının daha önceden halifelik yapmasıdır. Babalarının halifelik yapmış olması bunların da hilafete geçmeyi istemelerine yol açmış olabilir. Her ne kadar Abdullah b. Zübeyr'in babası Zübeyr b. el-Avvam halifelik yapmamışsa da onun da hilafete geçme uğraşısı verdiği bilinmektedir. Dolayısıyla Abdullah b. Zübeyr de babasının isteyip ulaşamadığı bu makamı elde etmek için çalışmıştır denebilir.

Netice olarak şu söylenebilir ki, Yezid'e biate Hz. Hüseyin ile birlikte karşı çıkan ve bu ortak payda sebebiyle birbirlerine yaklaşan şahıslardan Abdurrahman b. Ebî Bekir erken yaşta öldüğü için muhalefet edenlerin sayısı önce dörde indi. Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer'in; daha önce belirtilen mülâhazalarla biat etmeleri sonucu ise bu sayı ikiye düştü.

2-Emevîlerden Biate Karşı Çıkanlar

İslâm devlet geleneğinde Muaviye ile başlayan kendi oğlunu veliaht tayin usulü, Emevî devletine ve Ümeyye oğullarının iktidarına olumlu bakmayan kimselerin muhalefetine neden olduğu gibi bizzat bu iktidarın en yakın adamlarından bazılarının da hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Gerek ailenin mensubu gerekse devletin kuruluşu esnasında büyük gayretleri olan bu insanlar da Yezid'in veliaht tayin edilmesine sıcak bakmadılar. Bunlar Ziyad b. Ebih, Sâid b. Osman ve Mervan b. Hakem'dir.

1-Ziyad b. Ebih: Muaviye, Yezid adına biat almak için teşebbüse geçmeden önce Ziyad'a bir mektup yazarak onun fikrini sordu. Daha önce de belirtildiği üzere Ziyad önce Muaviye'nin mektubuna sertçe bir cevap vermek istediysen de Ubeyd b. Ka'b en-Nümeiri'nin telkinleriyle üslubunu yumuşattı.²³⁸

Muaviye, Ziyad'dan aldığı bu cevap karşısında-Yakubî'de zikredilen rivayet doğru kabul edildiği takdirde -onun halifelik beklentisi içerisinde olduğu zehabına kapıldı ve Ziyad'ı tehdit edencesine şu sözleri söyledi. "Biri Ziyad'a benden sonra

²³⁷ Kerbela Vakası, s. 32.

²³⁸ Taberî. IV. 224-225; İbnü'l-Esir. Kâmil. III. 505-506.

onun emir olacağını söylemiş olmalı, onu annesi Sümeyye'ye, babası Ubeyd'e iade ederim.²³⁹

Bu rivayeti doğru kabul etmesek bile²⁴⁰ Muaviye'nin Yezid'i veliaht tayin etme hususunda Ziyad'ı önemsediği belirtilmelidir. Zira Ziyad hem çok güçlü bir valiydi, hem de devlete sonuna kadar sadakat içerisindeydi. Belki de onun bu kadar güçlü olması, Muaviye sonrası hilafet makamına geçme beklentisine yol açtı. Muaviye, Ziyad'ın Yezid'le ilgili görüşlerini ve tavsiyelerini dikkate alarak ona kıymet verdiğini gösterdi. Öyle anlaşıyor ki Muaviye, Ziyad'ın Yezid'in veliahtlığı ile ilgili fikirlerini kendi müdahalesi ile değiştirmek yerine zamana bırakmayı tercih etti. Nitekim Ziyad'ın ölümü, Muaviye'nin bu işi zamana bırakması metodunun haklılığını göstermiş olmalıdır.

2-Mervan b. el-Hakem: Kaynaklardan bazılarının belirttiğine göre Ümeyye oğulları ailesinden Yezid'e biate karşı çıkanlar arasında Mervan b. el-Hakem de yer almaktadır.

Yezid'e biatle ilgili olarak Mervan'a ait iki farklı tavırdan söz edilmektedir. Bazılarına göre Muaviye, Medinelilerin biatlerini temin etmesi için Medine valisi Mervan'a mektup yazar, Mervan da Muaviye'nin verdiği direktifler doğrultusunda gönderilen mektubu mescitte halka okur. İlk mektubun arkasından gelen mektubu da aynı şekilde Medinelilere bildiren Mervan, Yezid'e biat almak için gayret gösterir, bu konuda muhalefet gösterenleri ikna etmek için konuşmalar yapar.²⁴¹

Diğer taraftan bazı tarihçiler ise Muaviye'nin Yezid'e biat talebini içeren mektubunu alan Mervan'ın buna sert tepki gösterdiğini hatta bizzat Şam'a giderek bu tepkisini Muaviye'ye ilettiğini, sonuçta Muaviye tarafından azledildiğini belirtirler.²⁴² Bu konudaki rivayetler bir birleriyle tam benzerlik arz etmemektedir. Zira İbn Kuteybe'deki rivayete göre "Mervan'ın Yezid'in veliahtlığına karşı çıktığını hisseden Muaviye ona ikinci bir mektup göndererek görevi (Medine valiliği) Sâid b. el-Âs'a terk etmesini emreder. Görevden azlolunduğuna dair mektubu olan Mervan, buna çok sinirlenerek derhal ailesi, akrabaları ve kavmine durumu söyleyerek destek ister. Onlar ise sonuna kadar kendisine yardım edeceklerini ifade ederler. Daha sonra

²³⁹ Ya'kubî, II, 128.

²⁴⁰ Ya'kubî'nin söz konusu rivayetiyle ilgili görüşler için bkz. Tezimiz, s.95

²⁴¹ İbn A'sem, II, 336; İbn Abdîrabbih, IV, 339; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 506; Suyûtî, s. 203

²⁴² İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 151-152; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 38. Ayrıca bkz. Vekil, s. 187; Riyad İsa, s. 65; Mutahhar b. Tahir el-Makdisi, *Kitabu'l-Bed ve't-Tarih*, Beyrut trz., VI, 6; Ukayli, *Veliaht*, s. 406.

Mervan, kalabalık bir grupla Şam'a gider. Muaviye'nin huzuruna girmelerine izin verilmeyen bu grup, hâcibin engellemeleri karşısında zorla içeri girerler ve Muaviye'yi tek başına yakalarlar. Mervan, burada bir konuşma yapar; Yezid'e biat alınmasının doğru bir düşünce olmadığını söyler. Ayrıca "Ey Ebû Süfyan'ın oğlu! Çocukları emir tayin etmekten vazgeç. Kavmin içinde sana benzeyenler, onların düşmanlıklarına karşı yardımcılarının var." der. Muaviye, Mervan'ın bu sözlerine çok kızar, ancak bu kızgınlığını gizleyerek ve yumuşak bir üslupla onun elinden tutar ve övgü dolu sözlerle ortamı sakinleştirir. Muaviye, Mervan'a "...Sen emirü'l-mü'mininin benzeri, her sıkıntıda onun yardımcısı ve desteğisin. Sen veliahttan sonra ikinci veliahtsın. Ben seni kavmine idareci tayin ettim. Haraçtan alacağın payı artıracam, Seninle gelenlere de ihsanda bulunacağım. Seni zenginleştirmek ve isteklerini yapmak benim boynumun borcudur." dedi.²⁴³

Mesûdî'nin olayla ilgili verdiği bilgiler ise İbn Kuteybe'nin rivayetinden farklıdır. Buna göre "Muaviye, Yezid'i veliaht tayin ettiğini bir mektupla Mervan'a bildirdi. Ayrıca ondan biat almasını da istedi. Mektubu okuyan Mervan kızgın bir şekilde akrabaları ve Benî Kinâne kabilesinden olan dayılarının yanına gitti, sonra da Şam'a ulaştı. Muaviye'nin huzuruna girdikten sonra onu kınayıcı sözler söyledi: "Ey Ebû Süfyan'ın oğlu! çocukları emir tayin etmekten vazgeç. Kavmin içinde sana benzeyenler, onların düşmanlıklarına karşı yardımcılarının var." Muaviye ise ona: "Sen gerçekten de emirü'l-mü'mininin dengisin. Her sıkıntıda da onun yanında yer aldın. Yezid'den sonra ikinci veliaht sensin." dedi, onu Yezid'in veliahtı tayin edip Medine'ye geri gönderdi. Mervan'ın Medine'ye gitmesinden sonra ise onu görevden azleden Muaviye, yerine Velid b. Utbe b. Ebî Süfyan'ı tayin etti. Böylelikle de Mervan'a verdiği sözde sadakat göstermedi."²⁴⁴

Yukarıdaki rivayetler incelendiğinde ortaya farklı bilgiler çıkmaktadır. İbn Kuteybe'nin rivayetine göre Mervan, azledildiği ve yerine Sâid b. el-Âs tayin edildiği için kızarak Şam'a gider ve belirtilen sözleri Muaviye'ye söyledi. Oysa Mesûdî'ye göre Mervan, Yezid'in veliaht tayin edildiğini öğrenince sinirlendi ve Şam'a bu sebeple gitti.

Mervan'ın Şam'a gidiş sebebi hakkındaki bu farklılık onun Şam'a nasıl gittiği konusunda da görülmektedir. Zira İbn Kuteybe'nin ifadesine göre Mervan, büyük bir kalabalıkla Şam'a gider, Muaviye'nin huzuruna zorla girer. Oysa Mesûdî böyle bir olaydan bahsetmemektedir.

²⁴³ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 151-152.

²⁴⁴ *Mürûc*, III, 37-38.

Ayrıca kaynaklarda Mervan'ın azlinden sonra yerine tayin edilen şahsın kimliği hususunda da farklılık vardır. İbn Kuteybe, Mervan'ın yerine Sâid b. el-Âs tayin edildiğini söylerken, Mesûdî ise Velid b. Utbe b. Ebî Sûfyan ismini zikretmektedir. Oysa veliahdlık meselesinin başlangıcıyla Velid'in tayin haberi birbiriyle uyuşmamaktadır. Zira Velid b. Utbe'nin Medine valiliği en erken tarih olarak 57/676 senesinin sonlarıdır.²⁴⁵

Yukarıda zikredildiği gibi diğer kaynaklarda Mervan'ın İbn Kuteybe ve Mesudî'ninkinden farklı tavır sergilediğinin belirtilmesi bir tarafa bu iki kaynaktaki – işaret olunan- çelişkili bilgiler de bu rivayetlerin şüpheyile karşılanmasını gerekli kılmaktadır. Hele hele Mervan'ın beraberindeki kalabalıkla Şam'daki halifeye baskın yapması, onu tehdit etmesi sonra da istediği ödünü koparması, bütün bunlardan sonra ise Muaviye'nin olanlara sessiz kalması pek mümkün görünmemektedir. Halbuki bu iki tarihçi Muaviye'yi diğer konularla ilgili tavırları sebebiyle sertlik yanlısı olarak gösterirler. Bu ise bir çelişki olarak düşünülebilir.

Bütün bunlara rağmen Mervan'ın Muaviye'den sonrası için iktidarda gözü olduğu söylenebilir. Zira Mervan, Yezid'e nazaran daha yaşlı, daha tecrübeli ve daha fazla nüfusa sahipti. Üstelik devletin kuruluşu esnasında gerçekleşen olaylarda etkin bir rol almıştı. Bütün bu sebeplerle halife olmayı arzulamış olmalıdır.²⁴⁶

Mervan'ın Yezid'in veliahtlığına karşı çıkmakla birlikte herhangi bir muhalefet gurubu içerisinde bulunmadığı ve bu tavrında ısrarlı olmadığı söylenebilir. Zira “Muaviye'nin Yezid'i veliaht tayini hususunda Mervan'a düşen bunu kabullenmekti, aksi halde Yezid'e karşı bir isyana girişmesi Ümeyye ailesine olduğu kadar bizzat kendisine de zarar verirdi.”²⁴⁷

3-Sâid b. Osman: Emevî ailesinden Yezid'in veliahtlığına karşı çıkanlardan biri de Hz. Osman (r.a)'ın oğlu Sâid'dir. Bu hususta İbn Kuteybe'in kaydettiği şu bilgi dikkat çekmektedir: “Sâid b. Osman, Şam'a Muaviye'nin yanına gitti ve ona şöyle söyledi: “Ey mü'minlerin emiri! Hangi sebeplerle beni bırakıp ta oğlun Yezid'e biat alıyorsun? Biliyorsun ki benim babam onun babasından, annem ise onun annesinden daha hayırlıdır. Üstelik ben de ondan hayırlıyım. Sen, şu anda ulaştıklarına babam sayesinde sahip oldun.” Onun bu sözlerine gülen Muaviye, şöyle söyledi: “Osman'ın Muaviye'den daha hayırlı olduğu doğrudur. Annenin onun annesinden daha faziletli olmasına gelince, bilmelisin ki Kureyşli bir kadın Kelbî bir kadından daha üstündür.

²⁴⁵ Taberi, IV, 228; İbnü'l-Esir, Kâmil. III. 514.

²⁴⁶ Ukaylî, Veliahd, s. 403.

²⁴⁷ Riyad İsa. s. 65.

Benim sahip olduğum şeylere baban sayesinde kavuşmama gelince şunu bilmelişin ki mülk Allah (c.c)'ındır. Dilediğine onu verir. Baban öldürüldü. Bense onu öldürenlerin kanını talep ettim. Senin Yezid'den hayırlı olmana gelince yemin ederim ki senin gibi pek çok kimseyle evimi doldurmaktansa Yezid gibi bir kişi bana daha sevimlidir. Bütün bunlara rağmen sen bunları bir kenara bırakda benden bir şey iste ben de sana vereyim." Sâid b. Osman da ondan Horasan valiliğini istedi, Muaviye de bunu kabul etti.²⁴⁸

Taberî, İbnü'l-Esir ve İsfahânî tarafından da nakledilen bu bilgi İbn Kuteybe'nin rivayetinden biraz farklıdır. Bunlara göre Hz. Osman (r.a)'ın oğlu Sâid Muaviye'den kendisini Horasan'a vali olarak tayin etmesini istedi, Muaviye ise Ubeydullah b. Ziyad'ın o esnada Horasan valisi olduğu gerekçesiyle kabul etmedi. Bunun üzerine Sâid b. Osman ile Muaviye arasında yukarıdaki konuşma gerçekleşti. Muaviye'nin ona sert bir şekilde cevap verdiğini gören Yezid babasına: "Ey mü'minlerin emiri! Sen amcanın oğlunun işlerini halletme konusunda herkesten daha çok hak sahibisin, o, sana bir takım şikayetlerde bulundu, senin bu şikayetleri yerine getirmen gerekir."dedi. Yezid'in bu sözleri üzerine Muaviye, Sâid b. Osmanı, Horasan'ın harp işlerini yerine getirmekle görevlendirdi.²⁴⁹

Yezid'in veliahtlığına bazı Ümeyye oğulları ileri gelenlerinin de karşı çıktıkları görülmektedir. Bunlar kabilenin yaşlı, tecrübeli ve nüfuslu şahsiyetleri olmaları sebebiyle hilafetin kendilerine verilmesi gerektiğini de açıkça dile getirmekten çekinmiyorlardı. Bunda onların nüfuslarına güvenmeklerinin yanı sıra Arap kabile geleneğinden kaynaklanan ve kabile reisinin ölümünden sonra yerine kabilenin en yaşlı, tecrübeli ve nüfuslu kişisinin geçeceği anlayışının da rolü olduğu düşünülebilir.

Muaviye kendine has metotlarla diğerleri gibi Ümeyye oğullarından da bu biate karşı çıkanları etkisiz hale getirmeyi başardı.

G-MUAVİYE'NİN BİAT ALMAK İÇİN KULLANDIĞI METOTLAR

Ümeyye oğulları, Hz. Osman (r.a)'ın başına gelenlerden ders alarak akılcı ve tedbirli davrandılar. Günün etki meydana getiren ve getirmeyen şair, yazar, ressam ve heykeltıraşlarının, para yardımı yapılarak sesleri kesildi. Bir şair, günümüzdekilere benzer bir hicivci olabilirdi. Böyle durumlar için halife şöyle söylüyordu: "Bir aksiyon meydana getirmediğin böyle sözlere pek aldırış etmem." Fakat onun tavrı hicveden şiire karşı hiç te pasif değildi. Bedevilikten şehirliliğe

²⁴⁸ İmâme. I, 164-165; ayrıca bkz. İbn Hallikan. VI, 348

²⁴⁹ Taberî. IV, 226; İsfahânî. Egânî. XVIII, 270; İbnü'l-Esir. Kâmil. III, 512; İbn Kesir. Bidâye. VIII, 83.

geçiş döneminde aşiretçilik ve ferdiyetçilikten vazgeçmeyen halk arasında vatan severliği ve beraberliği sağlamak için halka teşvik ve telkinde bulunmaları konusunda şairlerden faydalanmaya çalıştılar.²⁵⁰

Muaviye, Yezid'in veliahtlığını kamuoyuna kabul ettirebilmek için, günümüzün basını yerini tutan şairleri bu iş için görevlendirdi. Bu şairlerin faaliyetlerinin belki de en ilgi çekicisi, İsfahânî'nin, Miskin ed-Dârimî ile ilgili olarak verdiği haberdur. Emevîlerden Sâid b. el-Âs, Mervan b. Hakem ve Abdullah b. Âmir'in veliaht olma isteklerini çürütmek, Yezid'i övmek üzere Şair Dârimî, Dimaşk'taki heyetlerin toplantısına girerek şiir söyledi. Yezid'in babasından sonra halife olacağını dile getirdi. Miskin'in okuduğu şiiri dinleyen Muaviye, "Dediğini düşünceğiz ve Allah (c.c)'tan hayırlısını isteyeceğiz, ey Miskin!" dedi. Toplantıda hazır bulunanlardan hiç kimse ona itiraz edemedi. Muaviye ve Yezid, Miskin'e ikramda bulundular.²⁵¹ Miskin'in bu faaliyeti kendiliğinden ve tek örnek olmamalıdır.²⁵²

Muaviye, biat işini sessizlik içinde yürüttü ve biate halkın çoğunluğunun katıldığı görüntüsü verildi.²⁵³

Yezid lehinde konuşmalar dilden dile dolaşmıştır. Yezid, hac yaptığı yıl Mekke ve Medine'de bol bol para dağıtarak insanların kalbini satın almak istemiş, bunda da muvaffak olmuştur. Geri dönerken insanlar ondan memnun bir haldeydi. Muaviye'nin de aynı amaçla para dağıtmaktan geri durmadığı söylenmiştir.⁶³

Muaviye, Yezid aleyhindeki düşünceleri etkisiz hale getirmek için muhalifleri kimi zaman tehdit ederek kimi zaman methederek, kimi zaman da çeşitli rütbelere getirerek bunu başarmıştır. Siyasî dehasıyla ve sabırla muhalifleri yola getirebilmiştir.²⁵⁵

Muaviye biate yanaşmayan Hz. Hüseyin'den dolayı Hâşim oğullarına ekonomik ambargo da uygulamıştır. Başkalarına bol bol para verirken onların aldıkları maaşları bile kesmiştir. Bu durumun Hâşim oğullarını büyük sıkıntıya

²⁵⁰ Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, s. 68.

²⁵¹ İsfahânî, *Egânî*, XX, 212-213.

²⁵² Akyüz, s. 161.

²⁵³ Rayyis, s. 186.

²⁵⁴ İbn A'sem, II, 333-335.

²⁵⁵ Fırlalı, *Hz. Hasan ve Hüseyin Dönemi*, s. 361; Mâcid, II, 65.

düşürdüğünü göre İbn Abbas, Muaviye'yi ikaz etmiştir. Bu ikaz sonunda Muaviye, söz konusu ambargoyu kaldırmıştır.²⁵⁶

H-YEZİD'İN VELİAHTLIĞINA KARŞI ÇIKILMASININ SEBEPLERİ

1-Hilafetin Verasete Dönüşmesi Endişesi

Daha önce de belirtildiği üzere Peygamberimiz (s.a.v) vefatından sonra yerine geçecek kimseyi belirtmediği gibi, devletin başına geçecek kişinin nasıl tespit edileceği hususunda da bağlayıcı prensipler ortaya koymamıştı. Yapılan istişarelerden sonra halife olması kararlaştırılan Hz. Ebû Bekir, yaptığı görüşmelerden hareketle kendisinden sonra devlet başkanlığına Hz. Ömer'in geçmesini istemiş, onu aday göstermiştir (istihlaf). Ashab da bunu memnuniyetle kabullenmiştir. Hz. Ömer ise halifenin tespitini 6 kişilik şûraya bırakmış, Şûra da Hz. Osman'ın halife olmasını kararlaştırmıştır. Hz. Osman'ın şahadetini sebep olan asilerin baskısı sebebiyle olağanüstü günler yaşayan sahâbîler, Hz. Ali'yi halife olması için ikna etmişlerdir.

Şu halde denilebilir ki ilk dört halifenin tespitinde sahâbîlerin görüşleri dikkate alınmıştır. Bunların seçimi esnasında –sayıları bazı durumlarda sınırlı bile kalsa- şûra etkin bir rol oynamıştır. Bu halifelerin göreve geliş şekilleri toplumda herhangi bir huzursuzluğa da neden olmamıştır.

Bu kimselerin halife tespitiyle ilgili olarak üzerinde durdukları en önemli konu kendi oğullarını halife seçmekten kaçınmaları ve halifenin seçiminde re'iyine güvendikleri insanlarla görüş alış verişinde bulunmalarıdır.²⁵⁷

İslâm tarihindeki bu ilk uygulamalar sebebiyle Muaviye'nin oğlunu halef bırakırken önünde bulunan en büyük zorluğun o zamana kadar müslümanların alışık olduğu “Şûra sistemini” kaldırarak yerine verâset usulünü ikame etmesi olduğu görülmektedir.²⁵⁸

İktidarın hanedan içinde el değiştirmesi Arap siyasî kültürünün pek aşına olduğu bir durum değildir.²⁵⁹ Araplar “siyasî yeterlik” alanında yakınlığa bir değer vermezlerdi. Arap toplumunda başkanlık, soydan devirle alınmazdı. Arap kabile geleneklerine göre başkanlık, miras bırakılamazdı. Topluluğa başkanlık, bireyin nitelikleri vs. yeterliğiyle kendisi için kazandığı, bir makamdı. Ebû Bekir'in Ömer'i halife bırakması ise, vasiyet değildi, danışmadan (şûra) sonraydı; bir “mirasçıya”

²⁵⁶ İbn A'sem, II, 345; İbn Kuteybe, İmâme, I, 164; İbnü'l-Esir, Kâmil; III, 511

²⁵⁷ Tâhâ Hüseyin, s. 1012; Rayyis, s. 175.

²⁵⁸ Yılmaz, s. 46.

²⁵⁹ Takkuş, s. 92; Akyüz, s. 171.

veya yakına değildi, başka kabilelerden, bu makama en ehil olanlardan insanlara verildi. Ebû Bekir'in izlediği bu yol, Arap kabile geleneklerine aykırı değildi yürürlükteki geleneklere uygundu.²⁶⁰

Kabilevi iktidar anlayışına göre hakimiyet kabile içinden bir aile veya aşirete aittir. Bununla birlikte kendisinden sonra oğullarına miras bırakılması söz konusu olmaksızın kabile fertlerinden en güçlüsüne devredilmesi mümkündür. Bu sistemde neseb ve yaş, siyasî yetenek ve bilgi, tecrübe ve bilgelik, cesaret ve korkusuzluk, cömertlik ve yücelik, özgecilik ve iffet, hilim ve hoşgörü, iyi geçim, hakları koruma, sözüne sadakat, imdat dileyeni kurtarma, zayıfa yardım, cinayete katlanma ve diyetleri ödeme prensipleri esas nitelik ve değerlerdir.²⁶¹

Yukarıdaki sebeplerle Arapların kabilevi iktidar anlayışına ters düşen veliahdlık sisteminin, İslâm iktidar anlayışıyla da uyuşmadığı görülmektedir. Zira İslâm'daki idarecilik Şûra esasıyla tespit ediliyordu. Oysa veliahtlık bilinen şekliyle Şûra sistemine engeldi. Bu sebeple de veliahd olan kimse, müslümanlarca istenilmeyen kişi olarak görülürdü. Zira veliaht tayin edilen şahıs, müslümanların işlerini üstlenebilecek özelliklere sahip olduğu için değil, sırf halifenin oğlu olduğu için görevlendiriliyordu. İşin en garibi de veliahdlık makamına getirilen kişi için seçim de yoktu. Oysa müslümanlar, veliaht tayin edilen şahıstan daha iyi birisini bulabilecekken halifenin dayatması sonucu kendilerine gösterilen şahsa biat etmek zorunda kalıyorlardı. İslâm kesin bir idare şekli koymamış ama prensipler vaz etmişti. Örneğin Halifenin ileri gelen insanlara yerine bırakacağı kişi hususunda danışması, halifenin seçimi için şûra heyetinin tayini gibi.²⁶²

Welhausen veliahtlığın tesisi ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Arap hukukuna göre hakimiyet elbette bir soy veya bir kabile için de tevarüs ediliyordu; fakat bu bir aile içinde babadan oğula geçmek suretiyle olmazdı; İslâm'a göre ise bu esasen üzerinde miras hakkı iddia edilebilecek bir insan malı değildi. Bütün bunlara rağmen yapılan gürültü yine de bahane edilen bu sebeplere uygun değildi. Emir'in ölümünden evvel halefi meselesini tanzim etmek salahiyeti kesin olarak mevcuttu, oğulun hilafet talep etmek hakkı mevcut olmasa da onun bu hilafete getirilmemesi şartı da yoktu. Sadece evvelden biat hususu o vakte kadar tatbik edilmemişti. Fakat

²⁶⁰ Câbirî, s. 281-287.

²⁶¹ M. Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat 1413/1993, IV. 350-353. Akvüz, s. 174-175.

²⁶² Vekil, s. 80.

daha henüz işin başında bulunulmakta idi; bu hususta hiçbir gelenek tessüs etmemişti; bir müteakip halifelik nizamı yoktu.”²⁶³

Devlet başkanının tespiti hususunda Kuran-ı Kerim ve Hz. Peygamberin hadislerinde bağlayıcı hükümlerin bulunmaması konunun içtihadı açık olmasını mümkün kılıyordu. Bu yönüyle Welhausen’in sözlerine katılmamak mümkün değil. Ancak görülen o ki veliahdlık sistemi içtihadı da ortadan kaldırıyordu. Zira bu usule göre devlet başkanının belirlenmesinde herhangi bir kimse veya zümrenin görüşlerinin, düşüncelerinin veya endişelerinin bir önemi yoktu.

Diğer taraftan Muaviye’nin iktidara geçmeden evvel halifenin Şûra ile belirlenmesini savunduğu, sonra ise bunu unuttuğunu söyleyenler de olmuştur.²⁶⁴

Muaviye, Yezid’e biat almak istediği ve Medine’ye Yezid’in ismini zikretmeden bir mektup yazdığı zaman, Medineliler bu uygulamaya karşı çıkmamış, ancak bu veliahdın Yezid olduğu söylenince onlar biat etmemişlerdir.²⁶⁵ Çünkü onlar, Yezid’in veliahtlığıyla hilafetin verasete dönüşeceği kanaatini taşıyorlardı. Nitekim bu endişelerini Muaviye’nin Medine’ye gelişinde de dile getirmişlerdi.²⁶⁶

İktidarın hanedan içinde el değiştirmesi usûlünün ortaya çıkmasında Bizans ve Sâsanî kültürlerinin etkili olduğu söylenebilir.²⁶⁷

Bizans devletinde kendinden sonra iktidara geçecek kişiyi belirlemek bizzat imparatorun yetkisi dahilindeydi. Genellikle, imparatorun oğlu veya erkek yakınlarından biri olan veliahtın, meşruiyetinin tanınması için, senato ve ordunun onayını alması gerekiyordu. Sâsanîlerde ise hanedanlık prensibine çok sıkı şekilde bağlı olan halkın, hükümdarın seçimine herhangi bir müdahale hakkı bulunmamaktaydı. Hükümdarın seçtiği hanedan üyelerinden biri halef olmakta idi. Şayet hükümdar halefini belirlemezse Sâsanî ailesinin ileri gelenlerinden oluşan ruhban meclisi, yeni hükümdarı seçerdi. Bununla birlikte her iki devlette de iktidar değişiklikleri esnasında zaman zaman kanlı olaylar gözükmekteydi.²⁶⁸

Görüldüğü gibi hem Bizans, hem de Sâsanî devlet geleneğinde devlet başkanı, verasetle tesbit edilmiştir. “Bu yönetimler o günün müslümanlarınca biliniyor ve “Kayserlik” ya da “Kisralık” olarak anılıyordu. Bir kişinin tüm toplumun gidiş

²⁶³ Arap Devleti, s. 66-67.

²⁶⁴ Tâhâ Hüseyin, s. 1012-1013.

²⁶⁵ Taberî, IV, 226; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 506

²⁶⁶ Kapar, Verâset, s. 69.

²⁶⁷ Akyüz, s. 173.

²⁶⁸ E. Tyan, Institutions, I, 243-248’den naklen Akyüz, s. 174.

çizgisini belirlediği, kendi istemi üzerinde bir yasaya bağlı olmaksızın halkı dilediğince yönettiği, zorbalık, sorumsuzluk ve baskının egemen kılındığı, birer yönetim biçimiydi...²⁶⁹

Muaviye'nin Bizans ve Sâsani kültürlerinden etkilendiğini, "Hilafeti Hıraklıyye, Kaysariyye ve Kisreviyye dönüştürmek istiyor." şeklindeki tenkitlerden de anlayabiliyoruz. Mes'ûdî'nin belirttiğine göre Muaviye, Bizans ve Sâsani imparatorlarının haberlerini, biyografilerini, halklarına uyguladıkları siyaseti araştırıp öğreniyordu.²⁷⁰ Böylece Muaviye, oğlu Yezid'i halefi yaparken, Arap siyasi kültüründeki biat geleneği ile Bizans-Sâsani siyasi kültürlerindeki veraset unsurunu birleştirmiş oldu.²⁷¹ Bununla birlikte İslâm'ın ortaya koyduğu prensiplerden şura ve seçimi göz ardı etti.²⁷²

2-Yezid'in Şahsından Kaynaklanan Sebepler

Yezid'e biate yanaşmayanların gerekçelerinden bazıları ise tamamen Yezid'in şahsiyeti ve ahlakıyla ilgilidir.

Kabilenin reisinin en şerefli soydan olması, yaşlı, tecrübeli ve nüfuslu kimselerin liderlik yapması geleneğine alışkın olan Arap toplumunda bu sayılan nitelikler itibarıyla istenilenlere sahip olmadığı düşünülen Yezid'in iktidara geçmesi hoş karşılanmamıştır. Gerçi Yezid, Kureyş kabilesinin Ümeyye oğulları koluna mensuptu. Annesi ise Güney Araplarının en önemli kollarından olan Kelb oğullarındandı. Bu yönüyle bir liderde bulunması gereken soy asaletine sahipti. Nitekim bunun bilincinde olan Muaviye, muhaliflerine karşı Yezid'in bu yönünü daima ön plana çıkarıyordu. Yezid'in asil bir aileden geldiğini vurguluyordu. Yezid'e biate karşı çıkanlar da Yezid'in asaletine yönelik bir eleştiride bulunmuyorlardı.

Yezid'in şahsiyeti sebebiyle maruz kaldığı eleştiriler ise yaşı ve ahlakıyla ilgiliydi. "Yaşı ilerlemiş insanları lider olarak görmeye alışmış Arap toplumu için Yezid'in liderliği hiç te cazip değildi."²⁷³ Muaviye'nin veliahtlığı gündeme 50 yılında veya daha önce gündeme getirdiği göz önünde bulundurulursa 26 yılında doğan Yezid'in bu esnada henüz 25 yaşlarında olduğu söylenebilir. İslâm'dan önce ve Muaviye de dahil İslâm'ın gelişinden sonraki dönemlerde idarede bulunanların

²⁶⁹ Rayyis, s. 110.

²⁷⁰ Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 30-31.

²⁷¹ Akyüz, s. 174.

²⁷² Rahman, s. 100.

²⁷³ Riyad İsa, s. 92.

yaşlı ve tecrübeli insanlardan oluşması tesadüften ziyade Arap toplumunun bu yöndeki eğilimleriyle, temayülleriyle açıklanabilir.

Halifenin çocuk, deli ve bunak olmaması gerekli şartlardandır.²⁷⁴ Arap siyasi kültürüne göre, kabile şeyhi, daha ziyade kabilevi kıdem ve yaşça üstünlüğü nazar-ı itibara alan bir seçimle işbaşına gelirdi.²⁷⁵ Nitekim Yezid sonrası dönemde de halife seçiminde yaştan etkili bir unsur olarak düşünüldüğü görülmektedir. Şöyle ki, Câbiye²⁷⁶ toplantısında (64/684)²⁷⁷ Yezid'in oğlu Halid'e yaştan küçüklüğü sebebiyle biat edilmezken daha yaşlı ve tecrübeli olan Mervan b. Hakem'e biat uygun görülmüştür. Abdullah b. Zübeyr'in Hicaz da kolay bir şekilde taraftar bulmasında da yaştan rolünün olduğu söylenebilir.

Yezid'in bir takım alışkanlıkları sebebiyle halifelige ehil olmadığı da muhaliflerce seslendiriliyordu. Tembel ve ihmalkâr olduğu, ilim ve adalet ehli olmadığı, fık ve fücür sahibi olduğu, içki içip şarkı söylediği, namazı terk edip ipekli elbiseler giydiği ifade ediliyordu.²⁷⁸

Bu konudaki değerlendirmelere Yezid'in şahsiyeti ile ilgili bölümde yer verilecektir. Ancak burada şunu belirtmekte fayda vardır ki Muaviye, muhalifler tarafından Yezid'in ahlaki durumunun kötülüğü yönünde yapılan eleştirilere kayıtsız kalmamıştır. Onu bir takım önemli işlere görevlendirerek bu yöndeki eleştirileri izale etmeye çalışmıştır. Yezid'e biate yanaşmayanların Muaviye'nin Medine'ye gelmesi esnasında ona söylediklerine bakılırsa Muaviye bu hususta tam bir başarı kazanamamıştır. Çünkü ta Ziyad'ın 53 yılından önce yaptığı eleştiriler 56 yılında da tekrarlanmıştır. Bu da Yezid'e biate karşı olanların itiraz gerekçelerinden biri olmuştur.

I-MUAVİYE'NİN YEZİD'İ VELİAHD TAYİN ETME SEBEPLERİ

Hayatta iken veliahd tayin eden ilk kişi olan Muaviye²⁷⁹ bu icraatı sebebiyle adından sıkça bahsettirmiştir. Muaviye'nin bu faaliyeti günümüze kadar pek çok

²⁷⁴ Mâverdi, s. 6

²⁷⁵ Akyüz, s. 120; Ayrıca bak. Hitti, *Tarih*, I, 210.

²⁷⁶ Câbiye, Dımaşk'ın 80 km kadar güney batısında Havran bölgesindeki Ceylan'da bugünkü Neva'ya çok yakın bir yerde kurulmuş bir şehirdir. Yakut, *Mu'cem*, II, 91-92

²⁷⁷ H. İbrahim, *Tarih*, I, 368.

²⁷⁸ Yezid'e yapılan bu türden suçlamalar için bkz. Ya'kubî, II, 128; Mesûdi, *Mürûc*, III, 77; Aynı şekilde Yezid'e yapılan bu eleştirilerin doğru olmadığını, onun bir takım iyi hasletlere sahip olduğunu söyleyenler de mevcuttur. İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 507; İbnü'l-A'râbi, *Avasım*, s. 206-227; İbn Teymiyye, *Feteva*, IV, 510 vd.

²⁷⁹ Sükeyne, XXVIII, 18.

bilim adamı tarafından ele alınmış ve değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Yukarıda Muaviye'nin veliahd tayini, bu konudaki gelişmeleri ve yapılan eleştirileri aktardık. Şunu ifade etmeliyiz ki, Muaviye'nin de Yezid'i veliaht tayin ederken kendine göre bir takım gerekçeleri olmalıdır. Bu gerekçeler hususunda Muaviye'nin haklı mı, haksız mı olduğunu söylemek, hüküm vermek yerine onun Yezid'i hangi nedenleri göz önünde bulundurarak veliahd tayin ettiğini ortaya koymaya çalışacağız.

1-İleride Vukubulacak Fitnelere Engel Olmak

Muaviye'nin Yezid'i veliaht tayin ederken bir takım gerekçelerinin olduğu düşünülebilir. Zira o, kendisinden sonra ümmetin başsız kalmasından ve fitneye düşmesinden endişelendiğini söylüyordu.²⁸⁰ Üstelik kendisine bu fikri hatırlatan Mugîre'nin de benzer endişeleri dile getirdiği biliniyordu.²⁸¹

Halifenin ölümü pek çok çekişmeleri ve ayrılıkları da beraberinde getiriyordu. Örneğin Hz. Peygamberin vefatıyla müslümanlar Beni Saîde Sakife'sinde fitnenin eşiğine gelmişlerdi. Büyük bir ihtilafa düşmüşlerdi. Hz. Osman (r.a)'ın halife seçilmesi ve vefatı sonrasında da aynı şekilde büyük çekişmeler olmuştu. Hz. Ali ve Muaviye arasında da halifelik yüzünden uzun süren savaşlar olmuştu. Bu sebeple Muaviye ileri görüşlülüğü ve basiretiyle bu meseleyi vefat etmeden önce halletmeyi uygun gördü. Ondan ve Ümeyye oğullarından kurtulmak isteyen bazı kimselerin teşebbüse geçmek için kendisinin ölümünü beklediklerini düşünüyordu. Yani Muaviye'ye göre devlet başkanının tespiti kendisinin vefatı sonrasında bırakılırsa fitne baş gösterebilirdi.²⁸² Bu sebeple de kendisi hayattayken devletin başına geçerek kimseyi belirlemesi devletin birliğini temin için zaruriydi.²⁸³

Konuyla ilgili olarak aynı doğrultuda görüş bildiren Takkuş ise şöyle söylemektedir: "Muaviye 30 yıldan beridir devleti tesis etmek için sarf etmiş olduğu gayretin Haşimilerle kendi kabilesi arasında ortaya -iktidar sebebiyle- çıkabilecek kanlı çekişmelerle yok olup gitmesinden çekiniyordu. Bu sebeple de bu konuyu hayattayken çözmek istedi."²⁸⁴

²⁸⁰ İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 83

²⁸¹ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 503

²⁸² Akıl, s. 93

²⁸³ Takkuş, s. 24: Abdülmünim Mâcid, Muaviye'nin Peygamberin çözmeden vefat ettiği bir meseleyi çözmek istediğini söylemektedir ki o da İslâm devletinin idaresinin daimi olarak tespitidir. *Tarih*, II, 62.

²⁸⁴ *Tarih*, s. 23: Ayrıca bkz. Hudarî, *Tarih*, s. 347.

Vekil ise halifenin tespitiyle ilgili olarak Şûra ve seçime müracaatın gerekli olduğunu ancak zorunlu durumlarda istisnai kaidelere de itibar olunabileceğini belirttikten sonra şunları söylemektedir: “Şûra prensibinin uygulanma imkanı yoksa bu prensibin terki caizdir. Muaviye’den sonra Yezid’e biat olunması gibi. Zira daha önceden Ali ve Muaviye arasında büyük çekişmeler olmuştu. Oysa Muaviye döneminde birlik ve beraberlik temin edilmişti. Kanaatime göre “çok kısa süre de olsa” müslümanların halifesiz bırakılması bir takım çekişmelere ve ehil olmayanların iktidara geçmesine yol açabilirdi. Bu sebeple müslümanların içerisinde bulundukları dönem ve halifenin tayinini zorunlu kılmaktaydı. Üstelik bu makamı arzulayan pek çok insan mevcuttu. Her birisi de bu işe en uygun olarak kendisini görüyordu. Muaviye daha önceden devlet başkanlığı sebebiyle akan kanları görmüştü. Aynı şeylerin tekrarından korktuğu için onları halifesiz bırakmak istememiştir...”²⁸⁵

Ukaylî ise Muaviye böyle yaparak ümmetin vahdetini teminat altına aldığını ve devletin istikrarını koruduğunu söyledikten sonra konuyla ilgili değişik bir sebep daha ortaya koyuyor; “Muaviye döneminde fetihler, geniş bir sahada gerçekleşiyordu. Belki de Muaviye, kendisinden sonra yerine geçecek kişiyi belirlemeden ölürsem bu cephedeki orduların halife seçimi için avdetine sebep olur” endişesiyle bunu yapmıştır. Yani cephede ordunun başında yer alan şahıslardan bazıları da bu seçime iştirak etmek için merkeze gelmek isteyebilirdi. Bu da fetihlerin seyrini olumsuz yönde etkileyebilirdi.”²⁸⁶

Rayyis da benzer ifadelerle Muaviye’nin bu gerekçeyle Yezid’i veliahd tayin ettiğini söylemektedir: “...Hz. Osman (r.a)’ın şehid edilmesi ardından ortaya çıkan fitne, dökülen kanlar, henüz belleklerden silinmemiştir. Kimi konuşmalarında Muaviye’nin “Muhammed Ümmetini çobansız sürü gibi bırakmak istemediğini” söylemiş olması da, yine bu gerekçelerden biridir...”²⁸⁷

2-Asabiyet Duygusunun Ortaya Çıkma Endişesi

Rasûlullah’ın ısrarlı tutumu sayesinde yok olmaya yüz tutan “asabiyet” duygusu, Hz. Osman (r.a)’ın hilafete geçişiyle yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır. Hz. Osman (r.a), halife olduğu zaman yetmiş yaşındaydı. Yaratılışı itibarıyla yumuşak huyluydu. Kendisinden önceki iki halifenin ihtiyatkarlığına pek sahip de değildi. Oysa bu özellik devleti idare etmek için gerekliydi.²⁸⁸

²⁸⁵ Emeviyyûn, s. 179-180.

²⁸⁶ Veliahd, s. 396.

²⁸⁷ Siyasi Düşünce, s. 180.

²⁸⁸ H. İbrahim, Tarih, II, 26.

Üçüncü halifenin söz-konusu yumuşaklığına bir de kaybolmuş gibi görünen “Haşimi-Emevî” rekabetinin yeniden su yüzüne çıkması eklenince fitnenin ortaya çıkması kaçınılmaz bir hal aldı.²⁸⁹ İlk iki halife Kureyş’in bu iki kabilesi arasındaki dengeyi korumaya son derece dikkat ederken Hz. Osman (r.a), kabileler arası denge politikasının aksine yönetimde “Emevîlik” unsuruna ağırlık vermiştir.²⁹⁰ Hz. Osman (r.a)’ın akrabalarına duymuş olduğu muhabbetten Ümeyye oğulları fazlasıyla yararlanmıştır.²⁹¹

Öyle anlaşıyor ki Hz. Osman (r.a) döneminde yeniden devlet kademelerine yerleşen Ümeyye oğulları, Muaviye’nin iktidara geçmesiyle devletin tüm nimetlerinden istifade eder hale gelmişlerdir. Her konuda hakim zümre konumuna yükselmişlerdir. Onların bu konumlarını sürdürmek istemedikleri düşünülemez. Zira iktidarın nimetlerine bir kere alışan insanların bu nimetlerden mahrum kalmaları kolay olmayacaktır.

Asabiyet duygusunun insanların üzerinde, özellikle de Arap toplumu üzerindeki etkileri hakkında ayrıntılı bilgiler veren İbn Haldun, Muaviye’nin Yezid’i veliaht tayini hakkında şunları söylemektedir: “Muaviye’nin herhangi bir kimse değil de doğrudan doğruya oğlunu veliaht tayin etmesi, yalnızca, halkın birliğindeki yarar gözetme isteğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü o sırada, Emevî ailesinden “ehl-i hal ve’l-akd” olanlar onun üzerinde görüş birliğine varmışlardır. Öyle bir dönem ki, Emevîler Kureyş’in en kalabalık ve güçlü boyunu oluşturmakta olduklarından, kendilerinden başkasına rıza göstermezlerdi. Kaldı ki, egemen kitle onlardı. Bu yüzden de yerine geçecek kişiyi seçerken “daha iyi” olacağını düşündüğü kimseyi değil de, Yezid’i seçmiştir. Bu, birliği koruma ve fitneye set çekme adına, en erdemli kişi yerine erdemi daha az kişiyi seçmektir. Çünkü, bu birliğin önemi, Şârî yanında daha büyüktür. Muaviye için bundan başka türlü de düşünmek olmaz. Onun adaleti ve sahâbeliği bundan başkasını düşünmeye engeldir. Sahâbenin büyüklerinin buna katılmaları ve susmaları, konuyla ilgili şüphelerinin kalkmasına delildir. (...) Gerek Muaviye, gerekse ondan sonrakiler, Hulefa-ı Râşidin’in sünnetinden ayrılmakla suçlanamazlar. Çünkü Hulefa-ı Râşidin, mülk sisteminin ortaya çıkmadığı ve dini motifi etkili olduğu bir zamanda yaşadılar, her devrin karakteri ayrıdır. Onlar dinin razı olduğu kimseleri halef seçtiler ve başkalarına tercih ettiler. Ama daha sonra Muaviye’den itibaren asabiyet mülk gayesine ulaşmıştı, dinî motif zayıflamış, sultanî

²⁸⁹ Akbulut, s. 163-164.

²⁹⁰ Akbulut, s. 164.

²⁹¹ Makrizî, s. 18

(devlet) ve asabiyet motifine ihtiyaç duyulmuştu. Asabiyetin onayladığından başkası seçilseydi, bu seçim tanınmaz, çabucak bozulur ve birlik, ayrılık ve ihtilafa dönüşürdü.”²⁹²

İbn Haldun’la hemen hemen aynı görüşleri taşıdığı söylenilebilen Bilmen ise Muaviye’nin Yezid’i veliaht tayin etmesini biraz da Muaviye’yi savunur bir eda ile şu şekilde değerlendirmektedir: “Hz. Muaviye’nin ahirete intikal zamanı yaklaşmıştı, âmme riyasetini ihraz edecek bir kimseye lüzum vardı. O zaman kuvvet ve sarvet de Ümeyye hanedanında idi. Bunlar da bu riyasetin başka hanedana intikalini istemezlerdi, aksi taktirde yeniden ihtilâl yüz gösterebilirdi. Hz. Muaviye ise oğlu Yezid’de bir kabiliyet ve iktidar görmekte idi. Yezid’in aşk ve fücür ile me’lûf olup-olmadığı o zaman malum değildi. Bilakis Yezid, ordulara kumandanlık etmiş İstanbul’un muhasarasında bulunmuş, dirayetiyle temayüz etmişti...”²⁹³

Olaya kabile asabiyetinden de öte bölge çıkarları yönünden bakan tarihçi Işş ise şunları söylemektedir: “Muaviye hayattayken Emevî siyasetini tam anlamıyla galip kılmak için uğraşmıştı. Ancak bu siyasete muhalif olacak insanları tamamen etkisiz hale getiremedi. Muaviye kendisinden sonra bu üç bölgenin (Hicaz’da İbn Zübeyr, Irak’da Hz. Hüseyin, Şam’da da Yezid ve Ümeyye oğulları) temsil ettiği görüşlere sahip insanların mücadele edeceğini hissetti. O halde çıkması muhtemel olan fitneye nasıl engel olabilirdi? Bir bölgenin hakimiyetinin sürekli hale getirilmesiyle bu kargaşaya engel olunabilirdi. Bu bölge de Şam’dı. Ayrıca veraset de bu maksada yardımcı olurdu. Veraset sistemiyle farklı temayüllerin iktidar için çekişmesi engellenebilirdi. Muaviye’ye göre Şam hilafetin merkezi olarak kalmalıydı. Çünkü Şamlılar, Emevî iktidarı için diğer bölge insanlarından daha itaatkar ve sadıktılar. (...) Şam’ın iktidarı ise en iyi Yezid ile sürdürülebilirdi. Çünkü O, Şam’da doğmuş ve Şam’da yetişmişti. Annesi de Şam’ın en eski sakinlerinden olan Benî Kelb kabilesindendi.”²⁹⁴ Hodgson da Işş’ın benzeri bir görüştedir. Ona göre de Yezid, herhalde Suriyelilerin kabul etmeye hazır oldukları tek adamdı.

²⁹² Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun. *Mukaddime*. thk. Ali Abdülvâhid Vâfi, Kahire trz., I, 613-615

²⁹³ Ömer Nasuhî Bilmen. *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*. İstanbul trz., s. 88.

²⁹⁴ Ümeviyye. s. 159-161.

Çünkü başka bir aileden gelecek bir kimse beraberinde getireceği ailesi ve kabile bağlarıyla, Muaviye'nin kurmuş olduğu hassas kuvvetler dengesini bozabilirdi.²⁹⁵

3-Evlat Sevgisi

Muaviye'nin Yezid'i veliahd tayin etmesinde ona olan babalık şefkatinin de etkili olduğunu söyleyenler olmuştur. Bu hususta kaynaklarda yer alan bir rivayet, Muaviye'nin de benzer hisleri ifade ettiğini göstermektedir.

Hişam, İbn Sirin'den şöyle rivayet etmiştir: "Amr b. Hazm, bir defasında Muaviye'nin huzuruna gitmişti. Ona şöyle demişti: "Ümmet-i Muhammed'in işlerini tevdi edeceğin kişinin seçiminde daha dikkatli olmanı tavsiye ederim. "Bunun üzerine Muaviye ona "Sen nasihatını yapmış ve görüşünü bildirmiş bulunuyorsun. Şu anda gerçek olan şu ki Ashabın önde gelenleri hep öldüler. Şu anda onların oğulları ve benim oğlum hayatta. Benim oğlum ise bu işe herkesten daha çok hak sahibidir." demiştir."²⁹⁶

Muaviye bir başka sefer ise şöyle demiştir: "Allahım! Ben Yezid'in bir takım faziletlerini gördüğüm için onu veliaht tayin ettim. Sen benim umduğum gibi olması için ona yardım et. Şayet o buna ehil olmadığı halde ben babalık şefkati sebebiyle onu görevlendirmişsem sen bu göreve geçmesinden evvel canını al!"²⁹⁷

Emevîler döneminde gerçekleşen olaylara daha çok Arapçılık taassubu ilk yaklaştığı hissedilen Ukaylî ise Muaviye'nin Yezid'i sadece babalık şefkati sebebiyle tayin ettiğine dair söylenenleri kabul etmez. Ona göre "Muaviye'yi oğlu Yezid'i veliaht tayin etmeye sevk eden şey sadece babalık hissi olmayıp umurun menfaatini temin gayretidir."²⁹⁸

Akıl de Muaviye'nin Yezid'i veliahd tayin etmesiyle ilgili olarak şunları söylemektedir: "...Kabilenin lideri veya ordunun komutanı ölmeden önce yerine geçecek kimseyi tespit etme hakkına sahiptir. Üstelik İslâm'da da emirin oğlunun emir olmasını yasaklayan herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. İşte bu sebeple de Muaviye'nin oğlunu veliahd tayini mümkündü ve garipte görülmemeliydi."²⁹⁹

Akıl'ın yukarıdaki görüşlerine katılmak mümkün görünmemektedir. Zira çoğunluğunu sahâbe ve sahâbe çocuklarının oluşturduğu muhalifler Yezid'in

²⁹⁵ M.G.S. Hodgson, *İslâmın Serüveni-Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, trc.Komisyon, İstanbul 1993, I, 162.

²⁹⁶ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 173-174; Zehebi, *Tarih*, s. 272; Suyûtî, s. 206

²⁹⁷ Suyûtî, s. 206.

²⁹⁸ *Veliaht*, s. 407.

²⁹⁹ *Hilâfe*, s. 93.

veliahtlığına sırf Yezid, Muaviye'nin oğludur, biz onun oğlunun halifelliğini istemiyoruz, şeklinde bir düşünceyle karşı çıkmamışlardır. Onlar Muaviye'nin Yezid'i veliaht tayin etmesinin İslâm'ın ön gördüğü Şûra ve seçim prensibini ortadan kaldırma sonucunu doğuracağını gayet iyi biliyorlardı. Zaten onlar bu hususu sık sık dile getiriyorlardı. Diğer taraftan Hulefâ-i Râşidîn'in bizzat kendi çocuklarını kendilerinden sonrası için –ısrarlara rağmen- veliaht tayin etmekten kaçınmalarını nasıl izah edeceğiz. Şayet Akıl'ın iddia ettiği gibi İslâm böyle bir yasaklama koymamışsa bu kişiler hangi gerekçelerle oğullarını halife olarak yerlerine bırakmamışlardır? Evet belki kişinin oğlunu yerine halife olarak tayin etmesi yasaktır şeklinde net bir yasaklayıcı hüküm yoktur. Ancak bu konuda daha önce de işaret olunan prensipler ve uygulamalar İslâm devlet anlayışında Muaviye'nin yaptığı gibi babalık hisleriyle de olsa halifenin kendi oğlunu yerine bırakmasını tasvip edecek nitelikten uzaktır.

Muaviye'nin seçimini yaparken kendisinden öncekilerin, sözgelimi Hz. Ebû Bekir (r.a)'ın yaptığı gibi en erdemli kişiyi seçme yerine kendi oğlunu seçmesi eleştirilebilecek yanındır. Halka danışarak böyle birini aday gösterebilirdi. Oğlunu seçmiş olması, elbette, duygusallıktan, evlât sevgisine yenik düşmüş olmaktan, aile tutkunluğundan uzak görülmez. Hem bunlar bir yana, oğlun veya akrabanın bu çok önemli yer için yeterli görülebilecek bir erdeme sahip olduğuna da kimse güvenemez. Her şeye karşı, Muaviye'nin evlat sevgisi ve aile tutkunluğu etkisi altında gerçekleştirdiği görünümü içindeki bu tutumunu haklı görmemiz ve göstermemiz mümkün değildir. Çünkü, ortaya konan bir “veraset” ve “saltanat” sistemidir, başka türlü değil.³⁰⁰

Ayrıca Muaviye'nin Yezid'i veliahd tayin etme sebepleri arasında zamanın şartlarının bunu gerektirdiğini söyleyenler de bulunmaktadır. Örneğin Rayyıs, devlet başkanlığı seçiminde ideal olanın şûra ve seçim yöntemine başvurmak olduğunu belirttiikten sonra, bunun İslâm'ın ilk dönemlerinde sayıca az olan müslümanların dar bir coğrafyada bulunmaları sebebiyle mümkün olduğunu söyleyerek sonra şunları eklemektedir “müslümanlar geniş alanlara yayılmaya, kentler çoğalmaya, mezhepler ve görüşler farklılaşarak artmaya, tutkunluklar baş göstermeye başladı. Bir konu üzerinde halkın görüş birliğine varması yolunda toplanıp görüşmelerde bulunma imkanları azaldı. Tüm bunlar şûrayı ve özgürce bir seçime dayalı olarak her bireyin oyunu alma biçimindeki genel biat kurumunu güç gerçekleştirebilir hale getirdi. O dönemdeki genel uygulamada –sırf kimi fitnelerin, iç savaşların kargaşanın ve

³⁰⁰ Rayyıs, s. 180.

düzensizliğin önüne geçmek adına-veraset sistemi yaygın bir yapı arz ediyordu. Tüm bunlarda, İslâm toplumunun veraset sistemini benimsemesinin etkenleri oldu.³⁰¹

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, Kur'ân ve sünnet tarafından devlet başkanının tespiti kesin çizgilerle belirlenmedi. Bu noktada kesin kuralların olmaması ilk günlerden itibaren müslümanların kimi, hangi ölçülere göre devletin başına geçireceği konusunda anlaşmazlığa düşürdü. Bu anlaşmazlıklar, sahabe neslinin henüz hayatta olduğu dönemde Kur'ân ve Sünnetin de öngördüğü “şûra, ehliyet ve seçim” prensiplerinin samîmane duygularla uygulanmasıyla herhangi bir çatışmaya yol açmadan çözümlendi. Bununla birlikte İslâm devletinde halifenin nasıl belirleneceği hususunda kesin hükümlerin olmaması problem olarak varlığını sürdürdü.

Muaviye, uzun uğraşlardan sonra kurmaya muvaffak olduğu devletin kendisinden sonra kim tarafından yönetileceğini tabii olarak önceden düşünmeye başladı. İslâm'da devlet başkanının nasıl tayin edileceğine dair kesin kuralların olmamasının Muaviye'ye bu meseleyi istediği şekilde çözmesinde yardımcı olduğu, söylenebilir. Zira naslar ve uygulamalarda görülen bu boşluk, Muaviye'nin oğlunu kendi yerine halife olarak tayin etmesini kolaylaştıracak nitelikteydi. Her ne kadar İslâm'da devlet başkanının belirlenmesinde “şûra ve seçim” gibi prensipler öngörüyorsa da kişinin kendi oğlunu yerine tayin etmesini yasaklayan açık bir hüküm de bulunmamaktaydı. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn'in uygulamalarını çeşitli sebeplerle görmezlikten gelen Muaviye, oğlunu kendi yerine bırakarak hilafetin özünde değişikliklere yol açtı. Şûra ve seçim bundan böyle önemini yitirdi. Muaviye, kendi döneminde Yezid'in veliahdlığına karşı çıkanların muhalefetine adeta kulaklarını tıkadı. Adı ön plana çıkan beş kişinin bir zihniyeti ve kitleyi temsil ettiğini düşünerek bunların tam anlamıyla ikna edilmesini sağlayamadı. Üstelik kendisi gibi kabiliyetli bir şahsın beceremediği bir işi oğlu Yezid gibi henüz tecrübesiz ve güçsüz birine bırakma yanlışlığına düşerek durumu daha da karmaşık hale getirdi.

Akyüz'ün deyimiyle “Bizzat Muaviye tarafından müslümanların birliğini korumak amacıyla gerçekleştirildiği söylenen veliahdlık meselesi, ne yazık ki, müslümanların veliahdlık taraftarları ve muhalifleri olmak üzere ikiye bölünmesine”³⁰² vesile oldu. Biate karşı çıkanların ileri sürdüğü itirazlar sadece üç beş kişinin cılız muhalefetinden ibaret olarak kalmayıp, İslâm tarihinde asırlarca sürecek kanlı iktidar çekişmelerinin doğmasına, siyasî ve dini grupların oluşmasına

³⁰¹ Siyasî Düşünce, s. 180.

³⁰² Hilafet, s. 185.

sebepe oldu. Özellikle Muaviye'den sonra iktidara geçen Yezid'in kendisine beyat etmeyenlere karşı uyguladığı sert ve tavizsiz politika Muaviye'nin veliahdlığın fitneye engel olacağı dűşüncesinde ne kadar hatalı olduğunu gösterecek niteliktedir. Dolayısıyla Muaviye'nin ortaya koyduğu ve Yezid'le uygulamaya konulan veliahdlık sistemi etkileri asırlarca süren bir müessese olarak kötü bir şekilde anıldı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUAVİYE'NİN ÖLÜMÜ VE YEZİD'İN HİLAFETE GEÇİŞİ

A-MUAVİYE’NİN YEZİD’E VASIYETİ VE VEFATI

Daha sonraki dönemlerde Yezid’in icraatlarıyla ilgili olarak bıraktığı tesir itibarıyla kendisinden sıkça bahsettirecek olan bu vasiyeti kaynaklarda uzun uzadıya yer almaktadır.

Taberî tarafından Muaviye’nin Yezid’e vasiyetiyle ilgili iki farklı rivayet nakledilir. Bunlardan birincisi Ebû Mühnef kanalıyla, ikincisi ise başka ravilerce rivayet edilmektedir. Ancak şunu belirtelim ki, Ebû Mühnef’in kendi kitabı olan “Maktelü’l-Hüseyn” de anlattığı vasiyetle Taberî’de yer aldığı belirtilen rivayeti arasında da bir takım farklılıklar bulunmaktadır.

Taberî, Ebû Mühnef’in şöyle dediğini kaydeder: “Muaviye, vefatıyla sonuçlanan hastalığına yakalandığı zaman oğlu Yezid’i çağırdı ve ona şöyle dedi: “Ey oğulcuğum! Senin için her türlü imkanı hazırladım. Düşmanlarını önünde zelil kıldım. Onların güçlülerini sana boyun eğdirdim. Onları sana itaat ettirdim. Kurmuş olduğum bu düzende kimsenin seninle çekişmesinden korkmuyorum. Sadece 4 kişinin seninle mücadeleye gireceğini zannediyorum. Onlar da Ali’nin oğlu Hüseyin, Ömer’in oğlu Abdullah, Zübeyr’in oğlu Abdullah ve Ebû Bekir’in oğlu Abdurrahman’dır.”¹

Rivayetin bundan sonraki kısmı ikinci rivayetle benzerlik arz etmektedir. Bir başka deyişle Taberî’nin Ebû Mühnef’ten aldığı rivayette bulunan yukarıdaki kısım Taberî’nin başka ravilerden rivayet ettiği haberde yer almamaktadır. Ebû Mühnef’ten nakledilen bu rivayette, Muaviye’nin vasiyetini yapacağı zaman Yezid’i yanına sesletmesi ve Abdurrahman b. Ebû Bekir’i de dikkat edilmesi gereken şahıslar arasında zikretmesi rivayetin değerini azaltacak mahiyettedir.²

¹ Taberî, IV, 238; Ebû Mühnef’in kendi kitabı olan “Maktelü’l-Hüseyn” de ise “Yezid’in bu esnada Şam’da olmadığı bu sebeple de Muaviye’nin yazdığı bu vasiyeti Dahhak b. Kays ve Müslim b. Ukbe’ye verdiği, onlardan bu mektubu Yezid’e iletmelerini istediği” belirtiliyor ki, bu noktada vasiyetle ilgili bilgi veren ikinci gruptaki ravilerle Ebû Mühnef’in benzer şeyleri ifade ettikleri söylenebilir. bkz. s. 6-7.

² Rayyıs, s. 186; Akyüz, s. 185-186; Zira başta Ebû Mühnef (Maktel, s. 6-7), İbnü’l-Esir, (Kâmil, IV, 6), Dineverî(Ahbaru’t-Tıval, s. 226) ve Taberî (Tarih, IV, 239), olmak üzere tarihçiler, Muaviye’nin söz konusu hastalığı ve vasiyetini arz ettiği esnada Yezid’in Şam’da olmadığını, bu sebeple de Muaviye’nin bu vasiyeti Yezid’e iletmeleri için Dahhak b. Kays ve Müslim b. Ukbe’ye verdiğini söylemektedirler. Ayrıca bkz. Câhız, Beyan. I. 495; İbn Kesir, Bidâye, VIII, 118-119; Zehebî, Siyer, III, 161; Takkuş, s. 43, Ayrıca vasiyetle sakınılması gerektiği şeklinde tavsiye olunanlar arasında Abdurrahman b. Ebî Bekir’in de ismi geçmektedir ki bu şahsın Muaviye’nin

Muaviye'nin vasiyetiyle ilgili Ebû Mühnef'in Taberî'de yer alan rivayetiyle³ Maktelü'l-Hüseyn'de⁴ yer alan rivayeti bundan sonraki kısımda benzerlik arz etmektedir. Üstelik bu rivayet, Taberî'nin Ebû Mühnef dışındaki ravilerden aktardığı rivayetle de uyusmaktadır. İkinci rivayet şeklinde bahsettiğimiz bu rivayetteki tek fark ise vasiyette Abdurrahman b. Ebû Bekir'in zikredilmemesidir.

İkinci rivayet Hişam⁵, Avâne⁶ ve Muhammed b. Ömer (Vakıdî)⁷ tarafından nakledilmiştir. Buna göre Muaviye hastalandığı sırada Şam'da bulunmayan Yezid'e iletilmesi için bir vasiyet yazdı. Bunu Yezid'e iletmeleri için Dahhak b. Kays ve Müslim b. Ukbe'ye verdi. Dineverî ise Muaviye'nin, vasiyetini Dahhak b. Kays ve Müslim b. Ukbe'ye verdiğini ve bunlardan vasiyetini Yezid'e vermelerini istediğini belirtmektedir. Bir süre sonra Yezid'in gelmesi üzerine bizzat kendisi (Muaviye) vasiyetini Yezid'e şifahen söyledi, bir süre sonra da öldü.⁸

Muaviye vasiyetinde şunları ifade ediyordu: "Hicazlılara dikkat et! Onlar senin aslındırlar. Onlardan sana gelenler olursa ikramda bulun, gelmeyenlerle de iyi münasebetler kurmaya çalış. Iraklılara iyi bak. Onlar senden her gün bir vali değiştirmeni isteseler yine kabul et, çünkü bir valiyi görevinden almak sana karşı yüz bin kılıcın çekilmesinden daha hayırlıdır. Suriye Araplarını kendine sırdaş yap. Sırlarını onlara söyle. Düşmanlarından bir şey gelirse, bunlarla karşı koyarsın. Düşmanını yendiğin zaman Suriye halkını memleketlerine geri gönder. Çünkü onlar başka yerlerde kalırlarsa, ahlakları değişir. Bulundukları bölgenin halkının ahlakıyla ahlaklanabilirler. Halifelik konusunda seninle Kureys'ten üç kimseden başka birinin ihtilafa düşeceğini zannetmiyorum. Bu üç kişi Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr'dir. İbn Ömer, dini bütün bir kimsedir. Dünyadan elini eteğini çekmiştir. Bu iş için seninle savaşağını ve ayağına hazır gelmedikçe bu işi istediğini sanmıyorum. Herkes sana biat edince o da biat eder. Hüseyin b. Ali zayıf bir adamdır. Iraklılar ona destek olur, o da sana karşı baş kaldırır ve sen ona galip gelirsen, kendisini affet, çünkü onun bizimle hatırı sayılır bir akrabalığı, büyük hakkı

vefatından çok önce öldüğü göz önüne alındığında Muaviye'nin böyle bir söz söylememiş olduğu açığa çıkacaktır. İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 6; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 119; Rayyıs, s. 186-187

³ Taberî, IV, 238

⁴ *Maktel*, s. 6-7

⁵ Taberî, IV, 238

⁶ Taberî, IV, 238

⁷ Selûmî, s. 140-141.

⁸ Dineverî, s. 226.

ve Hz. Muhammed'le yakınlığı var. Iraklıların onu yerinden çıkarıncaya kadar rahat bırakacaklarını sanmıyorum. Şayet eline geçirirsen onu affet. Zira ben olsaydım onu affederdim. Sana aslan gibi saldırıp, tilki gibi tuzak kuracak olan tek kişi Abdullah b. Zübeyr'dir. Eğer bu adam sana karşı bir oyuna kalkarsa, onu lime lime kes ve kendi adamlarının kanını döktürmemeye çalış. Barış isterse kabul et.⁹

Görüldüğü gibi Muaviye'nin ölmeden önce Yezid'e yönelik yaptığı vasiyet kaynaklarda farklı şekilde yer almaktadır. Bu vasiyetin Yezid'e nasıl ulaştığı ve hangi ifadelerden oluştuğu hususunda bir ittifak söz konusu değildir. Bununla birlikte şu söylenebilir ki, Muaviye'nin bu vasiyetinin içeriği önemlidir. Bu noktada vasiyetin Yezid'e nasıl ulaştığı pek önemli olmamalıdır. Muaviye, vefatı öncesinde bu vasiyeti Yezid'e iletmeleri için yakın adamlarına teslim etti diyen tarihçilerin bu konudaki ısrarları göz önünde bulundurulduğunda bu bilgi doğru kabul edilebilir. Buna göre Yezid, babasının hastalığı esnasında Şam'da bulunmadığı için Muaviye'nin vasiyetini yakın adamlarına Dahhak b. Kays ve Müslim b. Ukbe'ye teslim ettiği söylenebilir.¹⁰

⁹ Ebû Mühnef, *Maktel*, s. 7-8; Câhız, *Beyan*, I, 495; İbn Abdirabbih, IV, 34; Belazûrî, *Ensâb*, V, 153-154, 108-109; Taberî, IV, 238-239; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 6-7; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 119; İbn Haldun, *Tarih*, III, 40-41; Rayyıs, s. 186-187; Selûmî, s. 142-146; İbn A'sem ise diğer kaynaklarda yer almayan şu rivayeti nakletmektedir: "Muaviye ölümüyle neticelenecek olan hastalığına yakalandığında Dahhak'a: "Yezid'e biat et" dedi. Dahhak, Müslim b. Ukbe ve halk ta biat etti. Bunu üzerine Muaviye oğluna hilafet elbisesini giyip halkın huzuruna varıp bir hutbe irad etmesini emretti. Yezid insanların huzuruna çıktı. Başında Muaviye'nin sarığı, elinde ise onun kılıcı ve yüzüğü vardı. Sırtında ise Hz. Osman (r.a)'ın şehid olduğu esnada giydiği kanlı gömlek vardı. Yezid, uzun süre konuştu. Sonra babasının yanına geldi. Muaviye gündüzün büyük bir kısmını baygın geçirdi. Ayıktığında gece de ilerlemişti. Oğlu başındayken ayıkmıştı. Muaviye, Dahhak'ı sesletti. Ayrıca Müslim b. Ukbe'yi de sesletti. Onlara "beni biraz doğrultun" dedi. Sonra da onlardan daha önceden kendisinin yazdığı bir mektubu istedi. Mektupta oğlu Yezid'i velayet tayin ettiğini belirtiyordu. Muaviye mektubu okuduktan sonra katlayıp mühürledi ve Dahhak'a verdi. Sonra ona: "Sabah olduğunda minbere çok ve bu mektubu herkese oku." dedi. Dahhak da tamam, olur dedi. Muaviye sonra oğluna dönerek "Bu ümmeti nasıl idare edecesin?" diye sordu. "Onları Ebû Bekir'in siretine göre mi idare edecesin? O ki, dinden dönenlerle savaştı. Allah (c.c) için mücadele etti. Öldüğünde ise hak ondan razıydı" dedi. Yezid ise "Ey Emiru'l-Mü'minin! Ben, Ebû Bekir'in siretine göre devlet yönetimine güç yetiremem, ancak ben halkımı Allah (c.c)'ın kitabı, peygamberin sünnetine göre idare ederim" dedi. Sonra Muaviye, oğluna pek çok tavsiyelerde ve ikazlarda bulundu. Iraklılar, Şamlılar ve Hicazlılarla ilgili tembihte bulundu. Onlara karşı nasıl bir siyaset izlemesi gerektiğini anlattı. Ona kimlerin ne ölçüde muhalefet edeceğini, bunlarla nasıl başa çıkacağını anlattı. Muaviye sonra ailesine döndü ve onlara da bazı tavsiyelerde bulunduktan sonra öldü. Yezid ise onun öldüğü gün av için Huvvârin'di idi. *Fütûh*, II, 353-357

¹⁰ Hamid Ganim, Muaviye'nin Yezid'e iki tane vasiyet bıraktığını söylemektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Hamid Ganim'in zikrettiği iki vasiyet te içerik bakımından farklı olmadığı için

Vasiyetten anlaşılan şu ki Muaviye baba olarak oğluna şefkat hisleriyle bir takım tavsiyelerde bulunmaktadır. Muaviye bu vasiyeti oğlunun ileride karşılaşabileceğini tahmin ettiği problemleri aşabilmesi için yapmış olmalıdır. Zira Muaviye, vasiyette tecrübeleriyle edindiği bilgilerden hareketle gerek şahıslar (Hüseyin, İbn Zübeyr, İbn Ömer) gerekse bölgeler ve halkları hakkında bilgiler veriyor, bunlara karşı nasıl davranılması gerektiğini oğluna hatırlatıyordu.

Siyasî ve idarî yönden büyük bir şaheser sayılabilecek olan bu vasiyet, çok önemli prensiplerden ibaretti.¹¹ Gerçekten de bu vasiyet, Muaviye'nin dünyevî tecrübelerini yansıtmaktadır. Vasiyetinde verdiği programa göre, şayet Yezid'in yerinde olsaydı, adamları iyi tanıyarak ve kısa dönem için tedbirini alarak siyasetini yeniden uygulayacaktı.¹² Ancak Yezid'in babasının vasiyetinde işaret ettiği hususlara pek uyduğu söylenemez. Zira babası ona Hicazlılara özellikle de Hz. Hüseyin'e müsamahakar davranmasını tavsiye ediyordu. Oysa olaylar pekte bu doğrultuda gerçekleşmedi.¹³ Pek tabidir ki, babasının sahip olduğu kabiliyet ve karizmaya sahip olmayan Yezid, bu vasiyetin gereklerini yerine getiremedi.¹⁴ Bununla birlikte ileriki bölümlerde de işaret olunacağı üzere Yezid'in döneminde gerçekleşen iç harpler esnasında iddia olunduğunun aksine sert tutum içerisinde olmadığını, bunda babasının vasiyetine uyma düşüncesinin de rol oynadığını söyleyenler de bulunmaktadır.

B-YEZİD'İN BABASININ ÖLÜMÜ ÜZERİNE ŞAM'A GELİŞİ

Tarihçilerin belirttiğine göre Muaviye söz konusu edilen vasiyetinden kısa süre sonra, 60 yılında Recep ayının ortalarında (Aralık 679) öldü.¹⁵

Muaviye'nin aynı şeyleri söylemesi tekrardan öteye bir anlam taşımayacaktır. Muaviye'nin ölümünün hemen öncesinde böyle bir tekrarı pek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki ilk kaynaklarda da bu görüşü destekleyecek bir bilgi bulunmamaktadır. krş. bkz. "el-Hulefâü'l-Ümeviyyûn min İftitahiyyâtihim ve Vesâyâhüm", *ed-Dâire*. Riyad 1405/1984 1986, sayı II, s. 28.

¹¹ Vekil, s. 132.

¹² Akkad, s. 668.

¹³ Ganim, s. 28.

¹⁴ Akyüz, s. 187.

¹⁵ Ebû Mihnef, *Makel*, s. 8; Taberî, IV, 242, Zehebî, *Siyer*. III, 161; Mes'ûdî, *Tenbih*, s. 278; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 125; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 145; Diyarbekrî, II, 296; İbnü'l-Verdi, I, 161; Welhausen bu tarihin 18 Nisan 680'e tekabül ettiğini söylüyor. *Arap Devleti*, s. 66; Ya'kûbî, Muaviye'nin Receb ayının ortalarında öldüğüne dair bilgiyi meçhûl sigayla veriyor ve onun Receb ayının ilk günlerinde öldüğünü kabul ediyor. II, 150.

Muaviye'nin vefatı esnasında Yezid'in Huvvârîn¹⁶ de bulunduğu söylenmektedir.¹⁷

Rivayetlerde Yezid'in Huvvârîn'de bulunduğu esnada, babasının hastalığının arttığına dair haberi mi, yoksa onun vefatına dair bir haberi mi aldığına dair iki ayrı bilgi vardır.

Bazı tarihçilere göre Muaviye'nin hastalığının ağırlaştığını hisseden Dahhak b. Kays, Huvvârîn'de bulunan Yezid'e bir haberci gönderdi. Yezid, babasının hastalığının ağırlaştığını öğrenir öğrenmez Şam'a gelmek üzere harekete geçti. Şam'a geldiğinde ise babasının öldüğünü gördü.¹⁸

Diğer taraftan Yezid'in Huvvârîn'de kendisine gönderilen haberciden babasının ölüm haberini aldığı söyleyenler de vardır.¹⁹

Yezid'in babasının hastalığının ağırlaştığını veya öldüğünü öğrendiği esnada hangi maksatla Huvvârîn'de bulunduğu dair verilen bilgiler net değildir. İsfahânî onun yazlıkta bulunduğunu kaydediyorsa da bu hususta başka tarihçilerin bir şey söylemediklerini belirtmek gerekir.²⁰ Zehebî ise "babası öldüğünde Yezid, Hıms'ın köylerinden birindeydi. Dayılarının arasında bir deve üzerinde bulunuyordu. Başında sarık, belinde de kılıç yoktu."²¹ demektedir.

Yezid, babasının öldüğünü duyduğunda çok üzülmüş, bu üzüntüsünü söylediği şu şiirle²² dile getirmiştir:

Postacı alelacele bir mektup getirdi.

¹⁶ Burası Hıms'ın köylerinden biridir. Hıms'ın Kuzeydoğusuna düşer. Ebû'l-Fida, **Takvimü'l-Buldan**, s. 83; Yâkut, **Mu'cem**, II, 362; Huvvârîn, Hıms'ın köylerinden olup Tedmür'e iki konak uzaklıktadır. Bkz. Yâkut, **Mu'cem**, II, 362

¹⁷ İbn A'sem, III, 5-6; Taberî, IV, 242; İsfahânî, **Egânî**, XVII, 213; Ebû'l-Fida, **Muhtasar**, I, 262; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 9; Zehebî, **Siyer**, IV, 36; Selûmî, s. 152; Lammens, Muaviye'nin ölümü esnasında Yezid'in Anadolu'da bulunduğunu söylüyor. Ancak bu kaynakların verdiği bilgiyle tamamen çelişiyor. Lammens, "Muaviye", **İA**, VII, 440.

¹⁸ Taberî, IV, 238; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 6; Selûmî, s. 152.

¹⁹ Ebû Mühnef, **Maktel**, s. 8; İbn Abdirabbih, IV, 341-342; İsfahânî, **Egânî**, XVII, 213; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 9; Ebû'l-Fida, **Takvimü'l-Buldan**, s. 83; Zehebî, **Siyer**, IV, 37; İbn Kesir, **Bidâye**, VIII, 145; Umeriyyu, s. 239; Cebbûr, **Mülûk**, s. 39; İbn Kesir, Ayrıca Muaviye'nin bizzat kendisinin hastalığının ağırlaşması üzerine Yezid'in arkasına adam gönderdiğine dair bir rivayeti de nakletmiştir. **Bidâye**, VIII, 146.

²⁰ **Egânî**, XVII, 213.

²¹ **Siyer**, IV, 36.

²² Ebû Mühnef, **Maktel**, s. 9; Taberî, IV, 242; İbn A'sem, III, 5-6; İbn Abdirabbih, IV, 342; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 9; İbn Kesir, **Bidâye**, VIII, 146; Selûmî, s. 152-153; Umeriyyu, s. 239; Cebbûr, **Mülûk**, 39-40

Mektubu kalbe korku salıyordu

Allah (c.c) aşkına söyle, mektupta ne var? dedik

Halife rahatsız oldu dedi. (sıkıntılı).

Hızlı atlara binerek yola koyulduk

Vadileri aşarak çabucak geldik

Yolda karşılaştıklarımıza aldırış etmedik

Ayaklarımızın bizi ulaştırdığı şeye de

Yeryüzü sallanıyordu bizimle

Sanki direklerinden biri kopmuş çadır gibiydi

Kendisi bir uçurumun kenarında duran kişinin

Hayatının anahtarı düşecek demektir

Oraya ulaştığımızda kapıda

Remle'nin feryatları yankılanıyordu.

Nefsini alçaltmayan şerefiyle ölür.

Nefsinin peşinden koşanlar onun uğradığı akibete düçar olur.

Hind'in oğlu gömüldü, şeref te onunla birlikte gitti.

Her ikisi de bir biriyle bir bütündü ve iç içeydi.

Alnı ak başı açık idi. Omula bulutlardan yağmur istenirdi.

İnsanların hayellerindeki kahramanlarla bile savaşsa yine onları yenerdi.

Onun açtığı gediği insanlar bütün gayretlerini harcasalar da kapatamazlar.

Onun kapattığı gediği de asla yıkamazlar.²³

Yezid, Huvvârin'den Şam'a gitmek üzere ayrıldı. Diğer taraftan Muaviye'nin vefatı üzerine Şam'da büyük bir matem yaşanıyordu.²⁴ Şam valisi Dahhak b. Kays belki de bu matemın yatışmasını temin maksadıyla mescitte bir konuşma yaptı, elinde tuttuğu kefeni göstererek şunları söyledi: "...Muaviye, Arapların koruyucusu, yardımcısı ve uğurlarına çaba sarf edeniydi. Allah (c.c), onun vasıtasıyla fitneyi kaldırdı. Onu kullarına hükümdar yaptı. Memleketleri fethettirdi. Ancak şimdi Muaviye öldü, şunlar da onun kefenidir. Kendisini bu kefene sarıp mezarına koyacak, amelleriyle baş başa bırakacağız. Sonra da kıyamete kadar, berzahın korkunç aleminde yaşayacaktır. Sizden onu görmek isteyen varsa gelip görebilir."²⁵

Dahhak bu konuşmayı yaptıktan sonra Muaviye'nin cenaze namazını kıldırdı.²⁶ Muaviye'nin Babü's-Sagir mezarlığına defnedilmesinden²⁷ bir süre sonra²⁸ Şam'a

²³ Şafîî, Yezid'in son iki beyti el-A'sâ'dan çaldığını söylemektedir. bkz. İbn Abdірabbih, IV, 342

²⁴ Ebû Mıhnef, **Maktef**, s. 8.

²⁵ Ebû Mıhnef, **Maktef**, s. 8; Taberî, IV, 242; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 8-9; İbn Kesir, **Bidâye**, VIII, 145; İbnü'l-Verdî, I, 161.

²⁶ Ebû Mıhnef, **Maktef**, s. 8; İbn Kuteybe, **İmâme**, I, 174; Ya'kubî, II, 151; Taberî, IV, 242; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 9; İbn Kesir, **Bidâye**, VIII, 146; İbnü'l-Verdî, I, 161; Muaviye'nin cenaze namazını Dahhak b. Kays'ın değil de Yezid'in kıldırıldığını söyleyenler de olmuştur. Ancak bunlar

id, babasının cenazesine yetişemediyse de doğruca kabristana-giderek
nda cenaze namazını kıldı.²⁹

İ, kabristandan ayrıldıktan sonra giderek el-Hadra sarayında konakladı.
duruda üç gün boyunca dışarıya çıkmadığı gibi hiç kimseyle de
şini söyleyenler varsa da³⁰ böylesine kritik bir günde belkide otorite
ı doğmasına yol açacak şekilde Yezid'in sarayda matem tutması pek
ünmemektedir. Nitekim konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler veren diğer
a bunun tam aksine Yezid'in babasının mezarını ziyaret ettikten sonra el-
ayına gittiği, gusül alıp temiz elbiselerini giyindiği ve halkın camide
üzerine camiye gittiği belirtilmektedir.³¹

YEZİD'İN HİLAFETE GEÇİŞİ

İyeye'nin vefatı üzerine Şam'a gelen Yezid, babasının kabrini ziyaret
ıra el-Hadra sarayında bir süre dinlendi. Mûteâkıben mescide gitti ve ilk
ı burada yaptı. Bir anlamda Yezid'in devlet başkanlığında uyacağı
ve metotları da içeren bu konuşma şu şekildedir: "Dilediğini
meye kadir olan, istediğine veren, istemediğini de mahrum eden, dileğini
lediğini de alçaltmaya kadir olan Allah (c.c)'a hamdolsun! Ey insanlar!
Allah (c.c)'ın kullarından bir kuldu. Allah (c.c), ona nimet bahşedip
ıra onu yanına aldı. O kendisinden öncekilerden daha aşağı derecede idi.
n sonrakilerden ise daha faziletliydi. Onu Aziz ve Celil olan Allah (c.c)'a
ye etmiyorum. Allah (c.c), onun durumunu daha iyi bilir. Eğer onu
tendi rahmetiyle affeder. Eğer onu azaplandırırsa günahı sebebiyle
uş olur. Ben ondan sonra idarenin başına geçtim. Maksadımı elde etmek
çbir sıkıntıdan dolayı üzülmem. Bilmediğim bir şeyi yaptığım zaman
r dilemem. Zaten bilmediğim bir şeyi bundan sonra öğrenecek de değilim.

istaki şüphelerini dile getirmişlerdir. Bkz İbn Kesir, **Bidâye**, VIII, 146; Diyarbekrî, II,

Bidâye, VIII, 146

e 10 gün sonra demişse de Huvvârin'in Şam'a yakınlığı göz önünde bulundurulduğunda
mkün görünmemektedir. Nitekim İbn A'sem üç gün sonra geldiğini, İbn Abdirabbih ise
in vefat ettiği gün sona ermeden Yezid'in Şam'a geldiğini söylemektedir. krş. bkz. İbn
mâme, I, 174; İbn A'sem, II, 5-6; İbn Abdirabbih, IV, 242.

, 242; İbn A'sem, III, 5-6; İbn Kesir, **Bidâye**. VIII, 146; Diyarbekrî, II, 297; Zehebî,
37; Umeriyyu, s. 240; İbnü'l-Verdî, I, 161

f, **Maktef**, s. 9; İbn Abdirabbih, IV, 343.

er, IV, 37, İbn Kesir, **Bidâye**, IV, 146.

'nin
şays
aptı,
usu,
neyi
imdi
rına
ahın
25

dl.²⁶

um'a

VIII,

bnü'l-

enaze

unlar

Bana karşı ölçülü (dikkatli) olun. Çünkü Allah (c.c)'ın dilediği şey gerçekleşir.”³² Ayrıca diğer kaynaklarda Yezid'in bu sözlerle ilaveten halka vaatlerden ibaret şeyler de söylediği belirtilmektedir: “Muaviye, sizi deniz gazasına gönderirdi. Ben müslümanlardan herhangi birini deniz seferine sevk etmeyeceğim. Muaviye, sizi kışın Bizans diyarına gönderip (Şevâtî) gaza ettirirdi. Ben herhangi birinizi böylesi bir sefere göndermeyeceğim. Muaviye, sizin maaşlarınızı üç taksitte öderdi. Ben hepsini peşin olarak vereceğim.”³³

Mes'ûdî, bu rivayeti naklettikten sonra şunları ilave etmektedir: “Yezid, bu konuşmayı yapıp yerinden kalkınca orada bulunanlara kişiliği ve kavmi içerisindeki konumuna göre mal verilmesini, maaşlarının artırılmasını ve derecelerinin yükseltilmesini emretti.”³⁴ Yezid'in bu sözleri halkı memnun etmiş olmalı ki konuşmanın akabinde dağılanlar ona övgüler yağdırarak dağılıyorlardı.³⁵ İktidara geçtiği esnada halkın sempatisini temin etmeyi amaçlayan Yezid, beytü'l-mâlden özellikle Şamlılara bolca ihsanlarda bulundu.³⁶

Yezid'in atâ ile ilgili vaatleri takdire şayan görülebilir.³⁷ Muaviye gibi otoriter ve halkının sevgisini kazanan bir halifeden sonra iktidara geçecek kimsenin onun bıraktığı koltuğu doldurması, kendisini benimsetmesi kolay olmayacaktı. Belki de bunun farkında olan Yezid, daha ilk andan itibaren kendisini sevdirecek ve halkının memnuniyetine yol açacak bir faaliyet yapmak istedi, bu amaçla da hazineden halka ihsanlarda bulundu.

Yezid, konuşmasının bir bölümünde ise izleyeceği Bizans siyasetinden de söz etti. İleride de temas olunacağı üzere Yezid'in bu konuşma da söylediklerine bağlı kaldığı, halifelik yaptığı sürece Bizans'la savaş yapmadığı söylenebilir.³⁸

Yezid'in daha ilk konuşmasında Bizans'a karşı tertiplenen yaz (Sevâfi) ve kış (Şevâtî) seferlerine son vereceği vaadine bakılarak müslüman savaşçıların böylesi bir durumdan muzdarip oldukları sonucuna ulaşılabilir. Zira Rum beldelerinde aşırı soğuk vardı. Ayrıca denizde gemilerle savaşmak da onlara zor geliyordu. Yezid, bu

³² Ebû Mühnef, *Maktef*, s. 10; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 260; İbn Abdirabbih, IV, 343; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 75.

³³ Zehcî, *Siyer*, IV, 37; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 146; Vekil. s. 194; Ganim, s. 29-30; Umeriyyu, s. 240.

³⁴ *Mürûc*, III, 76.

³⁵ İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 146; Zehcî, *Siyer*, IV, 37.

³⁶ İbn A'sem, III, 8-9.

³⁷ Vekil, s. 194.

³⁸ Ganim, s. 31.

durumun farkındaydı. Çünkü Bilâd-ı Rum'a karşı düzenlenen seferlere iştirak etmesi sebebiyle durumdan haberdar idi.³⁹

Yezid'in Bilad-ı Rum'a karşı düzenlenen seferleri durdurması, Bizans'ın cesaretlenmesine yol açtığı ve daha önceki seferler neticesinde ele geçirilen topraklara iskan olunan müslüman tebaanın emniyeti açısından da bu karar olumsuz etkiler doğurduğu söylenebilir.⁴⁰

Şam'da iktidar koltuğuna oturan Yezid, çoğunluğunu ordu mensuplarının oluşturduğu söylenilebilecek kimseleri bu tür konuşmalarla memnun etmek istediye de, devletin dış siyaseti ve fütûhatın seyri açısından bu sözlerin faydalı olmadığı ifade edilebilir. Bilindiği gibi Bizans'a karşı düzenlenen seferler bazı ufak tefek teşebbüsler sayılmazsa I. Velid dönemine kadar bir duraklama devresine girmiştir.

D-YEZİD'İN HİLAFETE GEÇİŞİ ESNASINDA İSLÂM DEVLETİNİN DURUMU

Yezid, iktidara geçtiği esnada otuz dört yaşındaydı. Bu dönemde, Medine valisi Velid b. Utbe b. Ebî Süfyan, Mekke valisi ise Amr b. Sâid b. el-Âs, Kûfe valisi Numan b. Beşir, Basra valisi de Ubeydullah b. Ziyad idi.⁴¹ Yezid, babasının zamanında da valilik makamında bulunan bu şahısları görevlerinde bıraktı.⁴²

Muaviye'nin uyguladığı politika neticesinde İslâm devletinde sükunet sağlandı. Muaviye kendine has metotlarla sükuneti temin etti.⁴³ Bundan dolayı da babasının ölümünden sonra Yezid, problemi olmayan bir devletin başına geçti. Onu bekleyen tek sıkıntı babası döneminde de muhalefette bulunan kimselerin biatlerini almaktı.⁴⁴

³⁹ Ganim, s. 31.

⁴⁰ Vekil, s. 194.

⁴¹ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 14; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 149; Belâzûrî, isim vermeden bazı kimselerin bu sırada Mekke valiliğini el-Hâris b. Hâlid, Medine valiliğini ise Amr b. Sâid el-Eşdak'ın yaptığını söylediklerini belirtmiş ve bizim burada verdiğimiz isimleri "daha doğru" olarak nitelendirmiştir. *Ensâb*, V, 313.

⁴² İbn Kesir, Yezid'in bu şekildeki davranışının onun zekî birisi olduğunu gösterdiğini söylemektedir. *Bidâye*, VIII, 149.

⁴³ Adil Edib, s. 206.

⁴⁴ Sibt, s. 213; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 14; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 149; Hâiri, *Dairatü'l-Mearif*, XVIII, 550.

Muaviye'nin vefatından sonra Şam'a gelen Yezid, Şamlıların biatlerini almayı başardı. Şamlılar, Muaviye'nin hayatta olduğu dönemde Yezid'in veliahtlığına yaptıkları biate sadakat göstererek, biatlerini yenilediler.⁴⁵

İktidarın Emevîlere geçişiyle siyasi ağırlık ve iktisadî yoğunluk Hicaz ve Irak'tan Şam'a intikal etti.⁴⁶ Bu durum Hicaz ve Iraklıların Emevî iktidarını kabulünü güçleştirdi.

Vaglieri, Yezid'in halifelğe geçişi döneminde İslâm dünyasının durumuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "I. Yezid iktidara geçtiğinde, babasının gözetiminde tuttuğu muhalefet ona karşı harekete geçti. Kûfe'deki Ali taraftarlarının oluşturduğu fırka onu devirmeyi planlamış, Medineliler ayaklanmıştı. Mekke'de yaşayan İbn Zübeyr de iktidar için etrafına insanlar toplamıştı. Tüm müslümanlar, İslâm'a bağlılığı bu kadar çok tenkide maruz kalmış bir ailenin iktidarda kalmasını dinin kutsiyetine bir hakaret addederek bir araya geldiler. Bunlar olurken Hâricîler de fırkalarını yeniden teşkilatlandırıp mücadeleye dahil olmaya hazırlandılar. Devletin çeşitli bölgelerinde patlak veren olayların hepsi de aynı sebebe dayanmıyordu. Ancak bütün fırkalar, belli başlı motiflerde ortaklıklar. Mesela tebaasını disiplinli bir dalkavukluk derecesine düşüren güçlü hükümetten hoşnutsuzluk, devletin başkenti olması hasebiyle Suriye'ye karşı duyulan kıskançlık ve tavizsiz bir dinî devletin yeniden teşekkülü halinde işlerin daha iyiye gideceğine duyulan inanç. Tüm bu başkaldırmalara dini gerekçeler gösterilmekteydi..."⁴⁷

Iraklılarla Şamlılar arasında sürekli bir mücadele vardı. Çünkü her bir vilayet, devletin merkezi olmak ve iktidarın nimetlerinden ilk önce istifade etmek arzusundaydı ve bu uğurda mücadele veriyordu.⁴⁸ Irak ve diğer İslâm beldelerinde Emevî iktidarının hak olan halifelik rejimini değil de zorbalığa dayanan saltanatı temsil ettiği görüşü hakimdi. Bu görüş devlete olan muhalefeti sürekli güçlendiriyordu.⁴⁹

Irak'ın Emevî hakimiyetine bakış tarzı tam bir bütünlük arz etmiyordu. Kûfeliler, Hz. Ali'ye olan yakınlıklarından kaynaklanan sebeplerle Yezid'in

⁴⁵ İbn A'sem, III, 8-9; Ya'kubî, II, 297; Makdisi, VI, 9; Ahmed b. Yusuf el-Karamânî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsaru'l-Üvel fi't-tarih*, thk Ahmed Hatîf ve Fehmi Sa'd, Beyrut 1412/1992, II, 11; Abdüllatif, I, 130.

⁴⁶ Hammaş, s. 169.

⁴⁷ Laura Veccia Vaglieri, "Râşid Halifeler ve Emevî Halifeleri", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, trc. İlhan Kutluer, İstanbul 1997, I, 94.

⁴⁸ Von Kremer, s. 39.

⁴⁹ Von Kremer, s. 34.

halifeliğine biat etmediler. Daha ilk andan itibaren onu devirmek için bir gayret içerisine girdiler. Hz. Ali taraftarları, Basra'da pek yoğun değildiler. Basra'da Yezid için asıl tehlikeyi Hâricîler oluştuyordu.⁵⁰

Hicaz'da ise durum biraz daha farklıydı. Burada Iraktaki gibi Yezid'in halifeliğine toptan bir itiraz söz konusu değildi. Hicazlılar daha önceden yaptıkları biatlerini en azından bozduklarını ifade etmeksizin sürdürüyorlardı. Bu bölgede biat etmeyenler sadece ileri gelen bazı kimselerdi.

Hodgson'un "Medine'nin eski müslüman aileleri" olarak tanımladığı⁵¹ bu kimseler zaten Muaviye döneminde de Yezid'e net bir şekilde biat etmediler. Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'in başını çektiği bu grupta yer alanlar Yezid'in halifeliğine biat etmediler. Bir başka ifadeyle "Hicazlıların büyük bir kısmı Yezid'in halifeliğine karşıydı. Ancak bunlardan sadece ileri gelen bazı zevat, ona biatten imtina ediyordu."⁵²

Bu dönemle ilgili bilgiler veren kaynaklar, Yezid'in hilafet makamına geçtiği esnada devletin başka bir probleminden söz etmemektedirler. Yezid'in halifelğe geçmesinden hemen sonra başlayan biate karşı çıkanlarla yapılan mücadele, onun ölümüne kadar devam etti. Yezid'in halifeliğine karşı çıkanlardan Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas, Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'in aksine biatten kaçınma şeklindeki tutumlarında ısrarcı olmadılar.

Vakıdî'nin belirttiğine göre Muaviye öldüğünde Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas, Mekke'de idiler.⁵³ Medine valisi Velid b. Utbe tarafından biate çağırılan İbn Ömer, "herkesin biat etmesi durumunda kendisinin de Yezid'e biat edeceğini" söyleyerek hemen biat etmedi. Çeşitli vilayetlerden Yezid'e biat haberlerinin gelmesi üzerine Abdullah b. Abbas'la birlikte İbn Ömer de Yezid'e biate iştirak etmiştir.⁵⁴

Abdullah İbn Ömer ve Abdullah İbn Abbas'ın fazla direnmeksizin biat etmelerinden sonra Yezid'in halifeliğine karşı direnen grubun sayısının ikiye düştüğü söylenebilir. Bunlar Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'dir.

⁵⁰ Welhausen, *Arap Devleti*, s. 60.

⁵¹ Serüven, I, 164.

⁵² Mahmoud M. Ayoub, "Husayn İbn Ali", *The Encyclopedia of the Modern Islamic World*, New York 1995, vol. II, s.150

⁵³ İbn Sa'd, V, 100; Taberî, IV, 254; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 17; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 150; Sıbt, s. 214

⁵⁴ Taberî, IV, 254; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 17; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 150.

E-YEZİD'İN HALİFELİĞİNE KARŞI ÇIKANLARA KARŞI TUTUMU

Daha önce de belirtildiği üzere iktidara geçtiği esnada Yezid'i bekleyen tek problem, kendisine biat etmeyen dört kişinin biatlerini almaktı. Bunlardan ikisi Muaviye'nin de Yezid'e vasiyetinde işaret ettiği gibi zorlu rakip değillerdi. Böylece Yezid için geriye iki güçlü muhalif kalmış oluyordu. Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr.

Bu ikisinin biat etmemesi sıradan insanların biat etmemesine benzemiyordu. Zira bunlar müslümanların katında saygınlığı olan ve pek çok taraftarı bulunan kimselerdi. Bunların biatlerinin alınmaması, Yezid'in halifeliği için bir noksanlık oluşturacaktı. Bunun bilincinde olan Yezid, ilk iş olarak bunların biatlerini almak için teşebbüse geçti.⁵⁵

1-Medine Valisinin Hz. Hüseyin ve İbn Zübeyr ile Görüşmesi

Yezid, Medine'de bulunan Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'in biatlerini alması için Medine valisi Velid b. Utbe b. Ebî Süfyan'a bir mektup yazdı.⁵⁶ Bu mektupta şunları söyledi: "Mü'minlerin emiri Yezid'ten Velid b. Utbe'ye. Muaviye, Allah (c.c)'ın kullarından bir kul idi. Allah (c.c) ona ikramda bulundu, onu halifelige geçirdi. Ona imkanlar bahşedip üstünlükler verdi, o da bir süre yaşadı ve eceliyle öldü. Allah (c.c), kendisine rahmet etsin. Övgüye layık olarak yaşadı. İyi, takvalı ve temiz bir insan olarak vefat etti. Vesselam" Yezid ayrıca fare kulağı kadar küçük bir kağıda da şunları yazmıştı: "Hüseyin, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr'in⁵⁷ biatlerini al. Biat etmezlerse zora başvur. Biatlerini alana kadar da vazgeçme!"⁵⁸ Yezid bu mektubu, Benî Âmir b. Lüey'in oğullarından biri olan Abdullah b. Amr b. Üveys ile gönderdi.⁵⁹

⁵⁵ Dineverî, s. 227; Ya'kubî, II, 154.

⁵⁶ Ebû Mühnef, **Maktel**, s. 10; Belâzürî, **Ensâb**, V, 313; Ya'kubî, II, 154, İbn Taberî, IV, 250; Abdirabbih, IV, 344; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 14; Bu esnada Medine valisi olan ve Yezid'in gönderdiği mektubu alan şahsın Velid b. Utbe değil de Halid b. el-Hakem (İbn Kuteybe, **İmâme**, I, 174) veya Yahya b. el-Hukeym olduğu da (Dineverî, **Ahbâr**, s. 227) söylenmiştir. Ancak bu tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır.

⁵⁷ Ya'kubî, Abdullah b. Ömer'in isminden bahsetmezken (**Tarih**, II, 154), Dineverî bu üç isme bir dördüncüyü, Abdurrah b. Ebî Bekir'i de ilave etmektedir. (**Ahbâr**, s. 227). Oysa Abdurrahman b. Ebî Bekir'in Muaviye'den çok önce öldüğü hatırlanırsa Yezid'in ölmüş birinden biat alınmasını istemiş olmasının mümkün olmadığı görülecektir.

⁵⁸ Belâzürî, **Ensâb**, V, 313; İbn A'sem, III, 8; Taberî, IV, 250; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 15; İbn Kesir, **Bidâye**, VIII, 149; İbnü'l-Verdi, I, 163; Vekil, I, 196; Ukaylî, **Kerbela**, s. 464.

⁵⁹ Belâzürî, **Ensâb**, V, 313; Ukaylî, **Kerbela**, s. 464.

Diğer taraftan Yezid'in mektupta "Yazım sana gelince, Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. Zübeyr'in bana biat etmelerini sağla. Şayet biat etmekten kaçınırlarsa, boyunlarını vur! Başlarını bana gönder! Halkın da biatini al! Biatten kaçanlar hakkında ise, Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. Zübeyr hakkında olduğu gibi, hükmü yerine getir!" dediği de rivayet edilmektedir.⁶⁰

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Yezid'in biat etmeyenlerin biatlerinin alınmasıyla ilgili emirlerini içeren mektuptaki ifadeler farklılık arz etmektedir.

Birinci rivayette biat etmeyenlerin biatlerinin temini için kararlı davranılması emredilmekteyken ikinci rivayette biate yanaşmayanların öldürülmesi istenmektedir.

Tarihçilerin çoğunluğunun birinci rivayeti nakletmesi bir tarafa, ikinci rivayette yer alan bazı unsurların, bu sonuncusunun değerini azalttığı söylenebilir:

1-İkinci rivayetin ravilerinin Ya'kubî ve benzerleri gibi Şii tarafgirliğiyle bilinenlerden⁶¹ oluştuğu görülmektedir. Üstelik Ebû Mühnef, Taberî'de yer alan rivayetinde Yezid'in biat etmeyenlerin öldürülmesine dair bir emrinden söz etmezken Maktel'de bu şekilde bir ifade de bulunması da bu rivayete ihtiyatla yaklaşılmasını gerektirmektedir.⁶²

2-Yezid'in iktidara geçtiği esnada tüm seçenekleri denemeden muhaliflerin derhal öldürülmesini istemesi de pek mümkün görünmemektedir. Zira hem Muaviye'nin özellikle barışçı yolu seçmesine dair vasiyeti, hem de Yezid'in iktidara geldiği esnadaki tavrı sertlik yanlısı olmaktan uzaktı.

III-Yezid, biat etmeyenleri öldür demiş olsaydı vali Velid b. Utbe bunu mutlaka yapardı. Halifenin emrini yerine getirmemek bir vali için söz konusu olamazdı. İleride görüleceği üzere Velid, bu şahısların biatlerini almak için çaba gösterdiği ancak, bunları öldürmek için bir gayret içerisine girmediği söylenebilir.

IV-Şayet Yezid'in böyle bir emri var idiyse Mervan neden aynı doğrultuda tavsiyede bulunsun ki? Yani, Yezid biat etmeyenlerin öldürülmesini emretmişse, bu

⁶⁰ Ebû Mühnef, *Maktel*, s. 10; Ya'kubî, II, 154; Makdisî, VI, 9; S.V. Ali Mir Ahmed, *Husain The Saviour of Islam*, İran trz, s. 144; Bu ravilere göre Yezid tek mektup yazmış, ayrıca herhangi bir kağıda yazı yamamıştır.

⁶¹ M. Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, yayına hazırlayan Yüksel Kanar, İstanbul 1991, s.197; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara 1991, s. 132; Feryâl, s. 15; Seyyide İsmail Kaşif, *İslâm Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metodları*, trc. Mehmed Şeker ve ark., İzmir 1997, s. 43.

⁶² Krş. bkz. Ebû Mühnef, *Maktel*, s. 10; Taberî, IV, 250

emrin ilk muhatabı olan Velid'e, Mervan'ın "biat etmezlerse onları öldür" demesinin ne lüzumu olabilir ki?

Yukarıdaki gerekçelerle Yezid'in, biat etmeyenlerin öldürülmesini emretmediğini söyleyebiliriz. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki, Yezid'in birinci rivayette yer alan ifadelerinden de biat etmeyenleri kendi hallerinde bıraktığı, onların biatlerini almak için herhangi bir yaptırımında bulunmak istemediği sonucu çıkarılmaz. Çünkü bu şahıslar Yezid'in iktidarı için tehlikeydiler. Bu tehlikenin görmezlikten gelinmesi söz konusu olamaz. Nitekim bunun bilincinde olduğu söylenilebilecek Yezid, "...biat etmezlerse zora başvuru! Biatlerinin alana kadar da vazgeçme" diyerek bu işin peşini bırakmayacağını gösteriyordu.

Bu arada üzerinde kısaca durulması gereken bir hususta Yezid'in Velid'e yazdığı mektuptan başka küçücük bir kağıda da biat etmeyenlerin isimlerini yazarak, bunların biatlerinin alınmasını emretmesidir.

Kaynaklarda mektubun dışında yazılan pusulanın fare kulağı kadar küçük bir kağıt olduğu söylenmesine rağmen Yezid'in neden bu kağıda yazdığı şeyleri mektupta ifade etmediği belirtilmektedir.

Tarihçi İşş, Yezid'in böylesine ciddi bir meseleyi ufak tefek bir kağıda yazmasını, onun lâubaliline, devlet ciddiyetinden uzak olmasına bağlıyorsa da ⁶³ Yezid'in babasının ölüm haberini bir mektupla Velid'e bildirdiği göz önüne alındığında da onun sadece ufak tefek kağıtlarla mesajını iletmediği görülecektir.

Mektup, isim ve imza ile son bulan bir vesika mahiyetindedir. Oysa rast gele, ufacık bir kâğıda yazılan, altında isim ve mühür bulunmayan bir yazı ise resmi bir hüviyet taşımaz. Belki de bunun bilincinde olan Yezid, ikinci kağıda yazdığı emirlerin başkaları tarafından ele geçirilmesi halinde aleyhte kullanılmasını engellemek için bu emirleri mektuba yazmadı. Böylece ikinci kağıtta yer alan ifadelerin altında imzası ve mührü bulunmadığı için kimse bu kağıtta yer alan sözlerden dolayı Yezid'i suçlayamayacaktı.

Medine valisi Velid b. Utbe, Yezid'den gelen mektubu geceleyin aldı. ⁶⁴ Muaviye'nin öldüğünü duyan ve dehşete kapılan Velid, olası bir fitnenin önüne

⁶³ Ümeviyye, s. 166.

⁶⁴ Ya'kubî, II, 154; Demircan da bu hususu şu şekilde belirtir "Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'in bir gün sonra halkın önünde biat etmeyi teklif etmeleri de bu görüşmenin gece olduğunu gösterir. Eğer görüşme gündüz olsaydı, hemen mescide gidilerek biat etmeleri sağlanırdı." İktidar Mücadelesi. s. 177

geçmek için derhal teşebbüse geçti.⁶⁵ Çünkü Muaviye gibi dirayetli bir devlet başkanının bile biatlerini alamadığı kimselerin biatlerinin Velid gibi rahatına düşkün, ve barışı seven bir valinin⁶⁶ temin etmesi güç bir işti.

Velid bir süre dehşet içerisinde kaldı; ne yapacağını şaşırды. Bunun üzerine araları iyi olmamasına rağmen Mervan b. el-Hakem'i fikir danışmak üzere köşke davet etti.⁶⁷ Mervan, Velid'in huzuruna geldiğinde Muaviye'nin öldüğünü duydu ve çok üzüldü. Daha sonra Velid'in isteği üzerine biat etmeyenlerle ilgili olarak 'Muaviye'nin ölümünü öğrenmelerinden önce biat için onları çağır, biat etmezlerse boyunlarını vur' tavsiyesinde bulundu.⁶⁸

Velid b. Utbe, Mervan'ın tavsiyelerine uyarak gecenin geç saatleri olmasına rağmen, bir çocuğu⁶⁹ Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'in peşine gönderdi.⁷⁰

Valinin elçisi geldiğinde Hz. Hüseyin ve İbn Zübeyr, Mescitte oturuyorlardı. Elçi, "vali ikinizi köşkte bekliyor" dediğinde şaşırдыlar. Çünkü, valinin böylesine geç bir vakitte toplantı yapma alışkanlığı yoktu. Hem bu kadar geç saatte kendileriyle neyi görüşecekti ki? Bu ikisi merak içerisinde kaldılar. Elçiye "sen git biz birazdan geliriz" dediler. Onun gitmesinden sonra Abdullah b. Zübeyr, Hz. Hüseyin'e "Sence, bu saatte adam gönderilip çağırılmamızın sebebi ne olabilir?" diye sordu. Hz. Hüseyin, "sanıyorum ki, Muaviye öldü. Biat için çağırılıyorruz" dedi. Abdullah b.

⁶⁵ Belâzürî, *Ensâb*, V, 313; Dineverî, s. 227; Taberî, IV, 250; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 14; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 149

⁶⁶ İbn Sa'd, V, 327; Halîfe, s. 233; Belâzürî, *Ensâb*, V, 317; Dineverî, s. 227; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 15.

⁶⁷ Ebû Mihnef, *Maktel*, s. 11; Dineverî, s. 227; Ya'kubî, II, 154; Taberî, IV, 250; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 14; Bu ikisini arasının iyi olmamasına gerekçe olarak ise Velid'in Mervan'ın valilikten azledilmesi üzerine onun makamına geçmesi, Mervan'ın da buna Tâhâmmül edememesi gösterilmiştir. bkz. Ebû Mihnef, s. 11; Belâzürî, *Ensâb*, V, 313; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 14

⁶⁸ Ya'kubî, II, 154; İbn A'sem, III, 10-11; Taberî, IV, 250; Makdisî, VI, 9; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 14; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 149; Nüveyrî, XX, 377; Dineverî ise Mervan'ın İbn Ömer ve İbn Ebî Bekir hakkında da tavsiyelerinden bahsetmektedir. Buna göre Mervan, Velid'e "bu ikisinden dolayı endişelenme. Çünkü bunların halifelikte gözleri yok. Ancak Hüseyin ve İbn Zübeyr'in durumu başka. Sen onlara dikkat et..." demiştir. *Ahbâr*, s. 227; İbnü'l-Esir ise İbn Ebî Bekir'den söz etmeksizin aynı ifadelerle Abdullah b. Ömer'in durumunu anlatmıştır. *Kâmil*, IV, 14.

⁶⁹ Bu çocuk Abdullah b. Amr b. Osman b. Affan'dır. bkz. Dineverî, s. 227; Taberî, IV, 250; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 14; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 150.

⁷⁰ Ebû Mihnef, *Maktel*, s. 11; Ya'kubî, II, 154; Taberî, IV, 250; Makdisî, VI, 9; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 14-15; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 150.

Zübeyr “Ben, bundan daha başka bir maksadı bulunduğunu sanmıyorum” dedi. Mescitten ayrılıp evlerine gittiler.⁷¹

Velid’in bu ikisinin arkasına tekrar adam göndermesinden sonra Hz. Hüseyin aile efradının istememesine rağmen Velid’in huzuruna gitmeye karar verdi, beraberinde yakınlarından bir grubu da alarak köşke ulaştı. Hz. Hüseyin onlara, kapıda oturmalarını, sesini işitir işitmez, içeri dalmalarını emrettikten sonra Velid’in huzuruna girdi.⁷²

Diğer taraftan Abdullah b. Zübeyr, Hz. Hüseyin’in Velid’in yanına gitmesini fırsat bilerek, Velid’in kendisiyle ilgilenmeyeceği düşüncesiyle aile efradını toplayarak Mekke’ye gitmek üzere (aynı gece) yola çıktı. İbn Zübeyr, el-Fur’ yolunu takip ederek Mekke’ye gitti.⁷³

İbn Zübeyr’in Mekke’ye gitmek üzere yola çıktığı esnada Velid’in huzuruna varan Hz. Hüseyin, içeri girdiğinde Mervan’ın da orada olduğunu görünce şaşırdı. Çünkü bu ikisinin araları daha önceden de belirtildiği üzere iyi değildi. Velid, Yezid’in yazısını okuduktan sonra, Hz. Hüseyin’i Yezid’e biate davet etti. Hz. Hüseyin “İnna lillahi ve inna ileyhi râciûn. Allah (c.c), Muaviye’ye rahmet etsin. Sana da büyük ecir versin. Biat işine gelince; benim gibi birisinin gizlice biat etmesi uygun olmaz. Hem, halkın huzurunda yapılmayan böylesi bir biati kabul etmeyeceğinizi, yeterli görmeyeceğinizi zannediyorum. Halkı biate çağırdığınızda bizi de çağırırsınız. Böylece tek iş olmuş olur” dedi.⁷⁴

Hz. Hüseyin’in bu sözleri üzerine Velid b. Utbe, onun gitmesine izin verdi. Hz. Hüseyin’in gitmesine engel olmak isteyen Mervan b. el Hakem, Velid’ten Hüseyin’in biatini mutlaka almasını, ya da biat edene kadar onu hapsedmesini, aksi halde kendisinin Hüseyin’i öldüreceğini söyledi. Hz. Hüseyin, Mervan’ı azarlayarak oradan çıkıp evine gitti. Hz. Hüseyin’in ayrılmasından sonra Mervan, Velid’e sözünü

⁷¹ A’sem, III, 8-9; Taberî, IV, 250-251; Makdisi, VI, 9; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV, 14-15; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 149-150

⁷² Ebû Mühnef, *Maktel*, s. 11-12; İbn Kuteybe, *İmame*, I, 175; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV, 15. İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 150; Zehebi, *Tarih*, s. 6-7; Bu ikisinin birlikte Velid’in yanına gittiğini söyleyenler de olmuştur. bkz. Halife, s. 232; Ya’kubi, II, 154, İbn A’sem, III, s. 10-11.

⁷³ Ebû Mühnef, *Maktel*, s. 12; Belâzürî, *Ensâb*, V, 314-315; İbn A’sem, III, 15; Taberî, IV, 251; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV, 16; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 150.

⁷⁴ Ebû Mühnef, *Maktel*, s. 12; Belâzürî, *Ensâb*, V, 316; Taberî, IV, 250; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV, 15; Muhammed Ali b. Tabâtabâi İbn Tiktaka, *el-Fahri fi’l-Âdâbi’s-Sultaniyye*, Beyrut 1386/1966, 114; İbn Kuteybe, “yarın halkı biate çağırdığın zaman beni de çağırırsın. ben o zaman insanların biate ilk koşanı olacağım” ibaresini de zikretmiştir. *İmame*, I, 175; Ayrıca bkz. İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 150; İbn Haldun, *Tarih*, III, 24; İbn Manzûr, VII, 138

tutmadığı için kızdı; bu fırsatın bir daha ele geçmeyeceğini söyledi. Velid ise “Vallahi, Hüseyin’i öldürüp te, dünyanın her tarafına, üzerine güneşin doğup battığı bütün mal ve mülküne sahip olacağımı bilsem, yine de onu öldürmek istemem. Sübhanallah! Biat etmem dedi diye Hüseyin’i mi öldüreyim?! Vallahi bu işi yapmaktan doğacak sorumluluk, kıyamet gününde Allah (c.c) katında mizanda Hüseyin’in kanına girmenin hesabını vermekten daha hafif, daha kolaydır” karşılığını verdi.⁷⁵

Öyle anlaşıyor ki Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr, Mervan’ın sertlik yanlısı olmasına rağmen Velid b. Utbe’nin yumuşaklığından istifade ederek Medine’yi terk etmeyi başardılar.

Dozy, Velid’in “Hüseyin’in yarın biat ederiz” sözünü kabulünü safça bir davranış olarak nitelemektedir.⁷⁶ Oysa kaynaklar Velid’in bunu saflığından, bir şeyden anlamamasından dolayı değil de fitneyi sevmeyen ve sertlikten hoşlanmayan bir kişiliğe sahip olmasından kaynaklandığını belirtmektedirler.⁷⁷

Gelişmelerde görülen şu ki, Velid, Hz. Hüseyin’e karşı oldukça yumuşak davranmış, Mervan ise sert ve tehditkar bir tavır sergilemiştir. Bu ikisinin söz konusu tavırlarıyla ilgili olarak Şehristanî şunları söylemektedir: “Aslında ikisinin gayesi de Hüseyin’in Yezid’e biatini almaktı. Velid, Hüseyin’in tehditle sözünden dönmeyeceğini bildiği için bu yolu tutmamıştı. Mervan ise Muaviye’nin vefatının duyulmasından sonra, halkın, peygamberin torununa biat etmesinden korkuyordu. Bu hem Yezid’in hem de Ümeyye oğullarının aleyhine olurdu. Dolayısıyla böylesi bir durumdan Mervan da zararlı çıkabilirdi. Bu sebeple de bu iş bir an önce halledilmeliydi.”⁷⁸

⁷⁵ Belâzürî, *Ensâb*, V, 316-317; İbn A’sem, III, 10-11; Taberî, IV, 250; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV, 15-16; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 150; Halîfe ise bu konuda diğer kaynaklarda yer almayan bir bilgi vermektedir. Buna göre “Velid’in huzuruna önce İbn Zübeyr gelmiş, “Şu an biat edilecek vakit değil, yarın halkı minberden biate çağırırın ben de gelir biat ederim...” demiştir. Mervan ise duruma müdahale ederek validen İbn Zübeyr’i öldürmesini istemiştir. Bunun üzerine Mervan ile İbn Zübeyr arasında sert tartışmalar olmuştur. Sonunda Velid, her ikisini de huzurundan çıkartmıştır. Onlar çıkarken Hz. Hüseyin gelmiş, hiç bir şey söylemeden onlarla birlikte geri dönmüştür. Halîfe, s. 232-233; Zehebî ise Velid’in Hz. Hüseyin’e çok sert davrandığını, buna kızan Velid’in başından sarığını çekip aldığını ve orayı terk ettiğini söylemektedir. *Tarih*, s. 6-7.

⁷⁶ *Spanish İslâm*, s. 45.

⁷⁷ İbn Sa’d, V, 327; Halîfe, s. 233; Belâzürî, *Ensâb*, V, 317; Dineverî, s. 227, İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV, 15.

⁷⁸ *Nehda*, s. 45.

Vekil ise Velid'in bu davranışını şu şekilde değerlendirmektedir: "Hz. Hüseyin, ondan mühlet istediğinde kabul edip, Mervan'ın tavsiyelerine uymadı. Böyle davranmasının valilikten azledilmesine yol açacağını iyi biliyordu. Belki de bu sebeple öldürülebilirdi de. Ancak o, bütün bunlara rağmen dünyasının helak olmasına ve iktidarın elden gitmesine razı olmuştur. Hz. Hüseyin'in kanundan dolayı Allah (c.c)'ın onu muaheze etmesine razı olmadı."⁷⁹

Mervan'ın tavriyla ilgili olarak ise Akkad'ın söyledikleri dikkat çekicidir: "Medine valisi Velid, biat etmeyenlerin biatlerini nasıl alacağı hususunda Mervan b. Hakem'e danıştı. Aslında Mervan, Yezid'in değil de kendisinin halife olmasını istiyordu. Bu sebeple de valinin yardım talebini reddetmek niyetindeydi. Ancak Yezid'e karşı girişilecek bir hareket, tüm Ümeyye oğullarına zarar verebilirdi. Bu sebeple de valinin yardım talebini reddetmek niyetindeydi. Bunun bilincinde olan Mervan, valiye yardım etmeye razı oldu. Mervan'ın valiye "biat etmezlerse onları öldür!" şeklindeki tavsiyesiyle iki şeyi elde etmek istediği söylenebilir:

1-Bu şahısların, Yezid'e biat etmedikleri için öldürülmeleri, Yezid'e karşı büyük bir nefretin oluşmasına neden olacaktı. Bu nefret belki de onun iktidarının sonunu hazırlayacaktır. Böylece de hilafet makamı Mervan'a kalacaktı

2-Bu iki kişinin öldürülmesiyle ileride kendisi hilafet makamına geçtiğinde iki büyük ve güçlü muhaliften şimdiden kurtulmuş olacaktı."⁸⁰

Netice olarak şu söylenebilir ki, Yezid, iktidara geçmesinden hemen sonra Medine valisi Velid b. Utbe aracılığıyla Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Ömer'in biatlerini almak için teşebbüse geçti. Ancak, Yezid'in bu teşebbüsü valinin biraz gevşek ve müsamahakar davranması sebebiyle sonuçsuz kaldı. Biat etmeyenlerden Abdullah b. Ömer, bir süre sonra Medine'de Yezid'e biat etti. Abdullah b. Zübeyr ve Hz. Hüseyin ise Mekke'ye gitmek üzere Medine'yi terk ettiler.

2-Hz. Hüseyin ve İbn Zübeyr'in Mekke'ye Gidişleri

Daha öncede belirtildiği üzere Velid'in biat çağrısından bir süre sonra Abdullah b. Zübeyr, Medine'yi terk ederek gizlice Mekke'ye gitti (Recep 60 sonu 680 Mayıs başı) İbn Zübeyr'den bir gün sonra ise Hz. Hüseyin bütün aile efradını

⁷⁹ Emeviyyûn, s. 249.

⁸⁰ Ebû's-Şüheda. s. 26.

toplayarak Medine'den ayrıldı. Hz. Hüseyin'in yakınlarından sadece Muhammed b. Hanefiyye bu yolculuğa çıkmadı.⁸¹

Velid b. Utbe, bunların gidişlerini engellemek maksadıyla arkalarından adamlarını gönderdiyse de bir sonuç elde edemedi. Hz. Hüseyin, Mekke yolunda Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mutî ile karşılaştı. Bunlar, Hz. Hüseyin'e bir takım tavsiyelerde bulundular.⁸²

Mekke'ye ulaşan Hz. Hüseyin, amcası Abbas'ın evine misafir oldu. İbn Zübeyr ise Kâbe'ye vardı ve Hicr bölgesinde konakladı.⁸³

Böylece Yezid'in kendilerinden biat alınmasını isteği kişilerden ikisi Medine'yi terk etti. Geriye sadece Abdullah b. Ömer kaldı. Velid, Abdullah'a haber göndererek ondan Yezid'e biat etmesini istedi. Abdullah'da herkes biat ettiği takdirde kendisinin de biat edeceğini bildirdi. Bu hususta Abdullah'a ısrar etmedi. Zira onun herhangi bir hareketin içine gireceğini tahmin etmiyordu.⁸⁴

Abdullah b. Zübeyr ve Hüseyin b. Ali'nin Medine'yi terk etmeleri onların Yezid'e biat etmemeleriyle sınırlı değildi. Emevîlere karşı muhalefet bayrağını da beraberlerinde götürdüler. Veliahdlık meselesinde gösterdikleri muhalefetin meyvelerini Muaviye'nin vefatıyla birlikte toplamaya başladılar. Aslında onların önderliğinde Hicaz'dan yükselen muhalefetin amacı hilafeti ve Hz. Peygamber'in davetini çıkış yerine döndürmektir.⁸⁵

Abdullah b. Zübeyr ve Hz. Hüseyin'in Medine'yi neden terk ettikleri hususunda ise şunlar söylenebilir:

Abdullah b. Zübeyr'i harekete geçiren âmil, kuvvetini köklü bir davadan değil, tamamen kendisini de hilafete hak sahibi görme gibi şahsi bir görüşten almaktadır. Zira o, daha önce de belirtildiği üzere Bizans'a karşı düzenlenen seferde Yezid'in komutasında savaşa katılmakta bir beis görmedi.⁸⁶

Muaviye'nin saltanatı zamanında Abdullah b. Zübeyr, hilafet hakkındaki ihtirasını gizledi. Mamafih Muaviye, oğlu Yezid'in veliahtlığını tanımasını istediği

⁸¹ Belâzûrî, *Ensâb*, V, 317; Ya'kubî, II, 154-155; Taberî, IV, 252-253; İbn Abdirabbih, IV, 344, İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 16; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 150; Sıbt, s. 221; Welhausen, *Arap Devleti*, s. 69.; Zehebî, her ikisinin de aynı gece Medine'yi terk ettiklerini söylüyor. Zehebî, *Tarih*, s. 6-7.

⁸² Bu tavsiyeler için bkz. Ebû Mihnecf, *Makel*, s. 15-16; Taberî, IV, 253; İbn Abdirabbih, IV, 344; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 17; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 150-151

⁸³ Taberî, IV, 253; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 17; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 150; Zehebî, *Tarih*, 6-7

⁸⁴ Taberî, IV, 254; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 17; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 150.

⁸⁵ Bcydûn, s. 158.

⁸⁶ Hatipoğlu, *Hadis Münasebetleri*, s. 48.

zaman bunu reddetti. Fakat Muaviye'nin ölümünden sonra İbn Zübeyr, Yezid'e karşı husumetini ilan ve ona biatten imtina etti.⁸⁷ Bu durumda da iktidarın gücünün fazlaca hissedildiği Medine'de kalması tehlikeli olacağından Mekke'ye gitti.

Bazı tarihçiler Hz. Hüseyin'in Medine'yi terk etmesine sebep olarak gördüğü bir rüyayı zikrederler. Söz konusu rüyada, dedesi Hz. Muhammed'i gören Hz. Hüseyin'in ondan aldığı işaret üzerine Medine'yi terk ettiği belirtilmektedir.⁸⁸

Olaylara duygusal ve tarafgirane yaklaşanların, yüceltmek istedikleri şahısların davranışlarını her hangi bir şekilde görülen rüyalara bağlama geleneği tarih boyunca her toplumda görülmektedir. Ancak, bunların doğruluk derecesi ve bağlayıcılığı tartışma konusudur. Bu sebeple Hz. Hüseyin'in Medine'yi terk etmesiyle ilgili somut gerekçelerin olduğu ve bunların ortaya konulmasının faydalı olacağı söylenebilir.

1-Hz. Hüseyin Yezid'e biat etmemekte kararlıydı. Medine'den çıktığı gece, İbnü'l-Hanefiyye hariç, bütün aile efradıyla Mekke'ye gitti. Bütün ailesini yanında götürdüğüne göre, biat etmeksizin Medine'de kalamayacağını, akrabalarının da kendi yüzünden rahat bırakılmayacağını, en azından tahmin ediyordu.⁸⁹

2-Hz. Hüseyin'in Mekke'ye gitmesinin bir sebebi de, orada harbin yasak olmasından dolayı kendini emniyet altına almak istemeseydi. Hz. Hüseyin ve akrabaları, hayatlarından emin değillerdi.⁹⁰

3-Hz. Hüseyin, Medine'de Yezid'e biat etmeden kalamayacağını biliyordu. Burada biat etmeden kalması halinde, dedesinin bu kutsal şehri, kendisi sebebiyle sıkıntıya maruz kalabilirdi. Buna yol açmak istemiyordu. Ayrıca Hüseyin, orada kaldığı takdirde, şöyle sorulabilirdi: Hüseyin düşman tarafından saldırıya uğrayacağını bildiği halde neden orada kalmaya devam etti?⁹¹

4-Medine'de kalmak Yezid için Mervan'ın buradaki nüfuzu bakımından da tehlikeliydi. Çünkü Mervan, Medine'de dilediğini yapabilecek bir konuma sahipti. Zaten intikam duyguları içerisindeydi. Yezid'de ondan aşağı değildi. Bu sebeple de Hz. Hüseyin, Mervan'ın otoritesinin zayıf olduğu bir yere gitmek istedi. Ayrıca hac

⁸⁷ Seligsohn, "Abdullah b. Zübeyr", İA, I, 45.

⁸⁸ Bu rüyayla ilgili olarak bkz. Ebû Mıhnef, *Makel*, 36-37; İbn A'sem, III, 20-21.

⁸⁹ Murat Sarıcık, "Kerbela Olayında el-Hurr b. Yezid ve Hz. Hüseyin İle Mücadelesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İsparta 1995, sayı II, s. 108; Hasan Onat, *Şii Hareketleri*, s. 65-66.

⁹⁰ Murat Sarıcık, s. 108.

⁹¹ Mir Ahmed, s. 146.

dolayısıyla dört bir yandan gelen müslümanlara da davasını anlatabilir ve haklılığını ortaya koyabilirdi.⁹²

3-Hz. Hüseyin'in Mekke'deki Faaliyetleri

Hz. Hüseyin, Mekke'ye geldikten sonra Mekkelilerin büyük teveccühüyle karşılaştı. Halk, sabah-akşam geliyor ve Hz. Hüseyin'in etrafında toplanıyordu. Orda bulunup umre yapmak üzere gelmiş olan taşra halkı da onu ziyarete geliyordu. İbn. Zübeyr ise Hz. Hüseyin'in oraya gelmesinden önce sahip olduğu ilgiyi kaybetti. Halk, onun yanına uğramıyordu. İbn Zübeyr, Kâbe'nin bir kenarında duruyor, orada bütün gün ayrı bir şekilde namaz kılıyor ve tavaf ediyordu. Hz. Hüseyin, hayatta iken içindeki duyguları dışa vurmaya ve hareket etmeye imkan bulamadı. Abdullah b. Zübeyr, Hz. Hüseyin, Mekke'de bulundukça, halkın, kendisine itibar ve iltifat etmeyeceğini anladıktan sonra, sabah akşam, Hz. Hüseyin'in peşinden ayrılmadı.⁹³

Şehristânî'nin de belirttiği gibi bu ikisini birleştiren şey, düşmanın ortak oluşuydu. Yoksa bu iki aile birbirine pek sevmezdi. Ancak aynı düşmandan duydukları korku, eski anlaşmazlıkların bir kenara bırakılmasını ve iş birliğine gidilmesini gerektiriyordu. Bu sebeple de Mekke'de birbirlerini desteklediler.⁹⁴

⁹² Şehristânî, s. 47; Şehristânî, Muhammed b. Hanefiyye'nin Medine'de kalmasıyla ilgili olarak ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Hüseyin onu Medine'de bıraktı. Böylece o, merkezde, kendisini güvenilen birisi olacaktı. Ayrıca bu ailenin, Medine'de kalan malları ve yakınları da muhafaza edilebilecekti, s. 48.

⁹³ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 20; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 151.

⁹⁴ *Nehda*, s. 55.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**HZ. HÜSEYİN'İN YEZİD'İN
HALİFELİĞİNE KARŞI
İSYAN SÜRECİNİ BAŞLATMASI**

A-HZ. HÜSEYİN'İN KÜFELİLERLE MEKTUPLAŞMASI

Hiz. Hüseyin 60 yılının Recep ayının sonlarında geldiği Mekke'de aynı yılın Şaban, Ramazan, Şevval ve Zü'l-Kâde aylarında kaldı.¹ Onun bu süre içerisinde Mekkelilerle ve oraya umre maksadıyla gelenlerle Emevî devleti ve Yezid'in iktidarı aleyhinde konuşmalarda bulunduğu düşünülebilir. Bununla birlikte Hiz. Hüseyin'in burada olası bir ayaklanma hareketi için yeterli desteğe ulaşamadığı söylenebilir. Aksi halde Mekke'yi terk etmek istemezdi.

Hiz. Hüseyin'in bu tür bir hareket için beklediği yardım vaatleri Kûfe'den gelmeye başladı. Muaviye'nin öldüğünü, Yezid'in iktidara geçtiği ve Hiz. Hüseyin'in ona biat etmemek için Mekke'ye kaçtığını öğrenen Kûfeliler, Hiz. Ali'ye sempatisiyle tanınan Süleyman b. Surad'ın evinde toplanarak durum değerlendirmesi yaptılar. Hiz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet etmeye ve bu amaçla da ona mektup göndermeye karar verdiler.²

Hiz. Hüseyin'e gönderilen elçiler ve getirdikleri mektuplar ilk olarak 10 Ramazan 60/14 Haziran 680 tarihinde Mekke'ye ulaştı.³

¹ Ya'kubî, II, 156-157; Diyarbekrî, II, 297.

² Ebû Mihnef, *Maktel*, s. 17; İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 4; Belâzürî, *Ensâb*, III, 373; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 20-21; İsfahânî, *Makâtîl*, s. 99; Makdisî, VI, 9; Dineverî, s. 229; Nüveyrî, XX, 385; İbrahim Vâsıf, Hiz. Hüseyin'in Şehid edilişiyle ilgili bilgi verdiği kitabında diğer kaynaklarda ve araştırmalarda bulunmayan ve doğruluğu mümkün olmayan bir değerlendirmede bulunmaktadır. Ona göre "Muhtemel rakibi olabilecek Hüseyin'i ortadan kaldırmak için planlar kuran Yezid, Kûfelileri de bu planını gerçekleştirmek için aldatmıştır. İmam Hüseyin'in Kûfe'ye davet edilmesi için onlara mektuplar yazdırtmıştır. Böylece Yezid, Hiz. Hüseyin'i Mekke'den çıkartmış ve Kûfe'de gafil avlamış olacaktı." *Şehâdeti Hüseyin İbn Ali*, Metin Matbası 1327/1909, s. 7.

³ Welhausen, *Partiler*, s. 98; Beyhakî, mektupların Hiz. Hüseyin'e ne zaman ulaştığı konusunda farklı bir bilgi vermektedir. Beyhakî'nin anlattığına göre Medine'den Mekke'ye giderken yolda Abdullah b. Muti ile karşılaşan Hiz. Hüseyin ona "Muaviye'nin öldüğünü ve kendisinin Kûfelilerden pek çok davet mektubu aldığını" söylemiştir. *Mehâsin*, s. 59; Buna göre Hiz. Hüseyin, Kûfelilerin davet mektubunu Mekke'ye varmadan önce almıştır. Oysa kaynakların üzerinde birleştikleri husus, Hiz. Hüseyin'in Mekke'ye vardktan sonra bu mektupları aldığıdır. Ebû Mihnef, *Maktel*, s. 16; İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 4; Dineverî, s. 228-229; Taberî, IV, 253; Sıbt, s. 215; Nüveyrî, XX, 385; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 20-21; Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfahânî, *Makâtîlu't-Talibîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut 1408/1987, s. 99; Makdisî, VI, 9; Diğer taraftan İbn Tiktaka ise söz konusu kaynakların aksine Kûfelilerle irtibata geçen ve ilk yazışmayı başlatanın Hiz. Hüseyin olduğunu söylemektedir. bkz. *Fahrî*, s. 85

Kûfeliler, bu mektuplarında Hz. Hüseyin'e biat edeceklerini, mescide gitmediklerini, valinin arkasında namaz kılmadıklarını, Kûfe'ye geldiği takdirde valiye şehirden uzaklaştıracaklarını ifade ediyorlardı.⁴

Kaynaklarda uzun uzadıya yer alan bu mektuplardan anlaşılan şu ki "Hz. Hüseyin'e gönderilen mektupların çokluğu, onun Kûfe'de ne kadar popüler bir insan olduğunu göstermektedir. Mektup gönderen kimselerin, sıradan insanlar olmadıkları, Kûfe'de önemli bir güce ve taraftara sahip oldukları düşünülürse bu husus daha iyi anlaşılacaktır."⁵

Kûfelilerin gönderdikleri davet mektupları karşısında Hz. Hüseyin'in bu davete uymakta acele etmediği görülmektedir. Zira ilk mektupların 60 yılının Ramazan ayında/Haziran 680'de geldiği, Hz. Hüseyin'in ise Kûfe'ye hareketinin ancak Kurban bayramı arefesine dek sürdüğü düşünüldüğünde onun Kûfe'ye gitmekte gayet ağırdan aldığı söylenebilir.

Hz. Hüseyin, Kûfelilerin verdikleri sözlerinde samimi olup olmadıklarını ve kendisine desteğin boyutlarını öğrenmek üzere Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye göndermeye karar verdi.⁶

Belki de Hz. Hüseyin'in Mekke'de dört aya yakın bir süre kalması ve Kûfe'ye gitmekte ağırdan alması, onun buraya gitmek istemediği şeklinde yorumlara sebep oldu.⁷

Mekke'de tüm bu gelişmeler olurken Yezid b. Muaviye'nin devletin başında bulunan bir şahıs olması hasebiyle boş durduğu söylenemez. Yezid, Medine valisinin Hz. Hüseyin ve İbn Zübeyr'in biatlerini alamadığını ve onların

⁴ Bu mektupları kimlerin yazdığı, mektuplarda yer alan ifadeler ve sayıları hakkında bkz. Ebû Mihnef, **Maktel**, s. 17-19; Dineverî, s. 231-232; İbn A'sem, III, 31-36; İsfahânî, **Makâtil**, s. 99; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 20-21; Nüveyrî, XX, 385-386; Ahmet Seki Safvet, II, 71-73; Ukaylî, **Kerbela**, s. 464-465; Köksal, s. 28-30.

⁵ Demircan, **İktidar Mücadelesi**, s. 185.

⁶ Ebû Mihnef, **Maktel**, s. 18; İbn Kuteybe, **İmâme**, II, 4; Dineverî, s. 230; İsfahânî, **Makâtil**, s. 99; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 20-21; İbn Kesir, **Bidâye**, VIII, 154; Ebû Mihnef ayrıca Kûfelilerin bizzat Hz. Hüseyin'den aramızda Allah (c.c)'ın hükmü ve dedenin sünnetiyle karar vermesi için alilenden (ehl-i beytten) birini bize gönder." diye talepte bulunduklarını belirtiyor. **Maktel**, s. 18.

⁷ Ömer Ferrûh, Hz. Hüseyin'in babası ve ağabeyine karşı tutumlarını hatırlayarak Kûfelilerin davetini kabul etmediğini söylüyor. Ona göre, Kûfe'den gelen 40.000 silahlı insanın ısrarı üzerine Hz. Hüseyin bu daveti kabul etmiştir. **Tarihu Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Ümeviyye**, Beyrut 1986, s. 133; Demircan ise "bu kadar insanın Mekke'ye gitmiş olabileceğini, destekleyecek tarihi bir bilgi de yoktur." demektedir. **İktidar Mücadelesi**, s. 186, Benzer değerlendirmeler için bkz. Ukaylî, **Veliaht**, s. 465, dn.20.

Mekke'ye kaçmasına engel olamadığını öğrendikten hemen sonra onu görevden aldı.⁸

Yezid, Velid b. Utbe'yi görevden aldıktan sonra Mekke valiliğini yürütmekte olan Amr b. Sâid b. el-Eşdak'ı Medine'nin de valiliğiyle görevlendirdi. Amr b. Sâid, Hz. Hüseyin ve İbn Zübeyr'in Medine'yi terk etmelerinden kısa süre sonra (60 yılının Ramazan ayının sonlarında) Medine'ye gelip görevine başladı. Çok gururlu ve kibirli bir adam olan Amr b. Sâid, bu göreve gelmesinden sonra Yezid'in emriyle Abdullah b. Zübeyr üzerine bir birlik gönderdiyse de, bu birlik ağır bir yenilgiye maruz kaldı.⁹

Hz. Hüseyin'in Mekke'de bulunduğu sırada Yezid'in emriyle Amr b. Sâid'in Amr b. Zübeyr (Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi) komutasında gönderdiği ordu, Abdullah b. Zübeyr tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı.

Öyle anlaşıyor ki, Yezid ve adamları, Abdullah b. Zübeyr ile mücadelelerini sürdürdükleri için Hz. Hüseyin'le uğraşmaya fazla fırsat bulamadılar. Ayrıca, Mekke'de Hac mevsiminin başlaması da burada Hz. Hüseyin'in devlet aleyhindeki faaliyetlerini her hangi bir baskıya maruz kalmadan sürdürülebilmesini sağlamış olmalıdır. Diğer taraftan Müslim b. Akîl'in Kûfe'ye gitmesinden sonra Hz. Hüseyin tarafından başlatılan faaliyetin Mekke'den ziyade Kûfe'ye kaydığı söylenebilir. Bu durumda Yezid, dikkatini Mekke'de bulunan Hz. Hüseyin'den ziyade Kûfe'de bulunan Müslim b. Akîl'in faaliyetlerine yöneltti.

Hz. Hüseyin, yukarıdaki sebeplerle doğan boşluktan istifade ederek amcasının oğlunu, hem Kûfe'deki durumu incelemek, hem de destek sağlamak amacıyla Kûfe'ye gönderdi: Müslim, Ramazan ayının ortasında Mekke'den çıktı ve Şevval ayının başlarında Kûfe'ye ulaştı.¹⁰

Hz. Hüseyin, Müslim ile birlikte kendisine dâvet mektupları gönderen Kûfe'deki taraftarlarına bir mektup yazdı. Bu mektubunda Müslim'i durumu tahkik ettirmek amacıyla gönderdiğini, durumun kendisine gönderilen mektuplardaki gibi olması halinde onlara gidişi çabuklaştıracağını bildirdi.¹¹

⁸ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 18; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 151

⁹ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 18-19; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 150-152.

¹⁰ Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 64

¹¹ Dineverî, s. 230; Nüveyrî, XX, 386; Ebû Mihnef, *Makel*, s. 18-19; Brockelman, 128; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 152; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 21.

Müslim b. Akıl'ın Kûfe'ye gidişi ve oradaki faaliyetleri üzerinde ileride bilgi verilecektir. Bu arada Hz. Hüseyin'in Basralılarla da görüşmelerde bulunduğu zikr olunmalıdır.

Daha sonraki bölümlerde de belirtileceği üzere Basra valiliğini yürüten Ubeydullah b. Ziyad, Nu'mân b. Beşîr'in azlinden sonra Kûfe valiliğini de uhdesine aldı. Ubeydullah'ın Kûfe'ye vali olarak tayin edilip Basra'dan ayrılmasından önce Hz. Hüseyin, Basra'daki taraftarlarına da mektup gönderdi. Bir başka ifadeyle Hz. Hüseyin, Müslim'i Kûfe'ye göndermenin yanı sıra, Basra'daki taraftarlarıyla da temasa geçti.¹²

Hz. Hüseyin, Basralılar'ın ileri gelenlerine azadlısı Selman ile gönderdiği mektupta onlardan kendisine yardım etmelerini, hakkı yüceltip, bid'atları yok etmeyi istedi.¹³

B-HZ. HÜSEYİN'İN YEZİD'E İSYAN SEBEPLERİ

Dineverî'nin ayrıntılı şekilde verdiği haberlerden de anlaşılacağı üzere¹⁴ Hz. Hüseyin, Hz. Hasan'ın hilafeti devretmesine sıcak bakmamasına rağmen Muaviye'ye biate katıldı. Hz. Hasan'ın vefatından sonra halifelik için yapılan teklifleri, biatine bağlı kalmak gerekçesiyle geri çevirdi.¹⁵

Hz. Hüseyin'in Yezid'in veliahtlığı gündeme geldiğinde neden biate yanaşmadığı ve o dönemde hangi sebeplerle bir isyana kalkışmadığı üzerinde ayrıntılı şekilde duruldu. Biz Hz. Hüseyin'in Yezid'in veliahtlığına biat etmeme sebeplerinin Yezid'in hilafete geçmesinden sonra da devam ettiğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan o dönemde isyan etmemesine yol açan sebeplerin ortadan kalktığı düşünülebilir. Hz. Hüseyin'in Yezid'in iktidara geçmesinden sonraki isyanında bu sebeplere ilaveten şunların da etkili olduğu belirtilebilir:

1-Hz. Hüseyin'in her şeyden önce Yezid'i meşru halife olarak görmediği için isyan ettiği söylenebilir.¹⁶ Çünkü Yezid, İslâm'ın öngördüğü şura, seçim ve

¹² Yüksel, s. 52.

¹³ Bu mektubun kimlere gönderildiği ve mektubun metni için bkz. Ebû Mühnef, **Maktel**, s. 22-23; Dineverî, s. 231; İbn A'sem, III, 42-43; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 23; İbn Kesir, **Bidâye**, VIII, 155, Köksal, s. 38-39; Demircan, **İktidar Mücadelesi**, s. 186-187.

¹⁴ Dineverî, s. 220-225.

¹⁵ **Ahbârü't-Tıval**, s. 220-225; Ayrıca bkz. Akıl, s. 101.

¹⁶ Levi Della Vida, "Emevîler", **İA**, İstanbul 1964, IV, 243.

ehliyet prensiplerine riayet edilmeden veliaht tayin edildi, sonra da iktidar makamına geçti.¹⁷

2-Hz. Hüseyin, Muaviye'nin ölümüyle, biatinin son bulunduğunu düşünüyordu.¹⁸ Hz. Hüseyin, Muaviye döneminde biatine sadık kaldı. Oysa şimdi Muaviye öldüğü için onun boynundaki biatte sona ermiş oluyordu. Ayrıca Yezid'e de biat etmemişti. Bu sebeple de kendisini, biat hususunda özgür hissediyordu.¹⁹

3-Yezid'in şahsiyetiyle ilgili bazı nitelikler de Hz. Hüseyin'in ona biat etmemesine, dolayısıyla da isyanına yol açtığı söylenebilir:

a- Bazı tarihçilere göre Yezid, zalim, fâsik, cahil ve gâsîp bir idareciydi. Bu sebeple de böylesi bir idareciye karşı isyan etmemek müslümanlara yakışmazdı.²⁰

b- Yezid'in siyasetten anlamamasının da Hz. Hüseyin'in isyanına neden olduğu söylenmektedir. Yezid, Hüseyin'le olan ilişkilerinde babasının tam aksine bir tutum sergiliyordu. Hüseyin'le olan ilişkilerinde aldığı eğitim sebebiyle (çölde yetişmesi kastediliyor) sert, acımasız ve basiretsiz davrandığı ifade edilmektedir.²¹ Useylî, Hz. Hüseyin'in Yezid gibi ahlaken düşük bir kimseye itaat etmesi, onun faziletle rezileti, adaletle zulmü hak ile batılı, nur ile zulmü eşit tutması anlamına gelirdi demektedir.²² Müderrisî de aynı sebepleri ileri sürerek zorba idareciye isyan edilmemesinin o zorbanın daha da aşırıya gitmesine sebep olacağını belirttiikten sonra "Haksızlık karşısında susan, itiraz etmeyen kamu vicdanını yeniden canlandırmak gerekiyordu, işte İmam Hüseyin bu maksatla isyan etti" demektedir.²³

c- Hz. Hüseyin'in Yezid'e biat etmemesine Yezid'in yaşının küçük olmasının da etkili olduğu bildirilmektedir. Akkad'ın da işaret ettiği üzere Hz. Hüseyin yaş bakımından Yezid'den üstündü. Yezid'in iktidara geçtiği esnada Hz. Hüseyin, aklın, kuvvetin, tecrübenin ve ilmin en olgunlaştığı yaş olan 50'nin üzerindeydi.(57 yaşındaydı) Yezid ise bu esnada 34 yaşındaydı. Halkın

¹⁷ Şehristânî, s. 19; Müderrisî, s. 40-41.

¹⁸ Riyad İsa, s. 68

¹⁹ İşş, s. 166-167; Akil, s. 101.

²⁰ Şehristânî, s. 21; Müderrisî, s. 40-41.

²¹ Şemsüddin, s. 167.

²² Kerbela, s. 141, 1. dn

²³ Aşûra, s. 40-41.

problemlerine tam anlamıyla vakıf olmadığı gibi çözümü hususunda da gerekli tecrübeye sahip değildi.

4-Hz. Hüseyin, halifelğe kendisini Yezid'den daha ehil görüyordu. Hüseyin, gerek kendi nefsinden gerekse dedesi, babası ve kardeşinin peşinden bu işe (halifelğe) kendisinin geçeceğini düşünüyordu. Böyle düşünen bir kimsenin isyan etmemesi mümkün değildi.²⁴

Günümüz insanları, yaşın böylesine üstünlük sağlaması düşüncesini yadırgayabilirler. Oysa yaşlıların siyasi liderliğine alışkın bir toplumda çok genç yaşta halife olmak, kolaylıkla kabul edilebilecek bir durum değildi.²⁵

5-Kûfe halkının davetinin de Hz. Hüseyin'in Yezid'e isyan etmesinde teşvik edici bir unsur olduğu düşünülebilir.²⁶

İranlı yazar Mutahharî ise Yezid'in isyan sebepleri üzerine yazdığı kitabında Kûfe halkının davetinin de isyanın ortaya çıkmasında etkili olduğunu söylüyor. Mutahhari'ye göre Kûfelilerin davet mektupları, Hz. Hüseyin'e Mekke'de iken ulaşmıştı. Dolayısıyla imamın hurucu için asıl etken Kûfelilerin davetleri olamazdı. Kûfelilerin daveti, isyan için tali bir sâik olmuştur. İmam, yolculuğu esnasında Kûfe sınırına ulaştınca Hürri b. Yezid'in komutasındaki Yezid'in askerleriyle karşılaşmış "sizler beni davet ettiniz, şayet istemiyorsanız geri dönerim" demiştir. Bu sözlerin manası, eğer sizler davet etmeseydiniz ben de kıyam (isyan) etmezdim ve Yezid'e biati kabul ederdim, demek değildir. Aksine, İmam'ın kastettiği şudur "Eğer sizler davet etmeseydiniz ben de Kûfe'ye gelmez; Basra'ya, Horasan'a veya Yemen'e giderdim. Yahut da Mekke'de kalırdım. Hiçbir şekilde biat etmez ve ölünceye kadar itirazımı sürdürürdüm. Kûfelilerin daveti, Hz. Hüseyin'in karar verdiği kıyamdan Kûfe'ye gitmesine ve orayı seçmesine vesile oldu. Ancak bu davet olmasaydı bile imam, yine Hicaz'da kalmazdı. Zira o, biat etmeksizin burada kalmasının mümkün olmadığını biliyordu."²⁷

Mutahharî, yukarıdaki değerlendirmelerinden sonra şunları ilave etmektedir.

"İmamın isyanının etkenlerinden biri de onun emr-i bi'l-ma'ruf'u yerine getirme niyetidir. Asıl önemli sebep de budur. Zira fesat, alenî hale gelmiş, haramlar

²⁴ Şehristanî, s. 19; Riyad İsa, s. 68.

²⁵ Akkad, s. 50-51; Akküz, s. 120.

²⁶ Riyad İsa, s. 68; İşş, Kûfelilerin davetinin Hz. Hüseyin'in isyanının asıl sebebi olduğunu söylemektedir. İşş, s. 166-167.

²⁷ Hz. Hüseyin'in Emr-i Ma'rufu, s. 17-20.

işlenmeye, beytü'l-mâl boş yere harcanmaya başlamıştı. Bu durumda isyan etmemek Hz. Hüseyin için uygun bir davranış olamazdı.”²⁸

Öyle anlaşıyor ki Hz. Hüseyin’in isyan etmesinde diğer sebepler yanında Kûfelilerin davetlerinin de payı oldu. En azından bu davet, Hz. Hüseyin’in devlete başkaldırabilmesi için bir cesaret verici unsur oldu. Ancak Onun isyanın da bu sebebin tek başına etken olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü daha önce de ifade edildiği üzere Kûfelilerin davet mektupları ancak Hz. Hüseyin’in Mekke’ye gitmesinden sonra gündeme geldi.

Hz. Hüseyin, hurucuna engel olmak isteyen İbn Abbas’a, Kûfelilerden gelen mektupların bu hurucu vacip kıldığını söylediği²⁹, aynı doğrultuda fikir beyan eden Musevî’nin ise şunları belirttiği görülmektedir: “Kûfeliler, 12000 mektup gönderdiler. Hüseyin’e yardım vaadinde bulundular. Hz. Hüseyin onların bu davetlerine uymasaydı, o zaman ahirette Kûfelilerin, Hz. Hüseyin üzerinde hakları kalmış olurdu.”³⁰

6-Özellikle Şîf sempatisiyle kaleme alındığı hissedilen bazı eserler de ise Hz. Hüseyin’in, Emevî devleti tarafından işlenilen haksızlıkların ortadan kaldırılması ve toplumun bu kötü gidişat karşısında sesini yükseltebilmesi için kendini feda etmek istediği söylenmektedir.³¹

Haksızlıkların normal karşılandığı ve kimsenin itirazına neden olmadığı bir toplumda Hz. Hüseyin’in toplumu adaletsizliğe karşı harekete geçirmek için kendini feda etmesi gerektiğini söyleyen bu araştırmacılar, onun buna muvaffak olduğu görüşündedirler.

Söz konusu araştırmacıların düşüncelerini Şemsüddin’in şu sözleriyle ortaya koymak mümkündür: “Hz. Hüseyin’in gerek hurucuna karşı çıkanlara söyledikleri, gerekse yol boyunca yaptığı konuşmalardan anlıyoruz ki o, bu isyan sonucunda bir zafer ve galibiyet elde etmeyi ummuyordu. Zaten böylesi bir galibiyet için ne gücü, ne de parası vardı. Oysa bu ikisi insanları etrafında toplamak ve mücadele etmek için şarttı Hz. Hüseyin bu sebeple galip gelemeyeceğini ve öldürüleceğini bile bile yola çıktı. Peki bu doğru mudur? O,

²⁸ Hz. Hüseyin’in Emr-i Ma’rufu, s. 21-38.

²⁹ Sıbt, s. 216.

³⁰ Ali Şerefüddin el-Müsevî, *Dirâsât fî Sevreti’l-İmam el-Hüseyin*, Arapçaya trc. Hüseyin Hâci, yy, 1414/1993, s. 96.

³¹ Adil Edip, s. 203; Şemsüddin, s. 201; Alaylı, s. 239; Şehristânî, s. 32; Müderrisî, s. 27; Caferiyan, s. 121.

kaybedeceği bir savaşa neden girdi? Hz. Hüseyin döneminde İslâm toplumu adeta hastaydı. Az bir para ve mal uğruna devletin her türlü rezilliğine katlanıyorlardı. Devletin ve toplumun kötü gidişatına “dur” diyebilecek bir harekette de bulunmuyorlardı. Böylesi bir hareketi bir başkasından bekliyorlardı. Kendileri bu uğurda hiçbir şey yapmıyorlardı. Bu hususta yapılan uyarılara da aldırış etmiyorlardı. Evet belki Hz. Hüseyin’i kalben seviyorlardı; Onun toplumu düzelterek güveniyorlardı. Ancak iş kendilerinden de fedakarlığa gelince, bu sefer bu sevgilerini unutuveriyorlardı. Kendilerine mal ve para veren devletin yanında yer alıyorlardı. Her ne kadar kalpleri yine Hz. Hüseyin ile olsa bile. Bu gidişattaki bir toplumu, olması gereken, şerefli konuma getirmek imkansız gibiydi. Bu toplum ancak, kendisini haksızlığı durdurabilmek için kurban edecek bir kişinin infial uyandıracak intiharî hareketiyle mümkün olabilirdi. Hz. Hüseyin’in gayesi de işte bunu temin etmekte.”³²

Netice olarak şu söylenebilir ki; Hz. Hüseyin, Yezid’in Veliahtlığına biat etmediği gibi halifeliğine de biat etmedi. Bunda Yezid’in şahsiyetinden kaynaklanan bazı sebeplerin rolü olduğu kadar Hz. Hüseyin’in iktidarı ele geçirme gayretinin de etkili olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle Hz. Hüseyin’in isyanında yukarıdaki sebeplerin hiç birisi tek başına yeterli olmadı. Bu noktada Abdullah b. Zübeyr’in de çeşitli sözleriyle Hz. Hüseyin’i Yezid’e isyan hususunda kıskırttığını da zikretmek uygun olacaktır.³³ Ancak İbn Zübeyr’in Hz. Hüseyin’i isyan etmesi için nasıl teşvik ettiği konusu üzerinde ileride durulacağından bu hususa burada değinilmeyecektir.

³² *Sevretü'l-Hüseyin*, s. 205; Benzer değerlendirmeler için bkz. Şehristânî, s. 32-37; Müderrisi, s. 27-30; Alaylı, s. 239-244; Tâhâ Hüseyin, s. 1024-1025; Adil Edip, s. 201-203.

³³ *Riyad İsa*, s. 68; Hz. Hüseyin ile Yezid arasındaki çekişmenin sebebiyle ilgili olarak garip bir aşk hikayesi de anlatılmaktadır İlk dönem kaynaklarından sadece İbn Kuteybe tarafından nakledilen bu olay, daha sonraki dönemlerde Şîî yanlısı oldukları anlaşılan bazı kimseler tarafından da tekrar edilmiştir. Hikayeye göre Yezid, Kureyş kabilesinden Abdullah b. Selam adındaki bir adamın güzelliğiyle meşhur olan karısı Zeyneb bnt. İshak’a aşık olur. Bu kadını alabilmek için pek çok hileye başvurur. Muaviye’nin de devreye girmesiyle Abdullah b. Selam, karısını boşamaya razı edilir. Yezid, Zeyneb’e dünürcü olarak Ebû Hüreyre veya Ebu Musa el-Eş’ârî’yi gönderir. Dünürcü olarak gönderilen şahıs yolda Hz. Hüseyin ile karşılaşır. Hz. Hüseyin, ona nereye gittiğini sorar. O, maksadını anlatır. Bunun üzerine Hz. Hüseyin, söz konusu dünürcüden Zeyneb’e kendisi için de dünürcü olmasını ister... Yezid tarafından gönderilen dünürcü, Zeyneb ile yaptığı görüşme esnasında bu kadını kendisine almayı düşünürse de sonunda Zeyneb, Hz. Hüseyin ile evlenmeye karar verir. Bu durumu öğrenen Yezid, Hz. Hüseyin’e karşı nefret içerisine girer.” bkz. İbn Kuteybe. *İmâme*. s.167-169; Mir Ahmed, *Husain*. s.139-140; Kemaleddin Şükrü, s.32-36

C-MÜSLİM B. AKÎL'İN KÛFE'YE GÖNDERİLMESİ VE FAALİYETLERİ

Daha önce de belirtildiği üzere Kûfelilerin davetleri karşısında önce çekingen davranan, ancak onların ısrarları karşısında Kûfe'ye gitmeyi kabul eden Hz. Hüseyin, buraya gitmeden önce durumu araştırması ve gerekli hazırlıkları yapması için amcasının oğlu Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye göndermeye karar verdi.³⁴

Hız. Hüseyin, Müslim b. Akîl'i çağirttı. Ona "Ey amcamın oğlu! Seni, Kûfe'ye göndereceğim. Şayet onlar, bana gönderdikleri mektuplarında oldukları gibiyseler, bana bunu yaz. Ben de, derhal Kûfe'ye geleyim. Aksi halde sen, buraya geri dönersin." dedi. Sonra da ona, Kûfelilere iletmesi için bir mektup verdi. Bu mektupta Kûfelilere, Müslim'in görevlendirilişi haber veriliyordu.³⁵

Müslim b. Akîl, Ramazan ayının ortasında Mekke'den çıktı ve 60 yılının Şevvâl ayının 17. Günü/ 12. 5. 681'de Kûfe'ye ulaştı.³⁶

Müslim, Mekke'den Kûfe'ye gitmek üzere yola çıktı. Medine'ye uğradı ve Kays kabilesinden iki kişiyi kılavuz olarak tuttu.³⁷ Bunlarla yola devam etti, ancak gidilecek yönün kaybedilmesi³⁸ ve sonrasında çekilen su sıkıntısı sebebiyle kılavuzların ölmesi³⁹, Müslim'in Kûfe'ye gidişini zorlaştırdı. Kılavuzların ölmesinden sonra Kûfe'ye gitmeyi göze alamayan Müslim, Hız. Hüseyin'e bir mektup yazarak çektiği sıkıntıları dile getirdi ve bu görevden affını istedi. Hız. Hüseyin ise böylesi bir teklif'in ancak korkaklıktan kaynaklanabileceğini belirterek ondan görevine devam etmesini istedi. Bunun üzerine Müslim,

³⁴ Ebû Mıhnef, *Maktel*, s. 19; İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 4; İbn A'sem, III, 36; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 21; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 154

³⁵ Ebû Mıhnef, *Maktel*, s. 19; Dineverî, s. 230; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 21; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 154; Zehebî, *Mürûc*, III, 64; Ukaylî, *Kerbela*, s. 465

³⁶ Mesûdî, *Mürûc*, III, 64; Fiğlalî, *İmamiyye Şiası*, s. 97; İbn Haldun, Müslim'in ancak Zilhicce ayının başlarında Kûfe'ye ulaşabildiğini söylüyor ki bu çok geç bir tarihtir. Zira bu tarihte Müslim'in isyanı ve öldürülüşü gerçekleşmiştir. krş. bkz., *Tarih*, III, s. 27.

³⁷ Kaynaklarda bunların isimleri verilmemiş.

³⁸ Taberî, IV, 258; İbn A'sem, II, 37; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 20; Mir Ahmed, s. 153; Musa Muhammed Ali, *Seyyidü's-Şühedâ, el-İmamü'l-Hüseyin*, Beyrut 1405/1985, s. 137.

³⁹ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 21; İbn A'sem, II, 37; İbn Haldun, *Tarih*, III, s. 27; Muhammed Ali, s. 137; Useylî, s. 154, 1 nd.; Mir Ahmed, s. 153; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 188; Köksal, s. 32; Bu rehberlerden sadece birin öldüğünü söyleyenler de olmuştur. bkz. Taberî, IV, 258; Ebû'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 325; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 15.

kılavuzların ölmeden önce kendisine suyu ve Kûfe'yi bulması için yaptıkları tavsiyelere uyarak yoluna devam ederek Kûfe'ye ulaştı.⁴⁰

Kûfe'ye ulaşan Müslim, bazı kaynaklara göre Muhtar b. Ebî Ubeyd'in evine⁴¹ bazılarına göre ise İbn Avsece'nin evine misafir oldu.⁴²

Müslim, Kûfe'ye geldikten hemen sonra Hz. Hüseyin adına biat almak için teşebbüse geçti. Müslim, bu esnada bazen Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sakafi, bazen Hânî b. Urve el-Murâdî'nin bazen de Şüreyh b. Hânî el-Hârisî'nin evinde gizlenerek tüm faaliyetlerini gizli bir şekilde sürdürdü.⁴³ Böylece şüphe çekmemiş olacaktı.⁴⁴

Hz. Hüseyin'e yardımcı olmayı vaad edenler, Müslim b. Akîl'e onun adına biat ediyorlardı.⁴⁵ Kûfe'de Hz. Hüseyin'e biatlerini Müslim'e bildirenlerin sayısı ile ilgili olarak kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır.⁴⁶

Kûfe'de biat edenlerin sayısı hakkında kaynaklardan bazılarında mübalağa yapıldığı açıkça görülmesine rağmen⁴⁷ şu söylenebilir ki, Kûfe'de Müslim'e karşı yoğun bir teveccüh söz konusudur. Hz. Ali'nin döneminden beri Kûfe'nin ehl-i beyt taraftarının merkezi olduğu⁴⁸ göz önünde bulundurulduğunda Kûfelilerin bu teveccühü yadırganılmayacaktır.

⁴⁰ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 21; İbn Haldun, *Tarih*, III, 27; Köksal, s. 32.

⁴¹ İbn A'sem, III, 38; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 21; Welhausen, *Partiler*, s. 99.

⁴² Taberî, IV, 258; Mesudî, *Mürûc*, III, 64; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 325; Muhammed Ali, s. 137; Bu şahsın tam adı; Müslim b. Avsece Esedî'dir. bkz. İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 154, Ayrıca Müslim'in Süleyman b. Surad'ın evine misafir olduğunu söyleyenler de vardır. bkz. Ebû Mühnef, *Maktel*, s. 20

⁴³ Ukaylî, *Kerbela*, s. 465; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 189.

⁴⁴ Ukaylî, *Veliaht*, s. 465.

⁴⁵ Ukaylî, *Veliaht*, s. 465.

⁴⁶ Biyata katılanların sayısının 12000 olduğunu söyleyenler: İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 21, Ebû'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 325; Mesudî, *Mürûc*, III, 64; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 154; Taberî, IV, 258; bu sayının 18000 olduğunu söyleyenler: İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 22; Mesudî, *Mürûc*, III, 64; bu sayının 12000 olduğunu sonra ise arttığını ve 18000'e ulaştığını söyleyenler: Dineverî, *Ahbar*, s. 230; Nüveyrî, XX, 397; *Bidâye*, VIII, 154

⁴⁷ Örneğin İbn Kuteybe, 30.000, Ebû Mühnef ise 80.000 kişinin biatinden söz etmektedir. bkz. *İmâmc*, II, 4; *Maktel*, s. 20.

⁴⁸ Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 19.

Ehl-i beyt taraftarları sürekli bir biçimde, ama gizlice, Müslim'in yanına gidip geliyorlardı. Onunla birlikte savaşacaklarını, Hz. Hüseyin'i başlarına getireceklerini ifade ediyorlardı.⁴⁹

Müslim b. Akıl'ın Kûfe'deki faaliyetleri gizlilik içerisinde sürmesine rağmen Emevî devletinin Kûfe valisi olan Nu'mân b. Beşir'in olup biteni öğrendiği görülmektedir. Kaynakların belirttiğine göre Nu'mân, halim selim, ibadete düşkün ve barış taraftarı bir valiydi.⁵⁰

Müslim'in faaliyetlerinden ve ona biat edenlerin sayısının arttığından haberdar olan Nu'mân, bu durumda nasıl bir yol izleyeceğini Kûfelilere yaptığı konuşmasıyla ortaya koydu. Bu konuşmasında Nu'mân, insanları fitne ve ayrılıktan uzak kalmaya davet etti. Ayrıca sadece yaptıkları biatten dönerek halifeye karşı muhalefet edip kensiyle savaşanlara karşı kendisinin de silahla karşılık vereceğini söyledi.⁵¹

Ümeyye oğullarının antlaşmalısı olan Abdullah b. Müslim b. Sâid el-Hadramî, Nu'mân b. Beşir'in konuşması üzerine şiddete başvurulmasını önererek, aksine bir davranışın ancak zayıf karakterli kimselerin işi olacağını vurguladı. Bununla birlikte Nu'mân, Allah (c.c)'a itaat eden bir zayıf kimse olmayı, Allah (c.c)'a isyan eden bir şerefli kimse olmaya tercih edeceğini söyleyerek bu tavrını sürdüreceğini belirtti.⁵² Ukaylî, Nu'mân b. Beşir'in bu tavrıyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Nu'mân b. Beşir'in Müslim b. Akıl husunda gevşek ve yumuşak tavır sergilemesinin sebebi, onun zayıf veya kifayetsizliğinden kaynaklanmıyordu. Zira gerek Muaviye, gerekse Yezid dönemi Emevî valilerinin pek çoğunun sıfatları bu şekildeydi. Mugîre b. Şûbe, Abdullah b. Âmir, Velid b. Utbe, Nu'mân b. Beşir el-Ensârî ve Osman b. Muhammed b. Ebî Süfyan gibi valiler sulh ve sükûneti seviyorlardı. İnsanlarla olan ilişkilerinde gayet yumuşaktılar. Bu sebeple de onlar, sadece işittikleri bazı şeyler sebebiyle hemen şiddete başvurmuyorlardı. Ancak isyana ve ayaklanmaya dönüşen durumlarda ise hiç müsamaha göstermiyorlardı. Belki de valiler bu türlü bir hareketi Muaviye'den öğrenmişlerdi. Muaviye şöyle söylerdi: "İnsanların konuştukları şeyler birer fiil haline gelip bizim iktidarımıza zarar verir hale gelmediği müddetçe beni alakadar

⁴⁹ İbn A'sem, III, 38; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 22; İsfahânî, *Makâtil*, s. 99.

⁵⁰ Dineverî, *Ahbâr*, s. 230; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 22.

⁵¹ Dineverî, s. 231; Taberî, IV, 260; İbn A'sem, III, 39; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 22; Useylî, s. 159; Yüksel, s. 48; Köksal, s. 34

⁵² Dineverî, s. 231; Taberî, IV, 260; İbn A'sem, III, 39; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 22; Hudarî, *Tarih*, s. 455.

etmez.” Nitekim Nu’mân’ın hutbesine bakacak olursak onun bu esnada yumuşaklık ve müsamahadan uzak olduğunu görürüz.”⁵³

Görüldüğü gibi Ukaylî’ye göre yönetime henüz bir başkaldırı söz konusu olmadığı için Nu’mân’ın bu şekilde davranışı normal bir harekettir. Ancak biz, Nu’mân’ın kişiliğinin de bu olay karşısında böylesine müsamahakar davranmasında rolünün olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim aynı olay karşısında diğer Emevî valilerinden, örneğin Ziyad b. Ebîh’in tutumun daha sert olacağını belirtmek herhalde yanlış olmayacaktır.

D-YEZİD’İN UBEYDULLAH B. ZİYAD’I KÛFE VALİLİĞİNE

TAYİNİ

Müslim b. Akîl’in Kûfe’deki faaliyetlerinin Emevî devleti aleyhine tehlikeli boyutlara ulaştığını, buna karşılık valinin hala müsamahadan bahsettiğini gören Emevî taraftarı bazı kimseler⁵⁴ Yezid’e mektup yazarak Kûfe’de olup bitenleri haber verdiler. Ona “Şayet Kûfeye ihtiyacın varsa buraya emrini yerine getirecek, senin düşmanın hakkında işlediğin işi işleyecek güçlü bir adamı hemen gönder. Çünkü, Nu’mân zayıf bir adamdır. Bu işin üstesinden gelemez” dediler.⁵⁵

Kûfe’de bulunan taraftarları aracılığıyla olanlardan haberdar olan Yezid, kâtibi ve dostu olan Sercûn b. Mansur ile istişarede bulundu. Sercûn, Ubeydullah b. Ziyad’ın Kûfe’ye tayin edilmesini tavsiye etti.⁵⁶

Yezid’in Ubeydullah’ı sevmediği⁵⁷, hatta onu Basra valiliğinden de azletmeyi düşündüğü bir esnada⁵⁸ yapılan bu teklife ilk anda karşı çıktığı, ancak Sercûn’un “baban Muaviye hayatta olsaydı onun dediğini yapar mıydın?” demesi üzerine Ubeydullah’ın Kûfe valiliğine tayinine razı olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹

Diğer taraftan Yezid’in, Müslim b. Akîl’in Kûfe’ye gelmesi üzerine Kûfe valisi Nu’mân b. Beşir’in “Rasullulah’ın kızının oğlu, benim için İbn Bahdal el-Kelbî’nin kızının oğlundan daha sevimlidir” dediğini duyduğu için onu azlettiğini söyleyenler de vardır.⁶⁰ Bu rivayete göre Yezid, Nu’mân’ın bu sözlerini

⁵³ Kerbela, s. 466.

⁵⁴ Ukaylî, bunları Yezid’in ajanları olarak nitelendiriyor. bkz., Kerbela, s. 446.

⁵⁵ Dineverî, s. 231; İbnü’l-Esir, Kâmil, IV, 22; Nüveyrî, XX, 388; İbn Kesir, Bidâye, VIII, 155; Ukaylî, Kerbela, s. 466; Köksal, s. 35

⁵⁶ Ebû Mühnef, Maktel, s. 21; Taberî, IV, 258; İbn A’sem, III, 40-41; İbnü’l-Esir, Kâmil, IV, 21.

⁵⁷ Kaynaklarda bununla ilgili bir sebebe rastlanılamamıştır

⁵⁸ Taberî, IV, 258; İbn Kesir, Bidâye, VIII, 155; İbn Hacer, İsâbe, II, 16.

⁵⁹ Taberî, IV, 258-259; İbn Kesir, Bidâye, VIII, 155; Cahşiyarî, Vüzera, s. 31; Ebû Mühnef, Maktel, s. 21; İbn A’sem, III, 40-41.

⁶⁰ İbn Kuteybe, İmâme, II, 4; İbn Abdîrabbih, IV, 345; Köksal, s. 36.

duyduktan sonra Şamlılarla bir toplantı yaparak onların tavsiyeleri neticesinde Ubeydullah'ı Kûfe valiliğine tayine razı oldu.⁶¹

Yezid, Sercûn ve Şamlılarla yaptığı görüşmeden sonra Ubeydullah'ı Kûfe valiliğine getirmeye karar verdi ve bu kararı Ubeydullah'a iletmesi için de Müslim b. Amr el-Bâhili'yi görevlendirdi.⁶²

Yezid'in bu şahısla bir de mektup gönderdiği ve Ubeydullah'a bir takım emirler verdiği zikredilmektedir. Maktelü'l-Hüseyin adlı eserinde Ebû Mihnec, bu mektupta Yezid'in, Ubeydullah'a "mektubu alır- almaz Müslim b. Ukbe'yi öldürmesini, başını kendisine göndermesini ve Ali b. Ebî Tâlib'in soyundan kimseyi sağ bırakmamasını" emrettiğini⁶³ bildiriyor. Aynı tarihçinin Taberî tarafından nakledilen rivayetinde ise "Müslim'i arayıp bulmasını ve onu öldürmesini" emrettiği zikredilmektedir.⁶⁴

Yezid'in Ubeydullah b. Ziyad'a Hz. Hüseyin'i öldürme emrini verdiğini söyleyen tarihçilerin, başta Ebû Mihnec ve Ya'kubî gibi Şîî taraftarlığıyla bilinenlerden oluşması, bu rivayetin ihtiyatla karşılanmasını gerekli kılmıştır.⁶⁵ Böylesi bir rivayetin doğruluğu hususunda şüpheye düşen Demircan şöyle demektedir: "...Bu rivayetin Şîîler tarafından uydurulduğu ortadadır. Sanki Yezid ve görevlerinin misyonu ehl-i beyt mensuplarını yer yüzünden silmekti. Dahası Yezid valisine böyle bir mektup yazmışsa, valinin bunu ifşa ettiği düşünülmeceğine göre nasıl oldu da mektubun mahiyeti öğrenildi?"⁶⁶

Yezid'in Ubeydullah'a Hz. Hüseyin'i öldürmesini emrettiğini bildiren rivayetlere yukarıdaki gerekçelerle katılmak mümkün değildir. Ancak Yezid'in

⁶¹ İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 4; Ebû'l-Arab, s. 144; İbn Abdîrabbih, IV, 345; Beyhaki, *Mehâsin*, 82; Nüveyrî, XX, 388; Ukaylî, Kûfe'den gelen haber üzerine Yezid'in Kûfe valisini derhal görevden almasını onun Muaviye'nin vasiyetine uymasına bağlamaktadır. Zira Muaviye vasiyetinde şöyle demişti "İraklılara dikkat et. Şayet onlar, senden her gün bir valiye değiştirmeni isteseler bile sen bunu derhal yap .." *Kerbela*, s. 446.

⁶² Ebû Mihnec, *Maktel*, s. 22; Dineverî, s. 231; İbn A'sem, III, 42; Taberî, IV, 258; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 155.

⁶³ *Maktel*, s. 22.

⁶⁴ bkz. *Maktel*, s. 22; Taberî, IV, 258; İbn A'sem'de *Maktel*'dekine benzer şeyler söylemiştir. *Fütûh*, III, 41; Ya'kubî'de yer alan bir rivayete göre ise Yezid, Müslim'i öldürmediği takdirde Ubeydullah'ı kendi nesebine yani babası Ziyad b. Ebîh'in nesebine döndürmekle tehdit etmiştir. *Tarih*, II, 155; Aynı şekilde bkz. Dineverî, s. 231; Cahşiyârî, s. 31; Sükeyne, XXVIII, 19, Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretü Resâilü'l-Arab fî Usûri'l-Arabiyye ez-Zâhire*, Beyrut trz., II, 75.

⁶⁵ bkz. Feryâl, s. 72.73.

⁶⁶ *İktidar Mücadelesi*, s. 193.

kendisi ve devleti için tehlike oluşturabilecek faaliyetler içerisinde bulunan şahıslar hakkında tedbirler alınmasını ve caydırıcı cezaların uygulanmasını emretmediği düşünülemez. Bu noktadan hareketle Yezid'in İbn Ziyad'a boyutlarını tam olarak anlamadığımız cezai tedbirleri uygulamasını emrettiğini söyleyebiliriz.

E-UBEYDULLAH'IN KÛFE'YE GİDİŞİ VE MÜSLİM B. AKÎL İLE MÜCADELESİ

Ubeydullah'ın Kûfe'ye vali olarak tayin edilip henüz Basra'dan ayrılmasından önce Hz. Hüseyin Basra'daki taraftarlarına da bir mektup gönderdi.⁶⁷

Hz. Hüseyin'den aldıkları bu mektup üzerine Kûfe'dekine benzer faaliyetler içerisine girmek isteyen ve bunu gizli bir şekilde sürdüren Basralıların hareketleri Ubeydullah b Ziyad tarafından öğrenildi. Kaynaklarda Hz. Hüseyin'in gönderdiği bu mektubu Münzir b. Cârûd'un, Ubeydullah'a haber verdiği bildirilmektedir. Münzir'in kızının Ubeydullah ile evli olduğu için⁶⁸ veya Ubeydullah'ın bir hilesi zannettiği⁶⁹ ve tuzağa düşmekten korktuğu için bunu yaptığı kaydedilmiştir.⁷⁰

Kısacası Ubeydullah, Basra'yı terk etmeden önce Hz. Hüseyin'in Basralılara gönderdiği elçiyi ve mektubu ele geçirir, onu öldürerek Basra'da gerekli tedbirleri alır. Böylece Hz. Hüseyin'in Basra'dan umduğu destek tehlikeye girer.

Ubeydullah, yerine kardeşi Osman b. Ziyad'ı Basra'da bırakarak Kûfe'ye hareket etti.⁷¹ Buradan ayrılırken Basralıları bu konuda uyarıp tehdit etmekten de kaçınmadı.⁷² Onların devlet aleyhindeki bir faaliyet içerisinde bulunmalarını sert bir üslupla ikaz etti.⁷³

⁶⁷ Taberî, IV, 258-260; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 23; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 159; Yüksel, s. 52.

⁶⁸ Dineverî, s. 231; İbn A'sem, III, 42.

⁶⁹ Taberî, IV, 266, 279280; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 23.

⁷⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Nüveyrî, XX, 389. Yüksel, s. 53

⁷¹ Ebû Mihnef, *Maktel*, s.30. Dineverî, s. 232; Taberî, IV, 266; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 159

⁷² Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 193.

⁷³ bkz. Mihnef, *Maktel*, s. 23; Dineverî, s. 232; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 159-160

Ubeydullah beraberinde bulunan bir grup Basralıyla birlikte⁷⁴ Kûfe'ye gitmek üzere yola çıktıktan sonra yolda kendisinden ayrılanlar oldu. Ubeydullah beraberindeki az sayıdaki insanla Kûfe'ye girdi.

Kaynakların belirttiğine göre Ubeydullah, başına siyah bir örtü örterek Kûfe'ye girdi ve Hz. Hüseyin'in gelişini bekleyen Kûfeliler tarafından Rasulullah'ın torunu zannedilerek coşkuyla karşılandı.⁷⁵

Kendisine gösterilen bu coşkunun aslında Hz. Hüseyin'e yapıldığını anlayan Ubeydullah, derhal valilik köşküne gidip, halkın mescitte toplanmasını emretti ve Kûfelilere çok sert bir hutbe îrad etti.⁷⁶

Diğer taraftan Ubeydullah'ın Kûfe'ye geldiğini ve sert bir konuşma yaptığını öğrenen Müslim b. Akîl, daha önceden kaldığı evi terk ederek Kûfe'nin eşrafından olan Hânî b. Urve el-Murâdî'nin evine geçti.⁷⁷

Müslim b. Akîl'i kerhen de olsa evinde misafir etmeye razı olan Hânî, olanca gayretiyle onu gizlemeye çalıştı; valinin durumdan haberdar olmaması için tedbirler aldı. Ancak Ubeydullah, kendine has metotlarla Müslim b. Akîl'in yerini öğrenmeyi başardı. Ubeydullah, Müslim'in gizlendiği yeri öğrenmek maksadıyla mevlası Ma'kil'i görevlendirdi ve ona 3000 dirhem para verdi. Ondan kendisini Hims'tan Hz. Hüseyin adına biat etmek için gelen bir kimse olarak tanıtmasını istedi. Bu arada Ma'kil, bu parayı ehl-i beyt davasına yardım amacıyla Müslim'e vereceğini ifade edecek ve bu şekilde onun yerini tesbite çalışacaktı.⁷⁸

Ubeydullah'ın görevlendirdiği Ma'kil, Müslim b. Akîl'in, Hânî b. Urve'nin evinde gizlendiğini öğrenmeyi başarır ve oraya sık sık giderek olup biteni Ubeydullah'a gelerek anlatır. Bunun üzerine Ubeydullah, Hânî'yi huzuruna

⁷⁴ Bunların sayılarının 500 civarında olduğu söylenmiştir. bkz. Taberî, IV, 258; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 24; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 194; Yüksel, s. 57.

⁷⁵ Ebû Mühnef, *Maktel*, s. 24; Dineverî, s.232-233; İsfahânî, *Makâtîl*, 96; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 24, İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 160; Ayrıca bkz. Ukaylî, *Kerbela*, s. 467; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 195.

⁷⁶ Ebû Mühnef, *Maktel*, s. 24; Dineverî, s. 232-233; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 24, İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 160; Ayrıca bkz. İsfahânî, *Makâtîl*, s. 100; Ayrıca bkz. Kemaleddin Şükrü, s. 49-50, Nüveyrî, XX, 390; Ukaylî, *Kerbela*, s. 467; Köksal, s. 40-41; Hudarî, *Tarih*, s. 455.

⁷⁷ Mesudî, *Mürûc*, III, 67; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 25; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 156; Hudarî, *Tarih*, s. 455; Nüveyrî, XX, 391.

⁷⁸ Ebû Mühnef, *Maktel*, s. 26; Dineverî, s. 232; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 25; İsfahânî, *Makâtîl*, s. 100; Sibt, s. 218; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 156; Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan et-Tabersî, *İ'lâmü'l-Verâ bi E'lâmi'l-Hudâ*, Beyrut 1985, s. 264. Ayrıca bkz. Köksal, s. 45-46; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 199; Yüksel, s. 64;.

çağırtır ve ondan evinde gizlemekte olduğu Müslim'i kendisine teslim etmesini ister. Hânî, bunu yalanlamayı dener, ancak Ma'kil'in oraya çağırılmasıyla Müslim'in kendi evinde olduğunu kabul eder. Müslim b. Akîl'i teslim etmeye yanaşmayan Hânî, Ubeydullah tarafından sert bir şekilde dövülerek tutuklanır.⁷⁹

Ubeydullah, Müslim b. Akîl'e Kûfe'de her bakımdan yardımcı olan Hânî'yi etkisiz hale getirdi, dolayısıyla da Müslim'in en büyük destekçisinden mahrum kalmasını sağladı. Böylece de, Kerbelâ öncesinde Kûfe'de hakimiyeti ele geçirme ve asayiş sağlama konusunda önemli bir engelden kurtuldu.⁸⁰ Üstelik o, bu engelden kurtulurken fazla ses çıkarmayıp, her hangi bir çatışmaya da meydan vermedi. Ustaca manevralarla bunu başardı.⁸¹

F-MÜSLİM B. AKÎL'İN İSYANI BAŞLATMASI VE ÖLDÜRÜLÜŞÜ

Kûfe'ye geldikten sonra Hânî b. Urve'nin evindeyken Hz. Hüseyin'e işlerin yolunda olduğunu, Kûfelilerin kendisine biat etmek için sabırsızlandığını bir mektupla bildiren Müslim b. Akîl, Ubeydullah'ın gelişinden sonra durumun aleyhte geliştiğini gördü.

Kûfe'deki en büyük destekçisi Hânî b. Urve'nin tutuklandığını ve dövüldüğünü öğrenen Müslim b. Akîl, Ubeydullah'ın ikinci adımının kendisine yönelik olacağını hissetti.⁸² Bu sebeple "Ya Mansur öldür!" parolasıyla harekete geçen Müslim'in etrafında bir anda binlerce Kûfeli toplandı.⁸³

⁷⁹ Geniş bilgi için, bkz. Ebû Mihnef, *Maktel*, s. 28; Taberî, IV, 259; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 27; Nüveyrî, XX, 396; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 156; Ayrıca bkz., Köksal, 45-52; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 199-204; Yüksel, s. 69-70

⁸⁰ Yüksel, s. 73.

⁸¹ Ukaylî, Ubeydullah'ın Müslim b. Akîl'in yerini öğrenmek için denediği usulpla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "İbn Ziyad'ın hutbesindeki ikazlarına rağmen Kûfelilerden hiç kimse Müslim'in yerini söylemiyordu. Buna rağmen Ubeydullah, şiddete başvurmadi. Çünkü o, biliyordu ki, İbn Akîl'in yerini öğrenmek için Kûfelilere baskı uygulamak, onların Müslim'e olan sevgi ve yardımlarının daha da artmasına sebep olacaktı. Anca o, bu işi ustaca halletmiştir." *Kerbela*, s. 467-468.

⁸² Ukaylî, *Kerbela*, s. 470.

⁸³ Müslim'in etrafında isyana iştirak eden Kûfelilerin sayısı hakkında değişik rakamlar zikredilmektedir. Bu sayılarla ilgili karşılaştırmalı bilgi için bkz. Sıbt, s. 219. (4000 kişi isyana katıldı); Ebû Mihnef, *Maktel*, s. 20 (80.000 kişi Müslim'e biat etti); İbn A'sem, III, 57; Taberî, IV, 277; Abdurrahman ed-Dab ed-Dab, "Ya Mansûr", *Livau'l-İslâm*, Kahir 1394/1974, XV. Sayı, s. 561; Hudarî, *Tarih*, s. 455; Muhammed Rıza, *el-Hasan ve'l-Hüseyin*, Beyrut 1407/1987, s. 101-102 (bunlara göre ise 18 000 kişi isyana katılmıştır); Beyhakî (*Mehâsin*, s. 60); Ebû'l-Arab, (s. 144), İbn Abdîrabbih, (IV, 346), İbnü'l-Verdi (I, 163)'e göre ise 30.000 veya daha fazla kişi biat etti. Diğer taraftan İbnü'l-Esir (*Kâmil*, IV, 30) ve Nüveyrî (XX, 397)'ye göre 18 000 kişi biate

Müslim ve beraberindekiler, valilik konağına yöneldiler. Ubeydullah ise bu kalabalığı gördükten sonra dehşete kapıldı. Derhal sarayının kapı ve pencerelerinin kapatılmasını emrederek içeriye girdi. Ubeydullah'ın yanında az sayıda destekçisi vardı.⁸⁴

Müslim'in başlattığı isyan ufak tefek çatışmalarla akşama kadar sürdü. Sarayın damına çıkan Ubeydullah'ın taraftarları attıkları taşlar ve keseklerle Kûfelilerin saraya girmesini engellemeye çalıştılar.⁸⁵

Durumun gittikçe kötüleştiğini gören Ubeydullah, Kûfelileri dağıtmak için planlar kurmaya başladı. Bu amaçla da, beraberinde bulunan Kûfe eşrafını devreye soktu. Onlardan her birisine kendi kabile mensuplarını ikna ve geri çevirme görevini verdi. Onlardan, isyana katılanları Şam'dan gelmekte olan orduyla korkutmalarını, isyandan vazgeçmeyenlerin maaşlarının kesileceği ve mutlaka cezalandırılacağı şeklinde korkutmalarını istedi.⁸⁶

Kûfeli eşrafın teşebbüsleri sonuç vermeye başladı. Müslim'in etrafında hızla toplanan Kûfeliler, bundan daha fazla bir suratle onu terk etmeye başladılar. İnsanlar Müslim'i terk ediyorlardı. Güneş batmak üzereyken onun etrafında kalan 100 kişinin 30'a düştüğü, akşam namazına durduğunda ise 10 düşen bu sayının namaz sonrasında sıfırladığı görülmektedir. Öyle ki, Kûfe sokaklarında tek başına kalan Müslim'e gidebileceği yönü gösterecek bir kimse bile meydanda kalmadı.⁸⁷

Nereye gideceğini bilmeden bir süre Kûfe sokaklarında gece karanlığında dolaşan Müslim b. Akîl, sonunda akşamüzeri kapıda beklemekte olan Kinde kabilesinden Tav'a adlı bir kadının evine misafir oldu. Zira bu vakitte ortalıkta adı geçen kadından başka kimsecikler yoktu. Ancak bu kadının Bilâl adındaki oğlu annesine Müslim'in gizlendiği yeri kimseye söylemeyeceğine dair söz vermesine

katılmış, isyan ise 4000 kişinin iştirakiyle gerçekleşmiştir ki, bu sonuncu rakamın daha isabetli olduğu söylenebilir. Bu sayılarla ilgili değerlendirme için bkz. Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 206-210.

⁸⁴ Dineverî'ye göre 200 (Ahbar, s. 238); Taberî (IV, 277); İbnü'l-Esir (Kâmil, IV, 30, Nüveyrî (XX, 397) ve İbn A'sem'e göre (II, 57) sadece 50 kadardır.

⁸⁵ Dineverî, s. 238-239; Taberî, IV, 277; İbn A'sem, III, 57; Ukaylî, Kerbela, s.470.

⁸⁶ Dineverî, s. 339; Taberî, IV, 277; İbn A'sem, III, 57; İsfahânî, Makâtîl, s. 104; Nüveyrî, XX, 397; İbnü'l-Cevzi, Muntazam, V, 326; Mahmoud M. Ayoub, "Husayn Ibn Ali", The Oxford Encyclopedia, s. 150; Akil, s. 102; Şehristânî, "Hânî b. Urve'nin müslle yapılarak öldürülmesi kamu vicdanında bir korku ve dehşet oluşturdu. Bu korku ise halkın Müslim'i terketmesine yol açtı" demekleyse de henüz bu esnada Hânî'nin öldürülmediği hatırlanmalıdır. Nehda, s. 72.

⁸⁷ Dineverî, s. 239; Taberî, IV, 277; İbn A'sem, III, 58; İbnü'l-Cevzi, Muntazam, V, 326; Zehebî, Mürûc, III, 67; Nüveyrî, XX, 397-398; İbnü'l-Esir, Kâmil, IV, 30-31.

rağmen önce Eş'as b. Kays'a sonra da Ubeydullah b. Ziyad'a onun yerini ihbar etti.⁸⁸

Bunun üzerine Ubeydullah, bir grup adamını Müslim'in gizlendiği eve gönderdi. Muhammed b. Eş'as komutasında gönderilen bu birliklerle Müslim b. Akıl arasında bir süre çatışma oldu. Bazı rivayetlere göre ağır şekilde yaralandığı için⁸⁹ bazı kaynaklarda ise Muhammed b. Eş'as'ın eman vermesi üzerine mücadeleyi bırakan Müslim teslim oldu.⁹⁰

Ubeydullah'ın huzuruna götürülen Müslim b. Akıl öldürüleceğini anlayınca validen vasiyetini yapması için izin istedi ve orada bulunan Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkas'a vasiyetini bildirdi. Ondan bu vasiyeti kimseye söylememesini istedi.⁹¹

Müslim'in ricasına rağmen Ömer b. Sa'd bu vasiyeti Ubeydullah'a haber vermekten geri durmadı, hatta böyle bir hareketin ahde vefa olmadığı gerekçesiyle vali tarafından azarlandı.⁹²

Ubeydullah, vasiyetini yapmasından sonra Müslim'in öldürülmesini emretti. Sarayın damına çıkartılan ve aşağıda bekleyenlerin görebileceği şekilde idam olunan Müslim b. Akıl'ın başı kesildi. Ayrıca daha önceden tutuklanan Hânî b. Urve'de hapisten çıkartılarak idam edildi.⁹³

Kaynaklarda belirtildiğine göre Ubeydullah, Müslim ve Hânî'nin kesik başlarını Şam'a Yezid'e gönderdi, ayrıca bir de mektup yazdı. Mektupta şunları söyledi: "Allah (c.c)'a hamdolsun ki, Mü'minlerin emirinin hakkını aldırıldı. Ondan düşmanını sıkıntısını giderdi. Ey Halife! Bildirmek isterim ki, Müslim b.

⁸⁸ Ebû Mühnef, s. 29-30; Dineverî, s. 239; Taberî, IV, 277-278; İbn A'sem, III, 59; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 30-31; İsfahânî, **Makâtîl**, 105; İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, V 326; Nüveyrî, XX, 398.

⁸⁹ Ebû Mühnef, **Maktel**, s. 32; İbn A'sem, III, 59; İbn Abdîrabbih, IV, 346.

⁹⁰ Taberî, IV, 280; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 32; Nüveyrî, XX, 401; İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, V, 326; Abdurrahman ed-Dab, s. 561.

⁹¹ 1000 dirhemlik borcunun ödenmesi, kendisine öldürüldükten sonra müslc yapılmaması, başına gelenlerden Hz. Hüseyin'in haberdar edilmesi ve ona Küfeliilere güvenmemesi ve Mekke'ye gidip orada ikamet etmesinin bildirilmesidir. Geniş bilgi için bkz. Ebû Mühnef, **Maktel**, s. 32-33; Dineverî, s. 241; Taberî, IV, 282; İbn A'sem III, 64-65; İbn Abdîrabbih, IV, 346-347; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 33-34; İsfahânî, **Makâtîl**, s. 108; Welhausen, **Partiler**, s. 103-104; Ukaylî, **Kerbela**, s. 470; Köksal, s. 470; Yüksel, s. 79-80.

⁹² Ebû Mühnef, **Maktel**, s. 34; Dineverî, s. 241-242; Nüveyrî, XX, 402.

⁹³ Ebû Mühnef **Maktel**, s. 31; Taberî, IV, 280; İbn A'sem, III, 70; İsfahânî, **Makâtîl**, s. 109; Hudarî, **Tarih**, s. 455; Müslim'in bu şekilde öldürülen ve başı kesildikten sonra Şam'a gönderilen (Haşim oğullarından) ilk kimse olduğu kaydedilmiştir. İbn Kuteybe, **İmâme**, II, 5; Ebü'l-Arab, s. 153; Mes'ûdî, **Mürûc**, III, 70; Sibt, s. 219.

Akıl, Hânî'nin evine sığındı. Casuslarım aracılığıyla onları yakaladım, boyunlarını vurdum. Başlarını da sana gönderiyorum.”⁹⁴

Yezid, Ubeydullah'a yazdığı cevâbî mektupta şunları söyledi: “Hüseyin'in Kûfe'ye doğru gelmekte olduğunu öğrendim. Gerekli gözcüleri ve silahlı adamları yerlerine yerleştir. Şüphelendiğini sorgula ve basit bir itham dolayısıyla tutukla. Ancak seninle savaşmayanları öldürme. Bütün olanlardan beni haberdar et.”⁹⁵

Yezid'in bu mektubunda açıkça Hüseyin'in öldürülmesini emretmediğini söyleyen Sarıçam'a göre Yezid, böylece Hz. Hüseyin'i tamamen Ubeydullah'ın insafına bıraktı.⁹⁶ Sarıçam'ın bu görüşünü Ya'kubî tarafından nakledilen bir başka mektupla birlikte değerlendirdiğimizde Yezid'in Hz. Hüseyin'in öldürülmesini en azından ima ettiği sonucunu çıkarabiliriz.

Daha önce de bahsettiğimiz üzere Ya'kubî bu mektupta Yezid'in, Ubeydullah'a şöyle dediğini nakletmektedir “Aldığım haberlere göre Kûfeliler, Hüseyin'e mektup yazarak onu şehirlerine davet ediyorlar. O'da bu sebeple Mekke'den ayrıldı. Şu anda Kûfe yolunda. Beldelerden senin belden, günlerden de senin günlerin deneniyor. Onu öldürürsen ne âla. Aksi halde köle olan babanın nesebine geri dönersin. Onu elinden kaçırmaktan sakın!”⁹⁷

Öyle anlaşıyor ki, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinin emredildiği mektubun Ubeydullah'a ne zaman gönderildiği hususunda iki ayrı görüş ortaya çıkmaktadır. Buna göre söz konusu emri içeren mektup, Ubeydullah'ın valiliğe tayinini bildiren mektupla aynı anda⁹⁸ veya Müslim b. Akıl ile Hânî'nin öldürülmesinden sonra Kûfe'ye ulaştırıldı.⁹⁹

Yezid tarafından Ubeydullah'a gönderilen mektuplarda yer alan ifadelerdeki benzerlikler dikkati çekmektedir. Bu söz konusu mektubun aynı rivayet kanalıyla

⁹⁴ Ebû Mühnef, *Maktel*, s. 35-36; Taberî (Ebû Minnef kanalıyla), IV, 285; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 329; Yezid'in olanları duyduktan sonra memnun olduğu hususunda bkz., Ebû Mühnef, *Maktel*, s.35-36; Ebû Mühnefin Taberî tarafından nakledilen rivayette ise Yezid'in bu haber üzerine memnuniyetini gösteren bir bilgi yer almaz. bkz. Taberî, IV, 285.

⁹⁵ Ebû Mühnef, *Maktel*, s. 36; Taberî, IV, 285-286; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 35; Nüveyrî, XX, 403; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 165; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 329.

⁹⁶ *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, s. 317.

⁹⁷ *Tarih*, II, 155.

⁹⁸ Ebû Mühnef, *Maktel*, s.22; Taberî, IV, 258; İbn A'sem, III, 41.

⁹⁹ Ebû Mühnef, *Maktel*, s. 36; Ya'kubî, II, 155; Nüveyrî, XX, 403; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 164; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 329.

geldiği ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim mektupla ilgili bilgi verenlerin daha çok Şii tarafgirliğiyle bilinen tarihçilerden oluştuğu görülmektedir.¹⁰⁰

Yukarıdaki sebeple Yezid'in mektubunda açık bir ifadeyle Hz. Hüseyin'in öldürülmesini emretmediğini söyleyebiliriz. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi Yezid'in kendisi ve devleti için tehlike oluşturabilecek faaliyetler içerisinde bulunan şahıslar hakkında tedbirler alınmasını ve caydırıcı cezaların uygulanmasını emretmediği düşünülemez. Bu noktadan hareketle Yezid'in Ubeydullah'a böyle bir isyanı sona erdirmesi için boyutlarını tam olarak bilemediğimiz tedbirleri almasını emrettiğini söyleyebiliriz.

Müslim'in öldürülüşü ile Hz. Hüseyin'in yolculuğu arasında şöyle bir tarih tesbiti yapılmaktadır: Müslim b. Akıl 8 Zilhicce 60 tarihinde Kûfe'de isyanı başlattı. Bir gün sonra da (9 Zilhicce 60) öldürüldü.¹⁰¹ Diğer taraftan, 28 Receb'inde, Medine'den çıkan Hz. Hüseyin, 3 Şaban'da Mekke'ye vardı. 8 Zilhicce'de ise Mekke'den çıktı.¹⁰²

Netice olarak şu söylenebilir ki; Yezid'in başında bulunduğu Emevî iktidarı aleyhinde Kûfe'de oluşan tehlike, Müslim b. Akıl ve Hânî'nin öldürülmesiyle daha doğmadan öldürüldü.¹⁰³ Bunda etrafına binlerce insanı topladığı halde vali ve bir avuç taraftarını etkisiz hale getiremeyen Müslim b. Akıl kadar Ubeydullah'ın izlediği zekice siyasetin de payı inkar edilemez. Ayrıca Kûfelilerin dönemliklerinin de böylesi bir sonuçta tesirinin olduğu açıkça görülmektedir. Kûfe'de ehl-i beyt adına alınan bu mağlubiyet, Kerbela'da¹⁰⁴ uğranılan felâketin mukaddimesi niteliğindedir.

G-HZ. HÜSEYİN'İN KÛFE'YE HAREKETİ VE SEBEPLERİ

Hz. Hüseyin, Müslim b. Akıl'den aldığı haberlere güvenerek Kûfe'ye doğru harekete geçmeye karar verdi.¹⁰⁵ Hz. Hüseyin'in Mekke'den çıkışıyla başlayan ve Kerbela'da son bulan yolculuğuna geçmeden önce konunun anlaşılması açısından bazı noktaların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

¹⁰⁰ Feryâl, s. 72-73.

¹⁰¹ İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 171; Fırlalı, *İmamîyye Şiası*, s. 97; Akkad, s. 65; Welhausen, *Arap Devleti*, s. 69; Sıbt, s. 221.

¹⁰² Akkad, s. 65.

¹⁰³ Beydûn, S. 187.

¹⁰⁴ Kerbela, Hz. Hüseyin'in şehid edildiği yerin adı olup, Kûfe yakınlarındadır. Bkz., Yâkut, *Mu'cem*, IV, 505

¹⁰⁵ Belâzürî, bu haberin Müslim tarafından ölümünden 20 kûsur gün önce yazıldığını söylüyor. *Ensâb*, III, 378.

1-Hz. Hüseyin Neden Mekke'den Ayrıldı?

Hz. Hüseyin, her şeyden önce Mekke'de Yezid'e biat etmeden kalamazdı. Çünkü böylesi bir durumda devletin güçlerine karşı kendisine arka çıkacak bir taraftar kitlesine Mekke'de sahip değildi.¹⁰⁶

Yine Hüseyin, Mekke'de kaldığı taktirde Yezid'in Hac dolayısıyla oluşacak kalabalık ve kargaşadan istifade ederek kendisine bir suikast düzenleyebileceğinden de endişeleniyordu.¹⁰⁷

Ayrıca Hz. Hüseyin'in, kendisi ve ailesi için (biat etmediği taktirde) mukadder olan bir facianın Mekke'de olmasının hem daha çok kan akmasına (hac dolayısıyla), hem de oranın hürmetinin ihlaline neden olacağı endişesiyle-bütün ısrarlara rağmen-Hicaz'ı terke karar verdi. O güne kadar da Mekke'ye gelen hacılara gerekli propagandayı zaten yaptı. Dolayısıyla artık Mekke'de yapacağı bir iş de kalmadı. Üstelik hacıların gitmesinden sonra devletin baskısı daha da artabilirdi.¹⁰⁸

Hz. Hüseyin, Mekke'yi terk etmesine karşı çıkanlara "Herhangi bir yerde veya Kûfe'de öldürülmem, benim sebebimle Mekke'nin hürmetinin ihlâl edilmesinden daha hayırlıdır" diyerek¹⁰⁹ Mekke'nin huzurunun bozulmasına neden olmak istemediğini ifade etti.

Hz. Hüseyin'in Mekke'yi bu kadar çok düşünmesi oranın İslâm'ın beşiği ve en kutsal beldesi olmasından kaynaklanıyordu. Ayrıca hac mevsimi dolayısıyla yoğun bir nüfusa sahipti. Ortaya çıkacak küçük bir kıvılcım bile pek çok insanın ölümüne neden olabilirdi. Onun Kûfe'yi tercihi Kûfelilerin hayatlarını önemsemediği anlamına gelmemelidir. Çünkü Hz. Hüseyin, kendisine sempati duyan ve tarihi bir bağı bulunan Kûfelileri seviyor olmalıdır. Ancak o, belki de Mekke'den çıkarken kazanacağı zamanla işlerin durulacağını düşünüyordu. Üstelik Mekke'den ayrılırken

¹⁰⁶ Caferiyan, s. 139; Takkuş, s. 45; Beydûn, s. 185.

¹⁰⁷ Tabersî, s. 268; Mir Ahmed, s. 159-160; Musevî, s. 94-95; Bu kimseler Yezid'in böylesi bir suikast için gerekli hazırlıkları dahi yaptığını, ancak Hz. Hüseyin'in Müslim'den aldığı mektup üzerine Mekke'den ayrılmakla ölümden kurtulduğunu belirtiyorlar. Oysa kaynaklar da böylesi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

¹⁰⁸ Muhammed Kâmil el-Bennâ, "Şehidü Kerbelâ", *Livâü'l-İslâm*, Riyad 1384/1965, sayı: 1, s.652-654

s. 653; Şehristânî, s. 66; Musevî, s. 96.

¹⁰⁹ Ebû Mihnef'in rivayet ettiği bu haber *Maktel*'de yer almamaktadır. Taberî ise Ebû Mihnef'in bu rivayetini zikretmektedir. *Tarih*, IV, 289; Ayrıca bkz. Belâzürî, *Ensâb*, III, 375; İbn A'sem, III, 72; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Muhtasar Tarihi Dimaşk li İbn Asakir*, thk. Ahmed Râtib Hammuş ve ark., Dimaşk 1405/1985, VII, 142.

kendisini bekleyen bir felaketten zaten habersizdi. Dolayısıyla böyle bir felaketin gerçekleşeceğini bilseydi oraya da gitmeyebilirdi.

2-Hz. Hüseyin Neden Kûfe'yi Tercih Etti?

Bu noktada akla gelen ilk sebep başka vilayetlerden beklediği ilgiyi Kûfelilerden görmüş olmasıdır. Kûfeliler, gönderdikleri elçiler ve çok sayıdaki mektuplarla ona destek olacaklarını kat'i bir suretle vaad ediyorlardı.¹¹⁰

Ayrıca Yezid'e karşı girişilecek bir isyanda en güçlü tepkinin Kûfe'den çıkacağı düşüncesinin de Hz. Hüseyin'in Kûfe'yi tercih etmesinde rolü olmalıdır. Çünkü Kûfeliler, Hz. Ali'nin hilafeti esnasında sahip oldukları rahat, huzur ve gelirden Muaviye ve Yezid döneminde mahrum kaldılar. Dolayısıyla Emevî devletine karşı yoğun bir nefret içerisindeydiler. Bu nefret onların Hz. Hüseyin'in önderliğindeki bir harekete destek olmalarına sebep olacaktı. Bunun bilincinde olan Hz. Hüseyin, söz konusu tepkiyi kendi lehine kullanmak için Kûfe'yi tercih etmiş olmalıdır.¹¹¹

Hz. Ali taraftarlarının önde gelen isimleri Kûfe'de bulunuyordu. Bunlar, söz konusu taraftarlıklarında, Kûfe'nin kaybolan nüfuzunun iadesini umuyorlardı. Çünkü Emevîlerin iktidara gelişiyle Kûfe başkent olmaktan çıktı. Şam'ın başkent olmasından sonra ikinci plana düştü.¹¹²

Dûrî, bu hususta şunları söylemektedir: "Kûfe ehli, Emevîlerin zaferini Şam'ın kendilerine karşı zaferi ve hükümet merkezinin Kûfelileri ümmetin komutanlığından ve büyük sosyo-politik imtiyazlardan mahrum bırakmıştı. Emevîler atalarını da azaltınca Şam ehlinin, kendilerinin haklarını da alarak zengin Sevâd gelirini zorla yediklerini hissetmeye başladılar. Böylece İmam Ali'nin dönemini ve anısını yüceltmeye başladılar; sürekli olarak otoriteyi geri almak istediler ve Ali'nin hükümet merkezini şehirlerinde kuran imam olduğunu

¹¹⁰ Caferiyan, s. 113; Nüveyrî, XX, 405; Beydûn, s. 185; Şemsüddin, s. 189; Akkad, s. 65; Musevî, Kûfelilerin bunca gayretlerinden ve vaadlerinden sonra gitmemesi halinde Hz. Hüseyin'in vebalde kalacağını, Kûfelilere karşı sorumlu hale geleceğini söylemektedir. *Dirâsât*, s. 96; Vekil, s. 237.

¹¹¹ Şemsüddin, s. 189; Ömer Ferruh, s. 133; Caferiyan, s.113; Kemaleddin Şükrü, s. 44, Musevî, s.96-97; Tâhâ Hüseyin, s. 990.

¹¹² Muhammed Mâhir Hammâde, *Dirasetün Vesûkiyyetün li't-Tarihi'l-İslâmî ve Masâdiruhu min Ahdi benî Ümeyye Hatte'l-Fethi'l-Osmanî li Suriyeti ve Mısır*, Riyad 1408/1988, s 27; Abdüsselamzâde Ahmed, Kûfe'de Hz. Hüseyin'e yakınlığıyla bilinen 72 sahabe çocuğunun bulunduğunu bunların Mekke'ye kadar gelerek Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye gelmesi için teşvik ettiklerini belirtiyor. bkz., *Kerbela Vakası*, (yazma, Osmanlıca, 147 varak, Süleymaniye Kütüphanesi –Hacı Mahmud Efendi Bölümünde 4727 numarada kayıtlı), İstanbul 1256/1840. s. 35-36

unutmadılar. Geçmişte başkalarını şaşırttığı gibi, Kûfelilerin duyguları bizi de şaşırtıyor; Onlar Ali ve Ali'nin şiası mı yoksa Irak'ın şiası ve onun varlığının koruyucusu mu? Ancak onların Alevî imamlarının-özellikle Hüseyin b. Ali, Zeyd b. Ali ve Muhtar b. Ebî Ubeyde gibi Ali beytinin haklarını savunanların yanındaki hamâsi konumlarını sonra da Emevî kılıçları ve malları boy gösterince hızlı dağılışlarını izlediğimizde, genelinin Irak'ı düşündüğünü hissederiz. Bunların Alevilere destekleri de çoğu zaman bu hedefe varmak üzere bir vesileden ibarettir.”¹¹³

Hız. Ömer tarafından sonradan getirilen insanların iskaniyle kurulan Kûfe'de değişik ırklar, kabileler ve milletler vardı. Bu sebeple de aralarında çok seslilik hâkimdi. Hız. Hüseyin, Kûfe'de hâkim olan bu ortamda daha rahat faaliyette bulunacağını düşünmüş olmalıdır.

Emevîler döneminde Irak bölgesi sükûnet içerisinde olmayan, siyasi tercihleri sürekli farklılık arzeden ve büyük oranda asayiş problemi olan bir bölge idi. Özellikle Basra ve Kûfeliler, adeta siyasetin içine batarak aşırı derecede politize oldular. Kendilerini hiçbir zaman siyasi çekişmelerin dışında görmüyorlar, Emevîlerle sürekli ihtilaf içinde oluyorlardı. Basra ve Kûfelilerin bu kadar politikaya bulaşmalarının ya da çok sesli olmalarının ardında, şehirlerinin sonradan iskan edilmesinin ve çok çeşitli kabilelerin meskûn bulunmasının da rolü vardır. Bu özellikleriyle Irak, her zaman Emevî karşıtı hareketlere destek verip yataklık yaptı. Muaviye, iktidara geçince bu problemlili bölgenin yönetimine köklü ilişkiler içerisinde bulundukları Sakif kabilesi mensuplarını tayin etti.”¹¹⁴ Ancak Hız. Hüseyin'in Mekke'de bulunduğu ve Kûfe'ye gitmeye karar verdiği günlerde Kûfe'de valilik görevini Sakif kabilesine mensup güçlü valilerden biri değil de yumuşaklık ve barış severliğiyle tanınan Nu'mân b. Beşir el-Ensârî yapıyordu. Kuşkusuz Hız. Hüseyin, bu valinin müsamahasının kendisinin isyan hazırlıklarını kolay bir şekilde sürdürmesini sağlayacağını düşünmüş, bu sebeple de Kûfe'yi tercih etmiş olmalıdır.

H-HÜSEYİN'İN HURUCUNA KARŞI ÇIKANLAR

Daha önce de belirtildiği üzere Yezid'e biat etmemek için Medine'yi terkedip Mekke'ye gelen Hız. Hüseyin, yukarıda zikredilen gerekçelerle burada da kalmak istemeyip, Kûfe'ye gitmeye karar verdi. Onun Kûfe'ye gitmeye karar

¹¹³ A. Aziz ed-Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, trc. Hayrettin Yücesoy, İstanbul 1991, s. 113.

¹¹⁴ İrfan Aycan, “Emevi İktidarının Devamında Sakif kabilesinin Rolü”, *Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Dergisi*, Ankara 1993, sayı 39, s. 68.

verdiğini duyan bazı kimseler, kendisine gelerek bu husustaki fikirlerini beyan ettiler. Hemen belirtelim ki, söz konusu şahısların Hz. Hüseyin'e söyledikleri, bir takım tavsiyelerden ibaretti. Herhangi bir yaptırımı söz konusu değildi. Neticede ise Hz. Hüseyin'in kendisine yapılan bu tavsiyelere uymadığı, yapılan ikaz ve nasihatlere rağmen Kûfe'ye gittiği görülmektedir.

Hız. Hüseyin'in isyan etmek maksadıyla Kûfeye gitmek istemesine karşı çıkanların gerekçelerinin iki grupta incelenmesi mümkündür.

1-Dini Gerekçelerle Huruca Karşı Çıkanlar

Abdullah b. Ömer ve Câbir b. Abdillâh bu grupta yer alan şahıslardır. Rivayete göre Abdullah b. Ömer, bu hurucun fitneye sebep olacağını ileri sürerek Hız. Hüseyin'i teşebbüsünden vazgeçirmeye çalıştı.¹¹⁵

Aynı şekilde Câbir b. Abdillâh'da Hız. Hüseyin'e "Allah (c.c)'tan kork. İnsanları birbirine düşürme, yemin ederim ki, ben senin bu yaptığını uygun görmüyorum" diyerek onu vazgeçirmeye çalıştı ancak başarılı olamadı.¹¹⁶

2-Siyasi Gerekçelerle Huruca Karşı Çıkanlar

Bu grupta Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mutî, Ebû Saîd el-Hudrî, Saîd b. el-Müseyyeb, Abdullah b. Cafer, Amre bnt. Abdurrahman, Muhammed b. el-Hanefiyye, Ömer b. Abdurrahman b. el-Müseyyeb gibi kimseler yer almaktadır.¹¹⁷

Kaynaklarda sözü edilen bu şahısların, Hız. Hüseyin'i huruçtan engellemek için ileri sürdükleri sebeplerle ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Kûfeliler sözlerinde durmazlar. Nitekim daha önce Hız. Ali ve Hasan'a verdikleri sözlerinde de sadakat göstermediler.

- Senin ölümün halinde Emevîlere karşı direnecek kimse kalmaz.

- Kûfeliler zorda kaldıklarında sabredemezler.

- Kûfeliler seni davet ediyorlar, ancak Kûfe'nin yönetimi ve beytü'l-mâli hala Emevîlerin elinde, Kûfeliler söz konusu kimseleri başlarından henüz uzaklaştıramadılar.

¹¹⁵ Abdullah b. Ömer'in Hız. Hüseyin'i huructan vazgeçirmek için söylediği sözler için bkz. Dineverî, s. 243-244; Taberî, IV, 254; 287-290; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 37-39; Nüveyrî, XX, 405-408; İbn Manzûr, VII, 139; Zehebî, *Tarih*, 8-9; Umeriyyu, s. 241; Vekil, s. 236.

¹¹⁶ İbn Manzûr, VII, 140-141; Vekil, s. 237.

¹¹⁷ Halife, 231; Belâzürî, *Ensâb*, III, 376-377; Taberî, IV, 287-290; İbn A'sem, *Fütuh*, III, 26-29; İbn Abdurabbih, IV, 344-345; Ebû'l-Arab, s. 143; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 37-39; İbn Manzûr, VII, 140-141; Zehebî, *Tarih*, s. 8-9; Ukaylî, *Kerbela*, s. 472; Vekil, s. 237.

- Bütün aile fertlerinin bu sefere götürülmesi, olası bir mağlubiyet neticesinde bu ailenin tüm üyelerinin ölümüne, dolayısıyla da ehl-i beytin ortadan kaldırılmasına sebep olabilirdi.

3-Hz. Hüseyin'in Hurucu Karşısında Abdullah b. Zübeyr'in Tavrı

Kaynaklara bakıldığında Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye hurucuna karşı çıkanların başında Abdullah b. Abbas'ın bulunduğu görülmektedir. Demircan, Abdullah b. Abbas'ın bu tavrıyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: İbn Abbâs'ın Hz. Hüseyin'in hurucuna karşı olmasının altında belki de kısmen Yezid'le olan ilişkisi yatmaktadır. Yezid, Hz. Hüseyin'in Mekke'ye gittiğini duyduktan sonra İbn Abbâs'a bir mektup göndererek Iraklıların Hüseyin'e geldiklerini ve hilafet için kendisine teklifte bulunduklarına dair duyumlarını bildirdi; böyle bir şey yaptığı takdirde akrabalık bağlarını koparmış olacağını belirtti ve onu bölücülük yapmaktan engellemesini istedi. İbn Abbas'da Yezid'e, Hüseyin'in hoşlanmadığı bir şeyden dolayı hurûc etmemesini temenni ettiğini bildirdi ve ona nasihati terk etmeyeceğini yazdı.¹¹⁸

Hz. Hüseyin'in Mekke'ye gelmesinden sonra kendisine rağbet gösteren insanların iltifatlarından mahrum kalan Abdullah b. Zübeyr, Hz. Hüseyin'i kıskanmış olmalıdır. Zira İbn Zübeyr, Hüseyin b. Ali'nin Hicaz'da kalmasını hiç istemiyordu. Çünkü onun burada kalması, kendisinin müstakbel iktidarını imkansızlaştırdı. Hüseyin varken İbn Zübeyr hep ikinci planda kalacaktı.¹¹⁹

İbn Zübeyr'in yukarıdaki sebeplerle Hüseyin b. Ali'nin Kûfe'ye hurucunu teşvik ve tahrik ettiği söylenebilir. Rivayetlere göre Hz. Hüseyin'e Kûfelileden davet mektupları gelmeye başlayınca Abdullah b. Zübeyr "biz muhâcirlerin oğullarıyız, biz bu işe Emevîlerden daha evlayız" diyerek düşüncelerini belirtti, daha sonra da Hüseyin b. Ali'ye ne yapacağını sordu. Hüseyin b. Ali ise Kûfe ehlinden gelen mektubu zikrederek taraftarlarının orada olduğunu, oraya gideceğini ona bildirdi. Abdullah b. Zübeyr'de "benim de orada taraftarlarım olsa

¹¹⁸ Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 224; Bu mektupla ilgili olarak bkz. İbn Manzûr, VII, 141-142.

¹¹⁹ Ebû Mihnecf, *Makel*, s. 38; Belâzürî, *Ensâb*, III, 375; Taberî, IV, 287; Sibt, *Tekire*, s. 217; İstahânî, *Makâtil*, s. 109; İbn Fadlullah el-Umeriyyu, *Mesalikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, yayımlayan, Fuad Sezgin, Frankfurt 1409/1989, s. 241.

ben de giderdim”¹²⁰ diyerek onu Mekke’den çıkmaya teşvik etti. Böylece Hüseyin b. Ali Hicazı terk etmiş olacaktı. Dolayısıyla kendisi ilk plana gelmiş olacaktı.¹²¹

Kaynaklarda yer alan rivayetlerden anlaşılan şu ki, İbn Zübeyr’in yukarıda belirtilen niyetinden Hz. Hüseyin de başkaları da haberdardı.¹²²

Nitekim Hüseyin b. Ali’yi Kûfe’ye gitmekten vazgeçirmek için uzun süre çaba sarfeden İbn Abbas, Hz. Hüseyin’in yanından ayrıldıktan sonra yolda Abdullah b. Zübeyr’e rastlar ve biraz da sertçe “Gözün aydın ey İbn Zübeyr! İşte Hüseyin seni Hicaz’la baş başa bıraktı, gidiyor”¹²³ der. Böylece İbn Abbas, Hz. Hüseyin’in Mekke’yi terketmesinin İbn Zübeyr’i memnun edeceğini bildiğini ifade eder.

Diğer taraftan İbn Zübeyr’in bu niyetinin Hz. Hüseyin tarafından da bilindiği anlaşılmaktadır. Taberî ve İbnü’l-Esir tarafından nakledilen bir rivayet bunu teyid etmektedir. Hz. Hüseyin göya kendisini Kûfe’ye huruçtan alıkoymaya çalışan İbn Zübeyr’in ayrılmasından sonra şöyle dedi: “Bu adama dünyada verilecek en güzel şey, benim buradan çıkıp Irak’a gitmem olacaktır. Zira insanların onu benim seviyemde tutmayacaklarını bildiği için benim çıkmamı ve meydanın kendisine kalmasını istiyor.”¹²⁴

Abdullah b. Zübeyr’in Hz. Hüseyin’e “Şayet burada kalırsan biz sana biat ederiz. Sen hilafete Yezid ve babasından daha çok hak sahibisin” demesi ise bazı tarihçiler tarafından onun her hangi bir töhmete uğramamak için böyle söylediği şekilde değerlendirilmektedir.¹²⁵

Netice olarak şu söylenebilir ki, Abdullah b. Zübeyr, Hz. Hüseyin’in Hicaz’da kalmasını kendi istikbali açısından olumlu karşılamıyordu. Bu sebeple de Kûfe’den gelen davet mektupları karşısında çekingen davranan Hz. Hüseyin’i huruc etmesi için teşvik ve tahrik etti. Buradan onun, Hz. Hüseyin’in ölümünü istediği sonucuna varılmamalıdır. Zira bu hurucun bir felaketle neticeleneceğini ne Hz. Hüseyin ne de İbn Zübeyr önceden bilemezdi.

¹²⁰ Halîfe, s. 233; Belâzûrî, *Ensâb*, III, 375; Taberî, IV, 288; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV, 38; İbn Manzûr, VII, 153; İsfahânî, *Makâtil*, s. 110.

¹²¹ Aycan, *Zübeyrîler*, s. 50.

¹²² Ukaylî, *Kerbela*, s. 480.

¹²³ Belâzûrî, *Ensâb*, III, 374; Mes’ûdî, *Mürûc*, III, 65.

¹²⁴ Taberî, IV, 288; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV, 38; Benzer bir rivayet için bkz. İbn Manzûr, VII, 153.

¹²⁵ Belâzûrî, *Ensâb*, III, 375; Taberî, IV, 288; Sibt, s. 217.

Rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Hüseyin'e yakınlığıyla bilinenler ve dönemin önde gelen şahsiyetlerinin ikaz ve tavsiyelerine rağmen o, Kûfe'ye gitme kararından vazgeçmedi. İleride de belirtileceği gibi Hz. Hüseyin bu sebeple de bir takım eleştirilere maruz kaldı.

I-KÛFE'YE YOLCULUĞUN BAŞLAMASI

Kaynaklarda belirtildiğine göre Hz. Hüseyin, Müslim b. Akîl'in kendisine gönderdiği ilk ve müsait haberden cesaret bularak aile efradı ile birlikte 8 Zilhicce 61 yılında Kûfe'ye gitmek üzere yola çıktı.¹²⁶

Hz. Hüseyin'in Mekke'den Kûfe'ye gitmek için harekete geçtiğini öğrenen Mekke valisi Amr b. Saîd, ona engel olmak istediye de bunu başaramadı.¹²⁷ Hatta Hz. Hüseyin'in yola çıkmasından biraz önce Yezid'de İbn Abbas'a mektup yazarak ondan Hüseyin'in hurucuna mani olmasını rica etti. Ancak İbn Abbas, Yezid'e yazdığı cevâbî mektubunda buna gücünün yetmeyeceğini bildirdi.¹²⁸

Hz. Hüseyin'in Mekke'den ayrılması ve Kûfe'ye doğru gitmesi daha önce de belirtildiği üzere Müslim b. Akîl ve Hani b. Urve'nin başlarını Şam'a getiren elçilere Yezid'in verdiği bir mektupla Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyad'a haber verildi. Ayrıca Mervan b. el-Hakem ile Mekke valisi Amr b. Saîd'in de bu olayı haber vermek maksadıyla Ubeydullah'a birer mektup yazdıkları belirtilmektedir.¹²⁹

Öyle anlaşıyor ki, Ubeydullah, kendisinden beklenildiği gibi, Hz. Hüseyin'e engel olmak ve etkisiz hale getirmek için gerekli hazırlıkları yapmaya başladı. Diğer taraftan Kûfe'de Müslim b. Akîl'in ilk mektubunda belirttiği olumlu havanın Ubeydullah tarafından bozulduğundan, taraftarlarının dağıtıldığından ve işlerin tamamen Emevî devletinin lehine dönüştüğünden habersiz bir şekilde yoluna devam eden Hz. Hüseyin, yolda karşılaştığı bazı kimselerin onu caydırmak için söylediklerine de itibar etmeyerek yoluna devam etti.¹³⁰

¹²⁶ Taberî, IV, 301; İbn A'sem, V, 120; Mes'ûdi, Mürûc, III, 70.

¹²⁷ Ebü'l-Arab, s. 143; Sibt, s. 215-216.

¹²⁸ Sibt, s. 216; Zehebî, Siyer, III, 304; İbn Kesir, Bidâye, VIII, 177; İbn Manzûr, VII, 142.

¹²⁹ Ebü'l-Arab, s. 143; Sibt, s. 215-216; Zehebî, Tarih, III, 305; İbn Kesir, Bidâye, VII, 165; Köksal, s. 87; Muhammed Ali, s. 16.

¹³⁰ İbnü'l-Esir, Kâmil, IV, 41; İbn Kesir, Bidâye, VIII, 182.

Müslim b. Akîl'in öldürüldüğünü Sa'lebiyye¹³¹ veya Şerâf¹³² mevkiinde öğrenen Hüseyin b. Ali kendisine geri dönmesini tavsiye edenleri dinlemek istedi. Yanındakilerden bazıları "Allah (c.c) için buradan geri dön. Kûfe'de senin yardımcın te tarafların yoktur. Hatta onların sana karşı tavır almalarından korkarız" dediler. Bu sözler karşısında Hz. Hüseyin, geri dönmek istediye de Müslim b. Akîl'in kardeşlerinin Kûfe'ye gidip intikam almak ya da ölmek hususunda ısrar etmeleri üzerine Hz. Hüseyin yola devam etmeye karar verdi.¹³³

Kûfe'de olup bitenleri duymasına rağmen Hz. Hüseyin'in yolculuğunu sürdürmesi dikkati çekmektedir. Demircan'ın da ifade ettiği üzere "Herhalde Hz. Hüseyin, Müslim'in öldürülmesinden sonra bile, Kûfelilerin sözlerinde durarak kendisine destek olacaklarını tahmin ediyordu. En azından hiçbir şey olmamış gibi kolayca kendisini terkedip "Ubeydullah'ın tarafına geçeceklerine ihtimal vermiyordu."¹³⁴

Nitekim Hz. Hüseyin'in geri dönme isteğinden Müslim'in kardeşlerinin ısrarı üzerine vazgeçtiği rivayetin sahih olmadığını söyleyen Caferiyân, "Çünkü o zaman sadece İmam değil, İmam'ın yanındakiler bile Kûfe'ye güveniyor ve olup bitenleri şöyle değerlendiriyorlardı: "Sen Müslim'e benzemesin, Kûfe'ye varınca halk seni destekleyecektir" demektedir.¹³⁵

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Hz. Hüseyin'in Mekke'ye geri dönmesi halinde bu sefer kendisini nasıl bir âkibetin beklediğinden de emin değildi. Kûfe'lilerin kendisiyle görüşmeleri halinde ikna olunacaklarını ve tekrar saf değiştireceklerini de düşünmüş olmalıdır.

Hz. Hüseyin'in Kûfe'de olup bitenleri duymasına rağmen yola devam etmeye karar vermesiyle ilgili olarak İbrahim Beydûn şu gerekçeyi göstermektedir: "Zira Hz. Hüseyin, iktidarın cüretinin kendisini öldürmeye kadar varacağını düşünmüyordu."¹³⁶

¹³¹ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 42; Hudarî, *Tarih*, s. 458; Aycan-Sarıçam, *Emevîler*, s. 29.

¹³² İbn Abdîrabbih, IV, 347; Ebü'l-Arab, s. 146; Welhausen, *Partiler*, s. 105.

¹³³ Belâzûrî, *Ensâb*, III, 379; Dineverî, s. 247; İbn Abdîrabbih, IV, 347; Ebü'l-Arab, s. 146; Beyhakî, s. 61; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 42; İbn Kesir, VII, 182.

¹³⁴ *İktidar Mücadelesi*, s. 244.

¹³⁵ *Masum İmamlar*, s. 114; Ahmed Ateş, "Hüseyin", *İA*, İstanbul 1964, IV, 637; Ayrıca, bu söz için bkz. Taberî, IV, 300; Muhammed Ali, s. 152.

¹³⁶ *Devleti, Ömer*, s. 187; Benzer bir değerlendirme için bkz. Muhammed Rıza, s.92.

Diğer taraftan Yezid'in kendisine yazdığı mektup üzerine Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gelmekte olduğunu öğrenen Ubeydullah, onu durdurmak için harekete geçti. Bu amaçla 4000 kişilik bir orduyu Husayn b. Numeyr komutasında Kadisiyye'ye¹³⁷ gönderdi. Bu ordu Kûfelilerin Hz. Hüseyin ile irtibatını önlemekle görevlendirildi. Bununla amaçlanan, Hz. Hüseyin taraftarı olanların Kûfe'den ayrılıp ona katılmalarını ve bir güç oluşturmalarını engellemektir.¹³⁸

Ubeydullah 1000 kişilik bir birliğin başına Hurr b. Yezid'i tayin etti ve ondan Hz. Hüseyin'i takip etmesini ve Kûfe'ye getirmesini istedi.¹³⁹

Hz. Hüseyin ile Kadisiyye'ye 3 mil uzaklıkta bulunan bir mevkiide karşılaşan¹⁴⁰ Hurr komutasındaki birlikler, Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye götürmek için teşebbüse geçtiler, ancak gerçekleştiremediler.

Kaynaklarda Hz. Hüseyin ve Hurr arasında bu esnada gerçekleşen samimi ilişkilere ve konuşmalara ayrıntılı bir şekilde yer verilmektedir.¹⁴¹ Bununla birlikte görülmektedir ki Hurr, görevi icabı Hz. Hüseyin'in geri dönmesine de Kûfe'ye gitmesine de engel olmaktan geri durmadı. Bir anlamda Hz. Hüseyin'i bu iki yönün dışında mecburi bir başka yöne sevk etti.

Yola çıkıldığı andan itibaren görülmeye başlanılan Hz. Hüseyin'in safına katılmalar burada da sürdü; Hurr tarafından engellenmeyen bazı kimseler de Hz. Hüseyin'in tarafına geçtiler.¹⁴²

Hurr'un kararlı tutumu karşısında Hz. Hüseyin, başka bir yol tuttu. Önce Ninova'ya¹⁴³ sonra da Kerbela'ya giden Hz. Hüseyin ve taraftarları burada konaklamak zorunda bırakıldı. Onların buraya gelmesinden bir gün sonra da, Ubeydullah'ın gönderdiği Ömer b. Sa'd komutasındaki birlik buraya ulaştı. Hz. Hüseyin'in Kerbela'ya inşiyle ilgili olarak tercih olunan tarih 2 Muharrem 61 Perşembe / 2 Ekim 680 Salı¹⁴⁴dır.

¹³⁷ Kadisiyye, Kûfe'ye 15 fersah mesafede, Kûfe ile Uzeyb arasında bir mevkidir. Yakut, *Mu'cem*, V, 331.

¹³⁸ Yüksel, s. 89.

¹³⁹ Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 70; Sibt, s. 222; Ukaylî, *Kerbela*, s. 473.

¹⁴⁰ Sibt, s. 222; Nüveyrî, XX, 416.

¹⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Ebû Mihnef, *Maktel*, s. 38-60; Dineverî, s. 250; İbn Esir, *Kâmil*, IV, 46-49; Nüveyrî, XX, 415-419; Sibt, s. 222; Ukaylî, *Kerbela*, s. 473.

¹⁴² Ukaylî, *Kerbela*, s. 473.

¹⁴³ Belazuri, *Ensâb*, III, İbn A'sem, III, 94; 385; Nüveyrî, XX, 423; Ukaylî, *Kerbela*, s. 474; Ninova, Kûfe arazisinde yer alan bir köydür. Bkz., Yakut, *Mu'cem*, IV, 391

¹⁴⁴ Makdisî, VI, 10; Welhausen, *Partiler*, s. 107; Fırlıklı, "Hüseyin", *DİA*, XVIII, 519.

İbn A'sem'in naklettiğine göre Hurr, Ubeydullah'a Hz. Hüseyin'in Kerbela'ya indiğini bildirdi. Bunun üzerine Ubeydullah, Hz. Hüseyin'e aşağıdaki mektubu gönderdi:

"Ey Hüseyin, Kerbela'ya indiğini öğrendim. Emiru'l-müminîn Yezid b. Muaviye benden, 'seni öldürmedikçe veya sen benim ve Yezid b. Muaviye'nin vereceği karara razı olmadıkça' yumuşak yastığa başımı koymamı ve karnımı doyurmamamı emretti." Buna karşılık Hz. Hüseyin, onun mektubunu kaldırıp atarak şöyle dedi: "Kendi arzularını Allah (c.c)'ın rızasına tercih eden topluluk kurtuluşa ermez." Ayrıca mektubu getiren elçiye, cevap yazmayacağını, zira Ubeydullah'ın artık azabı hak ettiğini ifade etti. Hz. Hüseyin'in bu sözleri karşısında Ubeydullah kızmıştır.¹⁴⁵

Ubeydullah, Kûfelileri iyi tanıyan bir kimse olarak Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gelişiyle onların tekrar Emevî devletine cephe alabilecekleri düşüncesiyle bir takım tedbirler aldı. Kûfe'nin önde gelen şahsiyetlerine çok miktarda para ve mal verdi.¹⁴⁶ Bunun sonucunda da Kûfe eşrafı onun yanında yer aldı; diğerlerinin kalpleri Hz. Hüseyin ile birlikte, ama kılıçları ona karşı oldu.¹⁴⁷ Ayrıca Kûfelilerin Hz. Hüseyin'e karşı oluşturulacak bir hareket içerisinde yer almalarını istediği için onları Kûfe dışında topladı. Böylece onların Hz. Hüseyin'e yardımcı olmalarını önlemenin yanında muhtemelen hâdiselerin sorumluluğuna onları da ortak etmek için bu yola gitti.¹⁴⁸

Bunun yanı sıra Ubeydullah'ın, Hz. Hüseyin ile mücadelede bütün Kûfelilerin katılımını sağlayarak, Kûfe'deki desteği tamamen ortadan kaldırmayı amaçladığı da düşünülebilir. Bu sebeple de, kendisinin Kûfe'den ayrıldığı bir dönemde, yeniden herhangi bir hareketin oluşmasına fırsat verecek şartlara imkan tanımamak istedi.¹⁴⁹

Hüseyin b. Ali'nin Kerbela'ya indiğini, Hurr b. Yezid'den aldığı mektupla öğrenen Ubeydullah, kafilenin sarp ve müstahkem yerlere sığınmasına engel olunmasını, susuz ve savunmasız bir yerde konaklamaya mecbur edilmesini istedi.

¹⁴⁵ İbn A'sem, III, 95; Ayrıca bkz. Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 251; Yüksel, s. 93.

¹⁴⁶ Belazûri, *Ensâb*, III, 386-387.

¹⁴⁷ İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 173.

¹⁴⁸ Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 261.

¹⁴⁹ Yüksel, s. 97.

Rey valiliğine getirilen Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkas'a da ordusuyla Hz. Hüseyin üzerine yürümesini ve meseleyi halletmesini emretti.¹⁵⁰

Kaynaklarda ayrıntılı bir şekilde anlatıldığına göre Ömer b. Sa'd, önce bu görevi kabul etmek istemediyse de Ubeydullah onu daha önceden vaad ettiği Rey valiliğine tayin etmemekle tehdit edince valilik makamını elinden kaçırmamak için bu vazifeyi kabul etti.¹⁵¹

Hz. Hüseyin'in mecburî iskana tabi tutulduğu Kerbela mevkiine gelen Ömer b. Sa'd'ın komutasındaki 4000 kişiyle birlikte Ubeydullah tarafından Hz. Hüseyin'i durdurmakla görevlendirilenlerin sayısı 5000'i buldu.¹⁵² Hz. Hüseyin, Ömer b. Sa'd gönderdiği elçiye kendisini Kûfelilerin çağırdığını, 18000 kişinin biat ettikten sonra biatlarını bozduğunu, dönüp gitmek istediğini de Hürr b. Yezid'in engel olduğunu ve kendisini buraya kadar gelmek zorunda bıraktığını anlattı ve izin verin dönüp gideyim" dedi.¹⁵³ Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin ile çarpışmak istemediği için bu cevaptan memnun kaldı ve durumu Ubeydullah b. Ziyad'a bildirdi. Ubeydullah ise Yezid'e biatı önermesini ve kabul etmemesi halinde kafilenin su ile irtibatını kesmesini istedi. Bunun üzerine kafilenin su ile irtibatı kesildi.¹⁵⁴

Durumun vahametini anlayan Hz. Hüseyin yanındakilere dönerek, dileyenin ayrılabilceğini, çünkü durumun umduğu gibi olmadığını, Kûfe'de şartların aleyhlerine geliştiğini söyledi. Onun bu sözleriyle kendisiyle birlikte yolculuğa çıkanları aldatmamayı istediği belirtilmektedir. Şöyle ki; Hz. Hüseyin'e yolda iştirak edenler, gitmekte oldukları Kûfe'de her şeyin Hz. Hüseyin'in lehinde geliştiği düşüncesiyle bu yolculuğa başladılar. Zira Hz. Hüseyin onlara Kûfede işlerin yolunda olduğunu söyledi. Oysa şimdi durum değişti. Hz. Hüseyin'in söylediğinin aksine Kûfe'de onlar için hiç iyi olmayan bir akıbet gözüküyordu. Dolayısıyla Hz. Hüseyin kendisine katılanları aldatmış olmaktan çekiniyordu. Zira bu hem onların aldatılmış olmalarına hem de savaşıma ihtimalinden uzak oldukları için de mağlubiyete yol açabilirdi. Bu sebeple de Hz. Hüseyin, dileyenler bu

¹⁵⁰ Fıglalı, "Hüseyin", *DİA*, XVIII, 520; Ömer b. Sa'd'ın görevlendirilişiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Belâzürî, *Ensâb*, III, 385-386; İbn A'sem, III, 95-96; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 53; Nüveyrî, XX, 424-425; Kemaleddin Şükrü, s. 64

¹⁵¹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 385-386; İbn A'sem, III, 95-96; Makdisî, VI, 10; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 53.

¹⁵² İbn A'sem, III, 96; İbnü'l-Verdî, I, 164; Ukaylî, *Kerbela*, s. 474.

¹⁵³ Dineverî, s. 253-254.

¹⁵⁴ Fıglalı, "Hüseyin", *DİA*, XVIII, 520; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ya'kûbî, II, 156; Belâzürî, *Ensâb*, III, 388-89; Ukaylî, *Kerbela*, s. 474.

savaşa katılmayabilir ve bizi terk edebilir dedi.¹⁵⁵ Rivayetlerin bildirdiğine göre Hz. Hüseyin'in bu sözleri üzerine yolda bu kabileye katılanlar ayrıldılar.¹⁵⁶ Dolayısıyla Mekke'den Hz. Hüseyin'le birlikte yola çıkanların oluşturduğu az bir grup kaldı.

Ömer b. Sa'd ile Hz. Hüseyin'in, gizlice birden fazla görüştükleri ve bu görüşmelerden birinde Hz. Hüseyin'in Ömer b. Sa'd'a üç teklifte bulunduğu rivayet edilmektedir. Bu teklifler şunlardır :

1-Bırak da geldiğim yere (İllicaz'a) geri döneyim.

2-Yezid'in yanına gitmeme izin ver. Ben de onun yanına gideyim elimi onun eline koyayım. O da benim hakkımda dilediği gibi hüküm versin.¹⁵⁷ (Yani ona biat edeyim)

3-İslâm serhadlerinden birine gitmeme ve orada cihadla uğraşmama izin ver.¹⁵⁸

Hz. Hüseyin'in Ömer b. Sa'd'a yukarıdaki tekliflerde bulunduğunu söyleyen tarihçilerin yanında¹⁵⁹ bazı gerçekler ileri sürerek bu tür tekliflerin Hz. Hüseyin tarafından gündeme getirilmediğini belirtenler de vardır.

Hz. Hüseyin'in yukarıdaki teklifleri yapmadığını savunanların en büyük delili ise Ukbe b. Sem'an'ın şu rivayetidir: "Ben Medine'den, Mekke'ye, Mekke'den de Irak'a kadar Hüseyin'le beraber bulundum. Onun yanından hiç ayrılmadım. Onun öldüğü ana kadar yaptığı bütün konuşmalarını da dinledim. Yemin ederim ki onun iddia olunduğu gibi elini Yezid'in eline koymak veya sınır bölgelerinden birine gitmek istediğini söylediğini duymadım. O, sadece, "beni

¹⁵⁵ Ebû Mihnef, *Makel*, s. 40; Taberî, IV, 300-301; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 42.

¹⁵⁶ Belazurî, *Ensâb*, III, 393; İsfahânî, *Makâtil*, s. 113; Nüveyrî, XX, 434-435 Züheyr el-Bekkî, *Mevsâtü Hulefâi'l-Müslimîn*, Beyrut 1994, s. 81.

¹⁵⁷ Bazı kimseler Hz. Hüseyin'in sadece "beni Yezid'le görüştürün" dediğini yoksa "gidipte ona biat edeyim" şeklinde bir şey söylemediğini kaydetmişlerdir. bkz. İsfahânî, *Makâtil*, s. 114; Muaviye Ahsanullah, *History of the Islamic World*, New Delhi trz, s. 47

¹⁵⁸ Onun "Beni Türklerin üzerine gönderin de ölene kadar onlarla savaşayım" dediğini söyleyenler de olmuştur. Zehebî, *Tarih*, s. 13-14; İbn Abdîrabbih, IV, 347; Ebû'l-Arab, s. 147; İbn Manzûr, VII, 147; Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, bu esnada Türklerle sürdürülen savaşın gündemde olmaması Hz. Hüseyin'in böyle bir söz söylemesini anlamsız kılmaktadır.

¹⁵⁹ Bunlardan bazıları şunlardır: Ebû Mihnef, *Makel*, s. 48-49; Belâzürî, *Ensâb*, III, 389-390; İbn A'sem, III, 103; İbn Abdîrabbih, IV, 347; Ebû'l-Arab, s. 147; Zehebî, *Tarih*, s. 13-14; Nüveyrî, XX, 424-425; İbn Manzûr, VII, 147; Diyarbekri, II, 298; Ebûl-Fida, *Muhtasar*, I, 265; İbnü'l-Cevzi, *Muntazam*, V, 336; İsfahânî, *Makâtil*, s. 114.

birakın da geldiğim yere döneyim, ya da beni bırakın da şu uçsuz bucaksız arazide bekleyen insanların durumu ne olacak anlayayım dedi.”¹⁶⁰

Şemsüddün’e göre “İmam böyle bir şeyi asla söylemiş olamaz. Böyle söyleyecek olsaydı savaşı sürdürmesine gerek kalmazdı. Böyle bir haberi yaymakla Emevîler, Hz.Hüseyin’in Kerbela’da gösterdiği yiğitliği, azmi ve kahramanlığı gizlemek; onun korkak bir kişi olduğunu belirtmek istediler.”¹⁶¹

Söz konusu tekliflerin varlığını kabul eden tarihçilere göre zaten Hz. Hüseyin’le savaşmak istemeyen Ömer b. Sa’d, çok memnun olur ve durumu bir mektupla Ubeydullah’a bildirir. Ubeydullah bu teklifleri olumlu karşılarsa da Sıffin’de Hz. Ali’nin safında çarpışanlardan Şemir b. Zilcevşen, ona önemli bir fırsatı kaçırmış olacağını hatırlatarak Fırat nehriyle irtibatı kesilen, ümitsizlik içindeki Hüseyin’i isteğine boyun eğdirmesini veya cezalandırmasını söyledi. Bunun üzerine Ubeydullah, Ömer b. Sa’d’a sert ifadelerle dolu bir mektup yazarak Hüseyin’le savaşmasını, aksi halde kumandayı Şemir b. Zilcevşen’e terk etmesini bildirdi. Şemir karargâha 9 Muharrem Perşembe günü ulaştı.¹⁶²

Belâzûrî’nin belirttiğine göre bu tekliflere olumsuz cevap gelmesinden sonra Hurr b. Yezid, beraberindeki askerlerden bazılarıyla birlikte Hz. Hüseyin’in safına geçti.¹⁶³

İ-KERBELA VAKASI

Hız. Hüseyin ve beraberindekilerin tamamına yakının ölümüyle neticelenen Kerbela olayı Aşûrâ günü, yani 10 Muharrem 61/10 Ekim 680 tarihinde¹⁶⁴ başladı ve aynı gün sona erdi.

Ömer b. Sa’d’ın sancağıyla geçip ilk oku atması üzerine başlayan savaş, birbirine denk olmayan kuvvetler arasında tam bir dram şeklinde devam etti ve

¹⁶⁰ Nüveyrî, XX, 429-430; Sibt, s. 224; Şemsüddin, s. 216; Muhammed Ali, s. 188.

¹⁶¹ Sevratü'l-Hüseyin, s. 216; Ayrıca bkz. Caferiyan, s. 117.

¹⁶² Geniş bilgi için bkz. Belâzûrî, *Ensâb*, III, 390-391; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 336; Ebül-Fida, *Muhtasar*, I, 265; İbn Manzûr, VII, 147; İbn Abdîrabbih, IV, 347; Zehebî, *Tarih*, s. 13-14; İbnü'l-Verdi, I, 164; Ebü'l-Arab, s. 147; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 54-55.

¹⁶³ İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 6; Belâzûrî, *Ensâb*, III, 384.

¹⁶⁴ Ebü Mihnef, *Maktel*, s. 49-50; Mes'ûdî, *Tenbih*, s. 278; Makdisî, VI, 12; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 198; Vaglieri, “al-Husayn b. Ali b. Ebî Talib”, *EF*, III, 607; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 279; Yüksel, s. 110; Fıglalı, “Hüseyin” *DİA*, XVIII, 520.

Hız. Hüseyin'in savaşıa başlarlen 23 süvariyle 40 piyadeden oluşan askerleri kısa sürede azaldı.¹⁶⁵

Hız. Hüseyin'in Sinan b. Enes¹⁶⁶ veya Havlî b. Yezid¹⁶⁷ tarafından önce öldürölüp sonra da başı kesilene kadar devam eden çatışma bundan sonra insanlık adına utanılacak manzaralara sahne oldu.

Bu çatışma esnasında Hız. Hüseyin'in taraftarlarından 72 kişi, Ömer b. Sa'dın ordusundan ise 88 kişi öldü.¹⁶⁸ Hız. Hüseyin ve taraftarları öldüröldükten sonra başları gövdelerinden ayrılarak, vücutları soyuldu ve bir takım hakaretlere maruz bırakıldılar. Ubeydullah'ın emriyle Ömer b. Sa'd'ın görevlendirdiği 10 kişi atlarıyla Hız. Hüseyin'in cansız bedenini çiğnettiler, onu toza toprağa bulaştırdılar.¹⁶⁹

Ömer b. Sa'd ve askerleri iki gün daha burada kaldılar, kendi taraftarlarından ölenlerin cenaze namazını kıldıktan sonra defnettiler. Hız. Hüseyin ve taraftarlarının cenazeleri ise ancak Ömer b. Sa'd'ın ordusunun Kerbela'yı terk etmelerinden sonra, Benî Esed kabilesine mensup el-Gâdiriye¹⁷⁰ köylölteri tarafından defnedildi.¹⁷¹

¹⁶⁵ Fığlalı, "Hüseyin", *DİA*, XVIII, 520; Savaş esnasında her iki tarafın mevcuduyla ilgili değişik ve çoğu kere de mübalağalı rakamlar verilmiştir. İbn A'sem, III, 113'e göre Hız.Hüseyin'in 32'si atlı, 40'ı da yaya olmak üzere 72, Ubeydullah'ın ise 22000 adamı vardı; Sıbtu İbnü'l-Cevzi'ye göre (*Tezkire*, s. 226) Hız. Hüseyin'in 45 atlı 100'ü de yaya olmak üzere 145 adamı vardı; Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleymanel-Yâfi'ye göre (*Mir'atü'l-Cinân*, Haşıye, Halil el-Mansûr, Beyrut 1417/1997, I, 107), Ubeydullah'ın ordusunda 12000 kişi vardı. Müderrisi (*Aşura*, s. 148)'ye göre bu sayı 30.000; Mir Ahmed (*Husain*, s. 166)'e göre ise 55000 idi. Ya'kubî'ye göre Hız. Hüseyin'in taraftarı sadece 62 veya 72 idi. II, 158, Ebû Mihnef'e göre ise (*Maktef*, s. 58), Ubeydullah'ın ordusunda en az 40.000, Hız. Hüseyin'in ordusunda ise çok az insan vardı.

¹⁶⁶ Ebû Mihnef, *Maktef*, s. 89; Belâzürî, *Ensâb*, III, 409; Ebû'l-Arab, s. 150, Taberî, IV, 349; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 77; Diyarbekri, II, 298; İsfahânî, *Makâtil*, s. 118.

¹⁶⁷ Bu ismi zikreden tarihçiler meçhul siğa kullanarak tereddütlerini ortaya koymuşlardır. bkz. Belâzürî, *Ensâb*, III, 409; İbn A'sem, III, 137; Diyarbekri, II, 298;.

¹⁶⁸ Ebû Mihnef, *Maktef*, s. 89; Belâzürî, *Ensâb*, III, 411; Taberî, IV, 348; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 79.

¹⁶⁹ Ebû Mihnef, *Maktef*, s. 88; Taberî, IV, 347-348; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 77-78; İsfahânî, *Makâtil*, s. 118-119.

¹⁷⁰ Kûfe'nin Kerbela yakınlarında bulunan köylerinden biridir. Burası düz bir bölgeydi. Benî Esed kabilesi mensupları burayı ekip biçerlerdi. bkz., Yâkut, *Mu'cem*, IV, 207; İbrahim Musevî, *Cevle fi'l-Emâkini'l-Mukaddese*, s. 7.

¹⁷¹ Ebû Mihnef, *Maktef*, s. 89; Belâzürî, *Ensâb*, III, 411; Taberî, IV, 348, İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 79; Hasan İbrahim Hasan, *Zuamâu'l-İslâm*. Kahire 1980, s. 201-202; İbn Teymiyye, *Feteva*, IV, 507; Nüveyrî ise Hız. Hüseyin ve yakınlarının öldükleri gün defnolunduklarını söylüyor. *Nihaye*. XX. 463.

K-HZ. HÜSEYİN'İN BAŞI VE ESİRLERİN ŞAM'A GÖNDERİLMESİ

H. Hüseyin ve taraftarlarının öldürülmesinden sonra başları kesilerek Kûfe'de bulunan Ubeydullah b. Ziyad'a gönderildi. Rivayetlere göre Kûfe'ye mızrakların uçlarında getirilen kesik başlardan H. Hüseyin'in başı Ubeydullah'ın huzuruna konuldu, Ubeydullah ise elindeki bir sopa ile Hüseyin'in dudaklarına vurdu. Bunun üzerine orada bulunan Ebü'l-Bereze el-Eslemî¹⁷² onun bu hareketine karşı çıktı.

İbn Ziyad, Hz. Hüseyin ve taraftarlarının başlarını mızrakların uçlarına taktırarak Kûfe sokaklarında teşhir ettirdi.¹⁷³

Öyle anlaşıyor ki İbn Ziyad, böylece kendisine karşı gelecek kimselerin sonunun nasıl olacağını göstermek istiyordu.¹⁷⁴ Belki de Kûfe'lilerin çabucak değişebileceğinden endişelenen İbn Ziyad, kesilen başları ve H. Hüseyin'in hayatta kalan yakınlarını hemen başından sevk etmek istedi. "Baş ile diğer Ehl-i Beyt mensuplarının Kûfe'de kalmasının insanların kalplerinde yankı uyandıracığını hisseden İbn Ziyad, bunların daha fazla Kûfe'de kalmasının tehlikeli olabileceğini düşünerek"¹⁷⁵ bunları Şam'a gönderdi.

1-Hz. Hüseyin'in Başının Şam'a Götürülmesi

Bu konuda farklı bilgiler bulunmaktadır. Ubeydullah'ın H. Hüseyin'in kesik başını ve sağ kalanları Şam'a göndermediğini söyleyenlerin¹⁷⁶ yanı sıra, daha ziyade bunun gerçekleştiği belirtilmektedir.¹⁷⁷

¹⁷² Zehebî, *Siyer*, III, 309; Bu şahsın Enes b. Mâlik olduğunu söyleyenler de vardır. bkz. Makdisî, VI, 12; İbn Manzûr, VIII, 117; Cemalüddin Ebü'l-Mehâsin Yusuf İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, ta'lik ve taktim Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Beyrut 1413/1992, I, 203; İbn Teymiyye, *Mecmû'l-Feteva*, cem ve tertib Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, yy ve trz., IV, 507-508; Aynı şekilde bu ikazı yapan kimsenin Zeyd b. el-Erkam olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. bkz. Belâzürî, *Ensâb*, III, 412-413; Dineverî, s. 260; Taberî, IV, 349; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 80; Nüveyrî, XX, 464; Sıbt, s. 231; İbnü'l-Verdî, I, 164;.

¹⁷³ Taberî, IV, 351; Nüveyrî, XX, 464; Makdisî, VI, 12.

¹⁷⁴ Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 299.

¹⁷⁵ Şehristân, s. 149.

¹⁷⁶ İbn Teymiyye, *Feteva*, IV, 507; Ukaylî, *Kerbela*, s. 477; Şemrî, s. 144-145; Demircan, "İbn Teymiyye'ye Göre Yezid", s. 133

¹⁷⁷ Ebû Mühnef, *Makel*, s. 101-108; Belâzürî, *Ensâb*, III, 416; Taberî, IV, 352; İbn A'sem, III, 148-149; Ebü'l-Arab, s. 151; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 85; Sıbt, s. 234; ez- Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Düvelü'l-İslâm*, Müessesetü'l-Alemi 1405/1985, s. 37; Nüveyrî, XX, 467; Giraguryus el-Meltî İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, Beyrut 1986, s. 111; Diyarbekrî, II, 299; Makdisî, VI, 12; İbnü'l-İmâd, IV, 275; Yâfî, I, 109

Yezid'in huzuruna getirilen kesik başa ve esirlere nasıl davrandığı hakkında bilgi vermeden önce baş ve esirlerin Şam'a getirilmediğini söyleyenlerin ileri sürdükleri gerekçeler üzerinde durmak gerekmektedir.

İbn Teymiyye'ye göre "Hz. Hüseyin'in başının Yezid'e taşınması ve onun elindeki sopayla başa hakarettte bulunması iddiası asılsızdır, yalındır. Bu husustaki haberler münkatı senetlerle rivayet edilmektedir. Aslı yoktur. Bu rivayetlerin uydurma olduğuna işaret eden hususlar vardır. Çünkü söz konusu rivayetlerde "Yezid'in, Hz. Hüseyin'in dişlerini çubukla dürttüğü, orada bulunan Enes b. Mâlik ve Ebû Bereze gibi sahabilerin bu harekete karşı çıktıkları..." belirtilmektedir. Bu bir iltibas (karıştırma) dır. Zira bunu yapan Yezid değil, İbn Ziyad'tır. Sahihler ve müsnedlerle nakledilen de bu şekildedir. Hz. Hüseyin'in öldürülmesini emreden İbn Ziyad tarafından yapıldığını gösteren diğer bir hususu da, rivayetlerde adı geçen Enes b. Mâlik ve Ebû Bereze gibi sahâbilerin Şam'da değil de Irak'ta bulunmalarıdır. Dolayısıyla böylesi bir iddiayı dile getirenler görüşlerine neyi delil olarak kullandıklarını bilmemektedirler..."¹⁷⁸

Görüldüğü gibi Hz. Hüseyin'in başının ve esirlerin Yezid'in huzuruna getirilmediğini söyleyen İbn Teymiyye, bunların Kerbela'dan Kûfe'ye oradan da Medine'ye gönderildiğini, bunu bildiren rivayetlerin senetlerinin de muttasıl olduğunu iddia etmektedir.¹⁷⁹

Ubeydullah b. Ziyad'ın daha önce öldürülen Müslim b. Akîl ve Hânî b. Urve'nin kesik başlarını Yezid'e göndermesi ve bu dönemde mevcut olan adet, Hüseyin'in başının da Yezid'e gönderilmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak Hz. Hüseyin'in başının Şam'a götürülmüş olması, Yezid'in Hz. Hüseyin'in başını sopayla dürttüğünü ispat etmez.¹⁸⁰

Öyle anlaşıyor ki Ubeydullah, kesilen başların ve esirlerin Kûfe'de kalmasının Kûfelilerin tepkisine neden olacağını, belki de isyanlarına sebep olacağını düşünüyordu. Böylesi bir sıkıntıdan kurtulmak için bunları doğrudan Medine'ye göndermektense Şam'a göndermeyi tercih etti.¹⁸¹ Zira Şam'a değil de

¹⁷⁸ İbn Teymiyye, *Feteva*, IV, 507-508.

¹⁷⁹ bkz. İbn Teymiyye, *Ra'sü'l-Hüseyin*, thk., es-Seyyid Cemîlî, Beyrut 1408/1988, s. 207-209.

¹⁸⁰ Adnan Demircan, "İbn Teymiyye'ye Göre Yezid Muaviye'nin Durumu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlı Urfa 1996, sayı II, s.135.

¹⁸¹ Useyli, kaynak göstermeden Ubeydullah'ın böyle yapmasını Yezid'in emrettiğini söylüyor ki, bu pek mümkün görünmemektedir. Çünkü Hz. Hüseyin'in ölümüyle başının Kûfe'den gönderilmesi sadece 2-3 gün sürmüştü. Şam ile Kûfe'nin uzaklığı göz önüne alındığında Useyli'nin sözünün mümkün olamayacağı anlaşılabacaktır. Useyli, s. 563.

Medine'ye gönderilmesi halinde Yezid'in tavrının ne olacağını bilemezdi. Ayrıca Medilelilerin tepkilerini de tahmin edemezdi. Muhtemelen Ubeydullah, bunları Yezid' göndermekle tüm bu sıkıntıları başından savmış olacaktı.

2-Yezid'in Baş ve Esirlere Karşı Muamelesi

Kaynaklarda Yezid'in Hz. Hüseyin'in başına karşı sergilediği tutumla ilgili olarak iki ayrı bilgi bulunmaktadır. Bazı tarihçiler Hz. Hüseyin'in başının İbn Ziyad'ın görevlendirdiği Zahr b. Kays¹⁸² tarafından Yezid'in huzuruna getirilmesinden sonra Yezid'in ona hakaretlerde bulunduğunu söylemektedirler. Diğer taraftan böyle bir hakaretin gerçekleşmediğini belirtenlere de rastlanılmaktadır.

Birinci grupta yer alan tarihçilere¹⁸³ göre Hz. Hüseyin'in başı Yezid'in huzuruna getirilip, bir tasın içerisinde, orta yere konuldu. Yezid, orada bulunanların gözü önünde elindeki sopa ile Hz. Hüseyin'in ağzı, dişleri ve gözlerine dürterek hakarete bulundu. O esnada Zeyd b. Erkam veya Ebû Bereze el-Eslemî, Yezid'i böyle yapmaması için ikaz ettiler. Bunlar Yezid'e "Çek o sopayı, çünkü biz senin sopayla hakaret ettiğin dudakları Rasullullah'ın öptüğünü gördük. Ey Yezid! Sen kıyamet günü Allah (c.c)'ın huzuruna İbn Ziyad'ın şefaatiyle çıkacaksın, Hüseyin ise Hz. Muhammed'in şefaatiyle çıkacaktır" dediler. Bu ikaz üzerine Yezid, elindeki sopayı çekti.¹⁸⁴

Diğer taraftan Kerbela ve sonrasındaki gelişmelerle ilgil ayrıntılı bilgiler veren bazı tarihçilerin Yezid'in böyle bir tavrından ya hiç söz etmedikleri ya da şüpheli ifadelerde bulundukları görülmektedir. Örneğin Şii tarafdırlığıyla bilinen

¹⁸² Taberî, IV, 351; İbn A'sem, III, 148; Nüveyrî, XX, 467.

¹⁸³ Ebû Mihnef, **Maktel**, s. 113; Ya'kubî, II, 159; Belâzürî, **Ensâb**, III, 417; Ebû'l-Arab, s. 151; Taberî, IV, 356; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 85; Makdisî, VI, 12; İsfahânî, **Makâtil**, s. 119; Nüveyrî, XX, 467-468; Hâiri, XVIII, 552.

¹⁸⁴ Ebû Mihnef, **Maktel**, s. 113; Ya'kubî, II, 159; Belâzürî, **Ensâb**, III, 417; Ebû'l-Arab, s. 151; Taberî, IV, 356; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 85; Makdisî, VI, 12; İsfahânî, **Makâtil**, s. 119; Nüveyrî, XX, 467-468; Ebû Mihnef ayrıca "Yezid'in bu esnada hem içki içtiğini hem de elindeki sopayla Hz. Hüseyin'in dişleriyle oynadığını" rivayet ediyor. **Maktel**, s. 113; Hâiri ise Ebû Mihnef'in kaynaklarda yer almayan başka bir rivayetinden bahisle şunları nakletmiştir: "Hz. Hüseyin'in öldürüldüğünü müjdelemek üzere müjdeci geldiğinde Yezid, huzurundaki bir grup Benî Ümeyye ile birlikte oturuyordu. Ayaklarını sıcak su dolu bir leğene koymuştu. O esnada bir doktor da kendisini muayene ediyordu. Ayrıca şarkıcılar def çalıp, dans ediyorlar ve şarkı söylüyorlardı. İşte bu sırada müjdeci geldi. Olayı anlatınca Yezid, büyük bir sevinç gösterdi. Şarkıcılardan seslerini yükseltmelerini istedi. O kadar sevinmişti ki yerinde duramıyordu. Hatta oturduğu yerden düştü. Yüzü ve başı yaralandı. Ön dişlerinden 8'i kırıldı. Sağ gözü rahatsızlaştı ve doktor tedavi etmek zorunda kaldı." **Dâiretü'l Meârif**, XVIII, 552.

İbn A'sem, Kerbela ile ilgili teferruatlı malumatlar verirken, Yezid'in Hz. Hüseyin'in başıyla oynadığı ve hakarete bulunduğu şeklinde bir şey söylemez.¹⁸⁵ el-Yâfiî ise başın Şam'a götürüldüğünü, oradan da Medine'ye gönderildiğini ifade etmektedir.¹⁸⁶ Belâzürî ise Yezid'in Hz. Hüseyin'in başına hakarete bulunduğunu söylerken onu ikaz edenlerle ilgili tereddütlerini ızhâr etmektedir. Ona göre Yezid'i ikaz eden Ebû Bereze veya ensardan herhangi bir kimsedir.¹⁸⁷

Yezid'in Hz. Hüseyin'in başına sopayla hakaret ettiği ve bu esnada aşağıdaki şiiri okuduğu söylenmektedir.¹⁸⁸

Keşke Bedir'deki atalarım mızrakların vuruşundan korkan Hazrec'in korkusuna şahit olsalardı.

Kendilerine güvenip sevinç çılgınlıkları atarlardı ve sonra da Sorma ey Yezid,

Onların ileri gelenlerini öldürdük, Bedir ile tarttık, eşit geldi diyeceklerdi.

Ancak bu beyitlerde Hazrecîler'den bahsedilmesinden dolayı söz konusu beyitlerin Harre olayından sonra söylenmiş olduğunun tarihçiler tarafından zikredildiği hatırlatılmaktadır. Çünkü Kerbela olayına Hazreçten kimse katılmadı. Bu beyitler Abdullah b. ez-Zib'arî'ye aittir.¹⁸⁹

Yezid'in açıkça küfür gerektiren bu şiiri Kerbela'da söylemediği gibi Harre vakasında da söylemediği, bunun Şii tarafgirliğiyle bilinenlerce uydurulduğu belirtilmektedir.¹⁹⁰

Kaynaklarda Hz. Hüseyin başı ve esirlerin Şam'a getirilmesi üzerine Yezid'in üzüldüğü ve hatta ağladığı ittifakla nakledilir. Ayrıca onun kendisinc

¹⁸⁵ *Fütûh*, III, 148-149.

¹⁸⁶ *Mir'atü'l-Cinân*, s. 109; Ayrıca bkz. Diyarbekrî, II, 299; Muhammed Rıza, s. 138-139; İbnü'l-Verdi, I, 164; Hudarî, *Tarih*, s. 459.

¹⁸⁷ *Ensâb*, III, 416.

¹⁸⁸ Dineverî, s. 267; İbn Kesir, VIII, 209; Makdisî, VI, 12; İsfahânî, *Makâtîl*, s. 119; Nüveyrî, XX, 495.

¹⁸⁹ İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 209; Nüvcyrî, XX, 495; İbn Tolun, *Kaydû's-Şerid*, s. 44-45; İbn Hişam, bu şiirin Abdullah b. ez-Ziba'ri tarafından Uhud savaşında öldürülen müşrik yakınları için söylendiğini ifade ediyor. *Siryer*, III, 97.

¹⁹⁰ İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 209; Nüveyrî, XX, 495; İbn Tolun, *Kaydû's-Şerid*, s. 45; Feryâl, s. 83; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 299-300.

bunları getirenlere müjde vermediği gibi hoşnut kalmadığını gösteren sert ifadelerde de bulunduğu bildirilir.¹⁹¹

Yezid'in olanlar karşısında üzüldüğü ve bütün bunlara sebep olarak gördüğü Ubeydullah b. Ziyad'a yönelik sitemlerde bulunduğu görülmektedir. Nitekim Yezid'in şöyle söylediği bildirilir :

-“Ben sizin Hüseyin'i öldürmeksizin itaatinizden razı olurdum. Allah (c.c) Sümeyye'nin oğluna (İbn Ziyad'a) lanet etsin. Şayet Hüseyin bana gelseydi, onu kendi haline bıraktırdım. Allah (c.c) ona rahmet etsin!”¹⁹²

-“Ben sizin Hüseyin'i öldürmeksizin itaatinizden razı olurdum. Şayet benimle karşılaşırsaydı suçunu bağışlardım. Allah (c.c) Sümeyye'nin oğluna (İbn Ziyad) lanet etsin. Hüseyin'in benden isteyecekleri çocuklarımın helâkına sebep olsaydı bile ben elimden geleni ona verirdim. Ancak elden ne gelir ki; Allah (c.c)'ın taktir ettiği gerçekleşir ve onu hiç kimse engelleyemez.”¹⁹³

-“Ubeydullah'ın, Hz. Hüseyin ile akrabalık ve yakınlığı olsaydı onu öldürmezdi.”¹⁹⁴

Rivayetlerden de anlaşıldığı kadarıyla Yezid, en azından o an için olanlar karşısında üzüntüsünü dile getirerek Ubeydullah'ı bu yaptıklarından dolayı kınadı. Muhtemelen de bu üzüntü ve pişmanlığı hafifletmek için Hz. Hüseyin'in hayatta kalan yakınlarına da gayet iyi davrandı. Şam'da kaldıkları sürece onlara izzet-i ikramda bulundu ve kendilerinden gasp edilen mallarını fazlasıyla iade etti. Ayrıca onların salimen Medine'ye gidebilmeleri için gerekli hazırlıkları yaptırdı ve Şam'dan tayin ettiği şahısların refakatinde yolcu etti.¹⁹⁵

¹⁹¹ Ebû Mühnef, *Makel*, s. 111-112; Belâzürî, *Ensâb*, III, 417-418; Taberî, IV, 352; İbn A'sem, III, 148-149; İbn Abdirabbih, IV, 349; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 82-83; Diyarbekri, II, 299; Feryâl, s. 73-74; Şemrî, s. 91.

¹⁹² Belâzürî, *Ensâb*, III, 419; Taberî, IV, 352-353; İbn Abdirabbih, IV, 349; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 82-83; Nüveyrî, XX, 467-468; Diyarbekri, II, 299;.

¹⁹³ İbn A'sem, III, 148-149.

¹⁹⁴ İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 7; Belâzürî, *Ensâb*, III, 424.

¹⁹⁵ Geniş bilgi için bkz. İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 7; Belâzürî, *Ensâb*, III, 417-425; Taberî, IV, 356-359; Nüveyrî, XX, 475; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 87; Makdisî, VI, 12; İbnü'l-Verdî, I, 164-165.

Medine'ye götürülen Hz. Hüseyin'in başı Yezid'in direktiflerine binaen Medine valisi Amr b. Saîd tarafından kefenlettiler ve annesi Fatıma bnt. Muhammed'in Bâki mezarlığındaki kabrinin yanına defolundu.¹⁹⁶

Hz. Hüseyin'in başının defnolunduğu yer hakkında birbirini tutmayan mekanlar zikredilir. Medine'de Bâki mezarlığına Necef'te babasının yanına, Kûfe dışında bir yere, Kerbelâ'da cesedinin konulduğu kabre, Dımaşk'ta bilinmeyen bir yere, Rakka'ya hatta Kahire veya Semerkand'a gömüldüğüne dair rivayetler bulunmaktadır.¹⁹⁷

Kerbela olayından sonra bir takım enteresan olayların meydana geldiği nakledilir ki, bunların ihtiyatla karşılanması uygun olacaktır. Hz. Hüseyin ve yakınlarına duyulan sevgiyle onların ardından duyulan üzüntünün psikolojisiyle ortaya çıktığı düşünülen bu rivayetlerde belirtilenlere inanmak ne Hz. Hüseyin'e ve taraftarlarına ne de günümüz insanlarına fayda sağlayacaktır.¹⁹⁸

L-KERBELA OLAYINDA SORUMLULUĞU BULUNANLAR

Hz. Hüseyin ve yakınlarından pek çok kimsenin feci bir şekilde katledilmesi ile neticelenen Kerbela olayında kimlerin hangi yönüyle kusurlarının olduğu kesin olarak ortaya konulamaz. Çünkü bu olay toplumsal bir hareketin sonucu olarak meydana geldi. Tarihi bir birikimin tesirleriyle vücut buldu. Bir takım menfaatlerin elde edilmesi umuduyla gerçekleştirildi. Hepsinden de öte kimilerine göre siyasi, kimilerine göre ise dini bir karakter taşımaktadır. Bu sebeplerle Kerbela faciasından kimin sorumlu olduğunu tam olarak ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Emir komuta esasıyla gerçekleşen bu faciada emreden sorumluluğuyla, emrolunanın sorumluluğunu yerli yerince tesbit etmek güç olacaktır. Bununla birlikte bu hususta yapılan değerlendirmeler ışığında fertlerin sorumlulukları az da olsa ortaya konulmaya çalışılacaktır.

¹⁹⁶ İbnü'l-İmad, IV, 275; Nüveyrî, XX, 475-Nüveyrî'ye göre Hz. Hüseyin'in başının Medine'ye gönderilmesinin iki sebebi vardır. 1. Halk bunu görsün de ders alsın 2. İbn Zübeyr'e göz dağı verilmiş olsun. Nihaye, XX, 480.

¹⁹⁷ Belâzürî, Ensâb, III, 416-419; Nüveyrî, XX, 481; İbn Teymiyye, Ra'sü'l-Hüseyin, s. 175-210; İbn Kesir, Bidâye, VIII, 221; Rahman, s. 102-103; Hitti, Tarih, I, 303.

¹⁹⁸ Bunlardan bazıları şu şekildedir: Gök yüzünün ağlaması, Şam ve Beytül-Makdis'te kaldırılan her taşın altında kan görülmesi, Yıldızların bir biriyle çarpışmaları, Dünya'nın yedi gün durması, Güneş'in tutulması, Gökyüzünün altı gün süreyle kıpkırmızı olması vs. Geniş bilgi için bkz. Ebû Mühnef, Maktel, s. 83-84; Belâzürî, Ensâb, III, 413-425; Taberî, IV, 347 vd; Ebül-Arab, s. 153-154; İbnü'l-Esir, Kâmil, IV, 88-90; Suyûtî, s. 207; Zehebi, Tarih, s. 14-16; İbn Manzûr, VII, 149-150.

1-Hz. Hüseyin'in Sorumluluğu

Taha Hüseyin, Hz. Hüseyin'in isyanla başlayan ve şehid edilişiyle neticelenen hareketi için şunları söylemektedir: "Bazıları Hz. Hüseyin'in devlete isyan ettiğini, Kûfe'ye giderek oranın halkını itaatten ve cemaatten ayırmak istediğini, müslümanların arasında babasının döneminde olduğu gibi yeniden savaş çıkarmak istediğini söylüyorlar. Diğer taraftan Yezid ve valisi İbn Ziyad'ın ise devletin korunması ve ümmetin birliğini temin için gayret gösterdiklerini belirtenler var. Şayet Hz. Hüseyin, hiçbir teklife yanaşmayıp illa da savaşta ısrar etmiş olsaydı yukarıdaki iddia doğru olabilirdi. Oysa Hz. Hüseyin yolculuğu esnasında bir takım tekliflerde bulundu. Bunlardan her biri sulh ve sükûneti temin edecek nitelikteydi. Örneğin Mekke'ye dönmesine izin verilseydi o, Mekke'ye dönerdi ve savaşa gerek kalmazdı."¹⁹⁹

Kerbela'da yaşanan facianın sorumlularının kimler olduğu hususunda İşş'ın söyledikleri dikkat çekici niteliktedir; İşş'a göre bu olayda Hz. Hüseyin, sahip olduğu bazı ihtiraslar sebebiyle sorumludur. Bu ihtiras, ikazlara rağmen onu Kûfe'ye gitmeye sevketti. Oysa pek çok kimse onu, Kûfe'ye gitmemesi hususunda uyardı. Akıllıca hareket Mekke'de kalmayı ya da Yemen'e gitmeyi gerektirirdi. Halbuki o, hisleriyle hareket ederek Kûfe'ye gitti.²⁰⁰

Ayrıca Hz. Hüseyin'in bu olayda aşağıdaki kusurlarının bulunduğu söylenmektedir:

-Düşmanlarıyla muharebeye giderken kendisine kâfi gelecek hazırlıkları yapmadı. Yeterli sayıda silah ve asker toplamadığı gibi gerekli planları da oluşturmadı.²⁰¹

- Kendi akrabalarından, eş ve dostlarından yapılan ikazlara aldırış etmeyerek şura prensibini hiçe saydı.²⁰²

- Kûfelilerin zayıf karakterli olduklarını bildiği halde yoluna devam etti. Üstelik Müslim b. Akîl ve Hânî b. Urve'nin başına gelenleri duymasına rağmen yapılan geri dön çağrılarına da kulak asmadı. O bütün bunlara rağmen Kûfelilere güvenini muhafaza etme yanlışlığına düştü.²⁰³

¹⁹⁹ Fitne, s. 1028.

²⁰⁰ İşş, s. 181-182.

²⁰¹ Muhammed Rıza, s. 103; Cemîlî, s. 21-22; Musevî, s. 105; Muhammed el-Gazzâlî, "Şehidü Kerbela", *Livâu'l-İslâm*, Riyad 1384/1965, sayı 1, s. 648

²⁰² Cemîlî, s. 21-22; Muhammed Rıza, s. 103.

²⁰³ Cemîlî, s. 22; M. Rıza, s. 103; Hudarî, *Tarih*, s. 460.

- Hz. Hüseyin sonu belli olmayan bir harekete tüm alie fertlerinin canlarını tehlikeye atarak girişti. En azından işlerin vuzuha kavuşmasına kadar yakınlarından bazılarını götürmemesi, aksi halde olası bir savaşın tüm ehl-i beyt'in felaketine neden olacağı ikazlarını da dinlemedi.²⁰⁴

Görüldüğü gibi Hz. Hüseyin, Kerbela olayında isyana kalkışmakla değil de takip ettiği metot bakımından sorumlu sayılmaktadır.

2-İbn Ziyad ve Komutanlarının Sorumluluğu

Ubeydullah b. Ziyad, daha önce de belirtildiği üzere Hz. Hüseyin tarafından yapılan şartları –tamamen lehine olmasına rağmen- kabul etmeyip adeta Hz. Hüseyin ile savaşmak için uğraştı. Ayrıca Yezid'in emirlerini hiçe sayarak kendi keyifince hareket etti.²⁰⁵

Ateş'e göre "Gerek İbn Ziyad ve gerekse Şemir b. Zi'l-Cevşen, Hüseyin'in öldürülmesinden ve yanında bulunan aile efradının yok edilmesinden dolayı Yezid'in kızgınlık duyacağını bilselerdi Hüseyin'e hiçbir zaman kabul etmeyeceği ve edemeyeceği bir şartı, İbn Ziyad'a teslim olmak şartını, teklif etmezlerdi. Bunlar kadar ilgi çeken bir konuda o kadar askeri güce rağmen Ömer b. Sa'd'ın Hz. Hüseyin'i canlı olarak yakalamamasıdır. Onun bu gaye ile hareket ettiği hakkında en küçük bir rivayet yoktur. Bundan başka hücumlar hâsseten Hüseyin'e müteveccihen yapılabilirdi. Çoluk çocuğun öldürülmesine gerek kalmazdı. Bunlar, İbn Ziyad'ın orada yalnız Hüseyin'in şahsını bertaraf etmek gayesi ile hareket etmediği, belki de daha hain planlar tasarlamış ve tatbik etmiş olduğu zannını vermektedir."²⁰⁶

Sırma'ya göre ise Kerbela öncesinde iki ordu karşılaşınca, Kûfelilerin ihaneti sonucu, Hz. Hüseyin'in savaşmamayı bile düşünmesine rağmen, İbn Ziyad'ın mutlaka onu öldürerek işkence yapılmasını istemesi, keza islâmın "eman" müessesesini yıkmıştır. Çünkü eman isteyen gayr-ı müslim bile olsa, ona silah çekilmez."²⁰⁷

²⁰⁴ Akkad'a göre bunda yadırganacak bir durum yoktur. Çünkü savaşa veya yolculuğa (hicrete) giderken çoluk çocuğun da beraber götürülmesi bir Arap geleneği idi. Böylece bunların da katkısı sağlanmış olacaktı ve kurtuluşa hep birlikte erişilecekti. Nitekim bu adet Peygamberimiz (s.a.v) tarafından da uygulanmıştır. Peygamberimiz (s.a.v) herhangi bir harbe çıkarken zevcelerinden birini veya birkaçını beraberinde götürüyordu. *Ebü's-Şüheda el-Hüseyin b. Ali*, s. 87.

²⁰⁵ İbn Temiyye, *Feteva*, IV, s. 505.

²⁰⁶ "Hüseyin", *İA*, V, 639.

²⁰⁷ *Emevîler Dönemi*, s. 52.

İşş ise İbn Ziyad'ın Emevî devletinin valilere tanıdığı geniş yetkileri kötüye kullandığını belirtmektedir. Yezid, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmek üzere harekete geçmesinden sonra İbn Ziyad'a "seninle savaşmadıkça kimseyle savaşma" diye emretmesine karşılık İbn Ziyad bu emri hiçe sayarak Hz. Hüseyin'in savaşmak istememesine rağmen onunla savaştı.²⁰⁸

Ukaylî'ye göre ise Hz. Hüseyin'in öldürülmesinin sorumluluğunun büyük bir kısmı Ubeyullah b. Ziyad'a aittir.²⁰⁹ Ayrıca İbn Ziyad, Hz. Hüseyin'i öldürmesi için kışkırtan Şemir b. Zi'l-Cevşen ve makam-mevki uğrunda Hz. Hüseyin'le olan yakınlığını hiçe sayarak onu ve arkadaşlarını hunharca katleden Ömer b. Sa'd da bu olaydan sorumludur.²¹⁰

Gelişmelerden anlaşılabildiği kadarıyla Yezid tarafından Hz. Hüseyin'i durdurmakla emrolunan İbn Ziyad ve komutanları, bu emri yerine getirmek için kraldan fazla kralcı bir tavır sergilediler. İbn Ziyad, kendisine verilen bu emri ifa etmek için gerekli her yolu yapabileceği düşüncesiyle Yezid'e danışmadan ve onun emrini alma ihtiyacını duymadan harekete geçti. Öyle anlaşıyor ki, sonuçta devletin lehine olacak bir işi yaptığından dolayı mükafatlandırılacağını düşünüyordu. Bu sebeple de babasının ve kendisinin Basra ile Kûfe'de yıllardır uyguladıkları en etkili yöntem, yargısız infaza, idama ve işkenceye tereddütsüz bir şekilde başvurdu.

3-Kûfelilerin Sorumluluğu

Köksal'ın da belirttiği gibi Kerbela faciasının sorumluları bir veya birkaç kişi değildir. Ona göre "Bu facianın belli başlı sorumluları, kendisinden başka imam ve önder tanımadıklarını, yoluna baş koyduklarını ve her hususta kendisine yâr ve yardımcı olacaklarını artarda gönderdikleri elçiler, yağdırdıkları mektuplarla bildirilerek Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye ısrarla dâvet ettikten sonra, İbn Ziyad'a harar ve çuvalar dolusuna satılıp Hz. Hüseyin'den yüz çeviren ve bu ihanetleri yetmiyormuş gibi, onu Kerbela'da kuşatarak şehid eden ve ettiren Kûfe eşrafıdır.

Kûfe eşrafından sonra, mevki ve makam ihtirası gözlerini bürümüş ve Kûfelilerin Hz. Hüseyin'e biatlarını Yezid'e jurnal edecek kadar şahsiyetsizleşmiş olan Ömer b. Sa'd gelir. Bu zavallı adam, Hz. Hüseyin'le aralarındaki akrabalığı bir yana iterek tüyler ürpertici Kerbelâ cinayetinin kumandasını üzerine almış,

²⁰⁸ İşş, s. 178; Abdülhüseyin Zerrinkûp da benzer şeyler söylemektedir. bkz., *Tarihu İran Ba'de ez-İslam*, Tahran 1343, s. 213

²⁰⁹ *Kerbela*, s. 477-478; Ayrıca bkz. Vekil, s. 245.

²¹⁰ İbn Teymiyye, *Feteva*, IV, s. 505, Welhausen, *Partiler*, s. 113-114; Vekil, s. 245.

yapılan bütün nasihat ve uyarmalara rağmen buradan sıyrılmak, kurtulmak yolunu tutmamıştır.”²¹¹

Kûfelilerin, Kerbela faciasındaki tutumlarının onların kişilikleriyle ilişkili olduğu söylenebilir. Nitekim Caferiyan bu hususu şu şekilde ifade etmektedir: “Tarih kitaplarında ve halk arasında bir atasözü olarak Kûfelilerin hilekâr ve hâin oldukları, aralarında ahde vefa etmenin çok az görüldüğü yaygın olup biz de, Kûfelilerin ruhsal karakterleri hakkında onların aceleci olduklarına ve karar vermede bu aceleciliklerinin daima kendilerine ve hükümdarlarına zarar verdiğini söyleyebiliriz. Çabucak incinmeleri ve bunun yanında çabucak ikna olmaları ve isyan etmeleri bu halkın ruhlarına işlemiştir.”²¹²

Öyle anlaşıyor ki Hz. Hüseyin’i isyana teşvik eden ve onu memleketlerine davet eden Kûfeliler, Ubeydullah’ın asılsız tehditleriyle hemen sözlerinden dönmüşlerdir. Üstelik Kerbela’da aktif olarak rol almışlar ve Hz. Hüseyin’in katline bizzat katılmışlardır.²¹³

4-Yezid’in Sorumluluğu

Kerbela’da meydana gelen felaketle Yezid’in sorumluluğu hakkında tarihçilerin iki kısma ayrıldıkları görülmektedir. Bazı tarihçiler Yezid’in bu olayda sorumluluğunun bulunmadığını veya asgari derecede olduğunu söylerken bir kısım tarihçiler ise söz konusu olayının başlıca sorumlusunun Yezid olduğunu ileri sürmektedirler. Birinci grupta yer alan tarihçilerin görüşleri şöyledir:

Yezid, Hz. Hüseyin’in öldürülmesini emretmeyip, olayı duyduktan sonra üzüldü ve sebep olanları kınadı. Yezid, Hz. Hüseyin’in hurucunu kötü neticelere yol açacağı için hiç istemedi ve bunu engellemek için her türlü çareye başvurdu.²¹⁴

Yezid savaşmak istemeyip Hz. Hüseyin’in Kûfe’ye hurucunu önlemek için elinden geleni yaptı. Hz. Hüseyin’in Kûfe’ye gitmeye karar vermesi üzerine Abdullah b. Abbas’a mektup yazarak ondan Hüseyin’e engel olmasını istedi.

²¹¹ Köksal, s. 3-4.

²¹² **Masum İmamlar**, s. 126; Benzer değerlendirmeler ve Kûfelilerin özellikleriyle ilgili olarak bkz. Hammâde, s. 45; Ukaylî, **Kerbela**, 478-479; Hasan Onat, “Şiîlin Doğuşu Meselesi”, **AÜİFD**, XXX VI, 110; Sarıçam, s. 289-290.

²¹³ Kerbela’da Hz. Hüseyin ve taraftarıyla çarpışan ordunun tamamının Iraklılardan (Kûfe-Basra) oluştuğu, Suriyeli bir askerin bile bulunmadığı söylenmektedir. bkz. Mes’ûdî, **Mürûc**, III. 71; Ayrıca bkz., Hudarî, **Tarih**, s. 459; Ömer Ferrûh, s. 134.

²¹⁴ Abdüllatif, 477; Abdullah b. Ali Müsned. s. 27; Ukaylî, **Kerbela**, s. 475.

Üstelik İbn Ziyad'da "seninle savaşmadıkça kimseyle savaşma" diye emir gönderdi. Bütün bunlar onun savaş taraftarı olmadığını gösterir.²¹⁵

Yezid olayların bu şekilde neticeleneceğini ummuyordu. Evet belki Hz. Hüseyin ve taraftarları üzerine ordu göndermişti. Ancak Yezid, hiçbir zaman olayların bir facia haline dönüşmesini istemiyordu. Yezid, belki de şunu unutmuştu; insanlar bir kere başı boş bırakılınca, onlara bir kez serbestlik tanınınca bir daha onların kontrol altına alınması imkansızlaşır.²¹⁶

Yezid'in Kerbela faciası sebebiyle Ubeydullah'a kızmasına karşılık ona herhangi bir ceza verdiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Onun bu tavrının daha sonraki dönemlerde farklı şekillerde değerlendirmelere yol açtığı görülmektedir.

Ukayli'ye göre Yezid'in İbn Ziyad'ı cezalandırmamasının sebebi şuydu: "İbn Ziyad, çalkantılar içerisinde bulunan Irak'ta şiddetiyle, basiretiyle ve işlere hakimiyetiyle en yeterli şahıstı. Bu sebeple Yezid, ona tutunup güvendi. İbn Ziyad'ın yeterliliği özellikle Yezid'in aleyhine fırsat kollayanların zuhuru esnasında daha iyi görüldü. Aynı durum, Kerbela'dan sonraki dönem için de geçerli olduğuna göre, Ubeydullah'ı görevden alması düşünülemezdi."²¹⁷

İbn Terniyye ise "İbn Ziyad ve adamlarının bütün yaptıklarının Yezid'in iktidarını korumak için yapılması sebebiyle Yezid onları cezalandırmadı"²¹⁸ demektedir.

Ağırakça, Yezid'in sorumluluğu ve olaya müdahalesi konusunda şunları söylemektedir: "Meseleye Sünni ve Şîî bir gözle bakmaktan ziyade daha çok İslâmi naslar çevresinde yaklaşmak ve haktan yana tavır takınmak gerektiğini, Allah (c.c) ve Rasûlüne, İslâmi ahkâma inanan herkesin teslim edeceği bir gerçektir. Meseleyi bu günkü müslümanlara aktarırken gerçekten İslâm'ın sağlam kaynaklarından bilgileri aktardığımızda İslâm ahkâmının devlet yönetimi ile ilgili nasslarının bu dönemde inhiraf çizgisine yaklaştırıldığı ve gerçekten sapmaların meydana geldiğini görmek gayet basittir. Ancak Yezid ve babası Muaviye'nin yönetimle ilgili yaptıkları bu sapmanın asla saklanamayacağı bir gerçek olduğu gibi, Kerbelâ vakasında da Yezid'in oynadığı rolden çok Ubeydullah b. Ziyad'ın öldürme hususunda en büyük pay sahibi olduğunu görmekteyiz. İktidarı tam olarak eline geçirmiş bulunan Yezid, bütün bunlara rağmen kendisini güçlü

²¹⁵ Hammaş, s. 157; Abdüllatif, 477; Hammâdî, s. 44; Ukayli, **Kerbela**, s. 477.

²¹⁶ Hammâdî, s. 44.

²¹⁷ **Kerbela**, s. 478.

²¹⁸ **Ra'sûl'l-Hüseyin**, s. 207.

hissettiğinden dolayı etrafına 70-80 kişiyi toplamış olan ve Mekke'ye geri dönmek istediğini defalarca söyleyen Hz. Hüseyin'i öldürme konusunda emir verdiğine dair en ufak bir bilgiyi göremiyoruz. İslâmi yönetimin sapmasına sebep olmak durumu ayrı, Hz. Hüseyin'in öldürülmesine emir verme durum ayrı olarak değerlendirilmesi gerekir. Hz. Hüseyin'in öldürülmesi konusunda insafı elden bırakmadan Yezid'in bu konuda bir emrinin olmadığını ve bu hâdiseden dolayı da gerçekten üzüldüğünü görmekteyiz."²¹⁹

İkinci grupta, yani Kerbela olayında Yezid'in büyük oranda sorumlu bulunduğunu söyleyenler ise şu noktalar üzerinde durmaktadırlar:

Yezid bir takım emirler veriyor, ancak bu emirlerin nasıl uygulandığını ve neticelerinin ne olduğunu takip etmiyordu. Olay nasıl geliyor, kimler ne yapıyor bunu araştırmıyordu. Bu sebeple de hiç te ummadığı sonuçlarla karşılaşlıyordu.²²⁰

Yezid komutanlarına Hz. Hüseyin ve taraftarlarının gerek biatlerinin alınması gerekse Kûfe'ye gitmelerinin engellenmesi hususunda sert emirler veriyordu. Komutanlar da bu emre binaen tavizsiz hareket ediyorlardı. Bir başka ifadeyle Yezid, kararlarında sertlik yanlısı imajı vermektedir.

İşş'a göre Yezid, hikmet, hilm ve basiretli davranmak yerine kılıca başvurmayı tercih etti. Babası Muaviye görmezlikten gelinmesi gereken olaylara gözünü kapıyor; el atması gereken olayları ise mutlaka ele alıyordu. Yezid ise böyle yapmak yerine kılıca başvurdu.²²¹

Vekil ise Yezid'in muhaliflerine karşı sertliğe başvurmasıyla ilgili olarak onun istişareyi terk etmesini sebep olarak göstermektedir. Vekil'e göre Yezid, sadece Müslim b. Ukbe ve Dahhak b. Kays ile istişarede bulunuyordu. Başkasıyla fikir alış-verişinde bulunmuyordu. Oysa bu ikisinin hayatlarında kötülük hâkimdi. Her ne kadar bunlar Muaviye'nin danışmanlığını yapmışlarsa da Muaviye, hilmi ve otoritesiyle onların tutarsızlığına engel oluyordu. Ancak Yezid, babasının bu özelliklerine tam anlamıyla sahip değildi.²²²

Yezid, emri dışında hareket eden görevlileri cezalandırmadı. Bunun yerine olanların arkasından üzölmek ve ağlamakla yetindi.

²¹⁹ Ahmet Ağırakça, *Emeviler Döneminde Saltanata Karşı Hilafet Mücadeleleri*, İstanbul 1992, s. 113-114.

²²⁰ İşş, s. 179.

²²¹ Ümeviyye, s. 180.

²²² Emeviyye, s. 199.

Gelişmelerden anladığımız kadarıyla Yezid, Hz. Hüseyin'in öldürülmesini istemedi. Öldürüldüğünü duyduğunda çok üzüldü. Hz. Hüseyin'e rahmet dileyerek, İbn Ziyad'a lanet okudu. Ayrıca Hz. Hüseyin'in hayatta kalan yakınlarına iyi muamelede bulundu. Ancak Yezid'in tavrı bununla sınırlı kaldı. Örneğin emretmediği halde Hz. Hüseyin'i öldürerek emrine isyan eden İbn Ziyad'ı görevden almadığı gibi, herhangi bir mektupla onu azarlamadı da. Onu Kûfe'de görevinin başında bıraktı.²²³ Bu da gösteriyor ki Yezid-her ne kadar da neticeden hoşlanmamışsa da büyük bir rakipten kurtulmakla rahatladı.²²⁴

Öyle anlaşıyor ki Yezid, bir taşla iki kuş vurmuş oluyordu. Ağlayarak ve Hz. Hüseyin'e olan sevgisini dile getirerek müslümanların kalplerini kazanırken ortaya çıkabilecek her isyanın üzerine gönderebileceği avanelerini de yerinde bırakmış oluyordu.²²⁵

Ganim'e göre "Bazıları Hz. Hüseyin'in hareketinin bastırılmasının halife olması sebebiyle Yezid'in bir görevi olduğunu söylemektedirler. Bu doğru. Ancak kabul edilemez olan husus ise Yezid'in intikam hırsıyla hareket edip isyanı bastırmada aşırılığa kaçmasıdır. Bu ise Muaviye'nin siyasetinin tam tersi bir siyasettir. Muaviye, dış siyasette, özellikle Bizans'a karşı çok çetin ve azimli olurken, iç siyasette ise gayet tavizkar bir tutum sergiledi. Yezid ise çeşitli bahanelerle Bizans'a karşı girişilen fütûhatı yumuşattı, içte ise isyana kalkışanlara karşı çok çetin ve müsamahasız davrandı."²²⁶

Sarıçam da Yezid'in sorumluluğuyla ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmaktadır: "Ubeydullah'ın Müslim b. Akîl'i öldürdüğünü dikkate alarak Hz. Hüseyin'i de öldürebileceğini tahmin etmesi ve talimatını ona göre dikkatli ve açık bir şekilde vermesi gerekirdi. Bu hususta devlet başkanına düşen, son derce ileri görüşlü olmak ve olayın hangi boyutlara varabileceğini hesaplamaktır. Fakat Yezid, bunu yapmadı, işi bir bakıma oluruna bıraktı. Üstelik halife devletin başı olması hasebiyle valilerin tasarrufundan da sorumludur. Olayı bizzat iştirak etmemesi ve eline kılıcı alıp savaşmamış olması masumiyeti için yeterli sebep

²²³ İbn A'sem, Yezid'in Kerbela olayından sonra Kûfe ve Basra valiliğinin tamamını İbn Ziyad'a verdiğini ayrıca 1.000.000 dirhemle de ödüllendirdiğini belirtiyor. *Fütûh*, III, 156-157; Demircan ise bu haberle ilgili olarak şunları söylüyor: Bu rivayeti destekleyecek başka bilgi bulunmadığı için Şîî kaynaklı olması muhtemel olan söz konusu rivayete olan güveni azaltmaktadır." *İktidar Mücadelesi*, s. 356-357.

²²⁴ *İşş*, s. 172.

²²⁵ *Vekil*, s. 225.

²²⁶ *İftitah*, s. 32.

değildir. Ubeydullah'a lânet okuması acizliğinin bir ifadesi olmalıdır. Ancak bu acizliği, Ubeydullah'ı Hz. Hüseyin'in taraftarlarını cezalandırmak için Kûfe'ye tayin ederken göstermedi."²²⁷

Welhausen ise bu olayda en büyük sorumluluğun Yezid'e ait olduğu görüşündedir. Ona göre "Eğer Hüseyin'in öldürülmesi bir cinayet idiyse, asıl suç ondaydı; çünkü şiddetli tedbirler alması için Ubeydullah'ı Kûfe'ye gönderen odur. Olay onun işine yaradı ve önceleri için bu şekli alışına sevindi; eğer sonraları adamına kızmış idiyse bunda da hükümdarların kötü işleri adamlarının omuzlarına yüklemek hakkını kullandı..."²²⁸

Netice olarak eylemi yapma sorumluluğunun, emri veren Ubeydullah b. Ziyad ve emri yerine getiren Ömer b. Sa'd'a ait olduğu, ancak baştaki idareci olarak Yezid'in de sorumlu olduğu söylenmelidir. Elbette Yezid'in sorumluluğuyla kılıcı sallayan kişinin sorumluluğu bir değildir. Bununla birlikte olay mahallinde bulunmaması, Yezid'i masum kabul etmemizi gerektirmez. Çünkü idareciler, memurlarının yaptıklarından sorumludurlar. Eğer memurlarının icraatlarını paylaşmıyorlarsa bunu sözleriyle değil fiilleriyle ortaya koymalıdır.²²⁹ Oysa Yezid, önce bu olaya üzüldüğünü gösteren bir tavır sergilerken sonrasında ise bu üzüntüsünün gereğini yapmayarak söz konusu felaketin sorumluluğunun üzerinde kalmasına göz yumdu. Belki de ilk planda büyük bir muhaliften kurtulmuş olmak -istemediği yöntemlerle de olsa- onu memnun etmiş olmalıdır.

M-KERBELA OLAYININ ÖNEMİ VE SONUÇLARI

Kerbela'da gerçekleşen mücadele, tarihte en kısa süren olaylardandır. Başlamasıyla bitmesi sadece yarım gündür. Ancak bu olay tarihte en çok yankı uyandıran olaylardandır. Bu yankı günümüze kadar sürdü.²³⁰ Dolayısıyla bu kadar büyük tesirleri olan bir hâdisenin neticelerinin bilinmesi, olayın öneminin daha ciddiyetle kavranılmasına yardımcı olacaktır. Kerbela vakasının sonuçlarının, gerçekleştiği dönemle sınırlı kalmadığı, bu olayın geçmişten günümüze kadar pek çok hususta etkilerinin olduğu söylenebilir. Buna göre Kerbela'nın neticelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

²²⁷ Emevî-Haşimi İlişkileri, s. 330-331.

²²⁸ Muhalefet Partileri, s. 114-115.

²²⁹ Demircan, İktidar Mücadelesi, s. 357.

²³⁰ Müderrisi, s. 39

1-Şianın güçlenmesine yol açtı. Şiî dünyası, Şiîliğin hareket noktası ve temel şahsiyeti Hz. Ali olmakla birlikte, şehid edilişinin arka planında varlığını sürdürebilen güçlü bir siyasî kuruluş bulunmadığından bu olayla fazla ilgilenmiyordu. Hz. Hüseyin'in şehadetini ise Şiîliğe hayat veren bir kaynak telakki ederek içtimaî ve siyasî hayatın parolası haline getirdi.²³¹

Hüseyin'in maruz kaldığı bu fecî akîbet Ali taraftarlarının saflarını sıklaştırarak, zihinlerdeki teşeyyû fikrini geliştirdi. Önceleri nazari bir siyasî görüş durumunda olan Şiîliğin, bir akide halini almasına sebep oldu.²³²

Bu elim olay sadece dağınık halde bulunan Şiîleri birleştirmekle kalmamış (zira daha önce Şiîlik siyasi bir düşünceydi ve zayıftı) aynı zamanda da Şiîliğin kalplerde kök salmasına vesile oldu. Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin taraftarları azınlıktaydı. Bunlar Ali'nin imamete daha çok hak sahibi olduğunu savunuyorlardı. Ancak Kerbela'da Ali evladının kanı akıtılınca teşeyyû fikri 'Âl-i Beyt'in' halifelğe daha çok hak sahibi olduğu şekline dönüştü. Onların akıtılan kanları Şiîlik tohumlarını yeşertti.²³³

2-Abdullah b. Zübeyr, Hz. Hüseyin'in vefatından sonra halifeliğin ilan etti. Zira Kerbela'dan sonra Emevî devletine karşı oluşan muhalefet leadersiz kaldı. İbn Zübeyr, bundan istifade ederek halkın biatini temin etti. Daha önce de belirtildiği gibi Hz. Hüseyin'in hayatta olduğu müddetçe hilafetin kendisine verilmeyeceğini bilen İbn Zübeyr, bu olaydan sonra meydanı boş buldu.²³⁴

Fığlalı'nın ifadesiyle "...Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de halifeliğini ilan etmesi, öyle görünüyor ki, yalnız Yezid'e karşı menfi hisler besleyen samimi müslümanların değil, aynı zamanda Hz. Ali ve soyuna taraftar olanların ve bilhassa Hz. Hüseyin'in hunharca şehadetinden sonra Emevîlere karşı düşmanlık hisleriyle dolu olan kütlelerin de manevi desteğini kazandırdı."²³⁵

²³¹ Fığlalı, "Hüseyin", *DİA*, XVIII, 521.

²³² Hatipoğlu, *Hadis Münasebetleri*, s. 47; Ayrıca bkz. H. İbrahim, *Zu'âmâü'l-İslâm*, s. 205; Brockelman, s. 128; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 386.

²³³ *İmâmetü*, I, 407; Benzer ifadeler için bkz., *Zerrinkûp*, s.417

²³⁴ Conrad, s. 721; Şehristânî, s. 24; Mahmoud M. Ayoub. "Husayn İbn Ali", *The Oxford Enc*, s. 151.

²³⁵ *İmamiyye Şiası*, s. 112.

3-Kerbelâ faciasından sonra Emevîlere karşı beslenen düşmanlık ve kin duygusu güçlendi; bu olay birçok ayaklanmanın hareket noktası oldu.²³⁶

Kerbelâ faciası, bu olayın meydana gelişinden kısa süre sonra ortaya çıkacak olan hemen bütün hareketlerin bahanesi haline geldi. 65/684-685'de Tevvâbûn ve ondan sonra Muhtar es-Sakaffi hareketi bunlar arasında önemli bir yere sahiptir.²³⁷

4-Bu olay uzun vadede Emevî devletinin yıkılmasına yol açtı. Kerbela faciasından sonra Şia, bütün gayretiyle Emevî iktidarından kurtulmaya uğraştı. Uzun vadede de bunu başardı. Yani bu olay, uzun vadede Emevî devletinin yıkılmasına sebep oldu.²³⁸ Mehran, Kerbela'da uğranılan yenilgiden sonra Emevî devletiyle başa çıkamayacağını anlayan Şiîlerin bundan sonra kılıçla mücadele etmek yerine davalarını sürdürmek için takiyye prensibine sarıldıklarını belirtmektedir.²³⁹

5-Bu olay zulme karşı baş kaldırmanın, isyanın prototipi oldu. Şehristânî'nin ifadesiyle "Hz. Hüseyin, kıyamıyla, münker (kötü) olan her şeye karşı, insanların onları engellemek için harekete geçmelerine yol açtı. Hz. Hüseyin'de isteseydi, Yezid'in kendisine temin edeceği nimetlerden istifade eder, bu sebeple de onların yaptığı kötü işlere göz yumardı. Ancak o, inandığı değerler uğruna böylesi bir sıkıntıya razı oldu."²⁴⁰

Mehran ise diğer Şiîlerin de hemen hemen tamamında görülen bir yaklaşımla şöyle söylemektedir: "Şu bir gerçek ki Kerbela gibi büyük bir katliam, herhangi bir sonuç, tesir bırakmadan unutulup gitmez. Hz. Hüseyin zaten böylesi bir akıbeti bekliyordu. Ayrıca kendisine karşı bu fiili işleyenlerin de cezasız kalmayacaklarını biliyordu. Hüseyin bir plan dahilinde isyan etmiş, plan başarısız olunca da ölümü tercih etmişti. O, kendisini öldürmeleri halinde Emevîlerin başına gelecek kötülüklerin farkındaydı. Eğer Kerbela'da başarılı olsaydı, bu

²³⁶ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi, Emevîler-Abbâsîler*, Ankara 1979, s. 43; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 387.

²³⁷ Welhausen, *Partiler*, s. 116-117; Müsned, s. 29; Hasan Onat, *Şiî Hareketleri*, s. 73-74; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 309-325; Ukaylî, *Kerbela*, s. 483.

²³⁸ Akil, s. 105; Ayrıca bkz. Hitti, *Tarih*, II, 204; Yiğit, "Emevîler", *DİA*, XV, 90.

²³⁹ *İmâmetü*, I, 407.

²⁴⁰ *Nehda*, s. 24.

başarıyla elde edemeyeceği sonuçlardan daha fazlasını, düşmanlarının kendisine karşı zafer elde etmesiyle ulaştı.”²⁴¹

6-Yezid’in nefretle anılmasına sebep oldu. Hangi gerekçeler ve şartlarla olursa olsun Peygamber’in sevgili torunun öldürülmesi, Yezid döneminde gerçekleştiği için o, tarih boyunca kötü bir yâd ile anıldı. Hatta bu sebeple bazı kimseler onu tekfir ve tel’in ettiler (bu hususa ileride işaret olunacaktır). Öyle ki Şia’nın da gayretiyle bu isim kötülere ve kötülöklere nisbet olunur bir hale geldi. Günümüzde bile hiç kimsenin çocuğuna bu adı vermemesi, söz konusu ismin iyi bir imajının olmadığının delilidir.²⁴²

Ayrıca Kerbela’dan sonra Haşim oğullarının bir süre herhangi bir siyasî faaliyete girmedikleri; bu olaydan sonra güçlenen Şia’nın bir süre sonra da fırkalara ayrıldığı görölmektedir. İmamîyye, Keysaniyye vs.²⁴³

Hız. Hüseyin’in şehid edilmesi ve bu haberin duyulmasıyla alâkalı rivayetler bize geldikleri en eski şekilleri altında biraz romanlaştırılmış olsa da, müslümanların kalplerinde kapanmaz bir yara açarak onları derinden sarstı.²⁴⁴ Dahası İslâm dünyasının siyasal ve mezhep açısından bir daha vahdetine imkan vermeyecek şekilde bölünmesine sebep oldu.

²⁴¹ İmâme, I, 403; Ayrıca bkz., Muğniyye, s. 64; Müderrisî, s. 39.

²⁴² Sözlüklerde “Yezit, nefret edilen kimseler için kullanılan bir sövgü söz”, Yezitlik, Yezit olma durumu, kötölük, hainlik” anlamında kullanılmıştır. Türkçe sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1982, s. 867.

²⁴³ Müsned, s. 20 vd.

²⁴⁴ Fığlalı, İmamîyye Şiası, s. 105.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KERBELA SONRASI YEZİD'İN MUHALİFLERİYLE MÜCADELESİ

Abdullah b. Abbas, Yezid'e böylesi bir işe karışmayacağını söyleyerek tarafsız kaldı.⁵

Yine aynı maksatla Yezid, Abdullah b. Zübeyr'i biate ikna etmeleri için Nu'man b. Beşîr başkanlığında bir heyeti Mekke'ye gönderdiyse de bunların bütün gayretlerine rağmen İbn Zübeyr, biate yanaşmayıp, Yezid hakkında da ağır hakaretlerde bulundu.⁶

Yezid, gayretlerinin bir netice vermemesinden sonra Amr b. Saîd'e, Abdullah b. Zübeyr'in üzerine bir ordu göndermesini emretti. Medine valisi bu emir üzerine harekete geçerek, Abdullah'a karşı şahsî kını en fazla olan kimseyi araştırmaya başladı. Amr, Medine'ye vali olduğunda Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Amr b. Zübeyr'i şehrin emniyet işleriyle (Sâhibu's-Şurta) görevlendirdi.⁷

Amr b. Saîd'e emniyet müdürü Amr'ın, kardeşinin en fazla düşmanı olduğu haber verildi. Bunun üzerine Medine valisi, Abdullah b. Zübeyr'in üzerine kardeşi Amr'ın komutası altında bir ordu göndermeye karar verdi.⁸

Bu iki kardeşin arasındaki düşmanlığın sebebi hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamakla birlikte annelerinin ayrı oluşunun bu düşmanlıkta rolü olduğu düşünülebilir. Çünkü Amr'ın annesi Kaysilere sempati duyan Abdullah b. Zübeyr'e düşmanlık besleyen Kelb kabilesine mensuptu.⁹

Amr b. Saîd'in Mekke üzerine muharebe için ordu göndermesine bazı kişiler tarafından karşı çıkıldığı bildirilmektedir.¹⁰

⁵ Belâzürî, *Ensâb*, V, 321-322.

⁶ Belâzürî, *Ensâb*, V, 323-324; Taberî, IV, 365; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 100; Ayrıca bkz., İrfan Aycan, *Hicrî İlk Üç Asırda Zübeyrî Ailesinin Siyasî ve İlmî Hayattaki Yeri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara 1984, s. 52; Bazı tarihçiler, Yezid'in, İbn Zübeyr'i altından bir kelepçeyle yanına getireceğine dair yaptığı yeminini hafiflettiğini, hatta bu maksatla yeminini de sadık kalmak üzere altından bir ince zinciri boyunana takması için İbn Zübeyr'e gönderdiğini söylemektedirler. Ancak İbn Zübeyr'in bunu da kabul etmediği zikredilmiştir. bkz. Belâzürî, *Ensâb*, V, 320

⁷ Belâzürî, *Ensâb*, V, 327; İbnü'l-İmâd, I, 271

⁸ İbn Sa'd, V, 186; Belâzürî, *Ensâb*, V, 328; Ebü'l-Arab, s. 144; Nüveyrî, XX, 382; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 324; İbnü'l-İmâd, I, 27; Bazı kaynaklarda bu sefere gitmeyi validen, bizzat Amr b. Zübeyr'in istediği, başka birisinin gönderilmesinin mağlubiyete yol açacağını ikaz ettiği bildirilmektedir. bkz. Nüveyrî, XX, 383; bu şahsın gönderilmesini bizzat Yezid'in emrettiğine dair zayıf bir rivayet var. bkz. Belâzürî, *Ensâb*, V, 328; Nüveyrî, XX, 383

⁹ Amr'ın annesinin Kelb kabilesinden olduğu hakkında geniş bilgi için bkz. Belâzürî, *Ensâb*, V, 326-333; İbn A'sem, III, 175.

¹⁰ Belâzürî, *Ensâb*, V, 329; Nüveyrî, XX, 383; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 324; Bunların Mervan b. el-Hakem, Râfi b. Hudeyc ve Ebu Şureyh olduğuna dair kayıtlar vardır. Karşı çıkış sebebi ise Hz.

Mekke'ye gelen Amr b. Zübeyr'in ordusu Zî Tuvâ¹¹ denilen Mevkide karargah kurdu. Abdullah b. Zübeyr ise bunlara karşı Mekke'de kendini destekleyenler ile birlikte Musa b. Abdurrahman b. Avf ve Abdullah b. Safvan'ı çıkardı.¹²

Amr b. Zübeyr komutasında Zi Tûva mekvinde konaklayan ordunun 700 veya 2000 kişiden oluştuğu söylenmektedir.¹³

Kaynaklarda Amr b. Zübeyr'in ordusunun büyük bir kısmının Medine'deki Mevâlden oluştuğu ve çok azının divana (divânü'l-cünd'e) kayıtlı olduğu belirtilmektedir.¹⁴ Ayrıca bu insanların para için savaşa katıldıkları, aslında Abdullah b. Zübeyr'e sempati duydukları ve savaş disiplininin çok uzak oldukları da kaydedilir. Buna karşılık Abdullah b. Zübeyr'in gönderdiği birliklerin Hicaz'ın deneyimli, azimli ve hırslı kimselerinden oluştuğu bildirilmektedir.¹⁵

İki ordunun karşılaşmasında Medineliler mağlup oldular. Amr b. Zübeyr yakalandı ve hapse atıldı. Onun daha önceden Emniyet müdürlüğü esnasında Abdullah'a sempati duydukları için dövdürdüğü Mekkeliler çağırıldı. Bu insanların Amr b. Zübeyr'e kısas uygulamasına izin verildi. Amr, hapisten çıkartılıyor, dövülüyor sonra tekrar hapse atılıyordu. Buna daha fazla dayanamayarak öldü.¹⁶

Hız. Hüseyin'in vefat ettiği günlerde gerçekleşen bu olaydan sonra Abdullah b. Zübeyr'in itibarının arttığı ve Mekke'de daha da güçlendiği söylenebilir.¹⁷

Kıster'in belittiğine göre Abdullah b. Zübeyr'den biat almakta başarısız olan Amr b. Saîd, 61 yılının Zilhicce ayının ilk günlerinde Yezid'in huzuruna gitti ve başarısızlığının sebebi olarak düzenli bir orduya sahip olmamasını gösterdi. Yezid de

Peygamber'den işitilen bir hadis-i şeriftir ki, bu hadis-i şerifte Mekke'de savaşmanın haramlığı söz konusu edilmektedir. İbn Sa'd'ın kaydettiğine göre Ebu Şüreyh, Amr b. Saîd'e şöyle demiştir: "Ben Rasûlullah'ın şu şekilde buyurduğunu işittim: "Allah (c.c), günün, bir anında Mekke'de savaşmam için bana izin verdi. Sonra eskisi gibi Mekke'de savaşılmasını haram kıldı." **Tabakât**, V, 185.

¹¹ Mekke'nin Taif istikametinde bulunan bir vadisidir. Yâkut. **Mu'cem**, IV, 51

¹² Belâzürî, **Ensâb**, V, 330; Selûmî, II, 45; İbnü'l İmâd, I, 271-272.

¹³ Taberî, IV, 255; Orduya katılanların sayısının 4000 olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Ancak bu sayının Medine'den harekete geçildiği esnada mevcut olduğu, yolda ise büyük çoğunluğunun birliklerini terkettiği söylenebilir. krş. bkz. Belâzürî, **Ensâb**, IV, 330; Kıster, s. 35; Selûmî, II, 45.

¹⁴ Belâzürî, **Ensâb**, V, 330; İbn Sa'd, V, 186; Bir başka ifadeyle bunların çoğu aslında asker değildi.

¹⁵ Belâzürî, **Ensâb**, V, 330; Ayrıca bkz., Ahmed İsmail, s. 179; Selûmî, II, 45; Kıster, s. 35.

¹⁶ İbn Sa'd, V, 186; Belâzürî, **Ensâb**, V, 333; Ebû'l-Arab, s. 144; İsfahânî, **Egânî**, XIV, 232; İbnü'l-İmâd, I, 271; Selûmî, II, 48.

¹⁷ Ahsanullah, s. 46; Zübeyr el-Bekkî, I, 81.

haklı olarak onu azarlayarak niçin Suriye'den düzenli askeri birlikler istemediğini sordu.”¹⁸

Öyle anlaşıyor ki “Yezid, mücadele ve kan dökmenin iyi gözle görülmeyeceği mukaddes Mekke'ye sığınmış olmasından dolayı Abdullah b. Zübeyr üzerine ciddi olarak varmaktan kaçındı.”¹⁹

Ancak İbn Zübeyr, Yezid ile gerçekleşen bu ilk mücadele ile gelecekte hafife alınacak bir muhalif olmayacağını ortaya koydu.

Abdullah b. Zübeyr, kardeşi Amr'ın ölümünden sonra Mekke'de istediği şekilde hareket etmeye başladı.²⁰ Bu esnada sık sık gündeme gelen ve türlü entrikalarla gerçekleşen vali tayinleri de onun Mekke'de rahat hareketine zemin hazırlamış olmalıdır.

Kendisine Hicaz'dan ulaşan çelişkili haberler Yezid'in doğru karar almasına mani oluyordu. Valilikten azledildikten sonra boş durmayan Velid b. Utbe, Medine'deki bazı Emevilerin de desteğini alarak vali Amr b. Sâid'in elinde imkan olduğu halde Abdullah b. Zübeyr'i yok etmediği iddiasıyla onu Yezid'e şikayet etti: Yezid, bu haberin doğruluğunu tahkik ettirmeden Amr'ı azlederek Velid b. Utbe'yi ikinci defa aynı göreve getirdi.²¹

Velid b. Utbe, Hicaz valisi olunca Abdullah b. Zübeyr'i ele geçirmek için fırsat kollamaya başladı. Ancak bunun farkına varan İbn Zübeyr, ondan kurtulmayı başardı.

Abdullah b. Zübeyr, hileye başvurarak Yezid'e bir mektup yazdı ve şöyle dedi: “Sen bize doğru dürüst bir şey yapmaktan ve kendisine yapılan tavsiyeyi anlamaktan bile aciz olan bir kişiyi vali olarak göndermişsin. Şayet ahlaklı, mülayim bir adam gönderirsen umulur ki işler düzelir. Bu dediklerime dikkat et. Zira avâmın da havâsın da kurtuluşu bundadır.”²² Yezid, Abdullah b. Zübeyr'in bu mektubundan ümitlenmiş olmalı ki, Velid'i azlederek yerine tecrübesiz ve yaşı küçük Osman b. Muhammed b. Ebi Süfyan'ı tayin etti.²³

¹⁸ Harra, s. 35-36.

¹⁹ Welhausen, *Arap Devleti*, s. 69-70.

²⁰ Üçok, s. 40

²¹ Küçükaşçı *Medine*, s. 90; Bu tayin ve azille ilgili olarak bkz. Belâzürî, *Ensâb*, V, 334; Taberî, IV, 366-367; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 100, Selûmî, II, 49.

²² Belâzürî, *Ensâb*, V, 335; Taberî, IV, 367-368; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 102.

²³ Taberî, IV, 368

Ayrıca Yezid'in Amr b. Saîd ve Velid b. Utbe gibi iki güçlü validen sonra Osman b. Muhammed gibi toy bir delikanlıyı vali olarak atamasında onun önceki iki valinin sertlik yanlısı uygulamalarını, bu sonuncuyla yumuşatmayı istemiş olmasından kaynaklandığı da ifade edilebilir.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki; Kerbela'dan sonra da arzulanan sükunet sağlanamadı. İbn Zübeyr, bazen sert, ancak çoğu kere yumuşak üslubu ile Yezid'i istediği doğrultuda vali atayacak kadar aldatmayı başardı. Yezid ise Kerbela ve sonrasında yaşanan gerilimin normale dönüşmesi için olaylar karşısında sertlikten yana tavır koymadı. Bu doğrultudaki hedefini gerçekleştirmesi için Osman b. Muhammed'i vali olarak tayin etti.

B- MEDİNELİLERİN İSYANI VE HARRE VAKASI

Yezid döneminin ikinci önemli olayı da Medinelilerin isyanı ve bu isyan neticesinde gerçekleşen Harre vakasıdır. Öyle ki Yezid denildiğinde günümüz insanının zihnine ilk gelen olay Kerbela ve Harre vakasıdır. Böylesine büyük yankılar uyandıran bir olayın nasıl gerçekleştiği hakkında bilgi verilmeden önce söz konusu hâdisenin sebepleri üzerinde durulacaktır.

1- Medinelilerin İsyana Etme Sebepleri

Sosyal bir olayın, toplumsal bir hareketin oluşum nedenini yalnızca bir sebebe bağlamak doğru olmayacaktır. Çünkü sosyal bir hâdisenin ortaya çıkmasında dinî, etnik, ekonomik, psikolojik, siyasî vb. diğer sebepler rol alabilirler. Bunlardan sadece birinin göz önünde bulundurularak konunun vuzuha kavuşturulması mümkün değildir. Dolayısıyla Harre vakasında da birden fazla sebebin olduğu düşüncesiyle bu sebepleri ortaya koymaya çalışacağız.

a-Dinî Sebepler

Kaynakların tamamına yakını, Medinelilerin Harre vakası ile neticelenen isyanlarında dini sebebin etkili olduğunu belirtmektedirler.²⁴ Dini sebeplerin böylesi bir isyanda rol oynadığını söyleyen tarihçilere göre Harre vakasına giden süreç şu şekilde oluştu:

Velid b. Utbe'nin azledilmesinden sonra Medine valiliğine tayin olunan Osman b. Muhammed, Medine'nin ileri gelenlerinden oluşan bir heyeti Şam'a Yezid'in

²⁴ İbn Sa'd, V, 66; Belâzûrî, *Ensâb*, V, 341; Taberî, IV, 371; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 111-112; Diyarbekri, II, 300; İbnü'l-İmâd, IV, 283; Hudarî, *Tarih*, s. 461; Muhammed Hüseyin Hudarî, *Nakdu Kitabu fi's-Şi'ri'l-Câhili*, thk., Ali er-Rıda et-Tunûsî, Beyrut trz., s. 165; Welhausen, *Arap Devleti*, s. 72; Koyuncu, s. 107-108.

yanına gönderdi. 62/681 yılının sonlarında gönderilen bu heyette Münzir b. Zübeyr b. el-Avvam, Abdullah b. Ebî Amr b. Hafs b. el-Mugire el-Mahzûmî, Abdullah b. Hanzala el-Gâsîl b. Ebî Âmir el-Ensârî ve Medine'nin diğer ileri gelenleri yer almaktaydı.²⁵

Vakıdî, bu insanların gönderilmesinin bizzat Yezid'in emriyle gerçekleştiğini, böylece Yezid'in onların şikayetlerini dinleyeceği ve kalplerini kazanabileceğini rivayet etmektedir.²⁶

Bu grubun gönderilmesi fikrinin Osman b. Muhammed'e ait olduğu, onun bu işteki maksadının Medineliler ile Şam arasındaki gerginliği azaltmak ve Medinelilerin Şam'a itaatlerinin devam ettiğini göstermek olduğunu söyleyenler de vardır.²⁷

Yezid, Medine'den gelen bu kimseleri izzet ve ikram ile karşılayıp herkese 50.000 dirhem, Abdullah b. Hanzala'ya 100.000 dirhem, oğullarından her birine 10.000 dirhem hediye verdi. Ayrıca Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Münzir b. Zübeyr'e de 100.000 dirhem verdi. Ancak bunlar, Yezid'den gördükleri iyi muameleye rağmen Medine'ye döndüklerinde Yezid'in aleyhinde konuşmaya başladılar.²⁸

Medine'den gelen heyettekiler Mescid'e gittiler. Medinelilerin de mescide gelmesinden sonra Yezid aleyhinde ağır ithamlara başlandı.

Birisi kalktı ve şöyle dedi: "Biz öyle bir adamın yanından geliyoruz ki, onun dini yoktur, içki içiyor, köpeklerle, maymunlarla oynuyor, geceleri hırsızlarla ve haydutlarla düşüp kalkıyor. Şahid olunuz ki, biz ona olan biatımızı geri çekiyoruz."²⁹

Abdullah b. Hanzala da bu esnada bir konuşma yaptı ve şunları söyledi: "Öyle bir adamın yanından geliyorum ki, şu çocuklarımın dışında kimseyi bulamayacak

²⁵ Taberî, IV, 370; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 111-112; Welhausen, bunlarla ilgil olarak şöyle demektedir: "Bu heyetin mensupları filvaki Zübeyr taraftarı olmamakla beraber, Ümeyye aleyhdarı olan umumî efkârın nüfuzlu mümessilleri idiler." **Arap Devleti**, s. 72.

²⁶ Belâzürî, **Ensâb**, V, 337.

²⁷ Kister, s. 36.

²⁸ İbn Sa'd, V, 66; Halife, s. 237; Belâzürî, **Ensâb**, V, 338; Taberî, IV, 380; İbn Abdîrabbih, IV, 355; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 102-103; Diyarbekrî, II, 300; Nüveyrî, XX, 486-487; İbnü'l-İmâd, IV, 283.

²⁹ Belâzürî, **Ensâb**, V, 337-338; 352-353; Taberî, IV, 380; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 103; Dozy'e göre onların "Hırsızlar ve haydutlar" diye nitelendirdikleri bedevilerdir. Yezid, çölde yetiştiği için fırsat buldukça haydutluk yapsalar bile bu çöl evlatlarına çok önem veriyordu." **Tarih**, s. 226.

olsam bile, onları yanıma alır ve onunla savaşırm.”³⁰ Bunun üzerine orada bulunanlardan bazıları “Duyduğumuza göre Yezid sana ikramda bulunmuş ve hediyeler vermiş” dedikten sonra, ondan bunu kabul edip etmediğini sordular. Abdullah ise şöyle cevap verdi: “Ben onun verdiklerinden sadece kendime yetecek kadarını aldım. Bunlarla ona karşı kuvvetlenmek istedim.”³¹

Medinelilerin isyan öncesi yaptıkları bu konuşmalarla ilgili ayrıntılı bilgiler veren Taberî’de yer almayan ancak el-Egâni’de zikredilen bir rivayete göre ise bu konuşmalarla halkı isyana teşvik edenler Yezid’i hal ettiklerini ifade etmek için başlarında ki sarıkları, ayaklarındaki ayakkabıları (mest) vs. çıkartmaya başladılar; mescit bir anda bunlarla doldu.³²

Vakıdî’nin naklettiği bir rivayete göre de “Medineliler isyan ettikleri gün Ümeyye oğullarını Medine’den çıkardılar. Abdullah b. Hanzala bu esnada şunları söyledi: “Ey kavmim! Eşi ve benzeri olmayan Allah (c.c)’tan korkun! Şayet Yezid’e karşı isyan etmemiş olsaydık gökten üzerimize taş yağdırılacağından korkardım. Bu adam (Yezid) öyle birisi ki annelerle, kızlarıyla ve kız kardeşleriyle nikahlanıyor, şarap içiyor, namazı terk ediyor. Yemin ederim ki, yanımda benimle birlikte ona karşı mücadele edecek hiç kimse olmasa bile ben yine ona karşı savaşırm.”³³

Yukarıdaki verilen rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Yezid’in kötü yaşantısına³⁴ Şam’a gittikten sonra bizzat şahit olan Medine’nin ileri gelenleri, Medine’ye döndükten sonra bunları dile getirerek halkın ona olan biatlarını geri çekmeleri için konuşmalar yaptılar. Bu konuşmalardan sonra isyan süreci başladı. Bir başka ifadeyle Yezid’in dine uygun olmayan yaşantısı Medinelilerin isyan etmelerinin asıl sebebi oldu.

Diğer taraftan tarihçilerden bazılarının da ifade ettiği üzere Medinelilerin isyanlarının Yezid’in kötü yaşantısı sebebiyle (dini sebep) meydana gelmediğini gösteren bilgiler de bulunmaktadır. Şöyle ki:

1-Yezid’in kötü yaşantısı iddiasıyla isyana kalkışıldığını söylemek zordur. Çünkü Yezid iktidara geçeli 3 yıl olmuştu. Bu zaman zarfında Medineliler, ona biat

³⁰ Taberî, IV, 380; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV, 103; İbn Abdirabbih, IV, 355.

³¹ İbn Abdirabbih, IV, 355; Ukaylî ise Medinelilerin Hanzala’ya sordukları soruyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Anlaşıldığı kadarıyla Medinelilerin bizzat kendileri bile Yezid’e karşı yapılan ithamlar hususunda bu heyetin sözlerinden mutmain değillerdi. Bu sebeple de Abdullah b. Hanzala’ya garip garip sorular soruyorlardı...” *Vakatü’l-Harre*, s. 161.

³² krş, bkz. Taberî, IV, 368; İsfahânî, *Egâni*, I, 28.

³³ İbn Sa’d, V, 66.

³⁴ Mesûdî’ye göre Firavn’dan daha da kötü bir yaşantı idi. *Mürûc*, III, 78.

etmiş ve sükûnet içerisinde ona bağılılıklarını sürdürmüşlerdir. Kötü yaşantı öyle birden bire ortaya çıkmaz; iddia olunduğu gibi şayet Yezid, dine ters davranışlar içerisinde idiye bunun mutlaka önceden başladığı söylenilmelidir. Oysa Medinelilerin bundan önce bu doğrultuda bir şikayetlerine rastlanılmaz.³⁵

2-Kaynaklarda Abdullah b. Ömer ve Muhammed İbnü'l-Hanefiyye ile ilgili anlatılan iki rivayete göre de Medinelilerin zikredilen sebeplerle isyanları doğru kabul edilemez.

Medineliler, Yezid'in yanından döndükten sonra Abdullah b. Mutî ile arkadaşları, Muhammed b. Hanefiyye'nin yanına giderek onu Yezid'e olan biatını geri çekmeye çağırdılar. Ancak o, gelenlerin bu isteğini kabul etmedi. İbn Mutî, ona: "Yezid, içki içiyor, namaz kılmıyor, kitabın hükmü dışına çıkıyor" deyince Muhammed b. Hanefiyye, onlara şöyle cevap verdi :

- "Bu anlattıklarınızı Yezid'de görmedim. Oysa ben onun yanında bir süre kaldım. Onun namaza devam ettiğini, hayır ve iyiliği araştırdığını, fikhı sorduğunu, sünnete bağılı olduğunu gördüm."

- "O, böyle yapmışsa, sana karşı riyakarlık için yapmıştır."

- "O, benden korkacak veya benden bir şey umacak değildir ki, bana karşı böyle davransın. Onun içki içtiğini nereden biliyorsunuz, gördünüz mü? Eğer görmüşseniz demek ki, siz de onunla birlikte içtiniz. Görmediyseniz, o zaman bilmediğiniz bir hususta şahitlik yapmanız size helal olmaz..."³⁶

İsfahânî'nin kaydettiği bir rivayete göre ise Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer'in evde olmadığı bir sırada onun evine giderek, karısına Yezid'in aleyhinde bir takım sözler söyledi. Ancak İbn Ömer eve döndüğünde karısını dinledikten sonra İbn Zübeyr'in de gerçek endişelerinin dini olmadığına dair sözler söylediği nakledilmektedir. (İsfahânî, Egânî, I, 27-28)

³⁵ Kister, s. 37-38; Ukaylî, Vak'atü'l-Harre, s. 162.

³⁶ İsfahânî, Egânî, I, 28-29; İbn Kesir, Bidâye, VIII, 236-237; Biraz farklılıkla İbn A'sem, III, 163-164; İbn Tolun, Kaydû's-Şerid, s. 42-43; Feryâl ise bu rivayet'le ilgili olarak şunu ilave ediyor: "Şayet onların iddia ettiği gibi Yezid, Muhammed b. Hanefiyye'ye karşı gerçek durumunu gizlemiş olsaydı bunu Medine'den gelen heyete öncelikle yapardı. Çünkü buradan gelenler Şam'da gördüklerini beldelerine anlatmak üzere gelmişlerdi. Dolayısıyla Yezid, adı geçen kötü fiilleri-şayet var idiye-öncelikle bunlardan gizlerdi. Oysa rivayete göre Yezid, kendisini adeta teftiş için gelenlerin yanında iddia olunan fiilleri işlemeye devam etmiştir ki bu pek mümkün görünmüyor. Üstelik Muhammed b. Hanefiyye'nin Yezid hakkındaki şahitliği diğerlerinkinden daha makbuldür. Zira O uzun süre onunla birlikte bulunduğunu bildirmektedir. Diğerleri ise çok kısa bir süre onunla birlikte bulunmuşlardır." Yezid, s. 125-126.

3-Dini gerekçelerle yapılan isyan sadece Medineliler ile sınırlı kalmazdı. İslâm devletinin değişik yörelerindeki müslümanlar da bu tür isyanlarda bulunurlardı veya en azından Medinelilere destek olurlardı. Halbuki Harre vakası esnasında böyle bir dayanışmanın olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.

4-Savaşın az öncesinde Abdullah b. Cafer ile görüşen Yezid'in Medinelilere bir takım vaatlerde bulunduğu, böylece onları isyandan vazgeçirmeye çalıştığı görülmektedir; onlara yaz ve kış mevsimlerinde ayrı ayrı olmak üzere iki maaş bağlayacağını, Medine'deki buğday fiyatlarını Şam'daki buğday fiyatları seviyesine indireceğine vb. sözler verdiği de nakledilmektedir.³⁷ Bu da gösteriyor ki Yezid, isyana sebep olarak bir takım ekonomik konular üzerinde durmuş, kendi yaşantısı ve uygulamalarıyla ilgili dine ters bir davranışın düzeltileceği hususunda herhangi bir şey söylememiştir. Oysa isyan ateşinin sönmesi için vaatler yapılırken bu vaatlerin isyana sebep olan huzursuzlukların halledilmesine yönelik olması en uygun hareket olurdu.

b-Ekonomik Sebepler

Harre vakasının dini sebeplerden ziyade ekonomik nedenlerle gerçekleştiğini söyleyen Vakıdî'nin anlattıkları oldukça önemlidir. Kitabü'l-Harre adlı bir eser de yazan Vakıdî'nin konuyla ilgili söyledikleri en muahhar bilgiler olma niteliğindedir.³⁸ Ayrıca o, Hicazlıların tarihini en iyi bilen kişi olarak bilinmektedir.³⁹ Vakıdî'nin güvenilirliği rivayet etmiş olduğu haberlerin senedindeki titizliğinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Harre vakasıyla ilgili rivayetinde ta İbrahim b. İsmail b. Ebî Habib el-Ensâri'ye kadar sened zincirini ulaştırır. Bu şahıs ise 161/781 de ölen Benî Abdi'l-Eşhel'in azatlısıydı. Teracim kitaplarında belirtildiğine göre İbrahim ise söz konusu bu rivayetini Osman b. Afvan ailesinin Mekke'deki mevlası olan Dâvûd b. el-Hüseyin'den aldı. Dâvûd b. el-Hüseyin ise Harre vakasından sadece 72 yıl sonra (135/752) öldü. Tarihi kaynakların belirttiğine göre, Medinelilerin isyanı esnasında Ümeyye oğullarından Hz. Osman (r.a)'ın ailesine mensup olanlar Medine'den çıkarılmadı.⁴⁰ O halde Dâvûd b. El-Hüseyin'den Harre vakası ile ilgili gelen rivayetler mevstuktur diyebiliriz. Zira muhtemeldir ki, bu şahıs, olaya bizzat iştirak eden kimselerle görüştü. Hatta aynı şahsın "Tesmiyetü men

³⁷ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 177; Beyhakî, s. 65.

³⁸ Vakıdî'nin sıkı (güvenilir) bir ravi olduğu ifade edilmiştir. İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IX, 366.

³⁹ İbnü'n-Nedim, s. 144.

⁴⁰ Ezrâki, II, 202; Ebü'l-Arab. s. 162.

Kutile bi'l-Harre" adında bir kitap yazdığı da⁴¹ bildirilmektedir. Vakıdî'nin kendisinden kısa süre önce yazılan bu kitabı okuduğu söylenebilir...⁴²

Vakıdî'nin "Kitâbü'l-Harre" adıyla yazdığı, ancak günümüze kadar ulaşmayan bu kitaptaki bilgiler, rivayetler Ebü'l-Arab ve Semhûdî tarafından kaydedilerek bize kadar ulaştırıldı.⁴³ Kısmen Ya'kubî ve İbn Kuteybe tarafından da tekrarlanan bilgiler Vakıdî'nin bahsolunan rivayetine benzemektedirler.⁴⁴ Vakıdî tarafından rivayet edilen bu haber, Medinelilerin isyan sebeplerinin ekonomik gerekçelerle ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır:

"Harre vakasını ilk defa kıskırtan İbn Mîna'dır.⁴⁵ İbn Mina, Muaviye'nin Medine'deki Savâfî'sinin⁴⁶ âmiliydi. O sırada Medine'de çok sayıda Savâfî vardı. Muaviye Medine'den çok miktarda gelir elde ediyordu.⁴⁷

İbn Mina, beraberindeki adamlarıyla her yıl olduğu gibi yine Muaviye'ye ait malların gelirlerini almak için harekete geçti. Belhâris b. el-Hazrec yurduna gelinceye kadar hiç kimse onlara engel olmamıştı. İbn Mina'nın adamları, bunların evlerini yıkıp duvarlarını da delip geçtiler. Bunun üzerine Belhâris b. Hazreç'liler, İbn Mina'ya şöyle dediler: "Senin böyle yapmaya hakkın yok. Senin bu tür davranışların bize zarar veriyor." Bundan sonra İbn Mina, bir iş yapamadı. Adamlarını çalıştırmak için sabah götürüp akşam getiriyordu. Onun adamları bazen tam gün çalışırken bazen de bir kazma bile vurmadan geri dönüyorlardı. Bu durum daha fazla sürünce İbn Mina, durumu valiyle bildirdi; vali, o bölgenin ahalisinden üç kişiyi İbn Mina ile gitmeye razı etti. Bunlar Muhammed b. Abdullah b. Zeyd, Züheyr b. Ebî Mes'ûd ve Muhammed en-Nu'man b. Beşîr idi. Bu kişilerin delaletiyle İbn Mina ve adamları, bir müddet çalışma imkanı buldu. Ancak daha sonra Misver b. Mahreme, Abdurrahman b. el-Esved b. Abd-i Yegûs, Abdullah b. Mutî ve Abdurrahman b. Abdullah b. Ebî Rebia bunların yanına gittiler. Onları çalışmaktan alıkoyup kovaladılar. İbn Mina, durumu tekrar valiye bildirdi. Vali kızdı ve şöyle

⁴¹ Ebü'l-Arab, 173.

⁴² Ukayli, *Vakatü'l-Harre*, s. 165

⁴³ Ebü'l-Arab, s. 159-161; Semhûdî, I, 127-130.

⁴⁴ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 176-177; Ya'kubî, II, 144-165.

⁴⁵ Semhûdî bu şahsın Abdurrahman b. Ebî Ahmed b. Cahş olduğunu söylemiştir. *Vefâü'l-Vefa*, I, 127; İbn Kuteybe ise İbn Mina değil de İbn Misa şeklinde telaffuz etmiştir. Oysa diğer kaynaklarda İbn Mina şeklinde yazılmıştır. *İmâme*, I, 176-177.

⁴⁶ Savâfî, "Safiyeye" kelimesinin çoğulu olup, sahibinin bırakıp gittiği mal ve topraklara denir. Geniş bilgi için bkz. Mustaf Fayda, *Hiz. Ömer Zamanında Gayr- Müslimler*, İstanbul 1989, s. 36

⁴⁷ Ebü'l-Arab, s. 160-161.

dedi: “Toplayabildiğin kadar mevâli topla” Vali ayrıca beraberinde bulunan adamlarından bazılarını da İbn Mina’ya yardımca olmaları için gönderdi.

İbn Mina beraberindekilerle geri döndü ama bir şey yapamadı. Çünkü Ensar ve muhacirlerden oluşan bir grup, onun çalışmasına yine engel oldu. Aralarında ufak tefek sözlü kavgalar oldu. Bunun üzerine durum valiye iletili.”⁴⁸

Vakıdî yukarıdaki rivayete şunları da ilave eder: “Bu tartışmalardan sonra Ensar ve Kureys’ten 10 kişi valinin huzuruna gittiler. Yaptıklarından dolayı İbn Mina’yı valiye şikayet ettiler. Ancak vali, İbn Mina’ya arka çıktı ve gelenleri azarladı. Aralarında sert tartışmalar oldu. Sonunda vali onlara “ben sizin halifeye karşı kin beslediğinizi ve niyetinizin hiçte iyi olmadığını halifeye yazacağım” tehdidinde bulundu. Bunun üzerine onlar valinin yanından ayrıldılar ve İbn Mina’ya engel olacakları hususunda fikir birliğine vardılar.”⁴⁹

Bundan sonra vali, Medine’de olanları halifeye bildirdi ve kendisini bekleyen güçlükleri ona hatırlattı. Yezid, bu mektup üzerine Nu’mân b. Beşir’i onlara nasihatte bulunması ve bu işten vazgeçirmesi için görevlendirdi. Yezid, Nu’mân b. Beşir’e şöyle dedi: “Medinelilerin büyük çoğunluğu senin kavmindendir. Hiçbir şey onları istediklerinden alıkoyamaz, ancak gerçek şu ki, onlar isyandan vazgeçerse bana muhalefet edecek kimse kalmayacaktır.” Bu sözler üzerine Nu’mân, Medine’ye giderek onları isyandan vazgeçirmek için uğraştı. Medineliler ise Nu’mân’ın nasihat ve ikazlarına aldırış etmeyerek savaşmaya kararlı olduklarını ifade ettiler.⁵⁰

Vâkıdî’nin belirttiğine göre “Nu’mân b. Beşir’in Şam’a dönmesinden sonra Yezid, valiye bir mektup göndererek ondan tehditkar ifadelerle dolu mektubu Medinelilere okumasını istedi. Bu mektubu dinleyen Medineliler de Yezid’in gıyabında çok ağır sözler söylediler. Yezid’in kendileriyle savaşması için bir ordu tertipleyeceğini öğrendikten sonra Yezid’e karşı direnmeye karar verdiler.”⁵¹

Yukarıdaki rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla “Medine’de başlayan muhalefetin ekonomik boyutu, Yezid’in babası Muaviye dönemine kadar uzanıyordu. Medineliler valiye gidip, “Muaviye atıyye konusunda başkalarını bize tercih etti, bizim maşlarımıza bir dirhem bile artış yapmadı” diyerek

⁴⁸ Ebü’l-Arab, s. 159-160; Semhûdî, I, 127-128; Ayrıca bkz. Kister, s. 38-39; Ukaylî, Vak’atü’l-Harre, s.163-164

⁴⁹ Ebü’l-Arab, s. 160-161; Semhûdî, I, 128; Ayrıca bkz. Kister, s. 39; Ukaylî, Vak’atü’l-Harre, s. 169

⁵⁰ Belâzürî, Ensâb. V, 339; Taberî, IV, 369; İbnü’l-Esir, Kâmil. IV, 104

⁵¹ Ebü’l-Arab, s. 161.

hoşnutsuzluklarının sebebini açıklıyorlardı. Emevi hilafetiyle birlikte başta Muaviye olmak üzere iktidar ailesine mensup kimselerin şehirde sahip oldukları mal miktarı Medinelileri rahatsız edecek kadar çoğaldı. Bu siyasetin neticesinde üretim azalıp fiyatlar artmış, insanlar geçimlerini sağlamakta zorluk çekmeye, haklarını alamamaya başladılar. Ellerindeki malları iktidar ailesi mensuplarına satmak zorunda kaldılar.”⁵²

İktidar ailesinin sahip olduğu arazi miktarı ve buradan elde edilen gelir, Medinelilerin hayat şartlarının iyileşmesi yönünde bir katkıda bulunmuyordu. Çünkü buralardan elde edilen gelir⁵³ görevliler tarafından toplanıyor ve Şam’a gönderiliyordu. Medineliler, çektikleri sıkıntılar sebebiyle, iktidar ailesinin sahip olduğu mülk ve elde ettiği gelirin yasal olup olmamasını pek de önemsemiyorlardı. Evet, belki de Muaviye ve Yezid, Medine arazisinin büyük çoğunluğuna meşru yollarla sahip olmuşlardı⁵⁴, ancak daha önceden yaşanan müreffeh hayatı özleyen ve sıkıntılara maruz kalan Medineliler, bunlara sebep olarak Medine arazisinin iktidar ailesinin eline geçmesini gösteriyorlardı.

Hicaz bölgesi, iktisadi olarak kendisine yeterli olabilen bir bölge değildi. Sürekli diğer bölgelere ihtiyaç hissetmekteydi. İslâm fetihlerinin başlamasından sonra yine de ganimet gelirleri ile geçinmekteydi. Fetihlerin durması ile de Medine bu gelirinden büyük ölçüde yoksun kaldı.⁵⁵

Söz konusu sıkıntıya maruz kalan Medineliler, arazilerini ve elde ettikleri mahsulü ucuz fiyatlarla satmak zorunda kalıyorlardı. Bunu fırsat bilen iktidar ailesi, değerinin altında paralarla alımda bulunuyordu.⁵⁶

Bir başka ifadeyle Medine arazisinin bir kısmı şu veya bu şekilde iktidar ailesinin özel mülkü haline gelmiştir. Bir kısmı ise ya Savâfî (sahibi olmayan arazi) ya da Hıma (koruluk, mera) addolunarak yönetimi devlet başkanına bırakılmıştı. Geriye ise Medinelilerin istifade edebileceği çok az arazi kalmıştı. Buna bir de satın almak zorunda kaldıkları buğday fiyatının Şam’daki fiyatın çok üstüne çıkartılması

⁵² Küçükaşçı, “Harre Savaşı”, *DİA*, XVII, 245.

⁵³ Miktarı, 150.000 vesk hurma ve 100.000 vesk buğday idi. bkz. Semhûdî, I, 127; Ebû’l-Arab, s. 159.

⁵⁴ Ukaylî, Muaviye’nin bu kadar geniş bir araziye hangi yollarla sahip olduğu hususunda detaylı bilgiler sunmaktadır. *Vak’atü’l-Harre*, s. 165-169

⁵⁵ M. Mahfuz Söylemez, *Kuruluşundan Emevilerin Başlangıcına Kadar Kûfe Şehrinin Siyasi Tarihi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara 1995, s. 102.

⁵⁶ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 176.

eklenince Medinelilerin tepkisi kaçınılmaz bir hal almış ve bu tepki isyana dönüşmüştür.⁵⁷

c-Siyasi Sebepler: Medinelilerin isyanına sebep olan etkenlerden birisi de siyasideir. Hz. Hüseyin'in vefatından bir süre sonra gerçekleşen bu isyanda Abdullah b. Zübeyr'in kendi siyasi emelleri için Medinelileri teşvik etmesinin büyük rolünün olduğu söylenebilir.⁵⁸

Vâkıdî'nin anlattığına göre "kardeşi Amr b. Zübeyr'i öldüren Abdullah b. Zübeyr, Mekke'lilerden biat almaya başladı. Ayrıca Medinelilere de bir mektup yazarak onlardan da Yezid'e isyan etmeleri ve biatlerinin geri çekmelerini istedi. Bundan sonra Abdullah b. Mutî, Medinelilerden onun adına biat almaya başladı. Bu durumu gören Yezid, Osman b. Muhammed'den bir heyeti Medine'ye göndermesini istedi. Böylece onların olası bir isyanına engel olmak ve kalplerini kazanmayı ümit ediyordu."⁵⁹

İbn Zübeyr, Medinelilerin Şam'a karşı girişecekleri her hareketi destekliyordu. Zira Medinelilerin hareketi Abdullah b. Zübeyr'in doğrudan lehine olmasa da hareketin temel amacının Emevîlere karşı olması her iki grubu birleştiriyordu. Aslında Hicaz kendisinden hilafet merkezinin gitmesiyle siyasi otoritesini kaybetmişti. Bu otoritesini yeniden kazanmak için çaba gösteriyordu. Mekke ileri gelenlerinin temsilcisi olan Abdullah b. Zübeyr, Hz. Hüseyin'in şehid edilmesiyle tek kaldı. Mekke ile Medine arasında içten içe mevcut olan münâfese, burada ortak hedef Emevîler olduğu için geçici bir süre ortadan kalktı.⁶⁰

Diğer taraftan Kerbela sonrasında İslâm toplumunda Emevî iktidarına karşı oluşan tepkinin Medinelilerde de mevcut olduğu; bu tepkinin de Yezid'e isyanda etkili olduğu söylenebilir. Zira daha önce de ifade edildiği üzere Kerbela faciasından sonra Emevîlere karşı beslenen düşmanlık ve kin duygusu güçlendi, bu olay, bir çok ayaklanmanın hareket noktası oldu.⁶¹ Kerbela faciası, bu olayın meydana gelmesinden kısa süre sonra ortaya çıkacak olan hemen bütün isyanların bahanesi haline geldi.⁶²

⁵⁷ Kister, s. 47,49; Ayrıca bkz. İbrahim Beydûn, s. 190.

⁵⁸ Üçok, s. 43

⁵⁹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 337; Taberî, IV, 367-368.

⁶⁰ Küçükkaşçı, *Medine*, s. 97.

⁶¹ Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 387.

⁶² Welhausen, *Partiler*, s. 116-117; Müsned, s. 29; Onat, *Şii Hareketleri*, s. 73-74; Ukaylî, *Kerbela*, s. 483; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 309-325.

Bunların dışında Abdullah b. Zübeyr'in Yezid tarafından kendi üzerine gönderilmesi muhtemel olan ordunun en azından hızını kesmek üzere Medinelileri isyana teşvik etmiş olduğu akla gelebilir. Çünkü İbn Zübeyr, ilki başarısızlıkla neticelenen saldırının Yezid tarafından tekrarlanacağını düşünmüş olmalıdır. Dolayısıyla Medineliler, Yezid tarafından gönderilecek orduya engelleme noktasında tampon bir görev üstlenebilir ve onların güç kaybına neden olabilirlerdi. Böylece İbn Zübeyr, zayıf düşen ve zayıat veren Şam ordusunu kolayca mağlup edebilirdi.

2-Medinelilerin İsyanı Başlatmaları

Yukarıdaki sebeplerle Yezid'e olan biatlarını geri çeken ve onun aleyhinde ağır sözler sarfeden Medineliler, Yezid tarafından gönderilen Numan b. Beşir'in ikaz ve tavsiyelerine de kulak asmadılar.

Medine mescidinde Yezid'in halini temsilen yapılan protestolardan sonra başlarına Abdullah b. Hanzala el-Gasîl el-Ensârî'yi geçiren Medineliler, ona biat ettiler ve Ümeyye oğullarının şehirden çıkarma hususunda fikir birliğine vardılar.⁶³

Başlatılan isyan ensârî bir karakter taşımakla birlikte Kureyş mensupları ve muhâcirler de bu isyana katıldılar. Bütün ısrarlara rağmen Hâşimîlerin ileri gelenlerinden Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin ve Muhammed b. Hanefiyye bu isyana katılmadılar.⁶⁴ Hz. Hüseyin'in kanının henüz kurumadığı ve Hz. Ali ailesinin çok geçirdiği bir zamanda, iktidara karşı yeniden ayaklanmaya kalkışmak pek tabî ki beklenemezdi.⁶⁵ Ayrıca Abdullah b. Ömer, verdiği biata sadık kalacağını söyleyerek Medinelilerin isyanına iştirak etmedi.⁶⁶

Medineliler, başta Emevîlerin Medine valisi Osman b. Muhammed olmak üzere diğer Ümeyye Oğulları fertlerini, sempatizanlarını ve mevlalarını Mervan b. Hakem'in evinde muhasara ettiler. Onları göz altına aldılar. Bunların sayılarının 1000 civarında olduğu belirtilmektedir.⁶⁷

⁶³ Halîfe, s. 237; Dineverî, s. 265; Belâzûrî, *Ensâb*, V, 340; Taberî, IV, 380; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 103; Mesûdî, *Tenbih*, s. 280; Semhûdî, I, 128; Dozy, *Spanish İslâm*, s. 54; a.mlf., *Tarih*, s. 226.

⁶⁴ İbn A'sem, III, 163-164; İsfahânî, *Egânî*, I, 28-29; Diyarbekrî, II, 300; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 236-237; İbn Tolun, *Kaydû's-Şerîd*, s. 42-43.

⁶⁵ Akyüz, s. 122.

⁶⁶ İbn Sa'd, IV, 138; İsfahânî, *Egânî*, s.28-29; Ayrıca bkz. İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 236-237; Küçükbaşçı, "Harre Savaşı", *DİA*, XVIII, 245; Mehmet Bahüddin Varol, "Harre Vakası-Sebeup Sonuç-İlişkisi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1997, sayı: VII, s. 522-523.

⁶⁷ Belâzûrî, *Ensâb*, V, 339; Taberî, IV, 371; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 111; Mesûdî, *Tenbih*, I, 279; Semhûdî, I, 128.

3-Yezid'in Medine Üzerine Ordu Sevketmesi

Kuşatma altındakiler gerek yaşça ve gerekse siyâsi tecrübe bakımından önemli bir şahsiyet olan Mervan'ı kendilerine emir seçtiler. Zira o sırada Medine valisi Osman b. Muhammed, fikrine baş vurulmayacak kadar genç ve tecrübesiz bir adamdı.⁶⁸

Muhasaranın zayıf bir şekilde sürmesinden⁶⁹ istifade eden Mervan, bir mektup yazarak, içinde bulundukları kötü durumdan halifeyi haberdar etti. Mervan, "Üzerimize toprak ve taş atıyorlar. Yiyecek ve içeceğimiz yok. Bizi kurtarın, imdat!" diyerek sıkıntıların boyutlarının ifade ediyordu.⁷⁰

Başlangıçta, 1000 kişiden fazla olmalarına rağmen kendilerini savunmaktan aciz bir topluluğun yardımına gidilmemesi gerektiğini düşünen Yezid, daha sonra ise yardım göndermeye karar verdi. Belki de Yezid'in aklına Hz. Osman (r.a)'ın muhasarası esnasında olup bitenler gelmiş olmalı ki, "Onların ölmesi halinde yaşamının bir anlamı yoktur" diyerek⁷¹ yardım hazırlıklarının başlatır. Bu arada Yezid'in şu mealde bir söz söylediği de zikredilir: "Benim karakterim olan hilmi değiştirdiler; ben de onlara karşı yumuşaklığımı sertlikle değiştirdim."⁷²

Yezid, bunun üzerine Hicaz'a bir ordu göndermeye karar verdi; gerçek hedef Abdullah b. Zübeyr olacak, fakat önce Medine'deki ateş söndürülecekti.⁷³ Bu maksatla gönderilecek ordunun oluşturulması ve komutanın tespiti için hazırlıklara başlandı.

Belki de Abdullah b. Zübeyr üzerine gönderilen ilk ordunun mağlubiyeti sebebiyle Yezid, bu seferki ordunun her yönüyle güçlü olması için gayret gösteriyordu. Gerek komutanın tayini gerekse orduya katılacakların tespiti hususunda azami gayret sarfediyordu.

a-Ordu Komutanının Tesbiti

Ordu komutanlığına kimin getirileceği hususunda tereddüde düşen Yezid, bu işi ilk olarak Amr b. Saîd el-Eşdak'a teklif etmiştir. Ancak Amr b. Saîd şöyle

⁶⁸ Küçükaşçı, *Medine*, s.98.

⁶⁹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 339. Taberî, IV, 371.

⁷⁰ Belâzürî, *Ensâb*, V, 340; Taberî, IV, 371; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 111-112; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 221; Semhûdî, I, 128; Welhausen, *Arap Devleti*, s. 73.

⁷¹ Ebü'l-Fadl İbrahim Muhammed ve arkadaşı, *Eyyâmü'l-Arab fi'l-İslâm*, Beyrut, 1988/1408, s. 414; İşş, s. 175.

⁷² Taberî, IV, 371; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 111-112; Hudarî, *Tarih*, s. 461.

⁷³ Küçükaşçı, "Harre Savaşı", *DİA*, XVIII, 245.

diyerek bu teklifi reddetmiştir: “Ben senin için ülkeler fethettim. Senin uğrunda gayret sarf ettim. Şimdi sen benden Kureyş’in kanını akıtmamı istiyorsun. Bu işe Kureyş’ten olmayan birini gönder.”⁷⁴

Amr b. Saîd’den olumsuz cevap alan Yezid, aynı teklifi İbn Ziyad’a da yapmış ancak o da şöyle diyerek bu görevi kabul etmemiştir: “Allah (c.c)’a yemin ederim ki, o fâsık için, Allah (c.c)’ın Rasûlü’nün kızının oğlunu öldürmenin yanı sıra kesinlikle Kâbe’de savaş yapmayacağım.”⁷⁵

Yezid’in bundan sonra aynı teklifi Müslim b. Ukbe el-Mûrrî’ye yaptığı ve onu bu göreve razı ettiği görülmektedir. Yezid’in bu görevi Müslim b. Ukbe’ye teklif etme gerekçesiyle ilgili olarak farklı görüşler bulunmaktadır.

Bazı tarihçilere göre Muaviye, vefat etmeden önce Yezid’e yaptığı tavsiyelerinden birinde şöyle dedi: “Şayet bir gün Medineliler üzerine birini göndermek zorunda kalırsan, o zaman Müslim b. Ukbe’yi gönder. Zira o, bizim sözümüzü dinleyen ve bize sadakatiyle bilinin bir kişidir.”⁷⁶ Dolayısıyla bu tarihçilere göre Muaviye’nin söz konusu tavsiyesi, Yezid’in Müslim b. Ukbe’yi ordu komutanı olarak tayin etmesinde etkili oldu.

Diğer taraftan ilk dönem tarihçilerinden sadece İsfahânî tarafından nakledilen ve Dozy tarafından da mutlak doğruymuşçasına tastiklenen bir habere göre ise bu göreve tayin olunmayı Yezid’den bizzat Müslim talep etmiştir. Şöyle ki:

Müslim b. Ukbe Yezid’e gelerek şunları söyler: “Medineliler üzerine kimi gönderirsen gönder bu işin üstesinden gelemez. Bu işi sadece ben başarırım. Çünkü ben rüyamda Gargad (الغرغد) çalılığında bir sesin yankılandığını işittim. Bu ses şöyle diyordu. “Bu işi Müslim yapsın!” Ben daha sonra gece karanlığında sesin geldiği yere doğru gittim. Oradan şu seslerin geldiğini duydum. “Osman’ın katilleri olan Medinelilerden öcünü sen al.” İşte bu konuşmalardan sonra Yezid, Medineliler

⁷⁴ Belâzûrî, *Ensâb*, V, 340; Taberî, IV, 371; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV, 112; İbnü’l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 13; Nüveyrî, XX, 488; Welhausen, *Arap Devleti*, s. 73.

⁷⁵ Taberî, IV, 371; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV, 111, Semhûdî, I, 128; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 221; Belâzûrî, bu teklifin İbn Ziyad’a da yapıldığından bahsetmez. *Ensâb*, V, 340; Diğer taraftan İsfahânî bu görevin ilk olarak Sahr b. Ebi’l-Cehm el-Kaynî’ye teklif edildiğini, ancak bu şahsın ordunun harekete geçmesinden az önce ölmesi üzerine yerine Müslim b. Ukbe’nin geçirildiğini söylemektedir. *Egânî*, I, 31; İbn A’sem’e göre ise söz konusu teklif ilk olarak Dahhak b. Kays’a yapılmıştır. *Fütûh*, III, 179.

⁷⁶ Halîfe, s.238; İbn Abdırabbih, IV, 354; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV, 112; Nüveyrî ise bu rivayeti meçhûl siga ile naklediyor. *Nihâye*, XX, 488.

üzerine onu göndermeye karar verdi.⁷⁷ Bu rivayeti benimseyen Dozy'e göre "Müslim b. Ukbe, Muhammedî itikadın gölgesinden bile nasiplenmeyen, İslâm'a ve onun mensuplarına değer vermeyen bir kimse idi."⁷⁸

Ancak ilk dönem kaynaklarının hiç birisinde yer almayan bu haberin doğruluğu mümkün görünmemektedir. Çünkü kaynaklardan pek çoğunda yer alan bir habere göre böylesi bir görev teklifiyle karşılaşan Müslim, ağır hasta olduğunu mazeret göstererek bu vazifeden muaf tutulmasını halifeden talep eder. 90 yaşının üzerinde olan Müslim, en-Nevta⁷⁹ adlı bir hastalığa yakalanması bir tarafa ilerlemiş yaşı ve ağırlaşan hastalığa rağmen onun, böylesi sıkıntılı bir göreve bizzat talip olduğu pek mümkün görünmemektedir.⁸⁰ Ayrıca, Müslim'in komutan olarak görevlendirilmesinde Muaviye'nin yapmış olduğu tavsiyenin etkili olduğu da pek makul değildir. Çünkü böyle bir tavsiye olsaydı Yezid, bu görevi, öncelikle Müslim'e teklif ederdi. Oysa rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla başka alternatiflerden olumlu cevap alamayan Yezid, son çare olarak Müslim'e de bu teklifi sunar.

Netice olarak şu söylenebilir ki Yezid, ilk önce teklifte bulunduğu şahısların olumsuz cevap vermeleri karşısında son çare olarak Müslim b. Ukbe'ye de bu teklifi götürür. Gatafan kabilesinden, savaşmayı iyi bilen, İslâm'ın tabiatından hiçbir şey değiştirmedigi, dini bir endişesi olmayan ve devletin bekâsından başka bir şey düşünmeyen Müslim'in bu görevi en iyi şekilde icraa edebileceği düşüncesinin onun tayininde etkili olduğu söylenebilir.⁸¹

b-Ordunun Oluşturulması

Hicaz'a gönderilecek ordunun komutanın tesbitinden sonra sıra gönderilecek ordunun oluşturulmasına geldi. Bu sefer iş sıkı tutuluyordu. Zira, bundan önce Hicaz'a gönderilen ordu ağır bir mağlubiyet aldı. Aynı akıbetin yaşanmaması için hazırlıklar ciddi olarak sürdürülüyordu.

Emevîler döneminde sık sık ortaya çıkan iç isyanlarda devlet, bu isyanları bastırmak için gönderecek asker bulmakta zorluk çekiyordu. Bu sebeple iç isyanlara

⁷⁷ Egânî, I, 31-32; Dozy, *Spaniş İslam*, s. 57.

⁷⁸ Dozy, *Spaniş İslam*, s. 57.

⁷⁹ Göğüste şişme ve su toplanması şeklinde tezahür eden bir hastalık türü. Bkz. *Lisanü'l-Arab*,.....maddesi, VII, 420.

⁸⁰ Ezrâkî, I, 139; Belâzürî, *Ensâb*, V, 343; İbn A'sem, III, 179; Selûmî, II, 64.

⁸¹ Dozy, *Spaniş İslam*, s. 57.

gönderilecek kimselere maaş haricinde maûnet adı altında para takviyesi yapılarak onları bu işe teşvik etmek amaçlanıyordu.⁸²

Yezid, Şam caddelerine tellâllar çıkartarak Medine'ye gidecek ordu için asker toplatmaya başladı. Bu orduya katılacak askerler normal maşlarını aldıkları gibi yüz dinar da fazladan peşin para alacaklardı.⁸³

Bu çağrıdan sonra toplanan askerlerin sayısının ne kadar olduğu hususunda kaynaklarda tam bir ittifak görülmez. Orduya katılanların 5000⁸⁴, 27000⁸⁵, 10.000⁸⁶, 30.000⁸⁷ rakamları verilmekteyse de tercih olunan sayı, bu ordunun 12000 kişiden oluştuğudur.⁸⁸

Söz konusu ordunun karakteri hususunda da değişik görüşler ileri sürenler vardır. İbn Kuteybe'nin söylediğine göre orduya katılanlar 20 yaşının üzerinde 50 yaşının altında idiler.⁸⁹ Yani genç bir yapıya sahiptiler. Ayrıca bu ordunun içerisinde Hristiyan ve Yahudi unsurlarının dahil olup olmadığı hususu da tartışma konusudur. Öncü kuvvetleri arasında ve Müslim'in çevresinde 500 Rum askerinin bulunduğu ve bunların ellerinde, üzerinde azizlerin resmi olan bayraklar taşıdıkları rivayet edilmekteyse de bunu destekleyecek bir habere, hadiseye geniş yer veren Halife b. Hayyât, Ebû'l-Arab ve Semhûdî'de rastlanmamaktadır.⁹⁰

Orduya iştirak edenlerin ekseriyetinin Suriyelilerden, daha da önemlisi Kelb kabilesinden olması dikkat çekmektedir. Kaysiler ise bu savaşta hilafet ordusunu yalnız bıraktılar.⁹¹

Muaviye ve Emevî devletine sadakatleriyle bilinen Kelb kabilesi mensuplarının Hristiyanlıklarının muhafaza ettiklerinin söylemek güçtür. Ancak bu insanların eski

⁸² Akyüz, s. 281.

⁸³ Belâzürî, *Ensâb*, V, 340; Taberî, IV, 372; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 112-113; İbn A'sem'e göre süvarilere 200, yaya olarak şavaşa katılacaklara ise 100'er dinar maûnet verilmiştir. *Fütûh*, III, 180.

⁸⁴ Ya'kubî, II, 165.

⁸⁵ İbn A'sem, III, 180.

⁸⁶ Ebû'l-Fida, *Muhtasar*, I, 267.

⁸⁷ İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 7.

⁸⁸ Belâzürî, *Ensâb*, V, 340; Taberî, IV, 271; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 112; İbn Tağrıberdî, I, 209; Semhûdî, I, 128; Welhausen, *Arap Devleti*, s. 73.

⁸⁹ *İmame*, I, 179.

⁹⁰ Taberî, IV, 373; Hitti, *Tarih*, I, 304; Küçükaşçı, *Medine*, s. 100; a. mlf., "Harre Savaşı", *DİA*, XVIII, 246.

⁹¹ Welhausen, *Arap Devleti*, s. 73, 1 dn.

dinlerini tamamen terk ettikleri ve İslâmi prensiplere tam anlamıyla uyum sağladıklarını da ifade etmek zordur. Dolayısıyla Medineliler üzerine giden orduda yer alan Kelbîlerin, İslâmi hassasiyetlerden uzak bir şekilde, savaş ortamından da istifade ederek bir takım aşırılıklara kaçtıkları söylenebilir.

c-Yezid'in Müslim b. Ukbe'ye Tavsiyeleri

Gerekli hazırlıkları yapan ordunun Şam'dan ayrılması esnasında bir süre onlara eşlik eden Yezid'in Müslim b. Ukbe'ye bazı emirler verdiği rivayet edilmektedir:

“Ordunun komutanı sensin. Şayet sana bir şey olursa Husayn b. Nümejr es-Sekûnî'yi yerine geçir. Medine'ye vardığında teslim olup, itaat etmeleri için üç gün mühlet ver. Bu üç gün içerisinde biate yanaşmazlarsa onlarla savaş ve şehrin üç gün boyunca askerler tarafından yağmalanmasına izin ver. Bu esnada ele geçirilecek her şey (mal, silah, yiyecek vs.) askerin olsun. Üç günün bitiminde yağmaya son ver. Ali b. Hüseyin'e iyi davran. Ona hürmet göster, çünkü o, bu isyanda diğerleriyle birlikte hareket etmedi. Şunu unutma ki sen kendilerini kimsenin yenemeyeceğini düşünen cahil bir kavmin üzerine gidiyorsun.”⁹²

Vâkıdî'ye göre ise Yezid, Müslim'e şunları söyledi: “Medine'ye vardığında senin şehre girmene kim engel olmak isterse veya sana savaş açarsa onunla savaş ve onlardan kimseyi bırakma. Medine'de işin bitince İbn Zübeyr'in üzerine git. Umarım ki Allah (c.c) seni galip kılar.”⁹³

Bazı araştırmacılar Yezid tarafından Medine'nin mübah kılınmasına izin verildiğini ifade eden bu rivayetin sıhhati üzerinde tederdütlerinin olduğunu söylemektedirler. Bunlara göre söz konusu rivayeti nakleden tarihçilerin tamamının da ilk ravisi Ebû Muhnef'tir. Ebû Muhnef ise Emevî iktidarına karşı olumlu kanaatler taşımayan, aksine aşırı Şii taraftarlığına sahip bir kimsedir. Bu nedenlerle de onun tarafından nakledilen bu habere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.⁹⁴ Bu araştırmacılar, Yezid'in Abdullah b. Cafer'le yaptığı bir konuşmadan hareketle asıl maksadının Medineliler olmayıp İbn Zübeyr'in itaat altına alınmaya yönelik olduğunu söylemektedirler.⁹⁵

⁹² Dineverî, s. 263; Belazîrî, *Ensâb*, V, 340-341; Taberî, IV, 372; Karamânî, II, 12; Nüveyrî, XX, 389; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 112-113; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 13.

⁹³ Ebû'l-Arab, s. 162; Ayrıca bkz. Mesûdî, *Tenbih*, s. 279; Semhûdî, I, 131.

⁹⁴ Feryâl, s. 82-83; Şemrî, s. 119; Ukaylî, *Vakâtü'l-Harre*, s. 169-170; Weihausen, *Arap Devleti*, s. 74.

⁹⁵ Bu konuşma bkz. İbn Sa'd, V, 145; Ayrıca bkz. Ukaylî, *Vakâtü'l-Harre*, s. 169-170.

Yukarıdaki bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Yezid'in Medine'nin yağmalanmasını emrettiğine dair rivayetlerin kesinlik arz etmediği, ancak isyankar olarak görülen Medinelilere karşı bir takım cezaları içeren emirler verdiğini söylemek güç olmayacaktır.

4-Medineliler'in Savaş Hazırlıkları

Şam'da bu gelişmeler olurken Yezid'in üzerlerine bir ordu gönderdiğini öğrenen Medinelilerin de savaşmak için hazırlıklara başladıkları görülmektedir. Bu hazırlıkları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1-Mervan'ın evinde muhasaraya tabi tuttıkları Emevîlere karşı tavırlarını sertleştirdiler. Onlara şöyle söylediler: “Sizleri bulduğunuz yerden çıkartırız ve boyunlarınızı vururuz. Ancak bize karşı hiçbir şekilde düşmanlık göstermeyeceğinize, bizim gizli şeylerimizi açıklamayacağınıza ve düşmanımıza yardım etmeyeceğinize dair yemin ederseniz sizi sağ bırakır ve gitmenize izin

veririz.” Bunun üzerine Emevîler, onlara istedikleri sözü verdiler. Böylece Medine'yi terk etmelerine izin verildi.⁹⁶

Öyle anlaşıyor ki Medine'de oluşan havadan cesarete kapılan bu insanlar, rehine olarak kullanabilecekleri Emevîlerin, Medine'yi terk etmelerine izin verme hatasına düşmüşlerdir. Üstelik gitmelerine izin verilen bu insanların Medine'de olup-bitenleri Emevî ordusuna bildirmeyeceklerine ve kendi aleyhlerine savaşa katılmayacaklarını da saf bir şekilde ummuşlardır.⁹⁷

Vâkıdî'nin belirttiğine göre Ümeyye oğullarından yalnızca Hz. Osman (r.a)'ın ailesine mensup olanların Medine'de kalmalarına izin verildi.⁹⁸

2-Medineliler, Emevîlerin valisi olan Osman b. Muhammed'i valilikten kovdular, ancak yerine kimi tayin edecekleri hususunda fikir birliğine varamadılar. İlk planda başa getirilen Abdullah b. Hanzala, ensâra mensuptu. Dolayısıyla onun göreve gelişi ensâra üstünlük sağladığı düşüncesiyle, muhâcirler tarafından hoşnutsuzluklara yol açtı. Üstelik Kureyş de bu durumdan memnun değildi.⁹⁹

⁹⁶ Belâzürî, *Ensâb*, V, 340; Taberî, IV, 372; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 113; Semhûdî, I, 129.

⁹⁷ Lammens, *Le Califat de Yazid*, 237; Kister, s. 48-49.

⁹⁸ Ebü'l-Arab, s. 162, 173.

⁹⁹ Dozy, *Tarih*, s. 226; Küçükaşçı, “Harre Savaşı”, *DİA*, XVIII, 245.

Medineliler arasında oluşan bu tepki üzerine Kureyş ile mevâlisinin başına Abdullah b. Mutî el-Adevî, muhâcirlerin başına ise Ma'kıl b. Sinan getirildi.¹⁰⁰

3-Medine'nin etrafında güçlü surlar yoktu. Bu sebeple de şehirde kalıp savunma savaşı yapmayı düşünen Medineliler, Hendek Gazvesinde açılan hendekleri derinleştirip gereken yerlere yenilerini ekleyerek ve çevrelerine iyi atış yapan okçular yerleştirerek şehrin etrafını emniyet altına aldılar.¹⁰¹ Ancak Medine'nin alanı eskisine göre daha genişti. Bu hendek yeterli değildi. Bu sebeple de Medineliler çeşitli yerlerde kümelendiler.¹⁰²

Dört gruba ayrılan ordunun genel komutanlığına Abdurrahman b. Avf b. Ezher b. Avf getirildi. Gruplardan her birine ise birer komutan tayin edildi. Bunlar, mensubu bulundukları kabilenin başına geçtiler. Kureyş'in başına Abdullah b. Mutî, Muhâcirlerin başına Ma'kıl b. Sinan, Ensâr'ın başına Abdullah b. Hanzala el-Gasîl ve Mevâlinin liderliğine de Yezid b. Hürmüz geçti.¹⁰³

Medineliler, 15 günde açmış oldukları bu hendekleri, ot, hurma dalları ve taşlarla doldurdular ve çevresine iyi atış yapan okçuları yerleştirdiler.¹⁰⁴ Böylece daha önceden Hendek Savaşında Müşriklerin, hendeği görünce çaresiz kaldıkları gibi şimdi de Şam'dan gelen ordunun da çaresiz kalacağı düşünülüyordu.

4-Medineliler, Medine ile Şam arasındaki su yollarının tamamına katran dökerek kullanılmaz hale getirmişlerdi. Ancak bu tedbirin hiçbir faydası olmamıştı. Çünkü Şam ordusu harekete geçtikten sonra bolca yağmur yağmış ve bu sulara ihtiyaç duymamışlardı.¹⁰⁵

Medineliler bu hazırlıkları yaparken Yezid tarafından yolcu edilen Emevî ordusu da Medine'ye doğru harekete geçmiş ve Medineden kovulan Ümeyye oğullarıyla "Vâdi'l-Kura'da"¹⁰⁶ karşılaşmışlardır. Müslim, Hz. Osman (r.a)'ın oğlu

¹⁰⁰ Hayyât, s. 237; Dineverî, s. 265; Taberî, IV, 374; İbn Abdîrrahîh, IV, 355; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 115; Lammens, **Le Califat de Yazîd**, s. 245.

¹⁰¹ Taberî, IV, 374; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 115; Semhûdî, I, 129; Lammens, **Le Califat de Yazîd**, 239; Küçükaşçı, "Harre Savaşı", **DİA**, XVIII, 246; Ukaylî, **Harre**, s. 170.

¹⁰² Ukaylî, **Harre**, s. 170.

¹⁰³ Halîfe, I, 237; Belâzûrî, **Ensâb**, V, 342; Taberî, IV, 374; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 115; Lammens, **Le Califat de Yazîd**, s. 245; Küçükaşçı, **Medine**, s. 103.

¹⁰⁴ Semhûdî, I, 129; Mesûdî, **Tenbih**, s. 280.

¹⁰⁵ Halîfe, I, 237; Taberî, IV, 374; Zehebî, **Tarih**, s. 24.

¹⁰⁶ Medine ile Şam arasında bir vadidir. Şam'dan giden hacıların yolu üzerindedir. Yâkut, **Mu'cem**, IV, 384, 397; Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdazbeh, **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Leiden 1889, s.

Amr b. Osman'dan Medineliler hakkında bilgi almak istemiş ancak o, yapmış olduğu yemini hatırlatarak her hangi bir malumat vermek istemediğini söylemiştir. Buna karşılık Müslim, çok sinirlenmiş ve hiddetle "Hz. Osman (r.a)'ın oğlu olmasaydın boynunu derhal vururdum. Yemin ederim ki, senden sonra hiçbir Kureyşliden bir şey kabul etmeyeceğim" demiştir. Müslim'in çok kızdığını gören Mervan, oğluna "O bana sormadan sen git olanı biteni ve yapması gerekenleri ona (Müslim'e) söyle" diyerek oğlu Abdülmelik'i Müslim'in yanına göndermiştir.¹⁰⁷

Abdülmelik, Müslim'e şunları söyledi: "Güneşin doğacağı yönden (doğudan) Medine'ye gece yaklaş. Harre mevkinin en dar yerinde ordunu konaklat. Sabah güneş doğarken hücumla geçersen Medinelilerin gözleri, güneşin doğduğu ve sizin taarruzda bulunduğunuz yöne bakamaz."¹⁰⁸

Abdülmelik'in tavsiyelerinden memnun kalan Müslim b. Ukbe, Medine'den çıkartılan bu topluluğun bir kısmıyla¹⁰⁹ yoluna devam etmiş ve Abdülmelik'in planına göre hareket ederek Harretü'l-Vâkım¹¹⁰ diye isimlendirilen yerde karargâh kurmuştur.¹¹¹

Müslim, Harre mevkiinde ordusunu konaklattıktan sonra Medinelileri çağırarak onların bu işten vazgeçmelerini temin maksadıyla Yezid'in söylediklerinin onlara aktararak şunları söyledi :

"Müminlerin emiri, sizi asil olarak kabul ediyor. Ben sizin kanınızı dökmek istemiyorum. Bu sebeple size üç gün mühlet veriyorum. Eğer kabul edip itaatinizi

¹⁰⁷ İbn Sa'd, III, 39; Belâzürî, *Ensâb*, V, 341; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 112-113; Ebü'l-Fadl, *Eyyamü'l-Arab*, s. 414-415; Dozy, Mervan'ın böyle yaparak yeminine sadık kaldığını söylüyor. Ona göre Mervan yemin ettiği için Müslim'e bilgi vermemiş, gerekli şeyleri oğlu Abdul Melik'e söyletmiştir. Çünkü o, Medinelilere, herhangi bir konuda yemin vermemişti. *Spanış İslam*, s. 58.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, V, 225; Belâzürî, *Ensâb*, V, 341; Taberî, IV, 373; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 114; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 14; Dozy, *Spanış İslam*, s. 59; Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 237-238; Riyad İsa, Abdülmelik'in bu tavsiyelerle şunları elde etmek istediğini belirtiyor: 1. Abdülmelik, iktidarın Yezid'e kalmasını istemiştir. Çünkü Yezid, Emevî, ailesine mensuptu. Böylece iktidar Emevîlerde kalmış olacaktı. Bu da iktidarın, kendi ailesine geçişini kolaylaştırmış olacaktı. 2. Medine'de kendi ailesine ve diğer Ümeyye Oğullarına karşı yapılan muameleden dolayı Medinelilerden intikam almış olacaktı. *Niza*, s. 67.

¹⁰⁹ Belâzürî, bunların tamamının 4000 kişi olduğunu ve çok azının Yezid'in yanına gittiğini, diğerlerinin ise Müslim ile birlikte Medine'ye döndüğünü söylüyor. *Ensâb*, V, 346.

¹¹⁰ Medine'de iki adet harre bulunuyordu. Medine'nin doğusunda bulunan harreye Harretü'l-Vâkım adı verilmiştir. bkz. Yâkut, II, 249; Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 238.

¹¹¹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 342; Taberî, IV, 374; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 115; Nüveyrî, XX, 491.

bildirirseniz, sizden elimi çekip Mekke'deki mülhidin üzerine yürümek istiyorum. Eğer kabul etmezseniz bize bir özrünüz yoktur.”¹¹²

4-Harre Savaşı

Yezid'in tavsiyesine uyularak verilen üç günlük mühlet neticesinde Medinelilere tekrar tercihlerini soran Müslim'e onlar, savaşmayı tercih ettiklerini söylediler.¹¹³

Medinelilerin savaşmaya azimli olduklarını gören Müslim, ordularına savaş düzeni verdi. Bundan sonra da karşılıklı çatışmalar başladı.¹¹⁴ (27 Zilhicce 63/26-27 Ağustos 683)

Müslim'in askerleri hücumla geçtiler ancak, şehrin etrafına kazılan hendekler sebebiyle Medine'ye girmeye muvaffak olamadılar. Medineliler, evlerinin damlarından Şamlı askerleri ok ve taş yağmuruna tutuyorlardı. Müslümanların zihninde “acaba peygamberin yaptığı savaşlar tekrarlanıyor mu?” sorusu vardı. Fakat şimdi durum farklıydı. Coğrafya aynıydı, ancak şimdi peygamberin karşısında olduğu gibi cahilî müşrik Araplar yoktu. Bunların yerine disiplinli ve müslüman bir ordu vardı. Bununla birlikte Medineliler, olanca gayretleriyle taarruzda bulunuyorlardı. Öyle ki Şamlıları püskürtmeye başladılar.¹¹⁵

Hastalığı sebebiyle bir sedye üzerinde savaşı sevk ve idare eden Müslim, sürekli bir şekilde Suriyeli askerleri savaşmaya teşvik ediyor ve onların kaçmalarına engel olmaya çalışıyordu. Bununla birlikte Medinelilerin hücumları gittikçe tehlikeli bir boyuta ulaşıyordu.¹¹⁶

Durumun aleyhlerine geliştiğini gören Müslim, Mervan'dan yardım istemiştir.¹¹⁷ Bunun üzerine harekete geçen Mervan b. Hakem, Ümeyye oğullarına ve Hz. Osman (r.a)'a yakınlığıyla bilinen Benî Hârise oğulları kabilesinin¹¹⁸ bulunduğu bölgeye gitmiş ve onlara “Yolu açın. Şayet bizim Medine'ye gitmemize izin

¹¹² Belâzürî, *Ensâb*, V, 342; Taberî, IV, 374; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 115; Küçükaşçı, *Medine*, s. 104.

¹¹³ Belâzürî, *Ensâb*, V, 343; Taberî, IV, 374; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 115; Semhûdî, I, 129; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 219; Welhausen, *Arap Devleti*, s. 73; Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 242-243.

¹¹⁴ Lammens, “Müslim b. Ukbe”, *İA*, İstanbul 1960, VIII, 824.

¹¹⁵ Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 241-242; Dozy, *Spaniş İslam*, s. 58-59.

¹¹⁶ Belâzürî, *Ensâb*, V, 343; Taberî, IV, 374; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 115; Semhûdî, I, 129; Lammens, *Le Califat de Yazid*, s.246.

¹¹⁷ Semhûdî, I, 129.

¹¹⁸ Lammes, bunların evlilik yoluyla Ümeyye oğullarıyla, akrabalık kurmuş olduklarının söylüyor, *Le Califat de Yazid*, s. 247-248.

verirseniz, ben, bunu halifeye bir mektupla bildiririm. O da size gerektiği şekilde ihsanda bulunur.” Bu sözler üzerine Benî Hâriseliler, bulundukları bölgeden 100 civarında Suriyeli askerin geçişine izin verdiler.¹¹⁹

Benî Hâriselilerin bulunduğu bölgeden şehre girmeye muvaffak olan Suriyeli askerler Medinelileri arkadan kuşattılar. Medineliler, çekiçe örs arasında kalmış gibiydiler. Bu durumu gören Medinelilerden pek çoğu, savunma mevzilerini terk ederek şehre varıp çoluk çocuğunu kurtarmak için koşuşturmaya başladılar.¹²⁰

Medineliler, bir günden daha az bir süre içerisinde savunmalarını yitirdiler. Onlar, bu mücadele esnasında iki bin kişilik hırslı ve azimli bir birlikle savaşıyorlardı. Buna rağmen bir gün bile dayanamadılar. Bu sırada Mervan, ısrarlı bir şekilde Müslim’i onlarla savaşımaya teşvik etti. Onların mücadele ruhundan yoksun olduklarını, silah ve bineklerinin de yeterli olmadığını dile getirdi.¹²¹

Bundan sonra savaşın seyri değişmeye başladı. Başta Abdullah b. Hanzala ve sekiz oğlu olmak üzere Medinelilerden pek çok kimse savaş esnasında öldü. Kaçmaya çalışan çok sayıda insanın da hendeklere düşerek öldüğü, hatta bunların savaş esnasında ölenlerden daha fazla olduğu ifade edilmektedir.¹²²

Savaş esnasında verilen kayıplarla ilgili birbirini tutmayan rakamlar verilir.¹²³ Halife b. Hayyat ve Ebü’l-Arab, kitaplarında bu savaşta ölenlerin isimlerinin ayrıntılı bir şekilde tek tek zikretmektedirler. Bunların verdiği malumata göre ölenlerin sayısı 300 dür.¹²⁴ Nüveyrî de bu savaşta ölenlerin 600 civarında olduğunu¹²⁵ söylerken İbnü’l-İmad’a göre 306 kişi¹²⁶ Zehebi’ye göre 700 hafız¹²⁷ Ebû Mıhnef’e göre ise Ensârın dışında 700 kişi¹²⁸ ölmüştür.

¹¹⁹ Halîfe, s. 238; Belâzürî, *Ensâb*, V, 345-353; Taberî, IV, 381; Ebü’l-Arab, s. 164; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV, 118; Semhûdî, I, 130; Nüveyrî, XX, 493; İşş’a göre bu ihaneti yapanlar Benî Fezârelilerdir. s. 176; Ayrıca bu kabile mensuplarının Hendek savaşında da müslümanlara ihanette bulundukları rivayet edilmiştir. bkz. Dineverî, s. 265; Semhûdî, I, 130-131; Lammens, *Le Califat de Yazîd*, s. 247-248.

¹²⁰ Dozy, *Spanîş İslam*, s.60.

¹²¹ İbn Sa’d, V, 146; Sibt, s. 259.

¹²² Halîfe, s. 238; Taberî, IV, 381; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV, 118; Nüveyrî, XX, 493

¹²³ Bu konuda verilen rakamlarla ilgili geniş bir liste için bkz. Önkâl, “Tarafsızlık Problemi,” s. 194-195.

¹²⁴ bkz. Halîfe, s. 240-250; Ebü’l-Arab, s. 171-183.

¹²⁵ *Nihâye*, XX, 495.

¹²⁶ İbnü’l-İmad, IV, 284.

¹²⁷ *Tarih*, s. 30.

¹²⁸ Belâzürî, *Ensâb*, V, 350-351.

Diğer taraftan Harre savaşında ölenlerin sayısı ile ilgili ölçüyü kaçıran tarihçilerin mevcut olduğu da görülmektedir. Bu tarihçilerin verdiği rakamlar ise 4000 ila 10.000 arasında değişmektedir.¹²⁹

Medine'nin başkent olma konumunu kaybetmesinden ve fetihler sebebiyle pek çok ferdini göçmesinden sonra nüfusunun azaldığı göz önünde bulundurulduğunda savaş esnasında öldürülenlerin sayısı ile ilgili verilen son rakamların mübalağalı olduğu söylenebilir. Üstelik 2000 kişiyle savunmayı sürdüren bir şehirde öldürülenlerin sayısının 10.000'i bulduğu, sonrasında ise bir çok kimsenin zulme maruz kaldığının belirtilmesi pek mümkün görünmemektedir. Ancak şu bir gerçek ki, Medineliler mağlup oldukları bu savaş esnasında pek çok kayıp vermişlerdir.

Kaynaklar, bu savaşta Rasûlullah'ın sahâbîlerinden 80 kişinin öldürüldüğünü ve Bedir ehlinden hiç kimse hayatta kalmadığını belirtmektedirler.¹³⁰ Bu sebeple de Yezid döneminde gerçekleşen bu olay müslümanların çok üzülmelerine yol açtı. Peygambere kucak açıp davasında kendisine canla-başla yardımcı olan ashabın, ensârın yurdunda gerçekleşen ve pek çok sayıda insanın katledilmesine yol açan bu olay, müslümanların derinden sarsılmalarına sebep oldu.

Medinelilerin savaşı neden bu kadar kısa bir süre içerisinde kaybettikleri ile ilgili olarak ise şunlar söylenebilir :

Her şeyden önce Şam'dan gelen heyetin sözleri üzerine isyanı başlatan Medinelilerin önceden planlanmış bir stratejilerinin ve savaş için gerekli hazırlıklarının olmamasının bu mağlubiyete sebep olduğu ifade edilebilir. Onlar, kendilerinin güçlerini olduğundan çok fazla zannediyorlardı. Ancak devletin disiplinli ve teçhizatlı ordusu ile savaşmak zorunda kalmışlardı.¹³¹

İsyanı başlatarak, valiyi görevden uzaklaştırdılar, ancak yerine kimi getirecekleri hususunda tereddüde düştüler. Çünkü, Ensâr'dan birinin komutanlığına geçişi Muhâcir, Kureys ve Mevâli'nin huzursuzluğuna yol açıyordu. Diğer kabilelerden bir ferdin liderliğe geçişi de bu kabileye mensup olmayanları rahatsız ediyordu. Kısacası, kabilecilik ağır basıyor, her grup kendi kabilesinden bir kişinin lider olmasını istiyordu. İlk anda ortaya çıkan bu problem, Ensârın başına Abdullah b. Hanzala, Kureys ile mevlasının başına Abdullah b. Mutî'nin geçirilmesiyle aşıldı.

¹²⁹ Geniş bilgi için bkz. Ebû'l-Arab, s. 171; Belâzürî, *Ensâb*, V, 351; Makdisî, VI, 14, İbn A'sem, III, 182; Semhûdî, I, 126; Sibt, s. 259; Yâkut, *Mu'cem*, II, 287

¹³⁰ İbn Kuteybe, *İmame*, I, 185; Ebû'l-Arab, s. 171; Mahmud Makdisî, *Nüzhetü'l-Enzâr fî Acâibi't-Tevârîhi ve'l-Ahbâr*, thk. Ali ez-Zevârî- Muhammed Mahfuz, Beyrut 1988, I, 200.

¹³¹ Conrad, s. 722.

Ancak bu iki başlılık daha sonra mağlubiyete zemin hazırladı. Nitekim, bu sırada Taif'te bulunan ve Medinelilerin başına iki kişiyi geçirdiklerini öğrenen İbn Abbas'ın: "İki emir ha! Desenize kavim helak oldu" dediği kaydedilmektedir.¹³²

Mervan ile oğlu Abdülmelik'in Medine'yi iyi bilmeleri ve bu doğrultuda Müslim'e yaptıkları telkinlerin de Medinelilerin mağlubiyetinde rolünün olduğu söylenebilir. Ayrıca Benî Hârise oğullarının ihaneti de unutulmamalıdır.¹³³

6-Medine'nin Yağmalanması (İbâha) Meselesi

Harre savaşıyla ilgili olarak zikredilmesi gereken bir konu da savaş sonrasında, Medine'nin yağmalanması meselesidir. Kaynaklarda verilen çelişkili bilgiler ve mübalâğaya varan anlatımlar bu meselenin net bir şekilde ortaya konulmasını güçleştirmektedir.

Konuyla ilgili bilgi veren Ebû Mıhnef'in naklettiğine göre "Yezid'in emri mucibince, Müslim, savaştan sonra şehri askerlerine mübah kıldı. Bu üç günlük süre içerisinde askerler, Medinelileri öldürdüler, mallarını aldılar ve hayatta kalan sahâbileri bile korkuttular.¹³⁴ Bununla birlikte şunu da ifade etmek gerekir ki, Taberin diğer bilgi kaynaklarından Avâne ve Vehb b. Cerir'in konuyla ilgili verdikleri haberlerde böyle bir malumat bulunmamaktadır.¹³⁵

Boyutları farklı olmakla birlikte ilk dönem kaynaklarının çoğunluğu tarafından Medine'nin mübah kılındığı (yağmalandığı) söylenmektedir.¹³⁶ Söz konusu kaynaklarda yağmalamanın hangi boyutlara ulaştığı hususunda da farklılıklar görülmektedir:

Bazı tarihçiler sadece üç günlük ibahanın yapıldığını söylemekte ve bu ibahanın boyutlarıyla ilgili bilgi vermemektedirler.¹³⁷ Ancak pek çok tarihçi bu hususta insanı dehşete düşürecek haberler zikretmektedir.

¹³² İbn Abdirrahbih, IV, 355; Ayrıca bkz. Ukaylî, *Vak'atü'l-Harre*, s. 171.

¹³³ Hammaş, s. 158.

¹³⁴ Taberî, IV, 377.

¹³⁵ Krş. bkz. Taberî, IV, 377-379.

¹³⁶ Ezrâkî, I, 139; İbn Sa'd, V, 68; Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Maarif*, thk., Servet Ukkâşe, Mısır 1413/1992, s. 351; Belâzürî, *Ensâb*, V, 345; Dineverî, s. 266; Ebû'l-Arab, s. 171; İbn A'sem, III, 182; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 117-118, İbnü'l-İmâd, IV, 284; Mes'ûdî, *Tenbih*, s. 280; Semhûdî, I, 126-132; Nüveyrî, XX, 493; İbn Tiktaka, s. 116; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 223; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 78; Ayrıca bkz. Selûmî, II, 66; Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 248-249; a. mlf. "Müslim b. Ukbe", *İA*, VIII, 824; Makdiş, I, 199.

¹³⁷ Ezrâkî, I, 139; İbn Kuteybe, *Maarif*, s. 351; Dineverî, s. 266; Mes'ûdî, *Tenbih*, 280; Zehebî, *Düvel*, s. 38.

Ebü'l-Arab, Medine'nin üç gün yağmalandığını, direnmeye takatı olan hiç kimse kalmadıktan sonra yağmalamanın durdurulduğunu söylemektedir.¹³⁸

İbn A'sem ise, "Savaşta sonra Medine'ye giren Şamlılar'ın, rastladıkları kimseleri öldürdüklerini, Medinelilerin mallarının gasp ettiklerini, kadınların ırzlarına geçtiklerini; bu üç gün süresince Rasûlüllah'ın kabrinden duyulan ezan ezan sesi dışında ezan okutulmasına izin verilmediğini söylemektedir."¹³⁹

Ayrıca bu üç gün içerisinde 1000 tane Medineli genç kızın bekaretinin bozulduğu ve dokuz ay sonra babası belli olmayan 1000 çocuğun doğduğu ve bunlara "اولاد الحرة" = Harre çocukları" denildiği kaydedilir.¹⁴⁰ Aynı şekilde bu süre zarfında Medine'de bulunan Peygamber mescidinin (Mescidü'n-Nebevî) tehcir edildiği, cemaatle namaz kılınmasına engel olduğu¹⁴¹ hatta ahır haline getirildiğini söyleyenler bile vardır.¹⁴²

Medine'de yapılan yağmalamayla ilgili anlatılan bazı haberlerde ise Rasûlüllah'ın önde gelen sahâbîlerin de bu esnada tehdit edildikleri, hatta kaçıp dağlardaki mağaralara gizlenmek zorunda bırakıldıkları ifade edilir. Örneğin Ebû Sâid el-Hudrî'nin bu esnada bir mağaraya sığınarak canının zor kurtardığı nakledilmektedir.¹⁴³

Yukarıda verilen rivayetlerden hareketle araştırmacıların farklı neticelere ulaştığı görülmektedir. Medine'nin yağmalanmadığını söyleyen muahhar müelliflerden İbn Kesir, Yezid'in en büyük hatasının Medine'nin yağmalanmasına izin vermiş olmasını gösterir. Medine'nin üç gün yağmalanmasıyla birlikte haddin aşıldığını beyan eder ve bunun büyük bir şer olarak niteler. Müellif, Yezid'in bütün yaptıklarının haklı bir sebebe dayandırılabilceğini ancak Medine'nin ibaha edilmesinin savunulabilir bir tarafının bulunmadığını ileri sürerek, yapılan bu davranışla haddin aşılarak en büyük kötülüğün bu izinle gerçekleştiği kanaatini belirtir.¹⁴⁴

¹³⁸ Mihan, s. 171.

¹³⁹ Fütûh, III, 182.

¹⁴⁰ Semhûdî, I, 132, 134; Zehebî, Tarih, s. 25-26; İbnü'l-Cevzî; Muntazam, VI, 15; İbn Kesir, Bidâye, VIII, 221; Suyûtî, s. 209; Yâkut, Mu'cem, II, 288

¹⁴¹ Semhûdî, I, 135; İbnü'l-İmad, IV, 284; Makdiş, I, 199.

¹⁴² Şehristânî, s. 35-36.

¹⁴³ Belâzürî, Ensâb, V, 345; Ebü'l-Arab, s. 182-183; Selûmî, II, 66.

¹⁴⁴ Bidâye, VIII, 225-226.

Medine'nin ibâhasının gerçekleştiğini söyleyen başka araştırmacılar da bulunmaktadır.¹⁴⁵ Bunlardan müsteşrik Lammens'e göre Medine, savaş sonrasında üç gün yağmalanmıştır. Hatta Lammens, böyle bir yağmalamanın dönemin adetlerinin bir gereği olduğunu, isyanı sona erdirilen bir yerin savaş sonrasında muzaffer ordunun askerleri tarafından yağmalanmasının yadırganamayacağını ve bunun engellemeye komutanın hakkının olmadığını söylemektedir.¹⁴⁶

Lammens'in savaş sonrası yağmalamada bulunulması, teslim olan insanların bile öldürülmesi, kadınların ırzlarına geçilmesi ve insanların dehşet içerisine düşürülmesini normal görmesi kendi kültürü açısından düşünüldüğünde mümkün görülebilir. Zira onların tarihleri bu türden örneklerle doludur. Ancak şu bilinmelidir ki, Müslümanların dinî ve tarihi geleneklerinde bu türden uygulamalara iyi bakılmadığı, dolayısıyla da istisnai birkaç olaydan başka bu şekilde herhangi bir olaya rastlanılmaz. Üstelik dindaşları ve ırkdaşları olmayanlara bile bu tür muameleleri uygun görmeyen insanların kendi dindaşlarına ve milletlerine karşı böylesine davranışlarda bulunması hiç te normal olmayan bir harekettir.

Lammen'sin ibaha ile ilgili görüşleri açısından bir yanlış içerisindedir olduğu, tezata düştüğü de söylenebilir. Şöyle ki, Lammens, "Harre vakası hakkındaki rivayetler, Kerbelâ'dakinden daha az ve karanlıktır. Zira Ebû Mihnef, Kerbelâ olayını dramatize etmek için çok gayret göstermektedir. Avâne ise Ebû Mihnef'e nazaran daha gerçekçidir. Bu sebeple biz Avâne'ye daha çok itibar ediyoruz" demektedir.¹⁴⁷ Oysa biz biliyoruz ki Ebû Mihnef'in aksine Avâne iddia olduğu gibi Medinenin yağmalanmasına dair hiçbir bilgi vermemektedir. Buna rağmen Lammens, ibahanın olduğunu söylemektedir.

Diğer taraftan sözü edildiği şekilde bir yağmalamanın gerçekleşmediğini söyleyen araştırmacılar da bulunmaktadır. Bunların üzerinde birleştikleri gerekçe ise söz konusu tarihçilerin bu haberi Emevî düşmanlığıyla bilinen Ebû Mihnef'ten almış olmalarıdır. Bunlara göre konuyla ilgili verdikleri detaylı bilgiler Taberi tarafından nakledilen Avâne b. el-Hakem (47/764) ve Vehb b. Cerir (8206/821) in ibahadan söz etmemesi, Ebû Mihnef'in rivayetinin doğruluğunu şüpheye sokmaktadır.¹⁴⁸

Nebihe Akıl tarafından ileri sürülen gerekçelerden bazıları da şunlardır: Medine'nin ibahası, Taberide de zikri geçen ve Yezid'in Müslim'e direktifleri

¹⁴⁵ Hudarî, s. 462; Şehristânî, s. 35-36; Makdiş, I, 199.

¹⁴⁶ *Le Califat de Yazîd*, s. 249-250; a. mlf "Müslim b. Ukbe". İA, VIII, 824.

¹⁴⁷ *Le Califat de Yazîd*, s. 244.

¹⁴⁸ Welhausen, *Arap Devleti*, s.74; Akıl, s. 112; Ukaylî, *Vak'atü'l-Harre*, s. 174.

arasında bulunan “Medinelilere iyi davran, mecbur kalmadıkça onlarla savaşma” rivayetiyle de uyuşmaz. Zaten Müslim’in asıl hedefi Medine değil, Mekke’de bulunan İbn Zübeyr idi.”¹⁴⁹

Medine’nin ibâhasıyla ilgili bir başka görüş ise ibâhanın gerçekleşmiş olabileceği, ancak kaynaklarda anlatılanların mübalâğalı olduğu şeklindedir.

Selûmî’ye göre “bu olayla ilgili pek çok mübalâğaya gidilir. Gerek olayın oluş şekli hususunda, gerekse öldürülenlerin sayısı hakkında. Şamlıların kadınlara tecavüzü, Harre sonrası 1000 kadının evlilik dışı çocuk doğurduğu, yaralıların ve kaçanların bile takip edilip öldürüldükleri vs. gibi mübalâğalı ifadeler zikredilmiştir. Bütün bunların olması mümkün değildir. Bu tür olayların olmasını ne toplumun yapısı ne de alışlagelmiş adetler –hele hele risalet dönemine henüz çok yakın bir dönemde- mümkün kılar.

Bu tür katliam ve zulümleri kafirlere karşı bile yapmayanlar, nasıl olurda müslümanlara karşı böyle bir şenaatte bulunabilirler? Hem de Peygamber’in

yurdunda! Bu asla mümkün değil. Evet bu olay esef verici ve yanlış bir olaydır. Ama bu bizim mübalâğalı ifadelerde bulunmamızı haklı kılmaz.”¹⁵⁰

Medine’nin ibâhasıyla ilgili rivayetleri değerlendiren Önkâl’da bu hususta mübalağaya kaçıldığını ifade etmektedir:

“Harre olayı ile ilgili olarak aktardığımız bu rivayetlerde kanaatimiz o dur ki sorgulanması gereken bir takım noktalar vardır. Bizim Yezid b. Muaviye’yi ve komutanı Müslim b. Ukbe’yi tamamen aklama ve Harre olayını haklı çıkarma gibi bir niyetimiz asla mevcut değildir. Ama olan her şeye rağmen acaba Yezid’i “Firavn’dan daha insafsız ve daha zalim” ordusunda bulunanları dinsiz ilan edebilir miyiz? İyi ya da kötü bir devlet başkanının kendisine âsî gördüğü tebaasından sırf intikam almak üzere, üstelik duruma hâkim olduktan sonra üç gün boyunca her türlü katliam, yağma ve şenaate izin verdiğini, yaralıların dahi sağ bırakılmamasını emrettiğini, müslüman bir komutanın ve müslüman bir ordunun bu emri hunharca icra ettiğini düşünebilir miyiz?! Hâdisede çocuklar ve kadınlar bir tarafa 10.000’in üzerinde insanın öldürüldüğü kabul edilirse şehirde hemen hemen hiç erkek kalmaması gerekmeyecek midir?! 1000 bâkirenin bu facia sırasında bekâretinin bozulduğu iddia ediliyor ama o tarihte acaba Medine’de toplam bâkire kız sayısı

¹⁴⁹ Hilafe, s. 112.

¹⁵⁰ Selûmî, II, 66,1 dn.

1000'i buluyor muydu?! Ayrıca 1000 veya 800 kadının kocası olmadığı halde dokuz ay sonra babası belli olmayan çocuk doğurduğu söyleniyor, iyi ama nüfusunun fazla olmadığı bir dönemde, üç gün içerisinde bu kadar çok kadının hemen hâmile kalması düşünülebilir mi?! Yalnız burada işaret etmeliyiz ki –daha önce de birkaç kez vurguladığımız gibi- hiç şüphesiz Harre’de gerçekten olan hadiseleri tasvip etmemiz mümkün değildir. Çünkü aşikârdır ki, Medine halkının kıyâmı kanlı bir şekilde bastırılmıştır; bu sırada bazı taşkın ve kendini bilmez askerler-her dönemde bu nevi hâdiselerde görüldüğü üzere- zulme varan bazı uygulamalar, yağmalamalar tecavüzlerde bulunmuş olabilirler. Ama elbette ki bu tabloyu sınırları içerisinde, olduğu gibi çizmek lazım. Bu ve benzeri olaylar dolayısıyla Yezid’i kâfir, zındık, münafık ilân etme, imkan ve yetkimiz dahilinde değildir.”¹⁵¹

Netice olarak şu söylenebilir ki, kaynaklar tarafından ibaha ile ilgili söylenenlerin tamamını Şîî taraftarlığı ve Emevî düşmanlığıyla ifade edilen haberler olarak değerlendirmek ve kaynaklarda yer alan rivayetlere rağmen ibahanın olmadığını belirtmek güçtür. Ancak, iddia olunduğu şekilde bir yağmalama ve katliamın gerçekleştiğini kabul etmek de-dönemin şartları düşünüldüğünde- zordur.

Savaşan ve kazanan bir ordunun bazı fertlerinin, istisnai bazı davranışlarını genele mal etmek doğru bir hareket olmayacaktır. Öyle anlaşıyor ki savaş sonrası istisnai de olsa muzaffer ordunun bazı askerleri tarafından, boyutları tam olarak bilinmeyen- bir takım uygunsuz davranışlar Medine’de sergilenmiştir.

Harre vakası, Hz. Peygamber’in Medine ehliyle alâkalı hadislerini zihinlerinde taşıyan dindar insanlara çok ağır geldi. Nitekim Hz. Peygamber Medine ehlini korkutmakla ilgili hadisleri şerheden şârihler bunlardan bazılarının Harre Vakasına delâlet ettiğini ileri sürmektedirler.¹⁵²

Harre vakasıyla ilgili söylenilmesi gereken bir hususta Müslim b. Ukbe’nin savaş sonrasında Medinelilerden, alışılmışın dışında biat aldığına dair rivayetlerdir.

Müslim, biat alırken, Medinelilerin Yezid’in kulu ve kölesi olarak, canları, malları ve ırzları konusunda onun dilediğini yapabileceğini şart koşuyordu.¹⁵³ Buna karşılık “Allah (c.c)’ın kitabı ve Hz. Peygamber’in sünneti üzerine biat ediyoruz” diyen Abdullah b. Zemate ve Muhammed b. Ebî Cehm’in öldürüldüğü haber

¹⁵¹ Tarafsızlık, s. 196-197.

¹⁵² Küçükaşçı, Medine, s. 109; Bu hadisler için bkz. Buhârî, “Fadâilü’l-Medine”, 7; Ahmed b. Hanbel, III, 79; Sibt, s. 258; Semhûdî, I, 124-125; İbn Kesir, Bidâye, VIII, 226.

¹⁵³ Belâzürî, Ensâb, V, 346-348; Semhûdî, I, 126; Halife, s. 239; Taberî, IV, 378-379; İbnü’l-Esir, Kâmil, IV, 118; Mes’ûdî, Tenbih, s. 280; Makdisî, VI, 14.

verilmektedir.¹⁵⁴ Müslim b. Ukbe'ye bu savaşta çok insanı öldürülmesinden sonra "Müsrif" lakabı verildi.¹⁵⁵

Olay sonrasında Yezid'in tavrının nasıl olduğu konusunda da farklı bilgiler bulunmaktadır.

Bazı tarihçilerin belirttiğine göre Müslim b. Ukbe, Medine'de öldürülenlerden bir kısmının başlarını Yezid'e gönderdi. Bu başları gören ve Medine'de olup biteni öğrenen Yezid, İbnü'z-Ziba'ri'nin Uhud gününde temsil ettiği¹⁵⁶ şu şiiri söyledi:

*Keşke görselerdi Bedir'deki dedelerim
Hazreç'in keskin mızraklar ucunda salındıklarını*

*Sevinerek bağırmaya başlardı ve sonra da, sorma ey Yezid;
Onların ileri gelenlerinin öldürdük, Bedir ile tarttık, eşit geldi diyeceklerdi.*

Bu şiiri duyan sahâbilerden biri "Ey mü'minlerin emiri! İrtidat mı etti?" diye sordu. Yezid ise "Evet, istiğfar ederiz" dedi.¹⁵⁷

İbnü'l-İmâd, "Yezid bu sözleri söylemişse, Ensârın kayıplarını, Bedir'deki Kureyşlilerin kayıplarının intikamı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla da böylesi bir şiir insanı küfre düşürür." demektedir.¹⁵⁸

Bu şiirin Yezid'e nisbet edilmesini doğru bulmayanların iddialarına geçmeden önce bir başka olaya, Yezid'in Harre Vakası karşısındaki tavrı ifade edilecektir:

Vâkıdî'nin rivayetine göre savaş esnasında Abdullah b. Hanzala'yı öldüren iki kişi Müslim b. Ukbe tarafından Yezid'e gönderildi. Yezid, bunlara büyük ödüller verdirdi ve divanda iyi bir mevkie kaydettirdi.¹⁵⁹

Yukarıdaki şiir ve son zikredilen habere göre Yezid, Harre savaşında Medinelilerin mağlûp olmasına ziyadesiyle sevinerek bu sevincini söylediği şiirle de ifade etti. Ancak bu şiirin Yezid'e ait olmadığını ve Yezid tarafından söylenilmediğini belirtenler de vardır.

Nüveyrî, bu şiiri zikrettikten sonra, söz konusu şiirin Yezid'e aidiyeti hususunda şüphelerinin olduğunu¹⁶⁰ söylemektedir. İbn Teymiyye ise "bu şiirin yer

¹⁵⁴ Halife, s. 239; Belâzûrî, *Ensâb*, V, 346-348; Taberî, IV, 378-379; Nüveyrî, XX, 493.

¹⁵⁵ İbn Sa'd, V, 68; Belâzûrî, *Ensâb*, V, 354; Nüveyrî, XX, 493.

¹⁵⁶ İbn Hişam, II, 137.

¹⁵⁷ İbn Abdirabbih, IV, 357; Dineverî, s. 267; Kuraşî, s. 118; İbnü'l-İmâd, IV, 278.

¹⁵⁸ Şezere, IV, 278.

¹⁵⁹ İbn Sa'd, V, 68.

¹⁶⁰ Nihaye, XX, 495.

aldığı şiir divanlarının tümü yalancıdır. Yahudiler gibi İslâm düşmanı olanlar İslâm'ı eleştirmek için bu tür şeyleri yazıyorlar. Bu divanlarda yalan oldukları açıkça belli olan beyitleri de zikrediyorlar. Bu şiir Ubeydullah b. Ziba'rî'ye ait olup Uhud'da müşrikler Hamza'yı şehid ettiklerinde söylendi. İbn Ziba'rî bu dönemde müşrik iken sonradan müslüman olarak, müslümanlığını güzel amellerle süsledi. Yaptıklarından dolayı tevbe ettiğini belirttiği şiirler de söyledi." demektedir.¹⁶¹

Feryal da bu şiirin açıkça küfrü gerektiren ifadeler içerdiğini, bu sebeple de Yezid'in böyle bir şiiri söylemiş olamayacağını ve bu şiiri nakledenlerin geç dönemlerde yaşayan Şii tarihçiler olduklarının ifade etmektedir.¹⁶²

Yukarıdaki şiiri nakleden, ancak daha sonra bu şiirin Yezid'e aid olup olmadığı hususunda şüphelerinin olduğunu söyleyen İbn Kesir'e göre ise aşağıdaki rivayet, Yezid'in Harre Savaşı sonrası sevindiği ve bahsolunan şiiri söylediğini nakzetmektedir:

"Medâinî'nin rivayetine göre Müslim b. Ukbe, Ravh b. Zinba'yı Harre savaşını kazandıkları müjdesini Yezid'e ulaştırmak üzere Şam'a gönderdi. Müjdeci, olup bitenleri Yezid'e haber verirken Yezid: "Vay benim kavmimin haline!" diye feryat etti. Sonra Dahhak b. Kays el-Fihri'yi çağırarak ona şöyle dedi:

-Medine halkının başına gelenleri gördün mü? Onları bu isyana zorlayan sebep neydi? Dahhak da:

-Yiyecek ve para yokluğu, diye cevap verdi. Bunun üzerine Yezid, Medinelilere yiyecek yüklenip gönderilmesini emretti ve onların maaşlarını artırdı. Bu da Râfizîlerin: Yezid, Medinelilerin başına gelenlere sevindi ve öldürülmeleri sebebiyle de memnun oldu." şeklindeki yalan iddiaların tam tersini göstermektedir."¹⁶³

Netice olarak şu söylenebilir ki, Yezid, kendisine isyan eden Medinelileri isyandan vaz geçirmek için pek çok teşebbüste bulunmuştur. Bu teşebbüslerinin bir fayda vermemesi üzerine isyanı dindirmek üzere ordu sevk etmiştir. Kendi akrabalarının da içerisinde bulunduğu Medine'de isyanı durdurmayı hedefleyen Yezid'in savaş esnasında gerçekleşen yağmalamadan memnun olmadığı, çünkü bunda bir menfaatinin bulunmadığı söylenebilir.

¹⁶¹ İrfan Aycan-M. Mahfuz Söylemez, "İbn Teymiyye ve Emevîler", *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara 1998, s. 135, benzer ifadeler için bkz. İbn Tolun, *Kaydû's-Şerid*, s. 44-45; Şemri, s. 125.

¹⁶² *Sûratü Yezid*, s. 83.

¹⁶³ *Bidâye*, VIII, 237.

Harre Vakasında Sorumluluğu Bulunanlar ve Olayın Neticesi

Bazı araştırmacılara göre bu olayın gerçekleşmesinde Yezid'in bir kusuru yoktur. Çünkü o, Medinelilerin sempatisini kazanmak için çok uğraşmış ve onların isyandan vaz geçmelerini temin etmek için azâmî gayret sarfetmiştir.¹⁶⁴ Ancak Yezid, gereğinden fazla sertlikte bulunmakla haddi aşmıştır ve haklı davasında haksız bir konuma düşmüştür şeklindeki ifadelerle bu olaydan sorumlu tutulur.¹⁶⁵

Vekil de Yezid'in isyana kalkışanlara karşı ordu göndermesini doğru görmekte birlikte savaşta ortaya konulan sertlik yanlısı tutumu beğenmemektedir. Ona göre Yezid, sadece muhasara ile de Medinelilerin biatlarını alabilirdi. Zira Medine uzun süre muhasaraya dayanamazdı. Çünkü suyu dışarıdaki kuyulardan, yiyecekleri de civardaki bahçelerden geliyordu.”¹⁶⁶

Dozy'e göre ise “Medinelilerin isyanı delicesine bir hareketti. Zira o kadar muazzam orduları bulunan bir imparatorluğun askerlerine karşı bir şehrin halkı ne yapabilirdi ki?”¹⁶⁷ Aynı doğrultuda fikir beyan eden Vekil'de şöyle demektedir: “Yezid'e karşı isyan müslümanlara hiç menfaat sağlamamıştır. Bu sebeple de sahabe ve fukahânın ileri gelenleri, bu hurucu tasvip etmeyip, uzak durdular. Huruca kalkışanları da engellemeye çalıştılar. Kaldı ki Medineliler isyanlarında başarılı olsalardı ne olacaktı? Yoksa Medine'de müstakil bir devlet mi kuracaklardı, Yezid'i hal' mi edeceklerdi ve yerine başka birini mi geçireceklerdi? Oysa böylesi işler şer'an uygun değildir. Aklen de kabul edilemez. Bir devletin içerisinde, ikinci bir devletin kurulması ümmetin vahdetini parçalar ve gücünü azaltır.”¹⁶⁸

Ukaylî'ye göre ise olayların bu boyutlara ulaşmasında birinci derecede sorumlu bulunan kişi, dönemin Medine valisi Osman b. Muhammed'tir. Ukaylî, “Merkezi, düzenli birliklerin reayaya karşı gönderildiği ilk olayın Harre savaşı olduğunu belirttikten sonra şunları ekler: “Bu olay, şayet, Medine'deki vali tarafından –kendi özel birlikleriyle bastırılıp merkezden yardım istemeseydi- bu boyutlara ulaşmayabilirdi.”¹⁶⁹

¹⁶⁴ Hammâde, s. 43; Vekil, s. 281; Ukaylî, *Vak'atü'l-Harre*, s. 159-160.

¹⁶⁵ Tâhâ Hüseyin, s. 1031; İbn Tolun, *Kaydû's-Şerid*, s. 41.

¹⁶⁶ *Emeviyyûn*, s. 283.

¹⁶⁷ *Tarih*, I, 227.

¹⁶⁸ *Emeviyyûn*, s. 280.

¹⁶⁹ *Vak'atü'l-Harre*, s. 160.

İşş ise Yezid'in "Medineliler sana savaş açmadıkça onlarla savaşma" emrine rağmen kendisine savaş açmayan Medinelilere karşı harbi başlatan ve halifenin emrini dinlemeyen Müslim b. Ukbe'yi suçlamaktadır.¹⁷⁰

Görüldüğü gibi Harre Vakasında bir kişinin sorumluluğundan ziyade pek çok kimsenin kusurunun olduğu ifade edilebilir.

Harre vakasının neticeleriyle ilgili olarak ise şunlar söylenebilir: Hz. Peygamber'in hicretiyle İslâm'da önemli bir konuma sahip olan Ensâr'ın siyasi kudreti zaafa uğradı. Ensâr bu darbenin tesirinden hiçbir zaman kurtulamadı. Tamamıyla tenhalaşmış olan şehirleri bir müddet köpeklerle, civar arazi ise vahşi havanlara mesken oldu; çünkü ahalinin ekseriyeti kendilerine yeni bir yurt arayarak Afrika ordusuna iltihak etti.¹⁷¹

Bu olayın en önemli neticelerinden biri de-pek çok kişinin öldürülüşünü saymazsak- Medinelilerin Yezid'e tecdid-i biatte bulunmaları ve Emevî devletinin reayası arasına tekrar dönmeleridir.¹⁷²

Ayrıca Harre Savaşını Şamlı kuvvetler kazanmış olmakla birlikte bu savaş Abdullah b. Zübeyr'in Hicaz'daki itibarını daha da artırdı, olay sonrası Mekkeliler, Medineliler ve Harre'de mağdur olanlar gelip İbn Zübeyr'e biat ettiler.¹⁷³

Bu olayın diğer bir önemli neticesi de haklı veya haksız gerekçelerle de olsa pek çok kimsenin ölümüne, Peygamber ve davasına kucak açan Medinetü'n-Nebî (Peygamber Şehri)'nin hürmetinin ihlaline yol açan bu savaş Yezid döneminde gerçekleştiği için onun bazı kimselerce nefretle anılmasına sebep oldu. Kerbela'nın üzüntüsü henüz unutulmadan bu sefer Harre'de gerçekleşenler müslümanları derin bir üzüntüye sevk etti.

C-YEZİD'İN ABDULLAH B. ZÜBEYR İLE İKİNCİ MÜCADELESİ

Daha önce de belirtildiği üzere Yezid, kendisine biat etmeyen ve aleyhinde ileri geri konuşan Abdullah b. Zübeyr'in biatını alacağına ahdetmiş ve bunun temin etmesi için onun kardeşi Amr b. Zübeyr komutasında bir birliği üzerine sevk etmiştir. Ancak Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmek üzere Mekke'yi terk etmesinden hemen sonra gerçekleşen çatışmada Abdullah b. Zübeyr, kardeşi komutasındaki Emevî birliklerini ağır şekilde mağlup etmişti.

¹⁷⁰ Ümeviyye, s. 178-179.

¹⁷¹ Welhausen, *Arap Devleti*, s. 76.

¹⁷² Ukaylî, *Vak'atü'l-Harre*, s. 173.

¹⁷³ Hammaş, s. 158.

İbn Zübeyr bu olaydan sonra Yezid ve Emevî iktidarı aleyhindeki faaliyetlerini devam ettirdi. Özellikle Yezid'i kınayan konuşmalarıyla Hicazlıları devlet aleyhine kışkırttı.¹⁷⁴

Yezid, onun biatını almaları için Numan b. Beşir başkanlığında bir heyeti gönderdi¹⁷⁵ hatta biat etmesi halinde onu Hicaz valiliğine getireceğini ve dilediği kadar valilikte kalmasını temin edeceğine dair haber de yolladı.¹⁷⁶ Ancak Yezid'in biat teklifine olumsuz cevap veren İbn Zübeyr, bundan sonra Yezid aleyhindeki davranışlarını daha da sertleştirdi.

Hz. Hüseyin'in ölmesinden sonra Hicaz'daki muhalefetin yegane lideri haline gelen İbn Zübeyr bundan sonra Yezid aleyhindeki davranışlarını daha da sertleştirdi. İbn Zübeyr, kendisini Mekkeliler tarafından halife ilân ettirip, emirül mü'minin unvanıyla biat aldı.¹⁷⁷ Bu durum Yezid'in, onu muhasara etmesi için ordu göndermesine kadar devam etti.¹⁷⁸

1-Yezid'in Müslim b. Ukbe'yi Mekke'ye Göndermesi

Bütün gayretlerine rağmen İbn Zübeyr'den biat alamayan Yezid, Hicaza göndermek üzere topladığı ordunun başına Müslim b. Ukbe'yi geçirerek ondan, önce Medine'deki isyan ateşini söndürmesini, sonra da asıl hedef olan İbn Zübeyr üzerine gitmesini istedi.

Öyle anlaşıyor ki, İbn Zübeyr'in Mekke'de başlattığı isyanın üzerinden bir yıldan daha fazla bir süre geçtikten sonra üzerine ordu sevk edildi. Yani halife yaklaşık olarak bir buçuk yıl onu kendi haline bıraktı. Bunda, Yezid'in diğer isyanlarla uğraşmaktan dolayı ona vakit ayıramamasının rolünün olduğu söylenebilir. Ayrıca İbn Zübeyr Mekke dışına çıkmadığı müddetçe Yezid tarafından tehlikeli de görülmemiş olabilir. Aynı şekilde Yezid'in, müminlerin hiddetini üzerine çekmemek için de Kabe civarına sığınan İbn Zübeyr üzerine ordu göndermek istememesinin de böylesi bir ordunun geciktirilmesinde etkili olduğu düşünülebilir.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Belâzûrî, *Ensâb*, V, 319-320; Dineveri, s. 264; Taberî, IV, 378; Mes'ûdî, *Tenbih*, s. 279;

¹⁷⁵ Ezrâkî, I, 138; Halife, s. 252; Dineveri, s. 264

¹⁷⁶ Halife, s. 252; Takkuş, s. 55.

¹⁷⁷ M. Seligsohn, "Abdullah b. Zübeyr", *İA*, I, 45; Hasan İbrahim, *Zuamâu'l-İslâm*, s. 220.

¹⁷⁸ Ezrâkî, II, 18.

¹⁷⁹ Dozy, *Tarih*, I, 224.

Yezid'ten aldığı emir mucibince Medine'deki isyanı yatıştıran ve onlardan tekrar biat alan Müslim, asıl ve zor hedefe, İbn Zübeyr'e yöneldi. Medine'den ayrılırken yerine Ravh b. Zinba'yı vekil bıraktı.¹⁸⁰

Kaynakların ifade ettiğine göre zaten hasta olan Müslim'in rahatsızlığı Mekke'den ayrılmasından sonra, daha da arttı. Ölüm anının yaklaştığını hisseden Müslim, Yezid'in emrine binaen, istememesine rağmen Husayn b. Numeyr'i yerine tayin etmiştir. Hatta bunu kendisinin hoş görmediğini, ancak halifenin emrinin böyle olduğunu da Husayn'a alaylı ifadelerle söylemekten de çekinmedi.¹⁸¹

Müslim'in ölmeden önce Husayn'a izlemesi gereken bazı tavsiyelerde bulunduğu¹⁸² ve şu şekilde dua ettiği de rivayet edilmektedir: "Allahım! Sen biliyorsun ki ben halifeye asla isyan etmedim, cemaatten ayrılmadım. Gizli veya alenî olarak da imamı aldatmadım. Allah (c.c)'a ve peygamberine imandan sonra en çok sevdiğim ve ahirette sevabını umduğum şey, Medinelileri Harre savaşında öldürmemdir. Beni bağışla! Yaptığım bu işleri kabul et!"¹⁸³

Bu duadan anlaşılan şu ki, iktidarın menfaati uğurunda pek çok müslümanın kanını akıtan, malını ve namusunu zayi eden Müslim, bunlardan dolayı pişman olmak şöyle dursun Allah (c.c)'dan mükafat ummaktadır.¹⁸⁴ Müslim b. Akıl, Müşelle¹⁸⁵ denilen mevkide öldü ve oracıkta defnedildi.¹⁸⁶

2-Mekke'nin Muhasara Edilmesi ve Kâbe'nin Yakılması

Müslim'in ölmesi üzerine ordunun başına geçen Husayn, yola devam etti ve 64/683 yılının Muharrem ayının son günlerinde Mekke'ye ulaştı.¹⁸⁷

Diğer taraftan Abdullah b. Zübeyr'in Şam ordusunu şehir dışında karşılayacak gücü ve silahı olmadığı için, Kâbe'ye sığınmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁸

¹⁸⁰ Belâzürî, *Ensâb*, V, 349; Taberî, IV, 381; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 123; Semhûdî, I, 136; Vâkîdî'ye göre ise Müslim'in tayin ettiği vekilin adı Amr b. Mahreme el-Eşcâî'dir. bkz. Taberî, IV, 381.

¹⁸¹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 349; Taberî, IV, 381; İbn Abdirabbih, IV, 357; Semhûdî, I, 136.

¹⁸² Bunlar arasında Kâbe'nin Cebel-i Kubey's üzerine kurularak mancınıklarla taşlanması da var. bkz. İbn A'sem, III, 185; Semhûdî, I, 136-137; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 17;.

¹⁸³ Belâzürî, *Ensâb*, V, 357; Taberî, IV, 382; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 123.

¹⁸⁴ Bu dua, onun putperest olduğunu ve imanın gölgesinden bile uzak olduğunu söyleyen bazı tarihçilerin iddialarının yalanlayacak ifadeler içermektedir. Söz konusu iddialar için bkz. Dozy, *Spaniş İslam*, s. 57; Welhausen, *Arap Devleti*, s. 74-75.

¹⁸⁵ Mekke yakınlarında bulunan bir dağdır. Yâkut, *Mu'cem*. V. 159

¹⁸⁶ Belâzürî, *Ensâb*, V, 357; Taberî, IV, 382; Kehhâle, *Mu'cemü Me'sta'cem*, IV, 1233.

¹⁸⁷ Taberî, IV, 382; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 124.

¹⁸⁸ Aycan, *Zübeyrîler*, s. 59.

Umumî karargahını Kâbe'nin avlusuna kurdurup, olası saldırılardan korumak için de Kâbe'yi ahşap malzemelerle ve başka şeylerle kaplattı.

Mekke'nin muhasara edildiği dönemde savunma savaşını tercih eden Abdullah b. Zübeyr'e Mekkelilerin dışından da yardım etmek üzere gelenlerin olduğu görülmektedir.

Avâne, Harre'den sonra Mekke'ye giden orduya karşı Abdullah b. Zübeyr'in yanında savaşanlar arasında bol miktarda Medineli'nin bulunduğunu kaydederse de¹⁸⁹ başlarından büyük bir felaket geçiren Medinelilerin, kısa sürede Medine'den kalkıp Mekke'ye gelerek Abdullah b. Zübeyr'e katılmaları pek mümkün görünmemektedir. Ancak Abdullah b. Mutî gibi Harre'den sonra başlarına gelecektен korkarak Medine'yi terk edenlerin İbn Zübeyr'e katıldıkları¹⁹⁰ söylenebilir.¹⁹¹

Medine'nin tahrip edilmesinden sonra Kâbe'nin de tehdit altında olduğunu gören Hâriciler, Mekke'ye sığındığı için İbn Zübeyr'e kızmalarına rağmen Kâbe'yi korumak maksadıyla İbn Zübeyr'e yardım ettiler.¹⁹² Ayrıca Abdullah b. Zübeyr'e yardım etmeye gelenler arasında Habeş Necâşi'si tarafından gönderilen ve mızrak kullanmada maharetli olan 200 kişilik Habeşli askeri kuvvetin de yer aldığı söylenmektedir.¹⁹³ 64 yılının Muharrem ayının son günlerinde başlayan savaş iki tarafın karşılıklı taarruzlarıyla devam etti.¹⁹⁴ Husayn b. Numeyr, yüz yüze çarpışmalarla yetinmeyip, özellikle Ebû Kubeys dağına kurdurduğu mancınıklardan attırdığı taşlarla da Mekkelileri teslime zorladı.¹⁹⁵

Bu muhasara esnasında meydana gelen olaylardan en önemlisi ise Kâbe'nin yanmasıdır. Kaynaklar, Kâbe'nin Şamlılar tarafından mı yoksa Abdullah b. Zübeyr'in taraftarlarınca mı yakıldığı hususunda iki ayrı görüş içerisindedirler.

Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Abdullah b. Zübeyr, gölgelenmek ya da Şamlıların mancınıklarıyla attıkları taşlardan korunmak için Kâbe'nin avlusuna çadır kurdurdu. Kâbe'yi muhafaza altına almak için de üzerine örtüler, tahtalar ve saclar

¹⁸⁹ Taberî, IV, 382.

¹⁹⁰ Taberî, IV, 382, İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 123-124.

¹⁹¹ Küçükaşçı, **Medine**, s. 113.

¹⁹² Belâzürî **Ensâb**, V, 373; Taberî, IV, 382; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 124; Ayrıca bkz. Welhausen, **Partiler**, s. 40-41; a.mlf **Arap Devleti**, s. 78.

¹⁹³ Belâzürî, **Ensâb**, V, 358-359.

¹⁹⁴ Taberî, IV, 383.

¹⁹⁵ Dineverî, s. 267-268; Belâzürî, **Ensâb**, V, 360; İbn Abdirabbih, IV, 358-359.

attırdı. Atılan taşlar Kâbe'ye değil de bunlara isabet edecekti. Ancak muhasara esnasında çıkan yangın hem bu eşyaların hem de Kâbe'nin yanmasına sebep oldu.¹⁹⁶

Tarihçilerden bazılarına¹⁹⁷ göre Kâbe, Şamlıların atmış oldukları mancınıklar, ziftli paçavralar ve petrol gibi yanıcı maddelerle yakıldı. Atılan bu malzemeler, Kâbe'nin etrafına konulan ahşap, bez ve pamuk gibi eşyaları tutuşturdu, buradan Kâbe'nin perdesine sıçrayan ateş Kâbe'nin yanmasına yol açtı.

Tarihçilerden pek çoğuna göre Kâbe, İbn Zübeyr'in askerleri tarafından yakılmıştır.¹⁹⁸

Vâkıdî'nin söylediğine göre Kâbe'nin etrafına ateş yakan Mekkeli askerlerden birisi, elinde taşıdığı meşaleden, rüzgarın etkisiyle kopan bir kıvılcım Kâbe'nin örtüsünün tutuşmasına yol açtı; sonra da Kâbe yandı.¹⁹⁹

Medâini'ye göre ise Kâbe'nin yakılmasının tüm sorumluluğu İbn Zübeyr'e aittir; Şamlılar, Mekke'yi muhasara etmişlerdi. İbn Zübeyr, gece karanlığında Mekke dağlarından birinden tekbir sesleri duydu. Tekbir seslerinin Şamlılara ait olduğunu düşündü. Mızrak ucunda bir ateşi yakıp yukarı kaldırdı ve dağın tepesindekilerin kimler olduğunu anlamaya çalıştı. Mızrağın ucundaki ateşten bazı kıvılcımları rüzgar, Rüknu Yemânî ile Hacer-i Esved arasındaki Kâbe örtüsüne sıçrattı ve Kâbe'nin yanmasına yol açtı.²⁰⁰

Ya'kubî de konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Kâbe yanmaya başladı, İbn Zübeyr'in taraftarlarından bazıları, onun söndürelim dediler. İbn Zübeyr izin vermedi. Zira o, Kâbe'nin yanmasının insanların Yezid'e kin beslemelerine ve onun ordusuna karşı daha büyük bir hırsla karşı koymalarına sebep olacağını düşünüyordu."²⁰¹

Öyle anlaşılıyor ki savaşın rutin bir şekilde sürdüğü bir sırda, gece karanlığından ve soğuktan sıkıntı çeken Mekkeli askerlerden birinin taşıdığı

¹⁹⁶ Belâzürî, *Ensâb*, V, 360-362; İbn Abdirabbih, IV, 359.

¹⁹⁷ Halîfe, s. 252; Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 67; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 81; İbn Abdirabbih, IV, 358-359; Nüveyrî, XX, 497; Avâne'ye göre de böyle. bkz. Taberî, IV, 383.

¹⁹⁸ Ezrâkî, I, 130; Belâzürî, *Ensâb*, V, 364; Ya'kubî, II, 166; Taberî, IV, 383; İsfahânî, *Egânî*, III, 277; Ayrıca bkz. Lammens, "Mekke", *İA*, VII, 636; Akil, s. 114-115.

¹⁹⁹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 369; Taberî, IV, 383.

²⁰⁰ İsfahânî, *Egânî*, III, 277; Aynı rivayet için bkz. İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 228.

²⁰¹ *Tarih*, II, 166.

meşaleden, rüzgarın etkisiyle kopan kıvılcım Kâbe'nin yanmasına yol açmıştır. Bu yangının daha ziyade kazara olduğu söylenebilir.²⁰²

Kâbe'nin yanmasına rağmen ara verilmeyen muhasara, Yezid'in ölüm haberinin Mekke'ye ulaşmasından sonra kaldırıldı.²⁰³

Kâbe'nin muhasarası Husayn b. Numeyr'in Mekke'ye gelişiyle (64 Muharreminin son günleri) başladı, aynı yılın Rebîu'l-Evvel ayının 3. günü Kâbe yandı, 14. Günü de Yezid öldü. Yezid'in ölüm haberi ise ancak Rebîu'l-Âhır ayının başlarında Mekke'ye ulaştı.²⁰⁴ Bu durumda Mekke muhasarasının yaklaşık olarak 64 gün veya iki ay sürdüğü söylenebilir.²⁰⁵

Yezid'in ölümünü Husayn b. Numeyr'den önce öğrenen Abdullah b. Zübeyr, muhasaranın şiddetli bir anında "Ey Şamlılar, niçin savaşıyorsunuz, uğurunda savaştığınız tâğutunuz öldü" dediği halde Şamlılar, bu haber kendi adamlarının getirdiği haberle te'yid edilmedikçe inanmadılar. Ancak onlar, bu habere Kûfelilerin ve Husayn b. Numeyr'i yakından tanıdıkları Sâbit b. Munka en-Nehâî'nin haberi doğrulamasından sonra inanabildiler.²⁰⁶

Muhasaranın kaldırılmasından sonra Ebtah²⁰⁷ adı verilen yerde bir araya gelen Husayn ve İbn Zübeyr bir görüşme yaptılar. Bu görüşmede Husayn'ın İbn Zübeyr'i Şam'a götürmeyi ve kendisine biat almayı teklif ettiği; İbn Zübeyr'in ise, Harre'de öldürülen her bir kişiye karşılık 10 kişiyi öldürmedikçe bu işe yanaşmayacağını söylediği belirtilmektedir. Bu görüşme taraftarların anlaşamaması sebebiyle bir netice vermeden sona erdi. Dolayısıyla da Husayn, ordusunu toplayarak, Şam'a döndü.²⁰⁸

²⁰² Belâzûrî, kendisinin de şüphle karşıladığı bir haberi meçhul (passive) siga ile vermektedir: "Ucunda ateş olan fitili, bir tarla faresi çekmiş, bu ateşten de Kâbe'nin etrafında bulunan bazı eşyalar tutuşmuştur. Rüzgarın da tesiriyle bu eşyalardan savrulan kıvılcımlar, Kâbenin örtüsünü tutuşturmuştur." *Ensâb*, V, 369.

²⁰³ Ezrâkî, I, 130; Halife, s. 253; Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 67; a. mlf, *Ensâb*, V, 369; Taberî, IV, 383; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 124; Mes'ûdî, III, 81.

²⁰⁴ Ezrâkî, I, 130; Belâzûrî, V, 369; Taberî, IV, 383; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 124; Ayrıca bkz. Wehlausen, *Arap Devleti*, s. 78; Aycan, *Zübeyrîler*, s. 61.

²⁰⁵ Aycan, *Zübeyrîler*, s. 61.

²⁰⁶ Dineverî, s. 268; Belâzûrî, *Ensâb*, V, 363; Taberî, IV, 385.

²⁰⁷ Mekke'nin Mina yönünde bulunan bir mahallesi, bölgesidir. Mekke'ye de bu ismin verildiği söylenmektedir. bkz., Yâkut, *Mu'cem*, I, 95

²⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. Dineverî, s. 268; Belâzûrî, *Ensâb*, V, 371-372; Ya'kubî, II, 168; Taberî, IV, 385-386; İbnü'l-Verdî, I, 165; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, V, 123.

Yezid döneminin üçüncü önemli isyanı olan bu olayda tarafların ne kadar zayıf verdikleri tam olarak bilinmemektedir.²⁰⁹ Ancak tarafların kayıplarının az olduğu söylenebilir. Çünkü çok olsaydı, kaynaklar bu hususta sükût etmezlerdi.

İslâm'ın beşiği, Allah (c.c)'ın beyti, müslümanların kiblesi ve kalplerinin birlikte attığı en kutsal mekanda gerçekleşen bu mücadele insanların zihninde kötü bir iz bırakmıştır. Hayvan ve otların bile zarar görmesinin yasak kılındığı Harem bölgesi, aynı ırk ve dine mensup insanlar tarafından mancınıkların attığı taşlarla, öldürülen insanlarla, akıtılan kanlarla bir savaş alanı haline getirildi. Bu olayda tarafların haklı olması söz konusu cürümlerin işlenmesi için mazeret olarak görülemez. Aslolan kutsal beldenin kutsiyetinin muhafazasıdır. Oysa bu olayla buranın kutsiyeti ayaklar altına alındı. Kâbe'ye taş atan kadar oraya sığınan ve siyasi emelleri uğruna oranın taşlanmasına sebep olan da suçlu görülebilir.

Nitekim "Abdullah b. Abbas, Kerbela faciasını, haber alınca çok üzölmüş ve rivayete göre gözlerinin kaybedecek derecede ağlamıştır. Abdullah b. Zübeyr'in halifelliğini ilan ederek Harem-i Şerif'i kendisine karargâh edinmesi üzerine, hilafete Emevîlerden daha layık olmasına rağmen Harem-i Şerif'i karargâh yapmasına karşı çıkmış ve ona biat etmeyerek Taif'e çekilmiştir."²¹⁰

İbn Zübeyr, Kâbe'nin kutsiyetini kalkan olarak kullanmak isteyerek, kendisi sebebiyle oraya gelecek Emevî ordusunun yapabileceği zararları hiçe saydığı görölmektedir. Ancak onun kadar bu olayda suçlu olan bir diğer tarafta Yezid ve onun ordusudur.

Evet, belki Yezid, İbn Zübeyr'le sulh yoluyla anlaşmak için çok gayret gösterdi²¹¹ ama onu itaat altına almak için gönderdiği ordunun Mekke'nin ve Kâbenin kudsiyetini hiçe sayabileceğini önemsemedi. Çünkü Yezid, bu ordunun Kâbe'ye sığınan İbn Zübeyr'e saldıracağını, bu esnada oranın tahrip olacağını düşünecek kadar akıl sahibi olmalıdır.

Yezid, Mekke'yi muhasara ettirince kuşatmayı uzattırarak İbn Zübeyr'i teslim zorlayabilirdi. Ancak onun ordusu Mekke'ye varır varmaz mancınıklar kurdu ve Kabe'yi taşa tuttu.²¹² Onların böyle yapmalarını Yezid'in emrettiğine dair bir bilginin olmaması Yezid'in sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Çünkü asker onun askeridir. Bu askerin kazanacağı başarı da başarısızlık ta ona nispet edilecektir.

²⁰⁹ Belâzürî birkaç isim vermektedir. *Ensâb*, V, 371.

²¹⁰ İsmail L. Çakan-Muhammed Eroğlu, "Abdullah İbn Abbas", *DİA*, İstanbul 1988, I, 77

²¹¹ Dozy, *Tarih*, I, 224, Feryâl, s. 84-85.

²¹² Tâhâ Hüseyin, s. 1031.

ALTINCI BÖLÜM

YEZİD DÖNEMİNİN DİĞER ÖNEMLİ OLAYLARI

A-İSYANLARIN BASTIRILMASI

Yezid döneminde gerçekleşen Hz. Hüseyin'in, Medineliler'in ve İbn Zübeyr'in isyanları kamu vicdanında derin izler bıraktı. Söz konusu kimselerin müslümanların sevgisine mazhar olmuş şahsiyetlerden oluşması, onların maruz kaldıkları akıbetin zihinlerde daima canlı kalmasına yol açtı. Daha sonraki dönemlerde benzerleri görülen ve daha feci şekilde neticelenen isyanlar unutuldu, ancak bunlar asla unutulmadı. Bunda, söz konusu isyanlarda öldürülen şahısların mümtaz kimseler olmasının yanı sıra bu olayların bazı gruplar tarafından davalarının güçlenmesi için kullanılmasının da rolü oldu.

Yezid döneminde gerçekleştiği belirtilen isyanlar arasında Hâricîlerden bazı şahısların isyanları da vardır. Bunlar küçük çaplı isyanlar olup halifenin müdahalesine gerek kalmadan Basra valisi Ubeydullah tarafından ortadan kaldırdılar.

1-Ebû Bilâl Mirdâs b. Udeyye'nin İsyanı

Hâricîler arasında ilmi ve takvasıyla tanınan¹ Ebû Bilâl'in isyanının Muaviye döneminde sert bir şekilde bastırılan Hâricî isyanlarıyla ilişkili olduğu söylenebilir.

Welhausen'in iddiasına göre, "Basra'da kümelenen Hâricîler, Ziyad b. Ebîh'den sonra oğlu Ubeydullah b. Ziyad tarafından büyük bir baskı altına alındılar. Ubeydullah, önleyici tedbirlerle hâricîlere karşı sert bir tutum takip etti. Kendisine tehlikeli görünenleri, sadece şüphe üzerine, zindana attırdı ki, babası bile bunu yapmadı."²

Ebû Bilâl'in kardeşi Urve b. Udeyye 58/678 senesinde Ubeydullah'ın Basra'da mücadele edip öldürttüğü ilk önemli Hâricî'dir.³ Ubeydullah, kendisine isyan edeceğinden şüphelendiği Urve'yi yakalattı; el ve ayaklarını kestirdikten sonra idam ederek öldürttü. Bununla da yetinmeyip onun kızını da öldürttü.⁴

Ubeydullah, Urve b. Udeyye'yi öldürdükten sonra Basra'daki Hâricîler üzerindeki baskısını daha da arttırdı. Onlardan pek çoğunu tutuklattı. Bu dönemde hapsedilenlerden birisi de Ebû Bilâl Mirdâs idi. Hapiste kaldığı süre içerisinde özellikle gece ibadetleriyle dikkat çeken Ebû Bilâl ile gardiyan arasında bir yakınlaşma oldu. Onun zâhid bir insan olduğunu ve ibadete düşkünlüğünü gören gardiyan, geceleri onu

¹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 188-189; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 518.

² Partiler, s. 37-38.

³ Adran Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faliyetleri*, İstanbul 1996, s. 153.

⁴ Belâzürî, *Ensâb*, V, 193; Taberî, IV, 360; Müberred, III, 260; Ayrıca bkz. Welhausen, *Partiler*, s. 39; Demircan, *Hâricîler*, s. 153; Tâhâ Hüseyin, s. 1016.

bıraktı, gün doğarken geri dönmesine göz yumdu. Ancak, Ubeydullah Hâricîlerden birisinin güvenlik görevlilerinden birisini öldürmesi üzerine hapisteki Hâricîlerin tümünü öldürmeye karar verdi. Bu durumu evindeyken öğrenmesine rağmen gardiyana verdiği söze binaen hapishaneye geri dönen Ebû Bilâl, gardiyanın ricası üzerine Ubeydullah tarafından salıverildi.⁵

Hapisten kurtulan Ebû Bilâl'in hemen isyan etmediği görülmektedir. Onun isyanı öncesinde gerçekleşen bir olayın bu isyanda etkili olduğu söylenmektedir.

Kaynakların belirttiğine göre Belcâ⁶ adındaki Hâricîlerden olan bir kadınla evlenmek isteyen Ubeydullah, kadının evlenmeye yanaşmaması üzerine onu fecî şekilde öldürtür.⁷

Bu kadının idamı Ebû Bilâl üzerinde, kardeşinin öldürülmesinden daha büyük bir tesir yapar. O, artık böyle bir olaya şahit olamayacağını, buna tahammül edemeyeceğini hissederek, 60/679 yılında, artık bu rejim altında Basra'da yaşamayacağı inancı içinde Basra'dan ayrılmaya karar verir.⁸ Beraberindeki 40 arkadaşıyla Âsek'e⁹ gider.¹⁰

Âsek'de toplanan Ebû Bilâl ve arkadaşlarına karşı Ubeydullah, Eslem b. Zur'a el-Kilâbî¹¹ komutasında 2000 kişilik bir kuvvet gönderir, ancak bunlar, Ebû Bilâl tarafından bozguna uğratılırlar.¹²

Ubeydullah bu sefer Ebû Bilâl üzerine Abbâd b. Ahdar et-Temîmî komutasında 3000 kişilik bir ordu gönderdi. İki taraf Tevvec'te¹³ karşı karşıya geldi. Cuma namazı vakti Ebû Bilâl'in önerisi üzerine namaz kılmak için savaşa ara verildi, fakat namaz

⁵ Taberî, IV, 232; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 94-95.

⁶ Belâzürî, *Ensâb*, V, 189.

⁷ Belâzürî, *Ensâb*, V, 189-190; Müberred, III, 248.

⁸ Welhausen, *Partiler*, s. 39.

⁹ Ahvâz'ın nahiyelerinden olup, Râmhumuz ile Arracân arasında; Arracân'a yakın bir yerdir. bkz. Yâkut, *Mu'cem*, I, 53.

¹⁰ Belâzürî, *Ensâb*, V, 191; Taberî, IV, 360; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 519; Ayrıca bkz. Welhausen, *Partiler*, s. 39; Yüksel, s. 33.

¹¹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 192; Taberî, IV, 360; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 519; Ayrıca bu esnada gönderilen komutanın adının İbn Hısn et-Temîmî olduğunu söyleyenler de vardır. bkz. Taberî, Vehb b. Cerir'e göre, IV, 232; Ayrıca bkz. Ethem Ruhi Fıglalı, "Hâricîler", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 171.

¹² Taberî, IV, 360-361; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 519; Müberred, III, 552-553.

¹³ Fâris bölgesinde Kâzerûn yakınlarında bir şehirdir. bkz. Yâkut, *Mu'cem*, II, 66.

sırasında silahlarını bırakan Hâricîlere saldıran Abbâd ve adamları onları kılıçtan geçirdiler.¹⁴

Zühdü, takvâsı ve cesaretiyle muhaliflerinin bile takdirini kazanan Ebû Bilâl'in öldürülmesi değişik zümrelerce büyük bir üzüntü ile karşılandı.¹⁵ Onun öldürülmesi Basra Hâricîlerinin kızgınlığını doruk noktasına yükseltti. Bununla beraber bunlar, Ubeydullah'ın makamını sağlamca muhafaza ettiği sürece Basra'da hiçbir şey yapamadılar.¹⁶

61/680 yılında gerçekleşen¹⁷ Ebû Bilâl'in isyanı ve öldürülüşü olayında Yezid'in herhangi bir müdahalesinin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla yerel bir isyan olarak ortaya çıkan bu isyan, Basra valisi Ubeydullah'ın mahallî kuvvetleri tarafından kanlı bir şekilde etkisiz hale getirildi. Ancak şu söylenebilir ki, Basra'da rahat yaşama imkanı bulamayan Hâricîler, İbn Zübeyr'n isyanına destek olarak iktidarın baskısından kurtulmayı denediler. Bir başka ifadeyle Ubeydullah'ın Basra'da sıkıştırdığı Hâricîler, İbn Zübeyr'e destek oldular ve Yezid'in karşısında yer aldılar.

2-Tevvâbûn Hareketi

Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere Hz. Hüseyin'in şahadetiyle neticelenen Kerbela'nın doğurduğu sonuçlardan birisi de Tevvâbûn hareketinin ortaya çıkmasıdır.¹⁸

Tevvâbûn hareketinin adından da anlaşılacağı gibi, olayın esas muharrik fikri, Hüseyin b. Ali'yi Kûfe'ye davet eden sonra da, onun ve yanında bulunanların hunharca şehid edilmesine seyirci kalanların, bu davranışları sebebiyle hissettikleri pişmanlık duygusudur.¹⁹

Kûfeliler, kendilerini kınamaya ve pişmanlık duymaya başladılar. Kûfe'de bulunan Ehl-i Beyt taraftarlarının önde gelenlerinden Süleyman b. Surad'ın yanısıra Museyyeb b. Necebe, Abdullah b. Sa'd b. Nüfeyl ve daha başkalarının öncülük ettiği

¹⁴ Belâzürî, *Ensâb*, V, 192-193; Taberî, IV, 361; Müberred, III, 253-254; İbnü'l Esir, *Kâmil*, IV, 94-95.

¹⁵ Fığlalı, "Hâricîler", *DİA*, XVIII, 171.

¹⁶ Welhausen, *Partiler*, s. 40.

¹⁷ Taberî, IV, 360; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 94; Nüveyrî, XX, 482; Zehebi, *Siyer*, IV, 38; Welhausen, *Partiler*, s. 39-40.

¹⁸ Welhausen, *Partiler*, s. 116-117; Müsned, s. 29; Onat, *Şii Hareketleri*, s. 73-74; Ukaylî, *Kerbela*, s. 483.

¹⁹ Onat, *Şii Hareketleri*, s. 72.

bu hareketin mensupları, Kerbela olayında Hz. Hüseyin ve yakınlarının öldürülmesinden kendilerini sorumlu tutmaktaydılar. Çünkü onu Kûfe'ye davet etmişler, ancak ona vaadettikleri yardım ve desteği yerine getirmeyip yalnız bırakmışlardı. Bu sebeple de, hem onun ve hem de ehl-i beytinin öldürülmesine sebep olmuşlardı. Bu şekilde büyük bir günah işlediklerinin düşünerek, bundan son derece pişmanlık duymuşlardır. Bunlar, işledikleri günahların ancak Hz. Hüseyin'in intikamının alınmasıyla affının mümkün olacağını düşündüler.²⁰

Uzun münakaşalardan sonra Hz. Peygamberin sohbetinde bulunan Süleyman b. Surad'ın başkan olması kararlaştırıldı. Çok geçmeden Süleyman b. Surad el-Huzâî, Hz. Hüseyin'in katillerinin aslında onun intikamını talep edenler olduğunu gördü. Bu husus Taberî'nin rivayet ettiği Süleyman b. Surad'ın kendi sözlerinde de açıkça görülür: "Şüphesiz inceledim ve anladım ki, Hüseyin'in katilleri Kûfe'nin ileri gelenleri ve Arap süvarileridir. Halbuki Hüseyin'in intikamının alınmasını da bunlar istiyorlar."²¹

Toplantının tarihiyle ilgili farklı bilgiler verilmektedir. Ebû Mühnefe göre²² Kerbela'dan hemen sonra başlayan ve gizlice devam eden bu grubun faaliyetleri, Yezid'in ölümünden sonra açıktan yapılmaya başladı. Vâkıdî ise söz konusu girişimin ancak 64/683 yılında gerçekleştirilebildiğini belirtmektedir.²³

Bununla birlikte, Yezid'in hilafeti döneminde, Ubeydullah b. Ziyad'ın sert idaresi zamanında Tevâbûn'un ileri gelenlerinin hareket günü için zaman veya yer tespit etmiş olmaları biraz şüpheli görünmektedir. Süleyman b. Surad'ın taraftar toplamak gayesi ile etrafa mektupları yazmasının da Yezid'in ölümünden sonra olabileceği kuvvetle muhtemeldir.²⁴ Nitekim Yezid'in iktidarı esnasında ortaya çıkan olaylarda herhangi bir şekilde adı geçmeyen bu grubun, İbn Zübeyr'e Mekke muhasarası esnasında yardım eden diğer hiziplerin yanında bulunduklarına dair bir bilgi de bulunmamaktadır.

²⁰ Taberî, IV, 426; Mes'ûdî, *Murûc*, III, 100-101; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 158; İbn Kesir, *el Bidâye*, VIII, 255; Ayrıca bkz. Welhausen, *Partiler*, s. 116; Köksal, s. 220; Onat, *Şii Hareketleri*, s. 62; Yüksel, s. 160-161; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 316.

²¹ Taberî, IV, 227.

²² Taberî, IV, 426.

²³ İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 255; Welhausen'e göre de böyledir. bkz. *Partiler*, s. 117.

²⁴ Onat, *Şii Hareketleri*, s. 77.

Netice olarak şu söylenebilir ki Yezid'in ölümünden sonra yerine geçen oğul II. Muaviye'nin kifayetsiz yöneticiliğinden ve belirsizlikten istifade ederek ortaya çıkan Tevvâbûn hareketi, Yezid ile herhangi bir şekilde ilişki kurmuş değildir. Onların, ortaya çıkış sebepleri arasında Yezid tarafından gerçekleştirilen bir takım kötü icraatlar vardır, ancak onlar bu sebeplere rağmen Yezid döneminde isyana kalkışmış değillerdir.

B-YEZİD DÖNEMİ FETİH HAREKETLERİ

Babası Muaviye'nin ölümünden sonra Yezid, problemi olmayan bir devletin başına geçti. Onu bekleyen sıkıntı babası döneminde de muhalefette bulunan kimselerin biatlarını almaktı.²⁵ Çalışmamızda ifade edildiği üzere Yezid'in üç yıldan daha fazla süren hilafeti, kendisine biat etmeyen ve isyana kalkışan muhaliflerle mücadeleyle geçti.

Hız. Ali döneminde iç savaşlar (Cemel, Sıffin, Nehrevan) sebebiyle ara verilen fetihlere Muaviye'nin iktidara geçmesiyle yeniden başlandı. Horasan ve Afrika'da yapılan fetihlerle devletin sınırları onun zamanında en geniş noktasına ulaştı.²⁶ Ancak onun ölümüyle, fetihlerin neredeyse durduğu görülmektedir.²⁷

Yezid döneminde fetihlerin durmasıyla ilgili olarak iki sebep gösterilebilir: Bunlardan birincisi, Muaviye döneminde devletin tabii sınırlara zaten ulaşmış olmasıdır.²⁸ Yani devlet zaten ulaşabileceği en son noktalara kadar ulaştığı için, bundan sonra ele geçirilecek yerlerin korunması, elde tutulması çok zordu. İkinci sebep ise, Yezid döneminde fetihler için imkan ve fırsatın olmamasıdır. Çünkü bu dönemde gerçekleşen isyanlarla uğraşan halife ve ordusu, iç savaşın sürdüğü bir ortamda dışarıya çıkıp fütûhat gerçekleştiremezdi. Dolayısıyla bu dönemde pek az fütûhat gerçekleşti.²⁹

1-Bizansla İlişkiler

Daha önce de ifade edildiği gibi Bizans'a karşı sürdürülen taarruzlar, Muaviye döneminde en ileri seviyeye çıkartıldı. Bu saldırıların asıl hedefi İstanbul'un

²⁵ Sıbt, s. 213; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 14; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 149.

²⁶ Aycan, *Muaviye*, s. 271.

²⁷ H. Dursun, "Yezid b. Muaviye", *İA*, XIII, 413.

²⁸ Vekil, s. 256.

²⁹ Vekil, s. 256; Aycan, *Emevîler*, s. 35; Welhausen'e göre ise Yezid'in barış sever mizacı bunda etkili olmuştur, bkz. *Arap Devleti*, s. 79.

fethedilmesi idi. Yezid'in de iştirak ettiği müslümanların ordusu İstanbul'u fethedememişti ama Bizans'a karşı taarruzlar devam ettirildi.

Yezid'in ise Bizans'a karşı düzenlenen seferlere son verdiği görülmektedir. Daha iktidara geçer geçmez yaptığı konuşmada Bizans'a karşı izleyeceği politikayı şu şekilde ifade ediyordu: "...Muaviye, sizi deniz gazasına gönderirdi. Ben, müslümanlardan herhangi birini deniz seferine sevk etmeyeceğim. Muaviye, sizi kışın Bizans diyarına gönderip (Şevâtî) gaza ettirirdi. Ben sizleri böyle bir sefere de göndermeyeceğim..."³⁰

Yezid'in bu konuşmada söylediklerine bağlı kaldığı, halifelik yaptığı sürece Bizans'la savaş yapmadığı söylenebilir.³¹

Daha önce de belirtildiği üzere Yezid'in daha ilk konuşmasında Bizans'a karşı tertiplenen yaz ve kış seferlerine son vereceği vaadine bakılarak müslüman savaşçıların böylesi bir durumdan muzdarip oldukları sonucuna varılabilir. Zira Rum beldelerinde aşırı soğuk vardı. Ayrıca denizde gemilerle savaşmak da onlara zor geliyordu. Yezid, bu durumun farkındaydı. Çünkü o da bu seferlere iştirak edenlerden birisiydi.³²

Yezid'in Bilâd-ı Rum'a karşı düzenlenen seferleri durdurması, Bizans'ın cesaretlenmesine yol açmış olmalıdır. Daha önceki seferler neticesinde ele geçirilen topraklara iskan olunan müslüman tebaanın emniyeti açısından da bu kararın, olumsuz etkiler doğurduğu söylenebilir.³³

Şam'da iktidar koltuğuna oturan Yezid, çoğunluğunu ordu mensuplarının oluşturduğu söylenebilecek kimseleri bu tür konuşmalarla memnun etmek istemişse de, devletin dış siyaseti ve fütûhatın seyri açısından bu sözlerin faydalı olmadığı söylenebilir. Yezid'in karşılaşacağı muhtemel problemleri düşünerek, fetihlere fırsat bulamayacağı kanaatiyle de bu sözleri sarfettiği de zikrolunabilirse de, en azından bu politikanın seslendirilmesinin Bizans'a cesaret vereceği tahmin olunmalıydı. Yezid, Bizanslılara karşı taarruzdan ziyade savunma durumunda kaldı.³⁴

Muaviye tarafından 33/653 yılında Kıbrıs'ın fethedilmesi ve akabinde 10.000 müslümanın oraya iskanı gerçekleştirildi. Bu insanlar orada evler ve camiler yaptılar.

³⁰ Zehebî, *Siyer*, IV, 37; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 146; Ayrıca bkz. Vekil, s. 194; Ganim, s. 29-30; Umeriyyu, s. 240.

³¹ Ganim, s. 31.

³² Ganim, s. 31.

³³ Vekil, s. 194.

³⁴ Hodgson, I, 162.

Muaviye ölünceye kadar burada kaldılar. Maaşları da devlet tarafından devamlı suretle gönderildi. Bu insanlar Yezid'in emriyle Kıbrıs adasını terk ettiler.³⁵ Ayrıca aynı dönemlerde Rodos adasında yaşayan müslümanlar da Yezid'in emri üzerine adayı terk ettiler.³⁶ Böylece Muaviye döneminde ulaşılan sınırların gerisine gelindi.

2-Horasan'da Gerçekleştirilen Fetihler

Yezid döneminde istisnai olarak görülen fetihlerden bir kısmı da Horasan civarında gerçekleştirildi. Yezid, 61/680 yılında Selm b. Ziyad'ı Horasan'a vali olarak gönderildi. Selm, bu sırada henüz 24 yaşlarında bir delikanlıydı. Selm'den önce bu görevi kardeşleri Abdurrahman b. Ziyad ve Abbâd b. Ziyad icra etmekteydi. Birisi Horasan, diğeri de Sicistân da idarecilik yapıyordu.³⁷

Söz konusu iki bölgenin de valiliğine getirilen Selm, İsa b. Şebîb'in dedesi olan Hâris b. Muaviye el-Hârisî'yi Şam'dan Horasan'a gönderdi. Kendisi de Basra'ya gidip yol hazırlıkları yaptı. Ayrıca kardeşi Yezid b. Ziyad'ı da Sicistan'a gönderdi. Ubeydullah b. Ziyad, kardeşi Abbâd'a bir mektup yazarak ona Selm'in vali olduğu haberini ilettiler. Bunun üzerine Abbâd, beytûlmâlde olan malları kölelerine dağıttı ve Sicistan'dan ayrılıp Yezid'in yanına gitti.³⁸

Selm, Horasan'a gitmek üzere yola çıktığında Yezid, onunla birlikte kardeşi Ubeydullah'a altı bin atlı seçmesini emreden bir de mektup gönderdi. Seçilecek atlıların altı bin değil de iki bin olduğu da söylenir. Selm, Horasan'a giderken önemli kişilerden bazılarını da beraberinde götürdü. Basralı olan bu şahıslardan bazıları şunlardı: İmran b. Fuseyl el-Burcûmî, Mühelleb b. Ebî Sufra, Hanzala b. Arâde ve Yahya b. Ya'mer el-Advânî vd.³⁹

Selm, Horasan'a gitti. Ondaki önceki Horasan valileri gazâ yapar, kış girdiği zaman Merv eş-Şahcihân'a geri dönerlerdi. Müslümanlar geri dönünce Horasan beyleri, Hârezm'e yakın olan bir şehirde toplanırlar, birbirlerine karşı savaş açmayacaklarına dair sözleşirler ve bundan sonra nasıl bir strateji uygulayacaklarına karar verirlerdi. Müslümanlar, onların bir araya geldikleri ve bu şehre gazâ yapmayı kendi valilerinden isterler, ancak valiler buna yanaşmazlardı. Fakat Selm, kendisinden

³⁵ Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 219-220.

³⁶ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 244.

³⁷ Taberî, IV, 361; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 95.

³⁸ Taberî, IV, 362; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 95; Nüveyrî, XX. 484.

³⁹ Taberî, IV, 362; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 95; Nüveyrî, XX. 484

kış mevsimi girmesine rağmen, izin isteyen Mühelleb b. Ebî Suфра'ya gazâ için izin verdi.⁴⁰

Selm, Mühelleb komutasındaki altı bin veya dört bin kişiyi gazâyâ çıkardı. Mühelleb, onları muhasara altına aldı. Sonunda karşı taraf barış istemek zorunda kaldı. Mühelleb, yirmi milyon dirhem ödemelerini onlara şart koştu. Onlar bunu kabul ettiler ve ödemeyi peşin yaptılar. Mühelleb buradan aldığı ganimetleri Selm'e götürdü. Selm ise bunlardan beğendikleri dışındakileri Yezid'e gönderdi.⁴¹

Netice olarak şu söylenebilir ki, Yezid, Selm b. Ziyad'ı Horasan ve Sicistan'a vali olarak gönderdi, Selm de buralarda zayıflayan devlet otoritesini yeniden tesis etmek için gazalarda bulundu. Yaptığı antlaşmalarla bunu başardı ve pek çokta ganimet elde etti.⁴²

3-Kuzey Afrika'da Gerçekleştirilen Fetihler

Konunun hemen başında şunu belirtmek gerekir ki, Yezid döneminde Kuzey Afrika'da gerçekleştirilen fetihler Ukbe b. Nâfi tarafından yapıldı.

Ukbe b. Nâfi'nin İfrikiyye ile olan münasebetleri ilk olarak Amr b. el-Âs'ın Berka ve Trablusgarb'ı fethettiği 22-23/642-643 yıllarında başladı. Amr'ın komutanı sıfatıyla bu şehirlerin fethine katılan Ukbe, aynı yıllarda Berka ile Zevile arasında kalan yerleri de İslâm hakimiyetine almıştır. Bölgedeki fetihlerin tamamlanmasından sonra ise Amr b. el-Âs tarafından Berka ve Trablusgarb'ın murâbıtlığına atanan Ukbe, böylece 63/683'de ölünceye kadar yaklaşık yirmi yıl sürecek olan İfrikiyye ile münasebetlerine başladı.⁴³

Amr b. el-Âs'ın vefatına kadar bu görevde kalan Ukbe, bu dönem içerisinde Kuzey Afrika'da pek çok yerin fethini gerçekleştirdi.

Amr'ın vefatından sonra ise Ukbe'nin, aynı göreve devam edip etmediğini bilmiyoruz. Kaynaklarımız Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in 27/647 yılındaki İfrikiyye seferine Ukbe'nin de katıldığını naklederlerken, 45/665'deki Muaviye b. Hudeyc'in İfrikiyye seferine iştirak ettiğine dair hiçbir bilgi vermemektedirler.⁴⁴

⁴⁰ Taberî, IV, 363; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 95; Nüveyrî, XX, 484.

⁴¹ Taberî, IV, 363; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 95-96; Nüveyrî, XX, 484-485.

⁴² Buradaki faaliyetler hakkında adı geçen kaynaklarından başka bkz. İbn Tağriberdî, I, 205; Diyarbekrî, II, 297; Abdüllatif, s. 131; Vekîl, s. 254-256; Şemrî, s. 68-69.

⁴³ Nadir Özkuyumcu, *Emeviler'in Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmamış doktora tezi) İstanbul 1993, s. 145-146.

⁴⁴ Özkuyumcu, s. 147-148.

Muaviye b. Hudeyc'in 45/665 yılındaki İfrikıyye seferinden sonra, Ukbe b. Nâfi 46/666'da Berka ve Trablusgarb'ın güneyinde kalan iç kesimlere yeniden seferler düzenlendi ve bu seferlerini 50/670 yılına kadar dört yıl sürdürdü.⁴⁵

Muaviye b. Hudeyc'in Mısır valiliği döneminde, pek çok yerin fethedilmesini sağlayan Ukbe, 50/670 yılına kadar aralıksız olarak dört yıl gazalarda bulundu.

Ukbe, 50/670 yılında fetihlere ara verdi ve İslâm orduları için devamlı karargah vazifesi görecek olan Kayravan şehrini kurmak için teşebbüse geçti. Çünkü kendisinden önce İfrikıyye seferine çıkan diğer komutanlar, burada fetihler yapıp Mısır'a geri dönüyorlar, bu da İfrikıyye'deki askeri faaliyetlerin ve gerçekleştirilen fetihlerin kalıcı olmasını engelliyordu. 50/670 de başlayan inşaa faaliyeti 55/675 yılında tamamlandı.⁴⁶

Muaviye b. Ebî Süfyan 46/660 yılında Ukbe'yi Berka ile Trablusgarb arasındaki iç kesimlerin fethine gönderdikten sonra bu sırada Ufrikıyye orduları komutanı olan Muaviye b. Hudeyec'i azletti. Ukbe'nin seferlerine başlamasından bir yıl sonra da Mesleme b. Muhalled'i 47/667 yılında Mısır ve Mağrib (İfrikıyye) valiliğine tayin etti. Böylece Mesleme, Mısır ve Mağrib (İfrikıyye) valiliklerinin ikisinin birden fiilî olarak uhdesinde toplayan ilk kişi oldu.⁴⁷

Mesleme, Ukbe b. Nafi'in İfrikıyye'deki görevine 55/675'de son vererek yerine Ebü'l-Muhâcir Dinar'ı tayin etti.⁴⁸

Ebü'l-Muhâcir, göreve tayini ve Ukbe'nin azlini bildiren bir mektup ve orduyla Kayravan'a geldi. Daha sonra da, Ukbe'yi güzellikle görevden alması şeklindeki Mesleme'nin emrine muhalefet ederek, onu önce zincire vurdurdu sonra da hapse attırdı.⁴⁹ Ebü'l-Muhâcir Dinâr'ın Ukbe'ye kötü davrandığını, onu zincire vurdurarak hapse attırdığının haberini alan Muaviye b. Ebî Süfyan, Ebü'l-Muhâcir'e bir mektup yazarak ondan Ukbe'yi serbest bırakmasını istedi. O da Ukbe'yi serbest bıraktı.⁵⁰

⁴⁵ Ebu'l-Kasım İbn Abdilhakem, *Kitabu Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, Kahire 1415/1994, s. 329.

⁴⁶ Taberî, IV, 178; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 472; İbn Abdilhakem, s. 332-333; Ayrıca bkz. Besam el-Aselî, *Ukbe b. Nâfi*, Beyrut 1407/1987, s. 55; Vaglieri, I, 92; Abdullah ez-Zekere, *Ukbe b. Nâfi*, Dâru'l-Kuteybe 1401/1981, s. 85; Makdiş, I, 218.

⁴⁷ İbn Abbadihakem, s. 333.

⁴⁸ İbn Abdilhakem, s. 333; Ayrıca bkz. Zekere, s. 90-91; Makdiş, I, 211-212; Aselî, s. 58-59; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 472-473; Özkuyumcu, s. 153.

⁴⁹ Zekere, s. 97; Makdiş, I, 211; Aselî, s. 60.

⁵⁰ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 467; İbn Abdilhakem, s. 334; Ayrıca bkz. Makdiş, I, 213; Zekere, s. 92-93; Aselî, s. 59; Özkuyumcu, s. 154.

Hapisten kurtulan Ukbe, doğruca Şam'a, halife Muaviye'nin yanına gitti ve başından geçen sıkıntıları, maruz kaldığı işkenceleri ona anlattı. Ayrıca İslâm'daki fedakarlıklarının, savaşlardaki yararlılıklarını da zikrederek Muaviye'ye sitemde bulundu. Muaviye ise ona haklı olduğunu söyleyip kendisini tekrar görevine iade edeceğine dair söz verdi. Ayrıca ondan özür de diledi. Ancak Muaviye'nin 60/680 de vefatı bu vaadini yerine getirmesini engelledi.⁵¹

Muaviye'nin vefatından sonra yerine geçen oğlu Yezid, bu olaydan haberdar biri olarak, önce Mesleme b. Muhalled'i İfrikiyye valiliğinden aldı, sonra da Ebü'l-Muhâcir'i 62/682'de İfrikiyye orduları komutanlığından azlederek yerine Ukbe'yi vali olarak tayin etti ve İfrikiyye'yi doğrudan hilafet merkezine bağlı bir vilayet haline getirdi.⁵² Böylece Ukbe'nin ikinci valiliği (62-63/682-683), Mısır'dan ayrı ve hilafet merkezine doğrudan bağlı müstakil bir valilik şeklinde oldu.⁵³

İkinci defa valilik görevine getirilen Ukbe, derhal harekete geçip Kayravan'a ulaştı. Ukbe, Kayravan'a gelir gelmez kendisine kötü davranan Ebü'l-Muhâcir'e misliyle mukabelede bulundu; onu önce zincire vurdurdu sonra da hapse attırdı.⁵⁴

Ukbe, Kayravan'a gelmesinden kısa süre sonra da büyük bir ordu hazırlatıp Mağrib seferine gitmeye karar verdi.

62/681 yılında başlayan bu sefere, zincire vurdurduğu Ebü'l-Muhâcir'i de götüren Ukbe, Kayravan'dan ayrılırken yerine Züheyr b. Kays el-Belevî'yi vekil bıraktı.⁵⁵

Tarihçilerin belirttiğine göre sefer esnasında Ebü'l-Muhâcir'e iyi davranmayan Ukbe, aynı şekilde Ebü'l-Muhâcir ile yaptığı bir savaşta mağlup olan, akabinde de Ebü'l-Muhâcir'le kurduğu dostluk üzerine İslâm'a giren, Berberi reisi Kuseyle'ye de oldukça kaba davrandı. Kuseyle'nin kavmi arasında büyük itibarı olmasına rağmen

⁵¹ İbnü'l-Esir, **Kâmil**, III, 105; İbn Abdilhakem, s. 334; Aselî, s. 59; Zekere, s. 95-96; Makdiş, I, 212.

⁵² Özkuyumcu, s. 155; Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 103; İbn Abdilhakem, s. 335; Makdiş, I, 218; E. Levi Provençal, "Ukbe b. Nâfi", **İA**, XIII, 20; Brockelman, s. 217; Bekkî, I, 82, Zekere, s. 97; Aselî, s. 60.

⁵³ Özkuyumcu, s. 155.

⁵⁴ İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 105; İbn Adilhakem, s. 335; Aselî, s. 60; Makdiş, I, 213.

⁵⁵ İbn Abdilhakem, s. 335; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 105; Makdiş, I, 213; Aselî, s. 65.

onu, herkesin gözü önünde küçük düşürmeye çalıştı. Üstelik, Ebü'l-Muhâcir'in Kuseyle'ye iyi davranmasına dair tavsiyelerine de önemsemedi.⁵⁶

Çalışmanın niteliği bakımından Ukbe'nin Yezid döneminde ve ikinci Afrika valiliği esnasında gerçekleştirdiği Mağrib seferi esnasında nereleri fethettiği, hangi savaşları yaptığı vs. hakkında bilgi verilmesi konunun boyutlarını aşacaktır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, Ukbe b. Nâfi'nin ordusu, Afrika'da gittiği her yeri fethetti; Atlas okyanusuna kadar ki bölgeleri İslâm devleti sınırlarına kattı.⁵⁷

Tarihçilerin belirttiğine göre Atlas Okyanusu'na kadar uğradığı her yeri fetheden Ukbe, önünde Okyanusun engin sularını görünce, atını Okyanusa doğru sürmüş ve şunları söylemiştir: "Ey Rabbim! Eğer şu deniz önüme çıkmasaydı, senin dinini müdafaa etmek ve sana karşı kafir olanlarla savaşmak için Zü'l-Karney'nin yaptığı gibi ülkeler fethederdim."⁵⁸

Bundan sonra Kayravan'a geri dönmek üzere harekete geçen Ukbe ve ordusu, dönüş esnasında da pek çok ganimet elde etti.

Kayravan'a sekiz günlük bir mesafede bulunan Tubne⁵⁹ ye gelen Ukbe, kazandığı seferlere güvenerek, ordusunu dağıtır, onların gruplar halinde Kayravan'a gitmelerine izin verir. Kendisi, ise zincire vurduğu Ebü'l-Muhâcir ve az sayıdaki adamıyla birlikte Tehûzâ'ya⁶⁰ gider. Tehûzâ'da bulunan Rumlar, Ukbe'nin az sayıdaki birlikleriyle şehirlerine geldiğini görünce, bunu fırsat bilerek, kalelerine kapanarak savaşmaya başlarlar. Ukbe, mancınıklarla kaleyi muhasara altına alır, ancak Rumlar savunmayı sürdürürler. Bu arada Rumlar, Berberi Kuseyle'yi yardıma çağırırlar, o da bu çağrıyı kabul eder. Rumlar, Kuseyle yönetimindeki Berberi'lerin desteğini de aldıktan sonra saldırıya geçerler. Berberi'ler ve Rumlar arasında kalan müslümanların

⁵⁶ Ukbe'nin Kuseyle'ye muamelesi hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 105; İbn Aselî, s. 71; Provençal, "Ukbe b. Nâfi", **İA**, XIII, 20; Makdiş, I, 98.

⁵⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Abdilhakem, s. 335-338; İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 105; Aselî, s. 66-72, Zekere, s. 103; Makdiş, I, 215-217; Bekkî, I, 82-83; Zehebî, **Tarih**, s. 23; Vekil, s. 257-263; Şükrü Faysal, **Hareketü'l-Fethi'l-İslâmî fi'l-Karni'l-Evvel**, Beyrut 1982, s. 169.

⁵⁸ İbnü'l-Esir, **Kâmil**, IV, 106; Nüveyrî, XXIV, 28; Şükrü Faysal, s. 169.

⁵⁹ İfrikiyye'nin Mağrib sınırında ve Zâb nehri kıyısında bir şehirdir. bkz. Yâkut, **Mu'cem**, IV, 24

⁶⁰ Tehûzâ: İfrikiyye'nin Zâb bölgesinde yaşayan bir Berberi kabilesinin ismidir. Bu kabilenin meskun olduğu yere de aynı isim verilmektedir. bkz. Yâkut, **Mu'cem**, II, 75

tamamına yakını kılıçtan geçirilir. Öldürülenler arasında Ukbe b. Nafi ve Ebü'l-Muhâcir'de bulunmaktadır.⁶¹

Kayravan'da vekil olarak bırakılan Züheyr b. Kays el-Belevî bunlarla savaşmak istediye de Kayrevân'ı terkedip Berkâ'ya gitmek zorunda kaldı. Berberi Kuseyle ise kendisine katılan diğer Berberi kabileleriyle birlikte Muharrem 64 / Ağustos-Eylül 683'de, Züheyr b. Kays el-Belevî'nin boşalttığı Kayrevân'a girdi. Böylece İfrikiyye'de beş yıl sürecek olan Kuseyle'nin hâkimiyeti de başladı.⁶²

Öyle anlaşıyor ki, Afrika'da bu gelişmeler olurken Medinelilerin ve İbn Zübeyr'in isyanlarıyla uğraşan halife Yezid b. Muaviye, Afrika'daki olaylara kayıtsız kaldı. Böylece Yezid döneminin en önemli fetihlerinin gerçekleştiği Afrika'da kazanılan yerler tamamen kaybedildi. Hatta Muaviye döneminde ele geçirilen topraklar bile muhafaza edilemedi.

C-YEZİD'İN İDARÎ VE MÂLÎ ALANDAKİ İCRAATLERİ

Yezid iktidarda kaldığı sürenin az olması yanında bu dönemde sürekli isyanlarla uğraşılması onun fetihlerde bulunmasına imkan vermediği gibi idarî, mâlî ve sosyal alanda da köklü reformlar ve büyük icraatlar yapmasını engelledi. Zaten Yezid'in halifeliği esnasında köklü icraatlar yapabilmek için gerekli otoriteye de sahip olmadığı söylenebilir.

Halife Yezid'in iktidarda bulunduğu dönemde, söz konusu alanlarla ilgili icraatlerinin daha çok babası Muaviye'nin ortaya koyduğu sistemi muhafaza etmek şeklinde gerçekleştiği, çok az değişikliklerin olduğu belirtilebilir. Dolayısıyla Yezid'in uygulamalarının aslının Muaviye'nin daha önce ortaya koyduğu icraatler olduğu görülebilir.

Yukarıdaki sebeplerle Yezid'in söz konusu sahalardaki icraatlerinin Muaviye'nin uygulamalarını göz önünde bulundurularak ortaya konulacaktır.

1-İdarî Alandaki İcraatleri

Bazı araştırmacıların ifade ettiğine göre işlerinin hemen hemen tamamını valileri aracılığıyla yürüten Muaviye, onlara büyük yetkiler veriyordu. Valilerin tayini ve cihad kararı hariç hiç bir konuda onlara müdahale etmiyordu. Zaman zaman onları

⁶¹ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 108; İbn Abdilhakem, s. 336-337; Aselî, s. 72-73; Makdiş, I, 216-217; Vaglieri, I, 92; Provençal, "Ukbe b. Nafi", *İA*, XIII, 21; Zehebî, *Tarih*, s. 23; Şükrü Faysal, s. 169; Özkuyumcu, s. 160-161.

⁶² İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 109; Nüveyrî, XXIV, 29-34; İbn Abdilhakem, s. 336-337; Makdiş, I, 216-217; Provençal, "Ukbe b. Nafi", *İA*, XIII, 21; Faysal, s. 169; Aselî, s. 73-74; Özkuyumcu, s. 161.

denetliyor, uygun bulduğu işleri onaylıyordu. Seçtiği valilerin yetenek ve otorite bakımından kendisine benzemesine özen gösteriyordu.⁶³

Yezid de babasının politikası doğrultusunda hareket ederek babası tarafından daha önceden valilik makamına getirilmiş olan valileri görevde bıraktı. Böylece Muaviye döneminde başarılı olan valilerin göreve devamları ile Yezid'in hilafete geçişi esnasında herhangi bir olumsuzluğa meydan verilmedi, güçlü valilerin vilayetlerdeki hakimiyeti sayesinde yumuşak bir geçiş gerçekleşti.

Yezid'in babası Muaviye'nin valilerinin görevde tutmasını doğru bir davranış olarak gören İbn Kesir, böylesi bir davranışın Yezid'in zeki birisi olduğuna delil olacağını ifade etmektedir.⁶⁴

Bu dönemde Hicaz valiliğinde bulunanların, Ümeyye oğullarına mensup kimselerden oluştuğu görülmektedir. Velid b. Utbe, Amr b. Sâid ve Osman b. Muhammed gibi.⁶⁵ Bunda da Muaviye'nin fetihle devletin eline geçen bölgelere kendi ailesinin dışındaki şahısları, Hicaz'a ise kendi ailesinden vali tayin etme⁶⁶ politikasının etkili olduğu söylenebilir.

Hicaz dışındaki yerlere ise vali tayin edilirken dini, siyasi veya sıhriyet yönünden bölge halkı üzerinde etkili olabilecek şahıslar seçiliyordu.⁶⁷ Örneğin Kûfe'ye sahâbîlerden Numan b. Beşir, Basra'ya siyasi kabiliyeti olan Ubeydullah b. Ziyad; Kelbîlere yakınlığıyla bilinen Filistin ve Ürdün valiliğine ise yine bu kabileden bir kişi olan Hassan b. Mâlik b. Bahdal el-Kelbî tayin edilmiştir.⁶⁸

Diğer taraftan Yezid'in valilerle ilgili olarak vilayetlerden gelen şikayetleri dikkate aldığı da görülmektedir. Nitekim, Medinelilerin şikayetleri üzerine Amr b. Sâid'i, Mekte'de bulunan İbn Zübeyr'in sözleri üzerine de Velid b. Utbe'yi görevden almıştır.⁶⁹

Yezid'in gelen şikayetler üzerine hemen vali değişikliğinde bulunmasını onun zafiyetine bağlayanlar⁷⁰ olmuşa da Yezid'in böyle davranmasında babası Muaviye'nin

⁶³ İşş, s. 142-143; Dûri, 143.

⁶⁴ Bidâye, VIII, 149; Benzer değerlendirmeler için bkz. Ronart Stophen, 564, Feryâl, s. 58.

⁶⁵ Belâzürî, Ensâb, V, 313; İbnü'l-Esir, Kâmil, IV, 14; İbn Kesir, Bidâye, VIII, 149.

⁶⁶ Riyad İsa, s. 56.

⁶⁷ Hammaş, s. 103-105.

⁶⁸ Hammaş, s. 105.

⁶⁹ Taberî, IV, 258; İbnü'l-Esir, Kâmil, IV, 100-101; Nüveyri, XX, 486.

⁷⁰ Küçükaşçı, Medine, s. 90.

“her gün valilerini değiştirmeni isteseler bile sen bunu yap...” şeklindeki vasiyetinin de etkili olduğu düşünülebilir.

Yezid’in yeni bir valiyi göreve getireceği zaman etrafındakilerle istişare ettiği görülmektedir. Nitekim Numan b. Beşir’in Kûfe’de duruma hakim olmadığını öğrendikten sonra onu görevden alan Yezid, yerine Ubeydullah’ı tayin etme kararına etrafındakilere danıştıktan sonra varmıştır.⁷¹ Ancak onun söz konusu istişareyi genellikle Sercûn b. Mansûr gibi bir Hristiyan’la yapmış olmasının onun doğru kararlara ulaşmasına engel olduğu söylenebilir. Nitekim hem Ubeydullah’ın Kûfe’ye vali tayin edilmesinde hem de Müslim b. Ukbe’nin Medine isyanını bastırmakla görevlendirilmesinde Sercûn’un tavsiyelerinin etkili olduğu görülmektedir.⁷²

Diğer taraftan Yezid’in tayin ettiği valileri ve görevlendirdiği komutanları çok geniş yetkilerle desteklediği, verdiği emirlerin bunlar tarafından uygulanıp uygulanmadığını denetlemediğini⁷³, emirlerine uymayanları gerektiği şekilde sorgulamadığını⁷⁴ ve bunlara emirler verirken çok net şeyler söylemediğini⁷⁵ ifade edenler de görülmüştür.

Belki de Yezid’in yukarıdaki eleştirilere maruz kalmasına yol açacak davranışlarda bulunmasında Muaviye’nin valilere tanımış olduğu geniş yetkileri sürdürmesi etkili olmuştur. Yani Muaviye’nin bu politikası Yezid tarafından da sürdürülmüştür. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Muaviye emirlerine uymayan görevlilerini cezasız bırakmamıştır.

Yezid’in gerçekleştirdiği idari icraatlerden birisi de, o döneme kadar dört olan Cünd sayısını beşe çıkarmasıdır. Suriye’de yer alan bu dört Cünd şu şekildeydi: 1. Cündü Filistin (Kudüs) 2. Cündü Ürdün (Taberiyye) 3. Cündü Dımaşk (Dımaşk) 4. Cündü Hıms (Hıms)⁷⁶

Daha önce de ifade edildiği üzere Yezid, Bizans’la yapılan gazalara son vermiş, Rodos va Kıbrıs’taki müslümanları geri çekmişti. Bu durum da Bizanslıların

⁷¹ Ebû Mihnef, *Maktel*, s. 21; Taberî, IV, 258-259; Cahşiyârî, s. 31; İbn A’sem, III, 40-41; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 155.

⁷² Ebû Mihnef, *Maktel*, s. 22; Dineverî, s. 231; Taberî, IV, 258; İbn A’sem, III, 42; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 155.

⁷³ İşş, s. 179.

⁷⁴ Vekil, s. 199.

⁷⁵ Sarıçam, s. 330-331.

⁷⁶ Ebu’l-Kâsım İbn Havkal, *Sûratü’l-Ard*, Leiden 1928, s. 177-178; Ömer Ferruh, s. 105.

Akdeniz’de, Anadolu’da ve İslâm devletine sınır olan Suriye’nin Kuzeyinde istediği şekilde hareket etmesine yol açmıştır. Dolayısıyla bölgeye en yakın cünd olan Hıms Cündü yetersiz kalmaya başlamıştır. Durumun farkına varan Yezid, Hıms cündünden daha Kuzey’de Kınnesrin cündünü tesis etmiştir.⁷⁷

Belâzürî’nin belirttiğine göre Kınnesrin ve ilçeleri, Hıms cündüne bağlıydı. Yezid, Kınnesrin’i Hıms’tan ayırdı ve müstakil bir cünd haline getirdi. Haleb, Antakya ve Menbic bilgesini de buraya bağladı.⁷⁸

Yezid’in idari icraatlarından birisinin de oğlu Muaviye b. Yezid’i veliaht tayin etmesidir. Belâzürî’nin naklettiğine göre hilafet makamına geçmesinden iki sene sonra ciğerlerinden rahatsızlanan Yezid, Kelb kabilesinden olan ve kendisine yakınlığıyla bilinen Hassan b. Mâlik ile yaptığı istişareden sonra oğlu Muaviye’yi veliaht tayin etmeye karar verdi ve halktan biat aldı.⁷⁹ Mes’ûdî ise her hangi bir tarih vermeksizin Yezid’in ölmeden önce Muaviye’ye biat aldığını söylemektedir.⁸⁰

Yezid’in oğlu Muaviye’yi veliaht tayini ile ilgili olarak Akyüz’ün yaptığı değerlendirmeler dikkat çekici niteliktedir: “Otuz dört yaşında halife olup, hemen iki yıl sonra halefini seçmek, genç bir adamın yapacağı harekete pek benzemiyor. Fakat iki kuvvetli muhalefet hareketiyle karşılaşması, Yezid’i halefini erkenden seçmeye pekala yönleltebilir. Bu yüzden Yezid’in halefini seçmesini sağlık durumuna değil de, sosyal- siyasi duruma bağlamak daha doğru görünüyor.”⁸¹

2-Mâlî İcraatları

Yezid, diğer faaliyetlerinde olduğu gibi ekonomik uygulamalarda da Muaviye’nin yolundan gitti. Bunlar, yeniden yapılanma, mâlî hizmetlerin birleştirilmesi ve bazı kimselere tanınan imtiyazların ortadan kaldırılmasıdır.⁸²

Belâzürî’nin rivayet ettiğine göre “Yezid b. Muaviye halife olunca Necranlılar, çeşitli yerlere dağıldıklarından, bir kısmının ölmesi ve bir kısmının da müslüman olması sebebiyle, ödemeleri gereken vergiyi ödemekte zorlandılar. Daha önce Hz. Osman’ın

⁷⁷ Lammens, *Le Califat de Yazid I*, s. 443.

⁷⁸ *Futûhu’l-Buldân*, s. 188; Ayrıca bkz. Conrad, s. 722; Lammens “Suriye”, *İA*, İstanbul 1965, XI, 53; Hammaş, 216-217; Ömer Ferruh, s. 105; Lammens, “Yazid, b. Muawiya”, *EI*, s. 1162.

⁷⁹ *Ensâb*, V, 380 Yine Belâzürî’de yer alan bir habere göre ise Muaviye’nin annesi Fâhite, kocası Yezid’e oğlunu veliaht tayinini telkin etmiştir. V, 380

⁸⁰ *Mürûc*, III, 53

⁸¹ *Hilafet*, s.188

⁸² Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 417.

da elbise sayısında eksiltme yaptığına dair mektubunu halifeye göstererek şöyle dediler: “Sayılarımız daha da azaldı, çok fazla zayıfladık.” Bunun üzerine Yezid, onlardan vergi olarak aldığı elbise sayısından iki yüz elbise daha eksiltti ve böylece dört yüz elbise azaltılmış oldu.”⁸³

Lammens’e göre “tabiatı itibarıyla cömert ve fakat tüm gerçek Emeviler gibi ekonomist olan Yezid, vergi konusunu ince bir revizyondan geçirerek kaynakları artırmaya çaba gösterdi. Bunu, bazı vatandaş gruplarını ezme pahasına gerçekleştirdi. Sâmirîler’in üzerine konulan vergi bu türdendir...”⁸⁴

Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Ürdün ve Filistin’deki Sâmirîlerle anlaştı; onlar müslümanların ajanları ve rehberleri olacaklar, buna karşılık baş vergisi cizyeyi ödemeyecekler ve topraklarını da Ebû Ubeyde kendilerine geri verecekti. Bu durum Yezid dönemine kadar devam etti. Yezid, Ürdün’deki Sâmirîlerin topraklarına haraç vergisi koydu. Ayrıca adam başına iki dinar cizye vergisi koydu. Aynı şekilde Filistin’dekilerin topraklarına haraç, kişi başına da beş dinar cizye koydu. Sâmirîler Yahudî’dir.⁸⁵

Lammens’e göre devletin daha fazla gelire ihtiyacının olması ve Sâmirîlerin nüfuslarıyla zenginliklerinin artmış olması böyle bir verginin konulmasında etkili oldu.⁸⁶

Öyle anlaşıyor ki, ilk zamanlar müslümanlara yardım eden ve fakir olan bu insanlardan alınmayan söz konusu vergiler, daha sonra şartların değişmesiyle alınmaya başlandı.⁸⁷

Yezid’in mali uygulamalarından birisi de Mervlilerden alınan haraç gelirlerinin türünün değiştirilmesi oldu.

Merv’in merzubanı ile Abdullah b. Âmir’in Hz. Osman (r.a) döneminde (23-35/644-656) yaptığı antlaşmada, erkek ve kadın hizmetçiler ile hayvan ve mal verilmesi şart koşuldu. Çünkü o sırada onların ellerinde nakit para yoktu. Haracın

⁸³ *Futûhu’l-Buldân*, s. 97; Ayrıca bkz. Kudâme b. Cafer, *el-Harac ve Sinaatü’l-Kitab*, thk. Muhammed ez-Zebîdî, Kahire 1981, s. 204; Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 422; a. mlf, “Yazid b. Muaviya”, *El*, 1162; Şemrî, s. 64; Feryâl, s. 57.

⁸⁴ *Le Califat de Yazid*, s. 422-423.

⁸⁵ Belâzürî, *Futûhu’l-Buldân*, s. 226-227.

⁸⁶ *Le Califat de Yazid*, s. 423.

⁸⁷ Lammens, “Yazid b. Muaviya”, *El*, 1162.

hepsi bu şekilde ödeniyordu; bu durum Yezid b. Muaviye'nin iktidara gelmesine kadar devam etti; o haracı para ile ödetti.⁸⁸

Muaviye döneminde yılda üç taksit halinde ödenen atıyyelerin (maaş) Yezid tarafından yılda bir defada ve peşin olarak ödendiği de bildirilmektedir.⁸⁹

Yezid'in sosyal faaliyetlerinden sayılabilecek bir icraatı ise, iktidarda bulunduğu esnada Kâbe'yi ipekli örtüyle örttürmesidir.⁹⁰

Yezid'in adından en çok bahsettirdiği sosyal faaliyetinin ise Şam'da kazdırdığı bir kanal olduğu söylenmektedir. Daha çok müsteşrikler tarafından ifade edilen bu bilginin ilk dönem kaynaklarında yer almadığı belirtilmelidir. Özellikle Henry Lammens'in bu hususta ayrıntılı malumat verdiği görülmektedir⁹¹:

"Mâlî düzenlemelerden sonra zirâî durum da Yezid'in dikkatini çekti. Şam vahasındaki mevcut refah, bu vahanın Âramilerce oluşturulan güzel sulama sistemine bağlıydı. Onlardan sonra Greko-Romanler bu şebekenin gelişmesine özen göstermişlerdir. Araplar, önceki nesillerin bu mirasını ele geçirmekle yetindiler. Yezid ise geçmişten gelen sulama projelerini geliştirmenin önemini kavradı. Yezid, gençlik döneminde Gûta⁹² mevkiinde ve Deyr-ü Murrân'da çok güzel villalar edindi."⁹³

Lammens'in ifadesine göre "tüm Arap halifeleri içerisinde gelenek, sadece ona Mühendis lakabını verdi. Kanal kazma çalışmalarını yönlendirdi, hatta başkanlık etti. Tarihte çok az sayıdaki hükümdar böylesi bir nitelendirmeyi hak etti. Mühendis lakabı, oldukça iyi bir bilgi birikimini ve onun Arap ortamındaki farklı bir ruha sahip olduğunu gösteriyor ki, o, bu teknik bilgileri, içerisinde büyüdüğü soylu hükümdarlık ailesi içerisinde edindi. Ayrıca vermekle yükümlü oldukları haracı temin edebilmek için

⁸⁸ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 589; Kudâme, s. 204.

⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 37; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 146; Vekil, s. 194; Ganim, s. 29-30.

⁹⁰ Suyûtî, s. 210; Cebbûr, *Mülûk*, s. 37; Mâverî'ye göre Beytullah'ı ilk giydiren şahıs Sa'du'l-Yemânî'dir. Bundan sonra Rasulullah, Yemen'den getirilen bir örtü ile Kâbeyi örttürmüştür. Sonra da sırasıyla Hz. Ömer (r.a) ve Osman kendi zamanlarında Kibâtî (Mısır kumaşından yapılmış) örtü ile Kâbe'yi örtmüşlerdir. Daha sonra da Yezid b. Muaviye, İran ipekliyle Kâbe'yi örttürmüştür. *Sultaniyye*, s. 305.

⁹¹ bkz. "Gûta", *İA*, IV, 831; a.mlf, "Berede", *İA*, II, 534-535; a.mlf, "Yazid b. Muawîya", *El*, 1162; a.mlf, *Le Califat de Yazid*, s. 423-430.

⁹² Şam'ı çevreleyen bahçelik sahanın adıdır. Berede nehrinin delta ve cedvelleri ile sulanan kesif ziraat bölgesine tekabül eder ve bu nehrin Antilübnan boğazlarından çıktığı noktalardan Şam denizine kadar uzanır. (...) Şam, bu harikulâde latif vaha sayesinde dünyanın dört cennetinden biri şöhretini kazanmıştır. Lammens, "Gûta", *İA*, İstanbul 1964, IV, 831.

⁹³ Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 425.

kanallar, bentler ve kuyular açarak ziraat yapan Tağlib Hristiyanları ve Kelbîler'in yaptıkları faaliyetler de o bölgede yetişen Yezid'in dikkatini çekti."⁹⁴

Şam'dan geçen meşhur Berede ırmağı, pek çok vahayı suladıktan sonra Şam ovasının methâlinde, sünî olarak genişletildi. Bu faaliyeti ise Yezid gerçekleştirdi.⁹⁵

Gûta mıntıkasında boş yere akıp giden Berede nehri, bu bölgenin yüksek olması sebebiyle Zirai alanda kullanılamıyordu. Bunu fark eden Yezid, muhtemel zorluklara rağmen kanal kazdırmak ve bu kanalla suyun ulaşmadığı yerlerin de sulanabilmesini temin edebilmek için faaliyete geçti.⁹⁶

İrmak sahilinde oturanlar, yeni kanaldan istifade tekniklerini bilmelerine ve bu kanalın kendilerine pek çok yarar sağlayacağını tahmin etmelerine rağmen Yezid'in kanal kazma teşebbüsüne karşı çıkmak istediler. Bunlar topraklarının veriminin artmasıyla birlikte ödeyecekleri verginin de artırılacağı endişesiyle nehrin kazılmasını istemiyorlardı. Ancak Yezid, onlara alınan verginin artırılmayacağı, bu yıl ki verginin de kendi mülkünden ödeneceği garantisini verince Gûta'lılar topraklarına kanal kazılmasına razı oldular.⁹⁷

Yeni kanal bir metre derinliğinde ve yarım metre genişliğinde kazıldı. Daha önceki kanallara nazaran gözle görülür bir büyüklükte olan bu kanal Şam'da pek çok arazinin sulanmasına, dolayısıyla da elde edilen mahsulün artmasına sebep oldu.⁹⁸

Bu kanal Nehrû Yezid adıyla anılarak günümüze kadar da Şam'da pek çok arazinin sulanmasında kullanıla geldi.⁹⁹ Söz konusu kanal Yezid'e büyük bir şöhrat kazandırarak ona, "mühendis = water encyineer" denilmesini sağladı.¹⁰⁰

⁹⁴ Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 427.

⁹⁵ Lammens, "Berede", *İA*, İstanbul 1961, II, 534-535.

⁹⁶ Conrad, s. 722.

⁹⁷ Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 428-429; Feryâl, Yezid'in kanal kazarken umumun menfaatini, bazı insanların menfaatine tercih ettiğini, ama zora da baş vurmadığını, neticede ise barışçı yolla dilediğini gerçekleştirdiğini belirtiyor. *Sûratü Yezid*, s. 56.

⁹⁸ İbn Tolun, *Kaydû's-Şerid*, s. 50-51.

⁹⁹ Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 429; a.mlf, "Yazid b. Muawıya", *El*, s. 1162; Stophen, s. 564; Cebbûr, *Yezid*, s. 376.

¹⁰⁰ Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 429; a.mlf, "Yazid b. Muawıya", *El*, s. 1162; Stophen, s. 564; Cebbûr, *Yezid*, s. 376; Hitti, *Tarih*, I, 363; Conrad, "Yazid I", *Dictionary of the ...*, XII, 722.

YEDİNCİ BÖLÜM

YEZİD'İN VEFATI, ŞEMÂİLİ VE
ŞAHSİYETİ

A-YEZİD'İN VEFATI

Kaynaklarda Yezid'in ölüm tarihi, yeri ve sebebi hakkında birbirini tutmayan bilgiler bulunmaktadır. Bununla birlikte biz, öncelikle kaynakların çoğunluğunca kabul edilen hususları ortaya koymaya, daha sonra da rivayetlere yer vermeye çalışacağız.

Tarihçilerin pek çoğuna göre Yezid, 14 Rebiülevvel 64/11 Kasım 683 Salı günü, Dımaşk yakınlarındaki Huvvarîn'de ölmüştür.¹ Yezid'in cenazesi ölümünden hemen sonra Dımaşk'a getirilmiş, oğlu Muaviye b. Yezid tarafından kıldırılan cenaze namazını müteakiben Bâbu's-Sagîr mezarlığına defnedilmiştir.²

Vefatı esnasında 38 veya 39 yaşında olan Yezid'in³ üç yıl altı aydan fazla hilafet makamında kaldığı ifade edilmiştir.⁴

Diğer taraftan yukarıdaki bilgilerle uyuşmayan malumatların varlığı da görülmektedir. Örneğin Makdisî⁵ Yezid'in el-Mâtrûn⁶ mevkiinde doğduğunu, 30 yaşında iken vefat ettiğini söylerken Mes'ûdî⁷, Yezid'in 64 yılı Safer ayının 17. gecesinde öldüğünü, yaşının ise 33 olduğunu ifade etmektedir. İbn Kesir'e⁸ göre ise Yezid öldüğünde 40 yaşındaydı.

Yezid'in vefatı ve yaşıyla ilgili olarak müsteşrik Lammens'in söylemiş olduğu bir takım hususları belirtmekte yarar vardır:

“Yezid'in hayat süresi hakkında ittifak bulunmamaktadır. Veriler 35 ve 43 yılları arasında gidip gelmektedir. Yezid'in doğumuyla ilgili muhtelif tarihlere hiç güvenmiyoruz. Bunlar, bağımsız bir bilgi kaynağından neş'et etmeyip geriye doğru gitme metodunun uygulamasıyla elde edilmektedir. Diğer bir ifadeyle her yazar,

¹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 375; Taberî, IV, 383; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 125; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 239; Nüveyrî, XX, 499; Diyarbekrî, II, 300; İbn Tolun, *Kaydu's-Şerid*, s. 50; Umeriyyu, s. 242; Welhausen, *Arap Devleti*, s. 79; Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 477-478; Şemrî, s. 76.

² Belâzürî, *Ensâb*, V, 375; Ya'kubî, II, 168; Taberî, IV, 383; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 240; Nüveyrî, XX, 499; Ayrıca bkz. İbn Tolun, *Kaydu's-Şerid*, s. 50; Züheyr el-Bekkî, s. 84; Fâhûr, s. 80; Umeriyyu, s. 242.

³ Belâzürî, *Ensâb*, V, 375; Taberî, IV, 383; İbn Abdirabbih, IV, 358; Ayrıca bkz. Abdüllatif, s. 135, Ahmed Faiz, XXXV, 298; Şemrî, s. 76.

⁴ Belâzürî, *Ensâb*, V, 375; Taberî, IV, 383; İbn Abdirabbih, IV, 358; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 63; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 125; Ayrıca bkz. İbn Tolun, *Nüzhe*, s.53; Ağabius, s. 74.

⁵ *Bed*, VI, 16.

⁶ Şam'da bulunan bir yerleşim merkezidir. Yâkut, *Mu'cem*, V, 51

⁷ *Tenbih*, s. 280.

⁸ *Bidâye*, VIII, 239.

Yezid'in hayatı için bir yekûn kabul ederek işi başlamaktadır. Daha sonra bu toplamdan hareketle kendince bir doğum, buna bağlı olarak da ölüm tarihi çıkarmaktadır. Genellikle yazarlarımız, bu tarihi hicrete yaklaştırmaktan sakınırlar. Onun tahta adaylığına karşı çağdaşları tarafından gösterilen tepkileri meşru göstermek için, yaşının gençliğinde ısrar etme ihtiyacı hissedilir..."⁹

Lammens'e göre "Yezid, Huvvârin'de öldü ve oracıkta defni de buna şahadet etmektedir. Nitekim Emevî iktidarına düşmanlığıyla bilinen İbn Arada şu beyti inşa etti:

"Ümeyye'nin oğlu, sizin iktidarınız (gücünüz), Huvvârin'de gömülü cesetle birlikte öldü..."¹⁰

Aynı şekilde Emevî sempatizanı ve Yezid'in dostu şair Ahtal'ın söylediği şu şiir de onun Huvvârin'e defnolunduğuna bir delildir.¹¹

*"Huvvârin'de yatıyor Yezid, hiç terketmediği mekanında.
Sabah sağınakları serinletiyor mezarını ve onun misafirini."*

Bu deliller, daha sonraki vakannüvistlerin iddialarını boşa çıkarmaktadır. Onlar, bu mezarı Şam'a yerleştirmeye veya vücudun oraya nakledilmiş olduğuna meyillidirler. Oysa gelenek, ceset nakilini hoş görmez ve ölümün vuku bulduğu yere defnini arzular..."¹²

Huvvârin'in Şam'a yakınlığı bir tarafa ilk dönem kaynaklarının tamamına yakın bir kısmı da Yezid'in Huvvârin'de defnolunduğunu söylemektedir. Dolayısıyla da Lammens'in yukarıdaki mütalaalarını haklı çıkarabilecek yegane dayanağı, İbn Arada ve Ahtal tarafından söylenilen beyitlerdir. Ancak bu beyitlerin lafzî ibarelerinin ötesinde ihtiva ettiği mecazî anlamların da olduğu muhakkaktır. Oysa bu bilinmemektedir. Dolayısıyla söz konusu beyitler Lammens'in vardığı neticeyi kesin kılmaktan uzaktır.

Diğer taraftan Yezid'in ölüm şekli ve nedeni hususunda da farklı bilgilerin olduğu görülmektedir.

⁹ Le Califat de Yazid, s. 476-477.

¹⁰ Le Califat de Yazid, s. 476-477; Şiir için bkz., Mes'ûdî, Murûc, III, 63.

¹¹ Mes'ûdî, Murûc, III, 63.

¹² Lammens, Le Califat de Yazid, s. 478.

Zehebî'nin söylediğine göre “Yezid, şarap içer ve dans etmeye başlar. Dans ederken baş aşağı düşer, beyni parçalanarak ölür.”¹³

Belâzürî ise isim vermeksizin yaşlı birisinin kendisine şunları anlattığını belirtmektedir: “Yazid, sarhoş bir haldeyken maymununu yaban eşeğine bindirir, sonra kedisi de bu yaban eşeğinin peşinden koşar, düşerek boynunu kırar ve karnı parçalanarak ölür.”¹⁴ Yine Belâzürî tarafından İbn Ayyaş'ın şu haberi rivayet ettiği ifade edilmektedir: “Yezid, sarhoş bir haldeyken Huvvârin'de avlanıyordu. Yabânî bir eşeğe bindi ve önüne de bir maymun aldı. Bu eşeğin zıplaması üzerine düştü, beyni parçalanarak öldü.”¹⁵

Yukarıdakilere benzer ifadelerin başka tarihçiler tarafından da zikredildiği görülmektedir.¹⁶

Bunlar içerisinde en ilgi çekini ise Alman müsteşrik Goldziher'in ortaya koyduğu rivayet ve değerlendirmedir. Henry Lammens'in de bu rivayeti naklettiği ve Goldziher'in değerlendirmelerine katıldığı görülmektedir¹⁷:

“Halife bir gün çok güvendiği ve saygı duyduğu bir şahsı akşam yemeğine davet eder ve ona nazik bir şekilde bizzat kendisi hizmette bulunur. Yemek esnasında misafir, Yezid'e çok dokunaklı bir şekilde Hz. Hüseyin'in ölümünden dolayı kötü bir âkıbetle karşılaşp karşılaşmadığını sorar. Halife ise “hayır” diye cevap verir ve hiçbir kötü musibetle karşılaşmadığını, bilakis her şeyin istediği şekilde gittiğini söyler. Yezid, sohbetin bir kısmında yanmakta olan kandilin fitilinin azalması üzerine fitili biraz daha açmak ister. Küçük parmağıyla fitili tutar. Bu esnada küçük parmağı kandilin ateşinden yanmaya başlar. Ateşi söndürmek için teşebbüse geçer, üflemeğe başlar. Ancak bu esnada dudakları yanarak ölür.”¹⁸

Goldziher, bu rivayeti verdikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Umumi olarak tarihi gelenekte olduğu gibi Şiîlerin de Hz. Hüseyin'in kâtili

¹³ Siyer, IV, 37.

¹⁴ Ensâb, V, 300.

¹⁵ Ensâb, V, 300.

¹⁶ bkz. Ebû Mühnef, *Maktef*, s. 128-129; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 239 (Meçhul siga ile); Ayrıca bkz. Zübeyr el-Bekkî, I, 84; Muhammed Hüseyin el-A'lemî el-Hâirî, *Dairetü'l-Maarif eş-Şüyyetü'l-Âmme*, Beyrut 1413/1993, XVIII, 567-569; Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 475-476; Goldziher, s. 140.

¹⁷ Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 475-476.

¹⁸ İmam el-Mehdî, *Kitâbü'l-Cevâhiri ve'd-Dürer min Sîreti Hayri'l-Beşer ...*, s. 82'den naklen, Ignaz Goldziher, “Tod und Andenken des Chalifen Jizid I”, *Gesammelte Schriften*, Hildesheim 1970, vol.V, s. 140.

Yezid'in diğer Emevî halifelerinden daha ziyade normal ve rahat bir şekilde can vermemesini istiyor olmaları dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu tavrın alevî tarihçiler tarafından da dile getirildiği görülmektedir. Onlar, bu cinayeti işleten Yezid'ten feci bir şekilde intikam alınmak suretiyle tarihi adaletin yerine gelmesini çok istiyorlardı. O, diri diri cehennem ateşine benzer bir ateşe hiç tereddüt edilmeden atılmalıydı. Onların genel görüşüne göre, kutsal ailenin kanı, Emevî saltanatı boyunca sürekli intikam diye haykırdı..."¹⁹

Goldziher'in yukarıdaki görüşlerine katılan Lammens ise ilave olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Hüseyin'in kâtili için Şiîler, çok korkunç bir ölüm sahnesi uydurdular; ateşle ölüm. Şiîlerdeki mevcut kindarlık onların böylesi bir şeyi düşünmüş olmalarına yol açmış olmalıdır. Onlar, bu mitolojiyi inanılır göstermek için de Peygamber'e atfedilen şu sözü delil gösterdiler: "Allah (c.c), Medine'yi tehdit eden kişiyi, tuzun suda eridiği gibi eritip yok eder."²⁰

Öyle anlaşıyor ki tarihçiler, Yezid'in ölüm şekli hususunda iki guruba ayrılmış durumdadır. Birinci gruptakiler onun eceliyle öldüğünü ve normal bir biçimde can verdiğini söylerken çoğunluğunu Şiî tarafgirliğiyle bilenlerin oluşturduğu ikinci gruptakiler ise onun hayırlı bir şekilde can vermediğini söylemektedirler. Ancak, Yezid'in ölüm şekli hakkında birinci gruptaki tarihçilerin söylediklerinden başka Goldziher ve Lammens'in de değerlendirmeleri göz önünde bulundurulduğunda, ikinci gruptaki tarihçilerin ortaya koydukları bilgilerin değerinin azalacağı söylenebilir.

B-YEZİD'İN ŞEMAILİ VE AİLESİ

Kaynakların belirttiğine göre Yezid, iri yarı bir vücuda ve sık saçlara²¹ sahipti. Belâzürî'nin "derler ki" ifadesiyle belirttiğine göre ise Yezid, esmer, gür saçlı, kara gözlü, uzun yüzlü olup yüzünde çiçek hastalığının izleri vardı; "denir ki" ifadesiyle belirttiğine göre ise beyaz tenli, seyrek ve güzel sakallıydı."²²

Yezid, Fâhite bnt. Ebî Hâşim b. Utbe b. Rebia, Ümmü Külsüm bnt. Abdillâh b. Abbas ve daha başka kadınlarla da evledi²³ ve bunlardan pek çok çocuğu oldu. Kaynaklar, Yezid'in çocuklarıyla ilgili sayıda farklı bilgiler verirler. Bu farklılık

¹⁹ Tod und Andanken..., s. 139.

²⁰ Lammens, *Le Califat de Yazid*, s. 476; Hadis-i Şerif için bkz. Müslim, Hacc, 460

²¹ Zehebî, *Tarih*, s. 271; Suyûtî, s. 205; ayrıca bkz. Lammens, "Yazid b. Muawıya", *El*, 1162; Fâhûr, s. 76.

²² *Ensâb*, V, 302.

²³ Belâzürî, *Ensâb*, V, 303; Taberî, IV, 383; İbn Abdîrabbih. IV, 344; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 125; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 240.

onlardan bazılarının sadece bir karısından doğan çocuklarını, bazen ise kız çocuklarının hesaba katmamalarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte biz, Yezid'in on altı çocuğuna ismini tespit edebildik:

1-Muaviye (II. Muaviye) 2. Hâlid 3. Ebû Süfyan 4. Abdullah 5. Abdullah el-Asgar 6. Ömer 7. Ebû Bekir 8. Utbe 9.Harb 10. Abdurrahman 11.Rebî 12. Muhammed 13. Âtike 14. Remle 15. Ümmü Abdurrahman 16. Ümmü Yezid.²⁴ Lammens, bu çocukların pek çoğunun ümmü veled (cariyeden doğma) olduklarını²⁵ söylüyorsa da ilk dönem kaynaklarında böyle bir bilgi bulunmamaktadır.

C-YEZİD'İN ŞAHSİYETİ

İslâm tarihine bakıldığında üzerinde en çok spekülasyon yapılan şahıslardan birinin de Yezid b. Muaviye olduğu görülmektedir. Yezid'in yaşantısı ve döneminde gerçekleşen olayları dikkate alan tarihçiler ve diğer ilim adamları Yezid'in şahsiyetiyle ilgili olarak çoğu kere birbirine zıt sonuçlara ulaşmışlardır. Övenler onu haddinden fazla yüceltirken yerenler onu aşırı şekilde kötülemişlerdir. Bu sebeple de Yezid'in kişiliğinin net bir şekilde ortaya konulması, onun nasıl bir şahsiyete sahip olduğunun tesbiti zorlaşmıştır. Bununla birlikte, Yezid'in yaşam biçimi sebebiyle maruz kaldığı eleştirilere yer verip, eleştirilere yapılan tenkitleri ortaya koymaya çalışılacaktır.

Yezid'in özellikle şarap içmek, ava düşkün olmak, şarkıyla müptelâ olmak ve dine mugayir şiirler inşad etmekle itham olunduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu hususlar doğrultusunda söylenilenleri ifade ederek Yezid'in kişiliği hakkında bir sonuca ulaşılabileceğini düşünüyoruz.

1-Yezid'in Şarap İçmesi Meselesi

Yezid'in şarap içtiğini söyleyenleri iki grupta mütaala etmek mümkündür. Bunlardan birinci gruptakilerin Yezid döneminde yaşayan ve onun muhalifleri, ikinci gruptakilerin ise daha sonraki dönemlerde yaşayan tarihçiler olduğu görülmektedir. Söz konusu tarihçiler ise Yezid'in içki içtiğine dair ya bahsi geçen muhaliflerin ifadelerini naklederek ya da doğrudan onun içki içtiğini belirten lafızlarla bunu söylemektedirler.

²⁴ bkz., İbn Kuteybe, *Maarif*, s. 351; Belâzürî, *Ensâb*, V, 303; Ya'kubî, II, 168; Taberî, IV, 383; İbn Abdirrabbih, IV, 344; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 125; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 112; İbn Kesir, VIII, 240; Diyarbekrî, II, 300.

²⁵ Lammens, bu çocukların pek çoğunun "ümmü veled=annelerinin cariye olduğunu" söylüyorsa da ilk dönem kaynaklarında böyle bir bilgi bulunmamaktadır. bkz. *Le Califat de Yazid*, s. 485.

Yezid'in veliahtlığına ve daha sonra da halifelğine karşı çıkan muhaliflerin, ona karşı çıkış nedenlerinden birisini de onun kötü yaşantı içerisinde olduğunu söylemeleridir. Ancak bu şahısların hepsinin de aynı şeyleri söylemedikleri görülmektedir.

Örneğin Muaviye, Mervan aracılığıyla Hicazlıları Yezid'in veliahtlığı için biata çağırdığında buna karşı çıkan muhaliflerin karşı çıkış gerekçeleri arasında Yezid'in içki içmesi yer almamaktadır.²⁶

Muaviye'nin Hicaz'a yaptığı ve Yezid'e biat talep ettiği esnada görüştüğü bu kimselerden sadece Hz. Hüseyin'in Yezid'in içki içtiğini söylediği, diğerlerinin ise böyle bir söz söylemedikleri de görülmektedir.²⁷

Yezid'in veliahtlığı aleyhine en sert eleştirileri yapan Abdurrahman b. Ebî Bekir'in, Yezid'in veliahtlığına karşı çıkma nedenleri arasında onun içki içiyor olması ile ilgili bir tenkidinin de bulunmadığı anlaşıyor.²⁸

Hz. Hüseyin'in özellikle Kûfelilerle mektuplaşması esansında Yezid'in içki içtiğini belirttiği görülürken²⁹ Abdullah b. Ömer'in ise Yezid'in içki içiyor olmasını eleştirdiği söyleniyorsa da³⁰ onun Yezid'e biatte fazla gecikmediği görülür.³¹

İbn Zübeyr'in ise özellikle Kerbela olayından sonra Yezid'i kötülemek için yaptığı konuşmalarda Yezid'in şaraba düşkün birisi olduğunu söylediği kaydedilmektedir.³²

Medinelilerin isyan etmeden önce Yezid'e gönderdikleri heyetin, dönüşte yaptıkları eleştirilerin başında Yezid'in içki müptelâsı bir şahıs olduğunu ifade ettikleri belirtilir. Ancak onların bu eleştirilerine Muhammed b. el-Hanefiyye'nin katılmadığı, aksine Yezid'i tezkiye edici sözler söylediği de bilinen bir gerçektir.³³

²⁶ bkz. İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 151; İbn Abdirabbih, IV, 339; İbn A'sem, II, 336; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, III, 506; Suyûtî, s. 203

²⁷ bkz. Halife, I, 160-165; İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 162-163; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 511; İbn Abdirabbih, IV, 340.

²⁸ bkz. İbn Abdirabbih, IV, 340; İbn A'sem, II, 336; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 506; Suyûtî, s. 203

²⁹ İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 187-189.

³⁰ Ya'kubî, II, 228.

³¹ bkz. İbn Sa'd, IV, 82; Dineveri, s. 243; Taberî, IV, 254; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 37-39; Nüveyrî, XX, 405-408.

³² bkz. Dineverî, s. 264; Belâzürî, *Ensâb*, V, 319-320; Taberî, IV, 378; Mes'ûdî, *Tenbih*, s. 279.

³³ bkz. Tezimiz, s. 234

Yukarıda zikredilen rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Yezid'in muhalifleri olan şahıs veya grupların, onun içki içmesiyle ilgili aynı düşünceleri taşımadıkları veya en azından aynı eleştirileri seslendirmedikleri söylenebilir.

Bu durumda Yezid'in içki içtiğini söyleyen muhaliflerin, bu eleştirileri sırf muhalefet olsun diye dile getirdikleri veya ona karşı besledikleri kötü duygular doğrultusunda ifade ettikleri düşünülebilir. Ancak bahsi geçen muhaliflerin siyasi ve dini yönden toplumda seçkinlikleriyle bilinen kimseler oluşları, onların böylesine tutarsız bir davranış sergilemeleri ihtimalini zorlaştırmaktadır. Üstelik Yezid'in içki içtiğini söyleyen bu kimselerin, doğruyu söylememelerinin hem Muaviye'den hem de diğer insanlardan görecekları tepkiyi hesap edemedikleri de düşünülemez.

Ayrıca şu husus da ifade edilmelidir ki bu kimseler, Yezid ile sık sık görüşen onun yaşantısını ayrıntılı bir şekilde bilen kimseler de değildir. Nitekim, İbnü'l-Hanefiyye, Medinelileri bu yönden eleştirir ve "Siz onun kötü meziyetlerinin sayıp duruyorsunuz. Ancak ben onunla uzun süre bulundum. Onda bu tür fiilleri görmedim. Siz ise onunla beraber olmadığınız halde nasıl onun bu tür davranışlar içerisinde olduğunu söyleyebiliyorsunuz..." diyerek Medinelilerin isyan tekliflerini reddeder.

O halde muhaliflerin Yezid'in içki içmesiyle ilgili sözleri hususunda şu ihtimaller düşünülebilir: Muhalliflerden bazıları bizzat görmemekle birlikte duydukları bazı haberlere binaen Yezid'in içki içtiğini söylerken bazıları ise görmedikleri bir haberi ifade etmeyi uygun bulmadılar.

İbnü'l-Hanefiyye, Yezid'in içki içmediğini söylemektedir. Onun birlikteliği esnasında Yezid'in içkiye ara verdiği akla gelebilirse de Medineli heyetin yanında da bunu yapması daha mantıklı olurdu. Dolayısıyla en azından Harre vakası öncesinde Yezid'in içki içmediği söylenebilir.

Diğer taraftan Yezid'in içki içtiğini söyleyen ikinci grubun ise tarihçiler olduğu görülmektedir. Bunlar o dönemde gerçekleşen bazı olayları zikrederek Yezid'in içki içtiğini ifade ederler. Bu olayların ise Yezid'in İstanbul seferine çıkışı esnasında Deyr-ü Murrân'da ve Hac emirliği yaptığı sırada Mekke'de gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Söz konusu olaylar esnasında Yezid'in içki meclisi kurduğu ve içki içtiği ifade edilmektedir. Bu konularla ilgili bölümlerde bilgi ve değerlendirme verildiğinden ayrıca burada bir şey söylenilmeyecektir.³⁴

Yezid'in içki içtiğini söyleyen tarihçilerden bazılarının şunları söyledikleri nakledilir:

³⁴ bkz. Yezid'in Hac Emirliği ve Yezid'in İstanbul seferi konuları.

Ebû Minnef: “Zahiren şarap içen, şarkı söyleyen ve avlanan, kendisini güldürmesi için gılman ve çengi (cariye) edinen, ayrıca eğlenmek için maymunlar, köpekler ve horozlar edinen ilk kimsedir. Bütün bunlara rağmen o, sahih bir itikada sahiptir.”³⁵

Mes’ûdî: “Yezid, çirkin işler yapar ve içki içerdi. Onun döneminde halktan bazı kimseler bile açıktan içki içmeye başladılar.”³⁶

İbn Tabataba: “Yezid, lehviyyâta, şaraba kadına ve şiire karşı çok düşkün bir kimse idi...”³⁷ derken Zehebî: “Yezid çokça içki içer ve kötü fiiller işlerdi.”³⁸ demektedir.

İlk dönem kaynaklarından başka, daha sonraki araştırmalarda da Yezid’in içki içtiğine dair bilgilere rastlanılır.³⁹

Görüldüğü gibi hem ilk dönem kaynaklarında, hem de daha sonraki araştırmalarda Yezid’in içki içtiği ifade edilmiştir. Bu tarihçiler arasında Şîi tarafgirliğiyle ve Emevî aleyhtarlığıyla bilinenler olmakla birlikte bunların tamamının söz konusu sebeplerle Yezid’in içki içtiğini uydurduklarını söylemek⁴⁰ güçtür. Çünkü aynı tarihçilerin yeri geldikçe Yezid’in tutarlı davranışlarını da naklettikleri görülmektedir.

Netice olarak şu söylenebilir ki Yezid, derecesinin ne kadar olduğunu tespit edemeyişimize rağmen içki içmiştir. Onun içki içmesinde çölde yetişmesi ve Hristiyan arkadaşlar edinmesinin de rolünün olduğu söylenebilir.

2-Yezid’in Ava Düşkün Olması

Avcılık insanlık tarihi kadar eski bir uğraşıdır. Hem rızkın teminine hem de vücudun zinde kalmasına yardımcı olan bir spor çeşididir. Dolayısıyla İslâm’da da mubahtır.⁴¹ Başta Hz. Hamza olmak üzere pek çok sahâbinin de avcılık yaptığı bilinmektedir.⁴²

³⁵ Belâzürî, *Ensâb*, V, 299.

³⁶ *Mürûc*, III, 81.

³⁷ *Fahrî*, s. 113.

³⁸ *Siyer*, IV, 37.

³⁹ bkz. Makdiş, I, 199; Hitti, *Tarih*, I, 360; Cebbûr, *Mülûk*, s. 31; Alaylı, s. 241-242; Brockelman, s. 129-130; Useylî, s. 55 1. dn; İrfan Aycan, “İslâm Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı”, *AÜİFD*, Ankara 1988, XXXVIII, 172-173.

⁴⁰ Feryâl, s. 112-115.

⁴¹ *Mâide* 5/1,2,95,96.

⁴² Feryâl, s. 88-89.

Bununla birlikte Yezid'in muhaliflerinin ve daha sonraki dönemlerde yaşayan bazı tarihçilerin Yezid'i ava düşkün olmakla kınadıkları görülmektedir.⁴³

Yezid'i avcılığa düşkün olmakla ayıplayanların da avlanmanın mubah olduğunu bildikleri kesindir. Ancak onlar, ava olması gerekenden fazla önem verilmesini, gece gündüz av peşinde koşulmasını ve neticede de devletin önem arzeden işlerinin ihmal edilmesini uygun olmayan bir davranış olarak değerlendirirler.

Her ne kadar Yezid'in devlet işlerini asla ihmal etmediği söylene de⁴⁴ onun döneminde gelişen olaylardan anlaşıldığı kadarıyla devletin işlerinin hemen hemen tamamıyla valilerin inisiyatifine bırakıldığı izlenimi doğmaktadır.

Yezid'in ava düşkün olmasında devlet işlerini fazla sıkıcı bulmasından başka avcılığın hayati önem taşıdığı çölden edindiği alışkanlığın da rolünün olduğu düşünülebilir.

3-Yezid'in Şarkı ve Şarkıcılara Düşkünlüğü

Yezid'e yöneltilen eleştirilerden birisi de onun şarkı ve şarkıcılara aşırı şekilde düşkün olmasıdır. İbn Zübeyr, Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinin hemen akabinde yaptığı konuşmada Yezid'in şarkıyı Kur'an'a tercih ettiğini⁴⁵ ifade ederken, Yezid'in huzurundan geri dönen Medineli heyettekiler ise şarkıcıların onun huzurunda tambur çalıp şarkı söylediklerini belirtirler.⁴⁶

Diğer taraftan Ya'kûbî, "Yezid döneminde Mekke ve Medine'de şarkının zahiren söylenilmeye başlanıldığını"⁴⁷; İsfahânî ise İslâm'da ilk defa şarkıcılar edinen kimsenin Yezid olduğunu söylemektedir.⁴⁸ Ayrıca Yezid'in Saib Hasir adındaki şarkı söyleyen bir köleyi dinlemekten zevk duyduğu da nakledilir.⁴⁹

İslâm öncesi Araplar'da kültürel hayat çok canlıydı. Onlar şiir ve edebiyata çok önem veriyorlar ve bazı musikî aletlerini de kullanıyorlardı. Hz. Muhammed ve İslâm bu tür faaliyetlere olumsuz bir tavır takınmadı.⁵⁰

⁴³ Belâzûrî, *Ensâb*, V, 300; Ya'kûbî, II, 228; İbn A'sem, III, 11,14; Taberî, IV, 224-225; İbn Tiktaka, s. 113; Ayrıca bkz. Hitti, *Tarih*, I, 360; Brockelman, 129-130; Aycan, *Emevîler*, s. 26.

⁴⁴ Feryâl, s. 90

⁴⁵ Belâzûrî, *Ensâb*, V, 319; Taberî, IV, 364.

⁴⁶ Belâzûrî, *Ensâb*, V, 319; Taberî, IV, 364

⁴⁷ *Tarih*, II, 220.

⁴⁸ *Egânî*, XVII, 222.

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Aycan, "Eğlence Sektörü", *AÜİFD*, XXXVIII, s. 172.

⁵⁰ Aycan, "Eğlence Sektörü", *AÜİFD*, XXXVIII, 192.

Şu bir gerçektir ki, Peygamberimiz'in döneminde de musiki varlığını sürdürdü. Çünkü İslâm, bunu yasaklamıyordu. Kur'an ve sarîh hadislerde de musikin haram kılındığını gösteren net bir ifade bulunmamaktadır. Musiki, Hulefa-i Râşidîn döneminde de söylendi ve dinlendi. Bu hususta fetihler sonucu İslâm dünyasına gelen ecnebilere istifade edildiği görülmektedir.⁵¹

Emeviler döneminde ise özellikle Yezid b. Muaviye'nin şairler edindiği ve şarkıcıları dinlediği söylenmektedir.⁵² Yezid'in dinlediği şarkıcıların giyim tarzları ve söyledikleri şarkıların sözlerinin bilinmemesi, onu eleştirenlerin isabet edip etmediklerinin ortaya çıkmasını zorlaştırmaktadır. Ancak şu söylenebilir ki, şarap, şiir ve şarkının bir arada bulunduğu bir ortamın sıradan bir müslüman bir tarafa, İslâm devletinin halifesinin asla yer almaması gereken bir mekan olduğudur.

4-Yezid'in Şiire Düşkünüğü

Arapları diğer milletlerden ayıran en belirgin fark, onların şair bir millet olmaları, onların şiirle maksatlarının anlatmalarıdır. Cahiliyye dönemi incelendiğinde görüldü ki, şiir bu dönemin vaz geçilmez bir unsurudur. Zira onlar, hem iyi günlerini hem de kötü günlerini ve sıkıntılarını ifade etmek için şiire başvuruyorlardı. İslâm'ın gelişiyle de bu durum değişmedi.⁵³

Cebbûr: "Yezid'in de diğer Araplar gibi şiir söylediğini, dinlediğini ve şairleri sevdiğini; daha küçük yaşta şiire meylettiğini söylemektedir. Ayrıca onun, babası hayatta iken Abdurrahman b. Hassan b. Sâbit ile şiir söyleşisinde bulunduğunu, eskilerin ve yenilerin şiirlerini ezberlediğini." kaydeder.⁵⁴

Emevî halifelerinden şiir söyleyen ilk kişinin Yezid olduğu⁵⁵ belirtilir ve "şiir bir hükümdarla başladı bir hükümdarla sona erdi" sözünün onun için söylendiği ileri sürülür.⁵⁶

Yezid'in iyi bir şair olduğu pek çok tarihçi ve edebiyatçı tarafından da taktir edilir.⁵⁷ Yezid, güzel şiirler söylemekle birlikte şairleri de meclisinde bulundurur ve

⁵¹ Şevki Dayf, *eş-Şi'ru ve'l-Gına fi'l-Medine ve Mekke li Asri Beni Ümeyye*, Kahire trz., s. 182.

⁵² Dayf, s. 233; Ayrıca bkz. Von Kramer, *el-Hadarâtü'l-İslâmiyye ve Medâ Te'sîruha bi'l-Mü'sirâtü'l-Ecnebiyye*, Arapçaya trc. Mustafa Taha Bedir, Cizze 1947, s. 26.

⁵³ Dayf, s. 208-231.

⁵⁴ Yezid, s. 382.

⁵⁵ Müneccid, s. 5.

⁵⁶ İbn Tiktaka, Şiirin kendisiyle başladığı kişinin İmrü'l-Kays, sona erdiği şahsın ise Yezid olduğunu kaydetmiştir. *Fahrî*, s. 113

⁵⁷ Ahtal, *Dîvanu'l-Ahtal*, şrh. Raci el-Esmer, Beyrut 1413/1992, s. 9, 16, 24 vd; İbn Tiktaka, s. 113; Zehebî, *Siyer*, IV, 37; İbn Hallikan, IV, 354; Sükeyne, XXVIII, 27; Cebbûr, *Yezid*, s. 382-384; Lammens, *Kasâid*, s. 194-195; Müneccid, s. 5-6.

onlara bol bol hediyeler verirdi. Bunlar arasında şair Ahtal en yüksek itibarı gören kimseydi.⁵⁸

Çocukluğunun bir bölümünü çölde geçiren Yezid, burada ata binmeyi, avlanmayı, dövüşmeyi, fasih konuşmayı öğrendiği gibi şiir söylemeyi de öğrendi. Aynı şekilde gençliği döneminde babasının saraydaki hatiplerle, şairlerle, tarihçilerle vs. ile düzenlediği meclislere katılarak bu yöndeki kabiliyetini ve bilgisini artırdı. İbn Abbas, Yezid’le ilgili olarak “Benî Harb ölüp giderse, alimlerin sonu gelmiş olur”⁵⁹ derken Medâini, onu en büyük hatipler ve şairler arasında zikreder.⁶⁰

İbn Hallikan, Yezid’in üç küçük dosyadan oluşan şiirlerinin Muhammed b. İmrân el-Merzubânî (378/988) tarafından bir divanda toplandığını, bu divanın kendisine kadar da ulaştığını söylemektedir. Aynı şekilde bu divandaki şiirlere ona ait olmayan pek çok şiirin de ilave edildiğini eklemektedir.⁶¹

Aslında Yezid’in şiir söylemek veya dinlemek sebebiyle eleştirilmemesi gerekirdi. Ancak Yezid’e nisbet olunan bazı şiirlerin küfür ve haram sayılabilecek muhtevalara sahip oluşu, Yezid’e karşı eleştirilerin yapılmasına yol açmaktadır.

Yezid’e nisbet edilen şiirlerin ona aidiyeti hususunda son yıllarda bir takım ciddi araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Bu araştırmalar neticesinde ona izafe edilen şiirlerin büyük çoğunluğunun Yezid tarafından söylenilmediği kanaatine varılmaktadır.

Bu husustaki ilk çalışma Alman müsteşrik Paul Schwar tarafından 1922 yılında⁶² yapıldı. Schwar, tamamı aşk ve şarap üzerine inşaa edilmiş 12 şiirin Yezid’e ait olduğunu ifade etmektedir.⁶³

Schwarz tarafından yayınlanan bu araştırmadaki 12 şiir üzerine benzer bir çalışma içerisine giren Lammens, yazdığı bir makale ile Schwarz’ın Yezid’e izafe ettiği şiirleri söylemediğini ortaya koymaya çalıştı.⁶⁴

Adı geçen çalışmalardan sonra benzer bir çalışmayı da Salahüddin el-Müneccid’in yaptığı görülmektedir. Müneccid, Yezid’in şiirleri hakkında bir kitap yazmış ve bu kitapta hem Paul Schwarz’ın hem de Lammens’in makalesini

⁵⁸ Yezid’in Ahtal ile olan yakınlığıyla ilgili olarak bkz. Ahtal, s. 9-38; Câhız, *Tâc*, s. 151; Lammens, “Ahtal”, *İA*, İstanbul 1965, I, 227; Azmi Yüksel, “Ahtal”, *DİA*, II, 183; Cebbûr, *Mülûk*, s. 29;.

⁵⁹ İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 228-229.

⁶⁰ Belâzürî, *Ensâb*, V, 302; Câhız, *Beyân*, I, 330.

⁶¹ *Vefeyât*, IV, 354.

⁶² *Eswrial Studien Zur Arabischen Literatur und Spachen*, Stuttgart 1922.

⁶³ Bu şiirler için bkz. Müneccid, s. 44-46.

⁶⁴ Lammens, “Kasâid”, *Mecelletü’l-Mesrık*, XXII, 195-196

kullanmıştır. İki bölüme ayırdığı kitabının birinci bölümünde Yezid'e aidiyeti tercih olunan şiirleri-ki bunlar 25 adettir- vermiş, ikinci bölümde ise Yezid'e ait olmayan, ancak ona izafe edilen şiirleri zikretmiştir. 22 şiirden oluşan bu bölümün başında Schwarz tarafından Yezid'e nisbet olunan şiirlerin, Yezid'e ait olmadığını Lammens'in makalesinde ileri sürdüğü gerekçelerle ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca diğer şiirlerin de neden Yezid'e ait olmadığını kaynak ve gerekçe göstererek ifade etmiştir.⁶⁵ Yezid'e aidiyeti tercih olunan şiirlerden bazıları şunlardır:

Rivayet edildiğine göre⁶⁶ Yezid bir gün içki meclisine oturur, sağına da Selm b. Ziyad'ı alarak ve şu beyti söyler:

*Ey sâkî! İliklerime kadar kandırarak bir içeceği bana sun
Aynısından İbn Ziyad'a da ver
Ki, o, benim, eminim ve sırdaşımdır.
Savaştta ve ganimette benim yerimi doldurur.*

Belâzürî'nin söylediğine göre⁶⁷ Yezid, karısı Ümmü Hâlid'e şöyle söyler:

*Bir yola gitsem veya ondan biraz uzaklaşsam
Ümmü Hâlid'in aşkı beni kendisine çeker.*

İbn Hallikan⁶⁸, onun şu şiiri söylediğini nakleder:

*Leyla'ya uzaktan bir bakış baksam
İçimdeki aşk ateşini söndürür
Kabilemizin kadınları derler ki,
Sen Leyla'ın güzelliğini görmeyi mi arzuluyorsun?
Öyleyse sen hasret ateşiyle öl
Başkasını gördüğün gözle
Nasıl bakarsın Leyla'ya
Daha gözyaşlarıyla o gözleri temizlemeden*

Taberî⁶⁹ ve Mes'ûdî⁷⁰, Yezid'in aşağıdaki şiiri söylediğini belirtirler:

*Ebû Bekir'e söyle gece ilerleyipte
Kavim Vâdi'l-Kur'a'ya indiğinde
Yaşlı ve gençlerden yirmibin kişi ile beraber
Kavmin sarhoşlarının da orada toplandığın görürsün*

⁶⁵ Şi'ru Yezid, s. 9-59.

⁶⁶ Belâzürî, *Ensâb*, V, 311; Mes'ûdî, *Murûc*, III, 77; İsfahânî, *Egânî*, XV, 232.

⁶⁷ *Ensâb*, V, 301.

⁶⁸ *Vefeyât*, III.

⁶⁹ *Tarih*, IV, 380

⁷⁰ *Murûc*, III, 79; Ayrıca bkz. İbn Hurdazbeh, s. 150

Yezid'e nisbet edilen ancak onun tarafından söylenilmediği ifade edilen şiirlerden bazıları da şunlardır:

*Allah (c.c) şarabı boş yere değil
Onda mevcut olan bir sırdan dolayı haram kıldı.
İnsanların ona müptelâ olduklarını,
Şarabın her çeşit lezzetini tattıklarını gördüğünde
Onların kendisini bırakıp Şaraba secde edecekleri korkusuyla
Onun haram olduğunu vahyetti.⁷¹*

*Sır saklamada o kadar aşırıya gittim ki,
Bu beni felakete düşür etti.
Sana olan aşkımı gizledim.
Öyle ki bu aşkı sırrımdan bile sakladım.⁷²*

*Göz yaşlarına boğulduğunda gözüne dedim ki,
Onun sahibi olan insan, gözyaşı dalgalarında boğuluyor
Ey yâr! Onun yüz güzelliğinden bir kısmını al da
Göz yaşını ayrıldığımız gün için bırak.⁷³*

*Beyaz bir kadın elinin taşıdığı
Mavi şişedeki sarı şarap...
Şarap güneş, köpükleri yıldızlar,
El, bir kutub, şişe ise gökyüzü.⁷⁴*

Yezid'e nisbet olunan, ancak onun tarafından söylenilmediği ifade edilen şiirlerden bir kısmı yukarıda verildi. Söz konusu türden şiirlerin Yezid'e ait olmadığı hususunda şu gerekçeler ileri sürülmektedir:

1-Bu şiirlerden pek çoğunda kullanılan üslûp Emevî dönemi şiir üslubundan daha çok Abbasi dönemi üslubuna benzemektedir.⁷⁵

2-Şarapla ilgili terimler ve örnekler daha çok Abbasîler döneminde gelişti. Oysa bu şiirlerde de Emevîler döneminde pek bilinmeyen terimler ve örneklere rastlanılmaktadır.⁷⁶

3-Yezid'e nisbet olunan bu şiirlerin pek çoğunun el-Velid b. Yezid'e ait olduğu kaynaklarda kaydedilmektedir.⁷⁷

⁷¹ Lammens, *Kasâid*, s. 194-195.

⁷² Lammens, *Kasâid*, s.195.

⁷³ Müneccid, *Şi'ru Yezid*, s.47

⁷⁴ Lammens, *Kasâid*, s.195; Müneccid, *Şi'ru Yezid*, s.47

⁷⁵ Lammens, *Kasâid*, s. 194-195; Müneccid, s.43.

⁷⁶ Müneccid, s. 43.

⁷⁷ Müneccid,s. 43.

4-Bu şiirlerden pek çoğu Abbâsîler döneminde veya başka zamanlarda inşad edilmiş ve kasten veya bilerek Yezid'e nisbet edilmiştir.⁷⁸

5-Yezid'e nisbet edilen şiirlerin yer aldığı kaynakların, Yezid'den çok sonraları te'lif edildiği, bu kaynakların söz konusu şiirlere dair haberleri ya senedsiz ya da Emevî düşmanlığıyla bilinenlerden oluşan râvî zinciriyle rivayet ettikleri görülmektedir.⁷⁹

Yezid'i şiirleri sebebiyle eleştirenlerin, yukarıda ileri sürülen noktaları nazar-ı itibara almadan hareket ettikleri ve ona aidiyeti kesin olmayan bu şiirlerden hareketle pek çok eleştirilerde bulundukları görülür. Bu şiirlere bakarak onun devamlı bir şekilde şarap, şehvet ve şarkıyla uğraştığını söylemektedirler.⁸⁰

Bu şekilde düşünenlerin tamamen hata içerisinde olduklarını söylemek de mümkün değildir. Çünkü daha çocukluğundan itibaren çölün serbest hayatına alışan ve özellikle Hristiyanlardan oluşan arkadaş grubu içerisindeki bir şahsın sadece İslâma aykırı olmayan türden şiirler söylemiş olduğu düşünülemez.

Hristiyan gençlerin de mevcut olduğu bir arkadaş grubu, nüfuzlu ve zengin bir ailenin ferdi ve eğlenceye düşkün bir karakter. İşte bütün bunlara sahip olan ve zaman zaman da şarap içip şarkı alemleri yapan Yezid'in dine aykırı şiirleri de pek ala söylediği ifade edilebilir. Ancak onun bu türden şiirler söylemesinin, imanının yok olmasına yol açtığını ve kafir olduğunu belirtmek de doğru olmaz. Zira onun yaşadığı dönemde, başta Hz. Hüseyin olmak üzere diğer muhaliflerden de böyle bir itham vârid olmamıştır. Muhalifler onu, bir takım haramları irtikap etmek ve fâsık olmakla itham etmişlerdir.

Yezid'e yapılan eleştiriler arasında onun av köpeklerine, maymunlara ve lükse çok düşkün olduğu da zikredilmiştir.⁸¹

Yezid'in şahsiyetiyle ilgili olarak olumsuz ifadelerde bulunanların yanısıra onun bir takım iyi hasletlere de sahip olduğunu söyleyenler de olmuştur: Yezid'in iyi

⁷⁸ Müneccid, s. 43.

⁷⁹ Feryâl, s. 131-133.

⁸⁰ Mes'ûdî, **Mürûc**, III, 77; Sibt, s. 260; Suyûtî, s. 209; Nüveyrî, XX, 495.

⁸¹ Câhûz, **Tâc**, s. 154; Cebbûr, **Yezid**, s. 375; Belâzûrî'nin **Medâinî**'den rivayet ettiği bir habere göre "Yezid'in kollarında sürekli olarak taşıdığı bir maymunu vardı. Onu Ebû Kays diye çağırıyordu. Ona nebiz içirir ve yaptıklarına gülerdi" **Ensâb**, V, 300; İbn Tiktaka'ya göre ise Yezid, av köpeklerine altından tasmalar ve ipekten örtüler örttürdü. Her köpeğe hizmet etmesi için bir köle tayin ederdi." **Fahrî**, s. 113

bir hatip⁸² hazır cevaplı bir şahıs⁸³ kendisinden yardım isteyenlere karşı müşfik⁸⁴ ve çok cömert birisi olduğu⁸⁵ gibi.

D-YEZİD'İN TEKFİR VE TEL'İN (LANET) EDİLMESİ MESELESİ

Yezid'in şahsiyetiyle ilgili olarak belirtilmesi gereken bir husus da onun lanetlenmesi ve tekfir edilmesi meselesidir. Daha çok Akaid ve Kelamcılarının konusu olan bu hususta ortaya konulan görüşleri kısaca ortaya koymak Yezid'i konu edinen bu çalışma açısından önem arz etmektedir.

Yezid'e lanet etmede alimlerin farklı düşünceler içerisinde oldukları görülmektedir. Bir grup ona lanet ederken diğer bir grup ise onu övmektedir. Ayrıca bu iki tavrın ortasında yer alan ve onu ne lanetleyen ne de seven bir grubun da olduğu görülür.

1-Yezid'e Lânet Okumayı Gerekli Görenler

Yezid'e lânet edilmesinin çok geç dönemlerde ortaya çıktığı görülmektedir. Yezid'e lâneti gerekli görenlerin başında Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî⁸⁶ Kiyâ el-Herrâsî⁸⁷ ve Saadettin et-Taftazânî⁸⁸ bulunmaktadır.

Yezid'e lanet edilmesi hususunda ilk tartışmanın İbnü'l-Cevzî ile Abdu'l-Muğîs b. Züheyr arasında gerçekleştiği söylenmektedir. Abdu'l-Muğîs, Yezid'e laneti uygun görmediğini ifade ederken, İbnü'l-Cevzî ise ona reddiye olmak üzere "er-Red ale'l-Mutassibi'l-Anîd" adıyla bir kitap yazar.⁸⁹ Söz konusu şahısların eserleri günümüze kadar ulaşmaz. Ancak bu tartışmalar özellikle İbnü'l-Cevzî'nin torunu tarafından yazılan "Tezkiretü'l-Havâs" adlı kitapta yer almaktadır. Bu gün elimizde olan bu eserde ifade edildiğine göre İbnü'l-Cevzî, Yezid'e laneti gerekli görmektedir.⁹⁰

Yezid'e laneti uygun bulmayanların şu sebeplerle bu görüşü savundukları söylenebilir:

⁸² Vekil, s. 177.

⁸³ İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 228.

⁸⁴ Cebbûr, *Yezid*, s. 377.

⁸⁵ Belâzürî, *Ensâb*, V, 302; Ayrıca bkz. Abdüllatif, I, 127; Hitti, *Tarih*, I, 360.

⁸⁶ İbn Teymiyye, *Feteva*, IV, 487; Sibt, s. 257; İbn Tolun, *Kaydu's-Şerid*, s. 52.

⁸⁷ İbn Teymiyye, *Fetevâ*, IV, 487.

⁸⁸ İbn Tolun, s. *Kaydu's-Şerid*, s.55.

⁸⁹ Sibt, s. 257; İbn Tolun, *Kaydu's-Şerid*, s. 70; Ayrıca bkz., Hasan İsa Ali el-Hâkim. *Kitabü'l-Muntazam li İbni'l-Cevzî Dirâse fi Menheci ve Mevâridihî ve Ehemmiyyetihî*, Beyrut 1405/1985, s.36

⁹⁰ Sibt, s. 256- 258; Ayrıca bkz. İbn Tolun, *Kaydu's-Şerid*, s. 70-71.

1-Yezid, Harre Vakası sebebiyle Medinelileri korkutup, onlara sıkıntı verdi. Dolayısıyla Peygamberimiz (s.a.v)'in aşağıdaki hadislerinin muhatabı oldu:

“Yaptığı zulümlerle Medinelileri korkutup tedirgin eden kimseye Allah (c.c)'in, meleklerinin ve tüm insanların laneti üzerilerine olsun. Allah (c.c), kıyamet gününde bunların hiçbir amellerini kabul etmez.”⁹¹

“Medinelileri tuzağa düşüren kimseleri Allah (c.c), tuzun suda eridiği gibi eritir.”⁹²

“Medinelilere kötülük yapmak isteyenleri Allah (c.c), kurşunun ateşte eridiği gibi veya tuzun suda eridiği gibi eritir.”⁹³

Aynı şekilde Peygamberimiz'in Yezid'i kötüleyici mahiyette sözler söylediğini de idda edenler vardır.⁹⁴

2-Yezid, Harre vakasında olan biteni duyduktan sonra, ziyadesiyle memnun oldu ve Ubeydullah b. Zib'a'rî'nin Uhud'da müşrik taraftarlarının Hz. Hamza'ya şehid etmeleri üzerine inşad ettiği şiiri tekrarladı.⁹⁵ İbnü'l-İmad'a göre “Şayet Yezid bu sözleri söylemişse Ensârın kayıplarını, Bedir'deki Kureyşlilerin kayıplarının intikamı olarak görmektedir. Dolayısıyla da böylesi bir şiir insanı küfre düşürür.”⁹⁶ Görüldüğü gibi bazı kimselerce bu şiir, Yezid'in lanetlenmesi için yeterli bir delil olarak kabul edilir.⁹⁷

3-Yezid'in kötü yaşantısı da lanet olunmasına yol açmıştır. Onun haramlarla dolu hayatı ve müslümanlarla zulümle geçen hilafeti laneti gerekli kılacak niteliktedir.⁹⁸

4-Ömer b. Abdülaziz'in bulunduğu bir mecliste adamın biri konuşması esnasında “Emiru'l-mü'minin Yezid...” şeklinde bir söz söyler, Ömer b. Abdüllaziz böyle bir söze kızar ve o adama 20 kırbaç vurulmasını emreder.⁹⁹

⁹¹ Müslim, *Sahih*,

⁹² Buhârî, *Sahih*.

⁹³ Müslim *Sahih*.

⁹⁴ Bunlardan bazıları şu şekildedir: “Ümmetimin işleri, Benî Ümeyye'den Yezid adında birisi gelipte onu bozuncaya kadar yolunda gidecektir.” (Zehebî, *siyer*, IV, 39); “Ümmetim adalet üzere varlığını sürdürecektir. Bu durum Benî Ümeyye'den Yezid adında biri çıkana kadar devam edecektir.” (Suyûtî, s. 208) Benzer bir ifade için bkz. İbnü'l-İmâd, IV, 277; İbn Hacer (*Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 314-315) ve İbn Kesir (*Bidâye*, VIII, 231) ise bunların mevzû olduklarını söylemektedirler.

⁹⁵ Bu şiir Harre vakasıyla ilgili bölümde kaynaklarıyla birlikte zikredildi.

⁹⁶ *Şezere*, IV, 278.

⁹⁷ Bu konuda bkz., İbn Tolun, *Kaydû's-Şerîd*, s. 54.

⁹⁸ Sıbt, s. 259; İbnü'l-İmâd, s. IV, 277.

⁹⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 40; İbn Tağriberdî, I, 212.

5-Ahmed b. Hanbel, Yezid tarafından nakledilen hadislerin alınmasını uygun görmemekle birlikte¹⁰⁰ bizzat lanet etmekten kaçınır.¹⁰¹

2-Yezid'e Lanet Edilmesine Karşı çıkanlar

Yezid'e lanet edilmesini doğru bulmayanların başında ise Gazzâlî¹⁰² bulunmaktadır. Bu gurupta yer alanların Yezid'in lanetini aşağıdaki gerçeklerle uygun görmedikleri söylenebilir:

1-Yezid'in Hz. Hüseyin'in öldürülmesine dair emir verdiği şüpheli bir husustur. Üstelik o, Hz. Hüseyin'in ölümü üzerine üzülüp, ağlayarak, buna sebep olanlara lanet etti ve Hz.Hüseyin'in hayatta kalan aile fertlerine çok iyi davrandı.¹⁰³

2-Yezid'e lanet etmek, babası Muaviye'nin de lanetlenmesine yol açabilir. Muaviye ise sahâbilerdendir. Dolayısıyla da bu uygun olmaz.¹⁰⁴

3-Ehl-i Kiblenin lanetlenmesi caiz değildir. Yezid'in müslüman olduğu kesindir. Bu konudaki şüphe ile karar vermek doğru değildir. Çünkü şüphe ile kesin olan şey yok sayılmaz. Yezid, pek çok günah işleyip ve fâsık olmuş olabilir. Ancak fâsık da olsa devlet başkanına isyan caiz değildir. Fâsık, tekfir edilemeyeceği gibi lanetlenemez de. Çünkü Peygamberimiz (s.a.v), "Mü'min'in lanetlenmesi onu öldürmek gibidir"¹⁰⁵ "Mü'min küfredip lanet okumaz. Kötü söz de söylemez" buyurmaktadır.¹⁰⁶

4-İbn Receb, Yezid'e 60 sahâbinin biat ettiğini ve onun halifeliğinin meşru olduğunu, dolayısıyla da böyle birisine lanet edilmesini uygun olmayacağını söylemektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Sıbt, s. 257.

¹⁰¹ İbn Teymiyye, *Fetevâ*, IV, 483.

¹⁰² İbn Teymiyye, *Fetevâ*, IV, 487; İbn Tolun, *Kaydu's-Şerîd*, s. 57; şu şahıslar da Gazzali ile aynı kanaattedirler: el-Muheyvi en-Nuaymî eş-Şâfiî (İbn Tolun, s. 54), Ebu'l-Berekât en-Neseî (İbn Tolun, s. 60), İbn Receb el-Hanbelî (İbn Tolun, s. 70), İbn Teymiyye (*Fetevâ*, IV, 480-490; İrfan Aycan-M. Mahfuz Söylemez, "Suâlün fi Yezid b. Muaviye", *İdeolojik Tarih Okumaları*, s. 129-142) ve Dustî (İbn Teymiyye, *Feteva*, IV, 486)

¹⁰³ İbn Tolun, s. 64-65; İbn Tolun aynı şekilde Takiyüddin b. es-Salâh, Gazzâlî ve Ebu'l-Berekât en-Neseî'nin de aynı gerekçeyi ileri sürdüklerini belirtiyor. bkz. *Kaydu's-Şerîd*, s. 57-63.

¹⁰⁴ İbn Receb el-Hanbelî, el-Muheyvi en-Nuaymî eş-Şâfiî ve İbn Tolun bu görüştedir. bkz. *Kaydu's-Şerîd*, s. 54-70.

¹⁰⁵ Buhârî, Edeb, 44; Müslim, İman, 176; İbn Hanbel, IV/33

¹⁰⁶ İbn Teymiyye, *Fetevâ*, IV, 474; Hadis-i şerif için bkz. Buhârî, Edeb, 44; Müslim, Birr, 87; İbn Hanbel, V/70

¹⁰⁷ İbn Tolun, *Kaydû's-Şerîd*, s. 69.

5-Buhârî'nin sahihinde de yer alan bir hadis de, Yezid'e laneti engelleyici niteliktedir¹⁰⁸:

“Ümmetimden Kayser'in şehrine seferde bulunacak ilk ordunun günahları bağışlanacaktır.”¹⁰⁹

İbn Hacer bu hadisin şerhinde şöyle demiştir: “Yezid'in bu gazvesi hicretin 52/672 yılında gerçekleşti. Bu gazvede Ebû Eyyûb el-Ensârî vefat etti. Yezid'de ittifakla bu ordunun komutanlığını yaptı.”¹¹⁰ demektedir.

Yezid'e laneti uygun görmeyenlerin içerisinde en fazla görüş bildiren şahsın İbn Teymiyye olduğu söylenebilir.¹¹¹

İbn Teymiyye'nin ifadelerinden Şiîlere cevap verme kaygısı içerisinde olduğu ve Yezid'i temize çıkarma gayretinde olduğu görülmektedir.¹¹² İbn Teymiyye, Yezid'e karşı nefret besleyen şiirleri ve ona sevgi besleyen Yezidileri eleştirirken acımasız bir tutum takınmaktadır. Oysa bu görüşlerin aynısı olmamakla birlikte, benzer görüşleri savunan Ehl-i Sünnet alimlerinin görüşlerindeki ayrılığı ictihad farkıyla izah etmektedir.¹¹³

Aycan ve Söylemez'in belirttiğine göre İbn Teymiyye, Moğol istilasını esnasında Moğollarla birlikte Şiîler tarafından da saldırıya maruz kalan müslümanlardan biridir. O ve ailesi, Moğolların desteğini arkasına alan Şiîler tarafından pek çok sıkıntıya maruz bırakıldılar; yaşadıkları bölgeyi terk etmek zorunda kaldılar. Belki de onun, Şiîlerden gördüğü bu muamele, Şiîlerin muhalifleri olan Emevilere karşı bir savunma içerisine girmesine yol açtı.¹¹⁴

Ayrıca İbn Teymiyye'nin kişilerin tekfir ve telin edilmesi hususunda Ehl-i Sünnetin genel görüşünü sürdürdüğü de söylenebilir. Nitekim bu çizginin mensuplarından Bilmen'in söz konusu mesele hakkındaki görüşleri de İbn Teymiyye'nin düşüncelerine benzemektedir:

¹⁰⁸ İbn Teymiyye, *Fetevâ*, IV, 487; İbn Tolun, *Kaydû's-Şerîd*, s. 71; Hadisler için bkz., İbn Hanbel, I/405, 416; Müslim, *Birr*, 84

¹⁰⁹ Buhârî, *Cihad*/93.

¹¹⁰ İbn Tolun, *Kaydû's-Şerîd*, s. 71.

¹¹¹ İbn Teymiyye'inn bu konudaki görüşleri için bkz. İbn Teymiyye, *Fetevâ*, IV, 475-485; Ayrıca bkz. Demircan, “İbn Teymiyye'ye Göre Yezid b. Muaviye'nin Durumu”, *HÜİFA*, sayı II, s. 129-147; Aycan, *İdeolojik Tarih Okumaları*, s. 129-142; İbn Teymiyye, *Ra'sû'l-Hüseyin*, s.206.

¹¹² Demircan, “İbn Teymiyye'ye Göre Yezid”, *HÜİFD*, II, s. 130.

¹¹³ Demircan, “İbn Teymiyye'ye Göre Yezid”, *HÜİFD*, II, 144.

¹¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Aycan-Söylemez, “İbn Teymiyye ve Emevîler”, *İdeolojik Tarih Okumaları*, s. 81-104.

“Denilse ki, Yezid’e lanet caiz midir? Çünkü o, Hz. Hüseyin’in katilidir veya katlini emretmiştir. Deriz ki: Bu asla sabit olmamıştır. Bir kere Hz. Hüseyin’i binefsihî katletmediği zahirdir; katline emir verip vermediği hususunda ise muhtelif sayıalar vardır. Artık sabit olmadıkça “Hz. Hüseyin’i o öldürmüştür” denilmesi caiz olmaz. O halde Yezid’e lanet edilmesi câiz olmaz. Bir müslümanı tahkik ve tespit edilmeksizin katl gibi bir kebîreye nisbet etmek câiz değildir. Peygamberimiz (s.a.v) ehl-i kibleye lânet edilmesini nehiy buyurmuştur. Bir müslüman bir takım mâsiyetleri irtikâb etmekle kafir olmaz. Ehli Sünnet’in mezhebi budur.”¹¹⁵

Yezid’in şahsiyetiyle ilgili olarak belirtilmesi gereken bir hususta onun aslında diğer Emevî halifelerinden pek farklı olmadığıdır. Hatta bazılarında daha iyi bir ahlaka ve dinî yaşantıya sahip olduğu da söylenebilir. Evet, belki Râşid halifeler seviyesinde bir kişiliğe ve imana sahip değildir ancak bu durum onun kafir ilan edilmesi ve lanetlenmesi için yeterli sebep olamaz.

İkinci Emevî halifesi Yezid b. Muaviye, şüphe yok ki, icraatları ile yerilmeyi hak eden bir kişidir. Ancak onu yererken ve döneminde vukû bulan olayları aktarırken bazı tarihçilerin i’tidal ölçüsünü kaçırdıkları görülmektedir.¹¹⁶

Yezid’in siyasi tercihleri ve faaliyetleri doğru kabul edilmeyebilir. Devlet başkanlığı esnasında işlenen her olayın vebali de ona yüklenebilir. Ancak unutulmaması gereken bir husus vardır ki insanın kafir olması için sadece bunlar yeterli değildir.

¹¹⁵ Ashab-ı Kiram, s. 103-104.

¹¹⁶ Önkâl. Tarafsızlık, s. 193.

SONUÇ

İslâm Tarihinde adından çoğu kere menfi yönden bahsettiren Yezid b. Muaviye'yi konu edinen çalışmamızın sonuna gelmiş bulunmaktayız.

İslâm öncesi Mekke toplumunun en önemli kabilelerinden birisi olan Ümeyye oğulları kabilesi, ilk zamanlar İslâm'a ve onun Peygamberine karşı olumsuz tavır içerisinde olmuşlardır. İslâm'ın hızla insanların gönlünde yer edinmesi, onların da daha fazla direnmelerin zorlaştırmıştır. Başta Ümeyye oğulları kabilesinin liderliğini yapan Ebû Süfyan olmak üzere kabilenin diğer fertleri de İslâm'a girmeye başlamışlardır.

İslâm'a geç girmenin onlar üzerinde geçici bir süre eziklik oluşturduğu ve Mekke'deki itibarlarını Hz. Osman'ın hilafetine kadar azalttığı görülmektedir.

Hz. Osman'ın halifeliği esnasında yeniden eski nüfuzlarını kazanan Ümeyye oğulları, sahip oldukları idarecilik vasıflarıyla İslâm toplumunda gündemi belirlemeye başlamışlardır. Onların bu konumu Muaviye'nin halife olmasına kadar devam etmiştir.

Muaviye'nin Hz. Osman döneminde Suriye valiliği yaptığı bir sırada doğan Yezid, ailesini sahip olduğu zenginlik ve nüfuz sebebiyle iyi bir ortamda yetiştirmiştir. Annesinin Kelb kabilesine mensup bir çöl kadını olması ve çöle sık sık gitmesi sebebiyle çocukluğunun bir kısmını çöl ortamında geçirmiştir. Çölde kaldığı dönemler onun hayatında derin izler bırakmıştır. Buradan edindiği bir takım alışkanlıklar onun daha sonraki dönemlerde muhaliflerince eleştirilmesine sebep olmuştur.

Uzun uğraşlardan sonra hilafet makamına geçen Muaviye, oğlunu veliaht tayin etmek için teşebbüse geçmeden önce onu, bir takım önemli görevlere getirerek halkın nazarındaki konumunu, İtibarını artırmaya çalışmıştır. Bu maksatla onu İstanbul'a karşı düzenlenen seferde görevlendirmiş; dini ve siyasi öneme haiz hac emirliğine memur etmiştir.

Muaviye'nin Yezid'i veliaht tayin etmesi için başlattığı mücadele sert muhalefet sebebiyle, ölümüne kadar sürmüştür. Hicaz'da Yezid'in veliahtlığına karşı itiraz eden ve toplumun saygısını kazanan insanların muhalefeti Muaviye'nin vefatından sonra da bitmemiştir.

Hilafet makamına geçen Yezid'in önündeki en büyük problem kendisinin veliahtlığına da biat etmemiş olan ve bu tavırlarını devam ettiren şahıslardan biat alamaması oldu. Bu kimselerin biatının alınması onun için zaruriydi. Çünkü bunlar, toplumda kitleleri etkileyebilecek bir konumdaydılar. Bunun bilincinde

olan Yezid, halifeliğinin ilk günlerinden itibaren kendisine biat etmeyenlerin biatlarını temin etmek için teşebbüse geçmiştir.

Biattan kaçınanların, buna karşılık Yezid'in ısrarı İslâm Tarihinde pek çok tartışmanın doğmasına; İslâm dünyasında çok sayıda isyanın ve ayrılığın meydana gelmesine yol açacak olan Kerbela vakası ve Hz. Hüseyin'le birlikte çok sayıda insanın öldürülmesine sebep olmuştur.

Yezid, Kerbela vakası sebebiyle büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Onun bu olayda büyük kusurlarının olduğu ifade edilmiştir. Ancak özellikle Şia'nın ve Emevî muhalifleri grupların siyasi sebeplerle gündeme taşıdıkları bu kusurların gerçekte doğruluğu üzerinde fazlaca durulmamıştır.

Hz. Hüseyin'in öldürülmesi de Yezid'e karşı oluşan muhalefetin yok olmasını sağlayamadı. Zira söz konusu muhalefetin Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinden sonra lideri durumuna gelen Abdullah b. Zübeyr'in Yezid'e karşı faaliyetleri bundan sonra hız kazandı.

Abdullah b. Zübeyr'in tazyiki, ekonomik, dini ve daha başka sebeplerle Yezid'in iktidarına karşı isyan eden Medineliler(in isyanları kanlı bir şekilde bastırıldı. Harre vakası, Yezid döneminde gerçekleşen ve onun eleştirilmesine sebep olan ikinci olay oldu.

Medinelilerin isyanını da sona erdiren Yezid'in bundan sonraki hedefi, siyasi emelleri uğruna Mekke'ye sığınan ve Kâbe'nin avlusunda kurduğu karargahla isyanı başlatan Abdullah b. Zübeyr oldu. Böylece Mekke muhasara edildi. Ancak bu muhasara; Yezid'in ölümü sebebiyle bir sonuç elde edilmeden sona erdirildi.

Yezid döneminde gerçekleşen bu isyanlar, onun iktidarda kaldığı dönemde başka olumlu icraatlar yapmasına mani olmuştur. Yezid'in gerçekleştirdiği bir takım olumlu faaliyetler de bu isyanlar sebebiyle gölgede kalmıştır.

Yezid, şiire, ava, musikiye ve şarkıya düşkünlüğü sebebiyle bir takım eleştirilere maruz kalmıştır. Ayrıca döneminde gerçekleşen isyanlardaki tavır sebebiyle de daha sonraki zamanlarda bazı kimseler tarafından lanetle anılmıştır. Bununla birlikte Yezid'in diğer Emevî halifelerinden çokta farklı bir kişi olmadığı söylenilebilir. Ancak onun döneminde gerçekleşen olayların siyasi mülahazalarla abartılı bir şekilde sürekli gündemde tutulması Yezid'in adından sık sık bahsedilmesine yol açmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- AYGÜN, Dursun, **Fethü'l-Kostantiniyye ve Eseruhû, Câmiatü'l-İslâmiyye Külliyyetü'd-Da've ve Usûlü'd-Din**, (yayınlanmamış lisans bitirme tezi), Medine 1407/1987
- ABDULLATİF, Abdüşşafi Muhammed, **el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Ümevî**, Beyrut 1404/1984
- ABDÜSELAMZÂDE, Ahmed, **Kerbela Vakası**, (yazma, Osmanlıca, 147 varak, Süleymaniye Kütüphanesi –Hacı Mahmud Efendi Bölümünde 4727 numarada kayıtlı), İstanbul 1256/1840
- el-ADEVÎ, İbrahim Ahmed, **el-Emeviyyûn ve'l-Bizantiniyyûn**, yy ve trz.
- AĞIRAKÇA, Ahmet, **Emeviler Döneminde Saltanata Karşı Hilafet Mücadeleleri**, İstanbul 1992
- AHMED İSMAIL, Ali, **Tarihu Bilâdi's-Şam**, Kahire 1404/1984
- AHSANULLAH, Muaviye, **History of the Islamic World**, New Delhi trz
- AHTAL, **Dîvanu'l-Ahtal**, şrh. Raci el-Esmer, Beyrut 1413/1992
- AKBULUT, Ahmed, **Sahabe Devri Siyasi Hadislerinin Kelamî Problemlere Etkileri**, İstanbul 1992
- AKİL, Nebihe, **Hilâfetü Benî Ümeyye**, Beyrut 1394/1975
- el-AKKAD, Abbas Mahmud, **Ebu's-Şühedâ el-Hüseyn b. Ali**, yy ve trz.
- AKYÜZ, Vecdi, **Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi**, İstanbul 1991
- ALAYLI, Abdullah, **Tarihu'l-Hüseyn Nakd ve Tahlil**, Beyrut 1414/1994
- ALİ FERRUH BEY, İbnü'R-Reşad, **Kerbela**, (manzum, yazma, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı- Osman Ergin Bölümü, no: 1469), Paris 1305
- el-ASELÎ, Bessâm, **Ukbe b. Nâfi**, Beyrut 1407/1987
- ASKERÎ, Ebû Hilâl, **Kitabu Cemhereti'l-Emsâl**, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl ve ark., Beyrut 1408/1988
- ATEŞ, Ahmed, "Hüseyn", **İA**, İstanbul 1964, IV, 634-640
- AVCI, Casim, **İslâm-Bizans İlişkileri (m.680-847)**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmamış doktora tezi), Bursa 1997
- AYCAN, İrfan, "Ebû Süfyan", **DİA**, İstanbul 1994, X, 230-232

- , "Emevi İktidarının Devamında Sakif kabilesinin Rolü", **Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Dergisi**, Ankara 1993, sayı 39, s. 66-76
- , "İslâm Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", **AÜİFD**, Ankara 1988, XXXVIII, 155-193
- , **Hicrî İlk Üç Asırda Zübeyrî Ailesinin Siyasî ve İlmî Hayattaki Yeri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara 1984
- , **Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan**, Ankara 1990
- ve Mahfuz Söylemez, **İdeolojik Tarih Okumaları**, Ankara 1998
- ve Sarıçam, İbrahim, **Emeviler**, Ankara 1993
- AYOUB, Mahmoud M., "Husayn Ibn Ali", **The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World**, New York 1995, vol. II, s.150-151
- el-BEKKÎ, Züheyr, **Mevsâtü Hulefâi'l-Müslimîn**, Beyrut 1994
- el-BEKRÎ, Abdullah b. Abdülaziz (487/1094), **Mu'cem-ü Mesta'cem**, thk. Mustafa es-Sakka, Beyrut 1403/1983
- el-BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), **Fütûhu'l-Buldan**, trc. Mustafa Fayda, Ankara 1987
- , **Ensâbu'l-Eşraf**, thk., Süheyl Zekkar-Riyad Zirikî, Beyrut 1417/1996
- el-BENNA, Muhammed Kâmil, "Şehîdü Kerbela", **Livâu'l-İslâm**, Riyad 1384/1965, sayı: 1, s.652-654,
- BEYDÛN, İbrahim, **Min Devleti Ömer ilâ Devleti Abdülmelik**, Beyrut 1411/1991
- el-BEYHAKÎ, İbrahim b. Muhammed, **el-Mehâsin ve'l-Mesâvî**, Beyrut 1404/1984
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları**, İstanbul trz.
- BROCKELMAN, Carl, **Tarihu'Sûbi'l-İslâmiyye**, Arapçaya trc. Nebîhe Emin Fâris- Münir el-Ba'lebekkî, Beyrut 1408/1988
- el-BUHARÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), **Sahihu'l-Buhârî**, İstanbul trz.
- CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, **İslâm'da Siyasal Akıl**, trc., Vecdi Akyüz, İstanbul 1997
- CAFERİYAN, Resul, **Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı**, trc. Cafer Bayar, İstanbul 1994

- el-CÂHİZ, Ebû Osman Amr b. Bâhr (255/868), **Kitâbu't-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk**, thk. Ahmed Zeki Paşa, Kahire 1332/1914
- , **el-Beyân ve't-Tebyîn**, thk ve şrh., Hasan es-Sendûbî, Beyrut 1414/1993
- el-CAHŞİYÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed(310/922), **Kitabü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb**, thk. Mustafa es-Sakka ve ark., Mısır 1357/1938
- CANARD, Marius, “Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri”, **İstanbul Enstitüsü Dergisi II**, trc. İsmail Hâmi Danişmend, İstanbul 1956, s.213-251
- CEBBÛR, Cebraîl Süleyman, “Yezid b. Muaviye-el-Melikü's-Şair”, **Ebhâs**, Beyrut 1965, XVIII, sayı 3-4, s.373-388
- , **el-Mülûku's-Şuara**, Beyrut 1401/1981
- CELALEDDİN, Kerbela, (ofset, Osmanlıca, manzum, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, kayıt no: 7092), Paris 1205/1791
- el-CEMÎLÎ, es-Seyyid, **İstişâdû'l-Hüseyn**, Beyrut 1408/1988
- CEVAD ALÎ, **el-Mufasal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm**, Bağdat 1413/1993
- CEVDET PAŞA, Ahmet, **Kısas-ı Enbiya ve Tevarihu'l-Hulefa**, İstanbul 1331
- CONRAD, Lawrence I, “Yazid I İbn Muawiya”, **Dictionary if the Middle Ages**, New York 1989; vol. XII, s.721-722
- ÇAKAN, İsmail Lütfü- Muhammed Eroğlu, “Abdullah İbn Abbas”, **DİA**, İstanbul 1988, I, 76-79
- ed-DAB, Abdurrahman, “Ya Mansûr”, **Livau'l-İslâm**, Kahir 1394/1974, XV. Sayı, s.560-561
- DAYF, Şevki, **eş-Şi'ru ve'l-Gına fî'l-Medine ve Mekke li Asri Benî Ümeyye**, Kahire trz.
- DEMİRCAN, Adnan, “İbn Teymiyye'ye Göre Yezid Muaviye'nin Durumu”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Şanlı Urfa 1996, sayı II, s.129-147,
- , “Muaviye b. Yezid'in Halifeliği”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Şanlı Urfa 1996, sayı II, s.109-125
- , **Hâricîlerin Siyasi Faliyetleri**, İstanbul 1996
- , **İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi**, İstanbul 1996
- ed-DİNEVERÎ, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (282/895), **el-Ahbâru't-Tıval**, thk. Abdülmünim Âmir-Cemaleddin eş-Şeyyal, Bağdat 1379/1959

- ed-DİYARBEKRÎ, Hüseyin Muhammed b. Hasan (990/1582), **Tarihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs, Dâru's-Sadr trz**
Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Editör, Hakkı Dursun yıldız,
 İstanbul 1990
- DOZY, Reinhart, **Spanîş İslam (A History of the Moslems in Spain)**,
 London 1972
- , **Tarihi İslâmiyet**, trc., Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1308/1890
- ed-DURÎ, A. Aziz, **İlk Dönem İslâm Tarihi**, trc. Hayrettin Yücesoy, İstanbul
 1991
- EBÛ MIHNEF, Lût b. Yahya (150/767), **Maktelu'l-Hüseyin**, Bağdat 1977
- EBÛ REYYE, **Ebû Hüreyre**, Mısır yy trz.
- EBÛ ZEHRÂ, Muhammed, "Şehîdü Kerbelâ", **Livâu'l-İslâm**, Riyad
 1384/1965, sayı: 1, s.655-658,
- EBU'L-ARAB, Muhammed b. Ahmed b. Temim et-Temîmî (333/945),
Kitabu'l-Mihan, thk. Vehb el-Cebbûrî, Beyrut 1408/1988
- EBU'L-FADL, İbrahim ve ark., **Eyyâmü'l-Arab fî'l-İslâm**, Beyrut 1408/1988
- EBÛ'L-FİDA, İmâdüddin İsmail (732/1331), **el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer**,
 ta'lik Mahmud Deyyub, Beyrut 1417/1997
- , **Takvimü'l-Buldân**, thk. Par Renaud, Beyrut 1830
- EMİNÎ, Abdülhüseyin Ahmed en-Necefi, **el-Ğadîru fî'l-Kitab ve's-Sünneti
 ve'l-Edeb**, Tahran 1366/1940
- ESLEM, Muhammed, "Emir Muaviye'nin Halifeliği Sırasında İstanbul'a
 Düzenlenen İlk Sefer", **I. Uluslar arası İstanbul'un Fethi
 Sempozyumu**, İstanbul 1996
- el-EZRÂKÎ, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b Muhammed b. Ahmed
 (222/837), **Ahbâru Mekke**, Göttingen 1275/1859
- el-FÂHÛR, Abdalbâsîd (1323/1907), **Tuhfetü'l-Enâmîr Muhtasar Tarihu'l-
 İslâm**, thk. Nizar el-Fâhûr, Beyrut 1406/1985
- FAYDA, Mustafa, **H. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslümler**, İstanbul 1989
- , **İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı**, Ankara 1982
- el-FERRA, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyin (458/1065), **Ahkâmu's-
 Sultaniyye**, tashih ve ta'lik, Muhammed Hamid, Beyrut 1403/1983
- FERRUH, Ömer, **Tarihu Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Ümeviyye**, Beyrut
 1986

- FERYAL, bnt. Abdullah b. Mahmud el-Hedîb, *Sûratü Yezid b. Muaviye fi'Rivayeti'l-Edebiyye*, Riyad 1995
- FIĞLALÎ, Ethem Ruhi, "Hâricîler", *DİA*, XVII, 169-175, İstanbul 1998
- , "Hasan", *DİA*, İstanbul 1998, XVI, 282-285
- , "Hüseyin", *DİA*, XVIII, 518-521, İstanbul 1999
- , "İlk Şii Olayları", *AÜİFD*, XXVI, s.335-353, Ankara 1983
- , "İslâm Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI, s. 353-370, Ankara 1983
- , *İmamiyye Şiası*, İstanbul 1984
- el-GAZZÂLÎ, Muhammed, "Şehîdû Kербela", *Livâu'l-İslâm*, sayı: 1, s.645-650, Riyad 1384/1965
- GOLDZİHER, Ignaz, "Tod und Andenken des Chalifen Jizid I", *Gesammelte Schriften*, Hildesheim 1970, vol.V, s.139-143
- GÖKMENOĞLU, Hüseyin Tekin, "İslâm Kamu Hukuk ve Siyasi Düşüncesinde Veliahd Tayini ve İstihlaf", *SÜİFD*, Konya 1997, sayı: VII, s. 231-266
- GÜNALTAY M. Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, yayına hazırlayan Yüksel Kanar, İstanbul 1991
- el-HÂİRÎ, Muhammed Hüseyin el-A'lemî, *Dairetü'l-Maarif eş-Şüyyetü'l-Âmme*, Beyrut 1413/1993
- el-HÂKİM, Hasan İsa Ali, *Kitabu'l-Muntazam li İbni'l-Cevzî Dirâse fi Menheci ve Mevâridihî ve Ehemmiyetihî*, Beyrut 1405/1985
- HALİFE B. HAYYÂT (240/854), *Tarih*, thk., Ekrem Ziya el-Umerî, Riyad 1405/1985
- el-HAMEVÎ, Yakut, *Mu'cemu'l-Buldan*, thk. Ferid Abdülaziz el-Cündî, Beyrut 1410/1990
- , *Mu'cemü'l-Üdebâ*, Beyrut, 1400/1980
- HAMİD ĞANİM, Ebû Said, "el-Hulefâü'l-Ümeviyyûn min İftitahiyyâtihim ve Vesâyâhüm", *ed-Dâire*, sayı II, s.9-35, Riyad 1405/1984 1986
- HAMMÂDE, Muhammed Mâhir, *Dirasetün Vesîkıyyetün li't-Tarihi'l-İslâmî ve Masâdiruhu min Ahdi benî Ümeyye Hatte'l-Fethi'l-Osmanî li Suriyeti ve Mısır*, Riyad 1408/1988
- HAMMAŞ, Necdet, *eş-Şam fi Sadri'l-İslâm*, Dımaşk 1408/1987

- HASAN, İbrahim Hasan-Ali İbrahim Hasan, **en-Nuzumu'l-İslâmiyye**, Kahire trz.
- , **Zuamau'l-İslâm**, Kahire 1980
- , **Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, trc.İsmail Yiğit ve Arkadaşları, İstanbul 1985
- HASAN, Muhammed Abdülganî, "Min süveri'd-Deha", **er-Risale**, Kahire 1964, sayı 1055, s. 9-12
- HATİBOĞLU, Mehmed, **Hız Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasî İctimâî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri**, (yayınlanmamış doçentlik tezi), Ankara 1967
- el-HİMSÎ, Ahmed Faiz, **el-Uzamu Ellezine Düfinû fi Dımaşk ev Mâtû fiha**, Dımaşk 1985, XXXV, s. 198-299
- HİTTİ, Philip K., **Arap Tarihinin Mimarları**, trc. Ali Zengin, İstanbul 1995
- , **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, trc. Ali Zengin, İstanbul 1995
- HİZMETLİ, Sabri, **İslâm Tarihçiliği Üzerine**, Ankara 1991
- HODGSON, M.G.S., **İslâmın Serüveni-Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih**, trc.Komisyon, İstanbul 1993
- HONIGMANN, E., "Karbala", **The Encyclopaedia Of Islam- New Edition (EI²)**, Leiden 1978, IV, 637—639
- , "Kerbela", **İA**, İstanbul 1967, VI, 580-582
- HUDARÎ BEG, Muhammed, **ed-Devletü'l-Ümeviyye**, thk. Muhammed Osmanî, Beyrut 1406/1986
- el-HUDARÎ, Muhammed Hüseyin Nakdu Kitabu fi's-Şi'rivayetler'l-Câhilî, thk., Ali er-Rıda et-tunûsî, Beyrut trz.
- el-İŞŞ, Yusuf (1387-1967), **ed-Devletü'l-Emeviyyetü ve'l-Ahdâsü'lletî Sebegatha**, 1406/1985
- İBN A'SEM, Ebû Muhammed el-Kûfî (314/926), **el-Fütûh**, Beyrut trz.
- İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed (463/1071), **el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb**, thk. Ali Muhammed el-Buhârî, Beyrut trz.
- İBN ABDİLHAKEM, Ebu'l-kasım, **Kitabu Futûhu Mısır**, Kahire 1415/1994
- İBN ABDİRRABBİH, Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî (327/939) **el-Ikdü'l-Ferîd**, thk Muhammed Said Uryan, Kahire 1359/1940
- İBN DOKMAK, **el-Cevheru's-Semin fi Siyeri'l-Hulefai ve'l-Muluk ve's-Salati**, thk., Âşur Said Abdulfettah. Mekke 1982

- İBN HABİB, Ebû Cafer Muhammed (245/859), **Kitabü'l-Muhabber**, Beyrut trz.
- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1448), **el-İsâbe fî Temyizi's Sahâbe**, thk., Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut 1412/1992
- , **Tehzîbü't-Tehzib**, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut 1415/1994
- İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed, **Mukaddime**, thk. Ali Abdulvâhid Vâfi, Kahire trz.
- , **Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber**, Beyrut 1413/1992
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Şemsüddin (681/1282), **Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâu'z-Zaman**, thk. İhsan Abbas, Beyrut trz.
- İBN HANBEL, Ahmed Muhammed (241/855), **Müsned**, İstanbul 1413/1992
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. said el-Endelüsi(384-456), **Cemheretü Ensâbi'l-Arab**, Beyrut 1403/1983
- İBN HAVKAL, Ebu'l-Kasım, **Kitabu Sûratü'l-Arz**, Leiden 1928
- İBN HİŞAM, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833), **es-Siretü'n-Nebi**, thk., Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut 1401/1980
- İBN HURDAZBİH, Ubeydullah b. Abdullah, **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Leiden 1889
- İBN KAYYIM, el-Cevziyye, **Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd**, thk. Şuayb el-Arnâvud- Abdülkâdir el-Arnâvud, Beyrut 1414/1994
- İBN KESİR, Ebü'l-Fida el-Hafız (774/1372), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk., Ahmed Ebû Müslim- Ali-Necib Adva, Beyrut trz
- , **Muhtasar Tefsir-i İbn-i Kesir**, thk., Muhammed Ali es-Sabûnî, Beyrut 1981
- İBN KUNFUZ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Hasan b. Ali b.el-Hatîb el-Kostantinî (809/1406), **el-Vefeyât**, thk. Adil Nevbahtî, Beyrut 1971
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), **el-Maarif**, thk., Servet Ukkâşe, Mısır 1413/1992
- , **Uyûnu'l-Ahbâr**, thk. Müfid Muhammed Kamîha, Beyrut trz.
- , **eş-Şi'ru ve's-Şuarâ**, taktim. Hasan Temim, Beyrut 1412/1991
- , **el-İmâme ve's-Siyâse**, thk. Taha Muhammed ez-Zübnâ, Beyrut 1967
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mûkerrem (630-711/1232-1311), **Muhtasar Tarihi Dimaşk li İbn Asakir**, thk. Ahmed Râtib Hammuş ve ark., Dimaşk 1405/1985

- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed (230/844), **et-Tabakatü'l-Kübra**, Beyrut trz.
- İBN TAĞRİBERDÎ, Cemalüddin Ebü'l-Mehâsin Yusuf (813-874/1410-1469), ta'lik ve taktim Muhammed Hüseyin Şemsüddin, **en-Nücûmu'z-Zâhire**, Beyrut 1413/1992
- İBN TEYMİYYE (728/1328), **Mecmû'l-Feteva**, cem ve tertib Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, yy ve trz.
- , **Ra'sü'l-Hüseyin**, thk., es-Seyyid Cemîlî, Beyrut 1408/1988
- İBN TİKTAKA, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâi (709/1309), **el-Fahri fi'l-Âdâbi's-Sultaniyye**, Beyrut 1386/1966
- İBN TOLUN, Muhammed, **en-Nüzhetü's-Seniyye fi Ahbâri'l-Hulefai ve'l-Mülûki'l-Mısriyye**, thk., Muhammed Kemalüddin, Beyrut 1408/1988
- , **Kaydu's-Şerîd min Ahbâri Yezid**, thk. Muhammed Garb, yy ve trz.
- İBNÜ'L-A'RÂBÎ, el-Kâdî Ebû Bekir (638/1240), **el-Avâsım mine'l-Kavâsım fi tahkiki Mevkîfi's-Sahâbeti Bade Vefati'n-Nebî**, thk. Muhibbiddin el-Hatip, Kahire 1399/1970
- İBNÜ'L-ESİR, İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), **el-Kâmil fi't-Tarih**, yayınlayan Carolus Johannes Tornberg, Beyrut 1399/1979
- , **Üsdü'l-Ğabe fi Marifeti's-Sahabe**, Tahran 1280/1863
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemalüddin Ebu'l-Ferec (597/1200), **Sıfatü's-Safve**, Abdüselam Muhammed Harun, Beyrut 1413/1992
- , **el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûki ve'l-Ümem**, thk., Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1412/1991
- İBNÜ'L-İBRÎ, Giraguryus el-Meltî, **Tarihu Muhtasari'd-Düvel**, Beyrut 1986
- İBNÜ'L-İMÂD, Şihabu'd-Din Ebi'l-Felah (1032/1089), **Şezerâtü'z-Zehab fi Ahbâr-ı men Zeheb**, thk., Abdülkadir el-Arnâvut-Mahmud el-Arnâvut, Beyrut 1406/1986
- İBNÜ'N-NEDÎM, **el-Fihrist**, Beyrut trz.
- İBNÜ'L-VERDÎ, Ziyaüddin Ömer b. Muzaffer (794/1391), **Tarihu İbnü'l-Verdî**, Beyrut 1417/1996
- İSA, Riyad, **en-Nizâ Beyne Efrâdi'l-Beyti'l-Ümeviyye Devruhu fi Sükûti'l-Hilafeti'l-Emeviyyeti**, taktim, Süheyl Zekkar, Beyrut 1406/1985

- el-İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin (356/967), *Kitabü'l-Eğânî*, şerh ve hâmiş, Ali Mühennâ-Semir Câbir, Beyrut 1415/1995
- , *Makâtîlu't-Talibîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut 1408/1987
- KAFESOĞLU, İbrahim, "İstanbul", *İA*, İstanbul 1967, VIII, 1173-1180
- KALKAŞANDÎ, *Nihâyetü'l-Ereb fî Marifeti Ensâbi'l-Arab*, Beyrut 1405/1984
- KANDEMİR, Yaşar, "Abdullah İbn Ömer", *DİA*, İstanbul 1988, I, 126-128
- KAPAR, Mehmed Ali, *Halifeliğin Emevilere Geçiş ve Verâsete Dönüşmesi*, İstanbul 1998
- , *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, İstanbul 1998
- KARAMÂNÎ, Ahmed b. Yusuf, *Ahbâru'd-Düvel ve Âsaru'l-Üvel fî't-tarih*, thk Ahmed Hatîf ve Fehmi Sa'd, Beyrut 1412/1992
- KÂŞİF, Seyyide İsmail, *İslâm Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metodları*, trc. Mehmed Şeker ve ark., İzmir 1997
- el-KAZVİNÎ, Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut 1973
- KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Alâmü'n-Nisa fî Aleml-i-Arab ve'l-İslâm*, Beyrut 1412/1991
- , *Mu'cemü Mesta'cem*, Beyrut 1414/1994
- , *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, Beyrut 1414/1994
- KEMALLEDDİN ŞÜKRÜ, *Kerbela*, İstanbul 1928
- KETTANÎ, *et-Teratibu'l-İdariyye (Hz.Peygamber'in Yönetimi)*, trc.Ahmet Özel, İstanbul 1990
- KISTER, M. J., "The Battle of The Harra", *Studies in Jahılıyya and Early Islam*, London 1980
- KOYUNCU, Mevlüt, *Emeviler Döneminde Saray Hayatı*, İstanbul 1997
- KÖKSAL, M. Asım, *İslâm Tarihi, Hazreti Hüseyin ve Kerbela Faciası*, Ankara 1984
- KRAMER, Von, *el-Hadarâtü'l-İslâmiyye ve Medâ Te'sîruha bi'l-Mü'sirâtü'l-Ecnebiyye*, Arapçaya trc. Mustafa Taha Bedir, Cizze 1947
- KUDÂME, b. Cafer, *el-Harac ve Sinaatü'l-Kitab*, thk. Muhammed ez-Zebidî, Kahire 1981
- el-KUREŞÎ, İdris İmadüddin (872/1467), *Uyunu'l-Ahbar*, Arapçaya trc. Mustafa Gâlip, Beyrut, trz.

KÜÇÜKAŞCI, Emeviler Döneminde Medine, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1993

-----, "Harre Savaşı", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 245-247

LAMMENS, Henry, "Ahtal", *İA*, İstanbul 1965, I, 226-228

-----, "Etudes Sur Le Regne du Calife Omayyade Mowia I, *Melanges*, vol III, Fasci, 1906, s. 301-305

-----, "Abdurrahman b. Halid", *İA*, İstanbul 1965, I, 48-49

-----, "Berede", *İA*, İstanbul 1961, II, 534-535

-----, "Gûta", *İA*, İstanbul 1964, IV, 831

-----, "Kureys", *İA*, İstanbul 1967, VI, 1014-1019

-----, "Mekke", *İA*, İstanbul 1955, VII, 630-636

-----, "Meysûn", *İA*, İstanbul 1960, VIII, 192-193

-----, "Muaviye b. Ebi Süfyan", *İA*, İstanbul 1960, VIII, 438-444

-----, "Müslim b. Ukbe", *İA*, İstanbul 1960, VIII, 823-824

-----, "Kasâidü'l-Halife Yezid b. Muaviye", *el-Meşrik*, München 1924, s. 192-195

-----, "Suriye", *İA*, İstanbul 1970, XI, 51-66

-----, "Yazid b. Muawiya", *First Encyclopaedia of Islam*, New york 1987, VIII, 1162-1163

-----, *Le Califat de Yazid I*, Beyrut 1921

MÂCİD, Abdülmünim, *et-Tarihu's-Siyasi li'd-Devleti'l-Arabiyye*, Mısır 1982

el-MAKDÎSÎ, Mutahhar b. Tahir, *Kitabu'l-Bed ve't-Tarih*, Beyrut trz.

MAKDÎŞ, Mahmud, *Nüzhetü'l-Enzâr fi Acâibi't-Tevârîhi ve'l-Ahbâr*, thk. Ali ez-Zevârî- Muhammed Mahfuz, Beyrut 1988

el-MAKRİZÎ, en-Niza ve't-Tahasüm fima Beyne Beni Ümeyye ve Beni Haşim, Leiden 1888

el-MÂVERDÎ, Ebü'l-hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-basrî el-Bağdadî, *Kitabü'l-Ahkâmi's-Sultaniyye*, Beyrut trz.

MEHRAN, Muhammed Beyyûmî, *el-İmâmetü ve Ehl-i Beyt*, Beyrut 1995

MENBECÎ, Agabius b. Konstantin, *el-Müntehab min Tarihi'l-Menbecî*, thk. Ömer Abdüselam Tedmürî, Lübnan trz.

el-MES'ÛDÎ, el-Hüseyin b. Ali (346/957), *et-Tenbih ve'l-İşraf*, Beyrut 1981

- , **Mürûcu'z-Zehab**, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut 1408/1988
- MİR AHMED, S.V. Ali, **Husain The Saviour of Islam**, İran trz
- el-MİZZÎ, Cemalüddin Ebi'l-Haccac Yusuf, **Tehzibü'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl**, thk., Beşir Avvad, Beyrut 1413/1992
- MUĞNİYYE, Muhammed Cevad, **Ehlü'l-Beyt, Menziletühüm ve Mebdeihim İnde'l-Müslimîn**, Beyrut 1404/1984
- MUHAMMED ALÎ, Musa, **Seyyidü's-Şühedâ, el-İmamü'l-Hüseyin**, Beyrut 1405/1985
- MUHAMMED el-HUDARÎ, Hüseyin, **Nakd Kitabu fi's-Şi'rivayetler'l-Câhilî**, thk., Ali er-Rıda et-Tunûsî, Beyrut trz.
- MUHAMMED, Rıza, **el-Hasan ve'l-Hüseyin**, Beyrut 1407/1987
- el-MUSEVÎ, Ali Şerefüddin, **Dirâsât fi Sevreti'l-İmam el-Hüseyin**, Arapçaya trc. Hüseyin Hâci, yy, 1414/1993
- el-MUSEVÎ, İbrahim ez-Zincânî, **Cevle fi'l-Emâkini'l-Mukaddeseti**, Beyrut 1985
- el-MÜBERRED, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid (210-285/825-898), **el-Kâmil fi'l-Luga ve'l-Edeb**, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Beyrut 1413/1993
- el-MÜDERRİSÎ, Seyyid Hâdî, **Kitabu Aşûra**, Beyrut 1985
- MÜFİD, Muhammed b. Muhammed, **el-İrşâd fi'l-Ensâb**, Tahran 1330/1911
- el-MÜNECCİD, Selahaddin, **Şi'ru Yezid b. Muaviye b. Ebi Süfyan**, Beyrut 1982
- MÜSEYYİB GAZÎ, **Kerbela'nın İntikamı**, trc. Emrullah Eraslan, İstanbul 1995
- el-MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac (261/875), **el-Câmiu's-Sahîh**, Beyrut trz
- el-MÜSNED, Abdullah b. Ali, **el-Aleviyyûn ve'l-Abbâsiyyûn ve Da'vetû Âli'l-Beyt**, Kahire 1412/1991
- NAZIM, Muhammed, **Kerbela**, Şems Matbaası 1327-1329, Süleymaniye Kütüphanesi (Zühdü Bey, 523)
- en-NÜVEYRÎ, Şihabüddin Ahmed b. Abdilvehhab (677-733), **Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, thk. Muhammed Rıfat Fethullah-İbrahim Mustafa, Kahire 1395/1975

- ONAT, Hasan, “Şiîliğin Doğuşu Meselesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 1997, sayı XXXVI, s.79-117
- , **Emeviler Dönemi Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği**, Ankara 1993
- OSTROGORSKY, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, trc. Fikret Işıltan, Ankara 1981
- ÖNKAL, Ahmed, “İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi”, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, Ankara 1992, sayı VI, s. 189-197
- , **Rasûlüllâh’ın İslâm’a Da’vet Metodu**, Konya 1989
- ÖZKUYUMCU, Nadir, **Emeviler’in Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmamış doktora tezi) İstanbul 1993
- PROVENÇAL, E.Levi, “Ukbe b. Nâfi”, **İA, İSTANBUL** 1988, XIII, 20-21
- RAHMAN, H.U, **İslâm Tarihi Kronolojisi**, editör Ziyaeddin Serdar, trc. Abidin Büyükköse, İstanbul 1995
- RAYYIS, Ziyaeddin, **İslâm’da Siyasi Düşünce Tarihi**, trc., İbrahim Sarmış, İstanbul 1995
- SÂBÎT, Ahmed, **Kerbela Vakası**, osmanlıca ve matbu (Türkiye Diyanet Kütüphanesi, kayıt no: 4671), yayın yeri yok 1303/1885
- SACHEDINA, Abdulaziz, “Karbala”, **The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World**, New York 1995, vol. II, s.398-400
- es-SAFEDÎ, Halil b. Aybek, **el-Vafi bi’l-Vefeyât**, Beyrut 1981
- SAFVET, Ahmed Zeki, **Cemheretü Resâilü’l-Arab fi Usûri’l-Arabiyye ez-Zâhire**, Beyrut trz.
- SARICIK, Murat, “Kerbela Olayında el-Hurr b. Yezid ve Hz. Hüseyin İle Mücadelesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı II, s.103-148, İsparta 1995
- SARIÇAM, İbrahim, **Emevî-Hâşimî İlişkileri, İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar**, Ankara 1997
- es-SELÛMÎ, Muhammed b. Sahil, **et-Tabakatü’l-Kübra, et-Tabakatü’l-Hamise mine’s-Sahâbe**, 1414/1993
- , **et-Tabakâtü’l-Kübra, et-Tabakâtü’r-Râbiati mine’s-Sahâbe mimmen Esleme inde Fethi Mekke ve ma ba’de Zâlike** 1416/1995

- es-SEMHÛDÎ, Nureddin Ali b. Ahmed (911/1505), **Vefâü'l-Vefa bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa**, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut trz.
- es-SENHÛRÎ, Abdürrezzak Ahmed, **Fıkhü'l-Hilafe ve Tatavvuruhâ**, Arapçaya trc. Nâdiye Abdürrezzak es-Senhûri, Mısır 1993
- SEYF B. ÖMER (200/815), **Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel**, cem ve tasnif, Ahmet Ratib Armuş, Beyrut 1413/1993
- SİBTÛ İbnü'l-Cevzî (654/1256), **Tezkiretü'l-Havâs**, Beyrut 1401/1981
- SIRMA, İhsan Süreyya, **Hilafetten Saltanata Emevîler Dönemi**, İstanbul 1991
- SÖYLEMEZ, Mahfuz M., **Kuruluşundan Emevîlerin Başlangıcına Kadar Kûfe Şehrinin Siyasi Tarihi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara 1995
- es-SUYÛTÎ, Celaledin, **Tarihu'l-Hulefa**, thk., Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, yy ve trz.
- SÜKEYNE, eş-Şihabî, **Muhtasar Tarihu Dımaşk li İbn Asâkir**, (İbn Manzûr'un usûlüne göre ihtisar), Dımaşk 1409/1989
- ŞÂKİR, Mahmud, **et-Tarihu'l-İslâmî**, Beyrut 1411/1991
- eş-ŞEHRİSTÂNÎ, Hibetiddün el-Hüseynî, **Nehdatü'l-Hüseyn**, Beyrut trz.
- eş-ŞEMRÎ, Hezz'a b. İd, **Yezid B. Muaviye -el-Halifetü'l-Müfterâ Aleyh**, Riyad 1993
- ŞÜKRÛ FAYSAL, **Hareketü'l-Fethi'l-İslâmî fi'l-Karni'l-Evvel**, Beyrut 1982
- T.H. Weir, "Dârünnedve", İA, İstanbul 1945, III, 492-493
- et-TABERÎ, Muhammed b. Cerir (310/922), **Tarihu'l-Ümem ve'l- Müluk**, thk., komisyon, Beyrut trz.
- et-TABERSÎ, Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan, **İ'lâmü'l-Verâ bi E'lâmi'l-Hudâ**, Beyrut 1985
- TAHA HÜSEYİN (1973), **el-Fitnetü'l-Kübra (Ali ve Benûh)** yy ve trz.
- TAKKUŞ, Muhammed Süheyl, **Tarih'd-Devleti'l-Emeviyye**, Beyrut 1416/1996
- UÇAR, Şahin, "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", **Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi**, Konya 1986, yıl 2, sayı 1, s. 65-85
- , **Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi**. İstanbul 1990

- el-UKEYLÎ, Ömer Süleyman, "Mübayatü bi Yezid b. Muaviye bi Velayeti'l-Ahd", *Mecelletü Külliyyetü'l-Adab*, Riyad 1985, sayı:XII/2, s.393-420
- , "Vakatü Kerbela", *Mecelletü Külliyyetü'l-Adâb*, Riyad 1986, sayı:XIII, s.463-496
- , "Vakatü'l-Harre fi Ahd-i Yezid b. Muaviye", *Mecelletü Külliyyetü'l-Adab*, Riyad 1986
- el-UMERÎ, İbn Fadlullah (749/1348), *Mesalikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, yayınlayan, Fuad Sezgin, Frankfurt 1409/1989
- el-USEYLÎ, Said, *Kerbela*, Beyrut 1406/1986
- UTVAN, Hüseyin, *el-Emeviyyûn ve'l-Hilafe*, Amman 1986
- ÜÇÖK, Bahriye, *İslâm Tarihi-Emeviler-Abbasiler*, Ankara 1979
- VAGLIERI, Laura Veccia, "Râşid Halifeler ve Emevi Halifeleri", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, trc. İlhan Kutluer, İstanbul 1997, I, 91-102
- VAROL, Mehmet Bahüddin, "Harre Vakası-Sebep Sonuç-İlişkisi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1997, sayı: VII, s. 513-534
- VÂSİF, İbrahim, *Şehâdeti Hüseyin İbn Ali*, Metin Matbası 1327/1909
- VEKÎL, Muhammed es-Seyyid, *el-Emeviyyûn Beyne's-Şarki ve'l-Garbi*, Beyrut 1416/1995
- VIDA, G. Levi Della, "Emevîler", *İA*, İstanbul 1964, IV, 240-248
- VIDA, G.L.Della, "Osman", *İA*, trc.komisyon, İstanbul 1964
- WELHAUSEN, Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, trc.Fikret Işıltan, Ankara 1963
- , *İslâmiyetin İlk Devrinde Dini- Siyasi Muhalefet Partileri*, trc., Fikret Işıltan, Ankara 1989
- WENSINCK, A.J., "Amr b. el-As", *İA*, İstanbul 1965, I, 412-413
- el-YA'KUBÎ, Ahmed b. Ebi Yakub, *Tarihu'l-Ya'kubî*, thk., Abdu'l-Emir Mühenna, Beyrut 1413/1993
- el-YAFÎ, Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleyman (768/1347), *Mir'atü'l-Cinân*, Haşiye, Halil el-Mansûr, Beyrut 1417/1997
- YILDIZ, Hakkı Dursun, "Ubeydullah b.Ziyad", *İA*, İstanbul 1988, XIII, 3-4
- , "Yezid b. Muaviye", *İA*, İstanbul 1988. XIII, 411-413

YILMAZ, Saim, **Emevilerde Veliahtlık**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1996

YÜKSEL, Ahmet Turan, **Emevî Valilerinden Ubeydullah b. Ziyad Üzerine Bir Araştırma**, (yayınlanmamış doçentlik tezi), Konya 1998

ez-ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1374), **Düvelü'l-İslâm, Müessesetü'l-Alemi** 1405/1985

-----, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, thk. Şuab Arnavut ark., Beyrut 1414/1994

-----, **Tarihu'l-İslâm**, thk, Abdüselam Tedmûri, Beyrut 1410/1990

ez-ZEKERE, Abdullah, Ukbe b. Nâfi, **Dâru'l-Kuteybe** 1401/1981

ZERRİNKUB, Abdü'l-Hüseyin, **Tarihu İran ba'de ez-İslâm**, Tahran 1343/1924

ZETTERSTEN, K:V, "Abdullah b. Ömer", İA., İstanbul 1965, I, 38-39

ZİYA ŞAKİR, **Kerbela Vakası ve Kerbela'nın İntikamı**, İstanbul trz.